

KRIMINOLÓGIAI TANULMÁNYOK

49.

Országos Kriminológiai Intézet

**KRIMINOLÓGIAI
TANULMÁNYOK
49.**

BUDAPEST, 2012

Közéleti
az Országos Kriminológiai Intézet

A sorozatot 1962-ben alapította dr. Gödöny József

Szerkeszti:
a szerkesztőbizottság

Felelős szerkesztő:
Dr. Vókó György
az Országos Kriminológiai Intézet igazgatója

© Dr. Vókó György
© Országos Kriminológiai Intézet, 2012

ISSN 1586-4596

TARTALOM

Előszó

7

KEREZSI KLÁRA

Konfliktus és helyreállítás

11

FAZEKAS JUDIT

Bel- és igazságügyi együttműködés az Európai Unióban –
a hágai programtól a stockholmi programig

26

PARTI KATALIN

Harc az online illegális tartalom ellen

49

KÁRMÁN GABRIELLA

A krimináltechnika és az igazságügyi szakértői diszciplínák
fejlődéstörténetének legújabb kori eseményei

70

SÁRIK ESZTER KATALIN

Ifjúsági értékrend és deviancia

87

GYURKÓ SZILVIA

Gyermekbarát igazságszolgáltatás

107

NAGY LÁSZLÓ TIBOR

Vizsgálat a fővárosi éjszakai szórakozóhelyek
erőszakos kriminalitási helyzetéről

118

RITTER ILDIKÓ

Bevezetés a kábítószer-gazdaságba I.

139

BORBÍRÓ ANDREA – SZABÓ JUDIT

Harmadlagos megelőzés a magyar büntetés-végrehajtási intézetekben
a nemzetközi kutatások fényében

158

ZINNER TIBOR

A Kék könyv a Rajk–Brankov-ügyről. Hazugságok és elhallgatások

193

Summaries

212

Előszó

Agresszió- és konfliktusmentes társadalom mind ez ideig nem létezik. Az emberiség története szerint a világ mindig is konfliktusokkal volt teli. Miközben az emberek mindent elkövetnek ezeknek a megszüntetése érdekében, egyetlen konfliktus megoldása számtalan újabbnak a keletkezéséhez vezet. A nézeteltérések számos esetben erőszakot szülnek, kriminális következményekkel járnak, és ezeknek a rendezését a büntető igazságszolgáltatás kezébe helyezték a közösségek. Az emberek közötti összeütközések eredete, mibenléte és a kívánt harmónia visszaállításának módjai a kriminológia és a büntetőtudományok fontos kutatási területe.

A Kriminológiai Tanulmányok legújabb, 49. kötete a konfliktusok és a helyreállítás témaköre köré fűzhető.

Kerezsi Klára bevezető tanulmánya, egyben a kötet vezérgondolata, azt a kérdést elemzi, hogy a hagyományos konfliktusrendező modelleket, amelyek a megtorlásra, a kifejezett büntetésre épülnek, hogyan válthatják fel a párbeszédre, a humánus igazságra alapozott helyreállító megoldások. A szerző eligazít a konfliktuselméletek rengetegében, bemutatja a konfliktusok kezelésének ez ideig alkalmazott modelljeit és vázolja a párbeszédre alapozott helyreállító igazságszolgáltatás alkalmazhatóságának lehetséges pontjait a magyar jogrendszerben. A tanulmány legfontosabb kérdése, hogy lehetséges-e párbeszéd az ellenérdekelt felek között.

Fazekas Judit írása erre a kérdésre igennel válaszol, amikor az Európai Unió belső igazságügyi együttműködésének bővítés utáni működését elemzi. A 27 tagállam különböző érdekeinek egyeztetése korántsem konfliktusmentes. A törekvés azonban egyértelmű, a büntető igazságszolgáltatás területén is a párbeszédre irányul, amely a kölcsönös elismerés elvének érvényesítésére, a kölcsönös bizalom erősítésére szolgál. A szerző által részletesen bemutatott hágai program kerethatározata foglalkozik az információs és telekommunikációs technológiák rapid fejlődése következtében előálló jogi szabályozások szükségességével is.

Parti Katalin pontosan ezt a témát fejti ki, amikor az illegális online tartalom elleni harcról szól. Az Európai Unió Tanácsa és az Európa Tanács korán felismerte a káros tartalmak online terjesztésében rejlő veszélyeket és konfliktusokat. A megoldás módja természetesen az összehangolt védekezés. A német és a magyar joggyakorlatra hivatkozva a szerző úgy véli, hogy a magánélet és a demokratikus jogok védelme az értesítési-levélteli eljárásban kezelve technikailag sikeresebben kivitelezhető, mint az internet központi szabályozását preferáló megoldás.

Kármán Gabriella azt igazolja, hogy a technikai fejlődésben nincs megállás, ami nemcsak az elkövetőket, de a bűncselekmények körülményeinek technikai vizsgálatát, a kriminalisztika tudományát is érinti. Írása a kriminalisztika legújabb kori állomásait mutatja be, a különféle krimináltechnikai és igazságügyi szakértői ismeretek felhasználási lehetőségeit és feltételeit vizsgálja. Véleménye szerint a kriminalisztika egyik legfontosabb feladata a büntetőeljárás-jog segítése, a felderítés és a bizonyítás tudományos módszereinek megfogalmazása.

A kötet három cikke a fiatalok konfliktusai körül forog. *Sárik Eszter* érdemi kapcsolatot keresett a fiatalok értékrendje és deviáns viselkedésük között. A fiatalok értékrendjének alakulását vizsgálva arra keres választ, hogy a fiatalok családdhoz való viszonya, konfliktusaik minősége mikor, mennyire és kikre meghatározó. Kutatásának végső kicsengése akár optimista is lehet, a megkérdezett fiataloknak csak csekély hányada deviáns és örvendetesen alacsony a súlyosabb bűncselekményt elkövetők száma. A deviánsnak mutatózó fiatalok számára azonban a családi értékek látszanak a legkevésbé vonzóknak, ellentétben a pénz, a hatalom és az élvezetek nyújtotta örömmel.

Gyurkó Szilvia tanulmánya visszakanyarodik az Európai Unió együttműködéséhez, és a gyerekjogok területén elért sikertörténet megindulásáról, a gyermekbarát igazságszolgáltatás gondolatának megvalósulási folyamatáról számol be. A gyerekek számára a tájékoztatás és a meghallgatás, a jogi védelem és képviselő, a joghoz való hozzáférés, a tisztességes tárgyalás alapjog. Az „igazságszolgáltatás gyermekbarát jellegének erősítése az egyik legfontosabb intézkedés az EU gyermekjogi ütemtervének keretén belül”, idézi a szerző. Újabb jó példa a konfliktusok párbeszédre alapozott megoldhatóságára.

Nagy László Tibor empirikus kutatásának eredményeit ismerteti a budapesti fiatalok éjszakai szórakozási kultúrájának változásairól és az eközben kialakuló erőszakos konfliktusokról. Azt a kérdést teszi fel, hogy miként lehetséges megelőzni a konfliktusos, veszélyes helyzeteket és azok következményeit. A kutatás a szórakozóhelyek biztonságát mérte, az üzemeltetőket, a vendégeket kérdezte tapasztalataikról. A szerző kiemeli, hogy az alkohol és a különféle drogok használata hozzátartozni látszik az éjszakai szórakozáshoz, mindazonáltal súlyos veszélyt jelent a fiatalokra.

Ritter Ildikó megkérdőjelezi a hagyományos kriminálpolitikai eszközök hatékonyságát a kábítószerpiac robbanásszerű fejlődése következtében előálló konfliktusok kezelésére. A szerző szerint az élvezeti szerek használata és tiltása sajátos történeti-társadalmi pályán mozog, a modern életvitel és a tudomány fejlődése

következtében a fogyasztás eszkalálódott, a tiltás és a büntetés értéke pedig devalválódott.

A *Borbíró Andrea – Szabó Judit* szerzőpáros a konfliktusok helyreállításának klaszszikus formájában, a börtönben zajló rehabilitációs és reintegrációs törekvéseket vizsgálta. A kutatást megalapozandó, áttekintették a dezisztencia és a harmadlagos megelőzés nemzetközi szakirodalmát, hogy használható és hatékony megoldásokat ismerhessenek meg. Az empirikus kutatás hazai büntetés-végrehajtási intézetekben zajlott és célja szerint azoknak a módszereknek a hatékonyságát mérte fel, amelyek a bűnelkövetőket a társadalomba való visszavezetésben segíthetnék.

A kötet zárótanulmánya a Rajk-per hiteles történetéhez kíván hozzájárulni. *Zinner Tibor* bemutatja a per utóéletét, a róla szóló információk és dezinformációk „életútját”, a történeti és politikai emlékezet érdekorientált torzításait. Egy kriminális, történelmi konfliktus kriminális manipulálásának mozzanatai figyelmeztethetnek arra, hogy a konfliktusok helyreállításának nemcsak békés, de morális, igazságos helyreállítása lehet a végső cél.

Budapest, 2012. október

Vókó György

Konfliktus és helyreállítás

A konfliktus – akárcsak a bűn – mindig is foglalkoztatta a gondolkodókat, a konfliktuselmélet története azonban csak néhány évtizedre tekint vissza. A tanulmány vázlatos áttekintést ad azokról a szempontokról, amelyekkel megközelíthető a konfliktusok kialakulása, lefolyása és megoldódása. A legfontosabb kérdés, hogy lehet-e párbeszéd az ellenérdekű felek között. A megtorló igazságszolgáltatási rendszernek nevezhető „harcis” modell nem a dialógus kezdeményezésére épül, ezzel szemben a resztoratív szemléletnek alapeleme a párbeszéd. A közvélemény viszonylag egyszerűen látja a konfliktuskezelést. A témakört érintő érzékenység és figyelem kétségtelenül növekszik, de Magyarországon az emberek jelentős része nem a konfliktusok tárgyalásos megoldására szocializálódott.

A konfliktus eredetileg fegyveres összeütközést jelentett, ma azonban „az ismert döntéshozatali mechanizmusok olyan zavarait jelöljük vele, amelyek egy egyén vagy csoport számára megnehezítik a megfelelő cselekvési alternatíva kiválasztását”¹. Éppen ezért nem véletlen, hogy a szociológia mellett a személyiségpszichológia, a szociálpszichológia, a szervezetpszichológia, a vezetéstudomány, a kriminológia és még számos egyéb tudományterület foglalkozik a személyközi és a társadalmi konfliktusok értelmezésével. A konfliktus fogalma számomra sokkal többet jelent, mint egyszerűen két vagy több eltérő célokkal és ideológiákkal jellemezhető csoport közötti fizikai összeütközést. A konfliktust akként fogom fel, mint a különböző csoportok közötti értékek eltérését vagy az elérni kívánt célok inkompatibilitását. Ebben az értelemben a konfliktus keletkezhet az államok között, de interperszonális szinten is előfordulhat. A konfliktus – akárcsak a bűn – mindig is foglalkoztatta a gondolkodókat, a konfliktuselmélet története azonban csak néhány évtizedes. Nem szándékozom a konfliktusokkal foglalkozó szociológiai és egyéb elméletek széles körét bemutatni, inkább csak vázlatos áttekintést adok azokról a szempontokról, amelyekkel a konfliktusok kialakulása, lefolyása és megoldódása megközelíthető.

A konfliktuselméleti gondolkodásmódok áttekintésekor érdemes a klasszikusoktól elindulni, így *Thomas Hobbestól*, aki szerint a konfliktusok az ember *destruktív ösztöneiből* erednek, és a megoldás, a *bellum omnium contra omnes*, azóta is hivatkozási alap a konfliktusok következményeinek csökkentésére. Az elméletalkotás

¹ Simon, H. A.: Konfliktus a szervezetekben. In: Simon, H. A. (szerk.): Korlátozott racionalitás. Válogatott tanulmányok. KJK, Budapest, 1982, 120. o. Idézi: Orthmayr, I.: Konfliktusok. Világosság, 2007/4., 71–89. o.

során megkerülhetetlen a konfliktus forrásának azonosítása. *Marx* egy gazdasági szempontot, a termelőeszközökhöz való viszonyt, pontosabban azok tulajdonlását állította az értelmezése középpontjába. A konfliktusokat a *társadalmi osztályok* között meglévő érdekellentétekre vezette vissza, amelynek a megoldása az osztályharc. *Pareto* is a társadalmi történések alaptörvényének tekinti a konfliktust, amely a hatalmon lévő régi elit és a hatalom megszerzésére törekvő új elit között zajlik. *Max Weber* a konfliktus kialakulásának forrásaként három meghatározó dimenziót azonosított: a munkaerő-piaci helyzetet, a politikai hatalmat és a rendet vagy megbecsültséget. *Durkheim* a társadalmi szolidaritás gyengülésének patológikus hatását látta a konfliktusban.²

Az egyes tudományterületek más-más szempontból végezték el a *konfliktusok osztályozását*. Beszélünk szociális konfliktusokról, amelyek háttérében a forrásokért, hatalomért, egyéb javakért folyó versengés áll.³ Az ezen kívül eső konfliktustípusok is csoportosíthatók, például dinamika vagy időbeli tartósság szerint (rövid vagy hosszú távú); szerep szerint (kataklizmatikus vagy stratégiai); illetve funkciójuk szerint (harci, játékbeli konfliktus; nézeteltérés, vita). Jelentősége van a konfliktusok természetének is – mondja *Hirschman* –, ugyanis a jellegzetesen piacgazdasági konfliktusok a társadalmi terméknek a különböző osztályok, szektorok és térségek közötti elosztása körül zajlanak. Ezek a konfliktusok alapvetően két típusba sorolhatók: 1) a „több vagy kevesebb” jellegű konfliktusok; és 2) a „vagy igen, vagy nem” jellegű konfliktusok csoportjába. Utóbbiak olyan társadalmakra jellemzők, amelyek a rivalizáló etnikai, nyelvi vagy vallási hovatartozás alapján hasadnak szét.⁴ A „vagy igen, vagy nem” kizáró jellegű konfliktustípus megoldására is megvannak az eszközök és módszerek: vagy a vitában álló felek egyikének leplezetlen eltávolítása, vagy egy „türelmi egyezség”, amely az „élni és élni hagyni” elvét parancsolja.⁵

*Boulding*⁶ a *konfliktus kialakulásában* alapvető jelentőséget tulajdonít az emberek vagy emberek csoportja közötti *versengésnek*. Ez a küzdelem olyan célokért vagy korlátozottan rendelkezésre álló javakért folyik, amelyek – ténylegesen, vagy a felek észlelése szerint – nem érhetők el valamennyiük számára. Ahhoz, hogy valamely konfliktushelyzetben a legjobb döntésre lehessen jutni, nyilván nem elég

² Durkheim, È.: Nevelés és szociológia. Tankönyvkiadó, Budapest, 1980

³ Coser, L.: Conflict: social aspects. International Encyclopedia of Social Sciences, 1968, pp. 232–236.

⁴ Hirschman, A. O.: Közösség és konfliktus. Elhangzott a Bertelsmann Alapítvány *Mennyi közösségi érzésre van szükség a liberális társadalomban?* című konferenciáján.

<http://ebooks.gutenberg.us/Wordtheque/hu/AAACDY.TXT>

⁵ Uo.

⁶ Boulding, K. E.: Conflict and Defense. Harper Torchbooks, New York, 1962, p. 349.

az egyik fél nyereségét kiszámítani – mondja Rapoport, amikor az *emberi konfliktusok játékelméleti megközelítésének* értékeit és korlátait elemzi. Mint mondja: „bármilyen megoldást is kínál a játékelmélet [...] azzal, hogy az érdekkonfliktusokat matematikailogikai elemzésnek veti alá, lehetőséget nyújt arra, hogy a konfliktusokat a szenvedélytől elhomályosult agyú, vak háborúskodás szintjéről az intellektuális játék szintjére emeljük”⁷. A játékelmélet elemi ellentmondásmentessége fokán arra tanít – mondja Rapoport –, mit kell tennünk, hogy az értelem a konfliktus tudományára építhessen. „Ahhoz, hogy egy konfliktust tudományosan elemezzünk [...] meg kell tanulnunk felbecsülni a másik fél esélyeit. Továbbá: élnünk kell a kommunikációs lehetőségekkel. És meg kell tanulnunk értékelni a bizalmat, különben [...] mi is, ellenfelünk is egyformán veszíteni fogunk. [...] Ezért feltétlenül meg kell tanulnunk időnként a másik fél helyzetébe képzelnünk magunkat, az ő szemszögéből látnunk a világot, hogy szavait is megérhessük.”

Clinton F. Fink szerint „konfliktusként értelmezendő minden társadalmi helyzet vagy folyamat, amelyben két vagy több társadalmi egységet legalább egyfajta ellentétet hordozó pszichológiai kapcsolat vagy legalább egyféle ellenséges interakció köt össze”⁸. Csepeli szerint a konfliktus a harmónia, a változás és a konfliktus *hármasságában* értelmezhető.⁹

A konfliktusok és válságok okozta *veszélyek és károk* mindig is olyan nyilvánvalók voltak, hogy a társadalmi gondolkodás fő törekvése a rend, a béke, a harmónia és az egyensúly keresése, más szóval: a rettegett és utált konfliktusok elkerülése volt. De, mint tudjuk, az *agresszió és a konfliktusmentes társadalom* fikció. Lehetséges-e különbséget tenni társadalmi konfliktusok között a szerint, hogy azok az integrációt erősítik, vagy éppenséggel szétszakítják a társadalmat? – kérdezi Hirschman.¹⁰

A konfliktuselmélet első megfogalmazójának Georg Simmelt tekinthetjük¹¹, aki meglátta a konfliktusokban a pozitív szerepet is. Az összeütközések ugyanis nemcsak következményei a már megteremtett és objektivált intézményeknek, hanem maguk is kreatív eljárások. Az érdekeiket egymással szemben kifejleszteni tudó egyének, csoportok nemcsak rombolhatnak, nemcsak megzavarhatják vagy felbomlaszthatják az addigi egységet, hanem ellentéteikben jeleníthetik meg egymást, így fejezhetik ki önmagukat, és ezáltal segíthetik elő a változást, új intézmények

⁷ Rapoport, A.: Konfliktusok tudománya – stratégiák elmélete II. Korunk, 1973/11., 1746–1751. o.

⁸ Fink, C. F.: Some conceptual difficulties in the theory of social conflict. *Journal of Conflict Resolution*, vol. XII, pp. 412–445.

⁹ Csepeli Gy.: *A szervezkedő ember*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001, 276–288. o.

¹⁰ Hirschman, A. O.: i. m.

¹¹ Simmel, G.: A vizsály. In: Simmel, G.: *Válogatott társadalomelméleti tanulmányok*. Novissima Kiadó, 2001, 54–83. o.

teremtését – mondja Somlai Péter.¹² Coser osztja Simmel nézetét a *konfliktus pozitív szerepéről, mivel a konfliktus segíti a társadalmi normákhoz és a szabályokhoz való alkalmazkodást, illetve ezek megújítását*. A keletkező új társadalmi struktúrákban a szabályok iránti érdekeltség tudatosul, és nem kevésbé fontos a hozzá kapcsolódó szocializáló funkció. Dahrendorf¹³ szerint a *konfliktusok a társadalom állandó fejlődéséhez járulnak hozzá*. A konfliktusok dichotómmá váltak – mondja –, és a társadalmi konfliktusokat a méret és a rangsor dimenzió jellemzi. Huntington a konfliktusok egy új fajtáját, a *civilizációs konfliktust* vezeti be a szakirodalmi fogalmak közé. A civilizációs konfliktust úgy értelmezi, mint amely a konfliktusok fejlődésének utolsó szakasza a modern világban. Mint mondja, a hidegháború elmúltával a konfliktusok jellege megváltozik, és a nyugati ideológiák közötti konfliktusokat a civilizációk közötti konfliktusok váltják fel. Ezeket három csoportba sorolja: 1) különböző civilizációjú domináns államok közötti; 2) különböző civilizációjú szomszédos államok közötti; és 3) különböző civilizációs csoportok közötti államokon belüli konfliktusok. Előrejelzése szerint növekvő összecsapások lesznek a Nyugat és az iszlám, illetve a kínai/konfucianus civilizációk között.¹⁴

Ritkán pattan ki úgy konfliktus, hogy annak nincs semmiféle *előzménye*. Az *ellentétek tudatosulása* általában feltétele annak, hogy konfliktusról beszélhessünk, de az ellentétek felismerése vajon konfliktust is jelent-e egyben? Coser szerint: *„Különbséget kell tenni konfliktus és ellenséges, antagonisztikus magatartás között. A társadalmi konfliktusok mindig társadalmi interakciókat jelentenek, míg a magatartások vagy érzések csak előfeltételei a konfliktusoknak, de nem torkollnak feltétlenül konfliktusba.”*¹⁵ Simmel véleménye viszont az, hogy a konfliktust állandóan jelenlévőként kell felfognunk, ebből következően a tevékenységben kifejeződő összeütközés a konfliktus egészének csak egy része, és a konfliktus fennállt azt megelőzően is.¹⁶ A konfliktusok tudomásulvételének fontosságát húzza alá Lewis Coser a konfliktusok destruktív-vá válásának strukturális okai kapcsán. A konfliktusok ugyanis olyan struktúrákban válnak diszfunkcionálissá, amelyek nem tűrik és nem tolerálják a konfliktust, továbbá nem nyújtanak intézményesített keretet a konfliktusok lezajlására.¹⁷ A konfliktusok fejlődnek, változnak, élettartamuk ennek megfelelően alakul.

¹² Somlai P.: Triádok, közvetítők, koalíciók. Konfliktusok és egyensúlyok kettőnél több tagú szociális rendszerekben. Szociológiai Szemle, 1992/4., 3–14. o.

¹³ Dahrendorf, R.: A modern társadalmi konfliktus. Gondolat Kiadó, Budapest, 1994

¹⁴ Huntington, S. P.: A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása. Európa Kiadó, Budapest, 2000

¹⁵ Coser, L. A.: Theorie sozialer Konflikte. Luchterhand Verlag, Neuwied am Rhein, 1965, S. 43–44.

¹⁶ Simmel, G.: Conflict. The Free Press, Glencoe, 1955, pp. 57–58.

¹⁷ Coser, L. A.: Continuities in the study of social conflict. The Free Press, New York, 1967

*Olzak*¹⁸ hívja fel a figyelmet a *Park és Burgess* által megfogalmazott tételre, amely szerint a városok faji viszonyai életciklus-állomásokon mennek keresztül. A kezdeti állapotok az inváziót, a versenyt és a konfliktust ölelik fel, és az etnikai konfliktus az etnikai populációk (vagy faji csoportok) inváziója által felszított verseny következtében alakul ki. Az etnikai és faji konfliktus valószínűleg abban a mértékben enyészik el, ahogy a jövedelmi egyenlőtlenségek és a foglalkozási szegregáció eltűnik. Park és Burgess számára az asszimiláció a mutatója a végső (vagy egyensúlyi) állapotnak, amikor a beilleszkedést a konfliktus és verseny hanyatlása jellemzi.

Az *egyenlőtlenségi elméletek* többsége a funkcionista, illetve a konfliktuselméletek körébe tartozik.¹⁹ *Lenski* szerint 1) a konzervatív hagyományból eredő nézeteiket általában a funkcionista; 2) a radikális hagyományban gyökerezőket pedig a konfliktuselmélet fejléc alá sorolják.

1) A *funkcionalisták* szerint a társadalmi egyenlőtlenség „tudattalanul kifejlődött eszköz, amellyel a társadalmak biztosítják, hogy a legfontosabb pozíciókat felelősséggel töltsék be a legrátermettebb személyek”²⁰. A rétegek közötti jövedelem- és privilégiumkülönbségek indokoltak, a társadalom jó működéséhez szükségesek. *Talcott Parsons* a társadalomban meglévő értékekből indul ki, s mivel az értékek a társadalom szükségleteire épülnek, és a társadalom szükségletei többé-kevésbé hasonlóak, az értékek is hasonlókká válnak. Az értékek rangsorolása azonban valóban eltérhet az egyes társadalmakban. Valamely társadalomban a rétegződési rendszer lényegében az adott társadalom értékrendjének kifejeződése. Az egyenlőtlenség tehát elkerülhetetlen, mivel az emberek tulajdonságaik, teljesítményük és sajátosságaik szerint különböznek, azaz minimális szerepet tulajdonítanak az egyenlőtlenségi rendszernek a konfliktusok kialakulásában.

2) A *konfliktuselmélet* teoretikusai a társadalmi egyenlőtlenség problémáját a társadalmon belüli csoportok felől közelítik, és a társadalmi egyenlőtlenséget elégtelen kínálat esetén az értékes javakért és szolgáltatásokért folyó harc végeredményének tartják. A konfliktuselmélet hívei szerint a társadalom egyenlőtlenségi rendszerének fő következménye a konfliktusok létezése. A konfliktuselméleti irányhoz sorolható *Marx* és *Engels*, akik szerint a kizsákmányolók és kizsákmányoltak közötti konfliktus fő forrása a munka értékének mikénti elsajátítása.

¹⁸ Olzak, S.: Etnikai konfliktusok elemzési stratégiái. *Regio*, 1993/1.

¹⁹ Lenski, G. E.: Hatalom és privilégium. Elmélet a társadalmi rétegződésről. In: Angelusz R. (szerk.): A társadalmi rétegződés komponensei. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1999, 302. o.

²⁰ Daviest idézi Lenski. Lásd Lenski, G. E.: Uo. 303. o.

A hatalmon lévő régi elit és a hatalom megszerzésére törekvő új elit közötti konfliktus megfogalmazásával Pareto is a konfliktuselméleti irányhoz tartozik.

„Ahol a funkcionalisták a társadalom tagjainak közös érdekeit hangsúlyozzák, ott a konfliktuselmélet írói a megosztó érdekekre teszik a hangsúlyt” – mondja Lenski²¹, aki maga egyébként a funkcionálizmus és a konfliktuselméletek szintézisére törekedett. Úgy vélte, hogy bár a konfliktus a társadalmi együttélés alapvető jellemzője, a társadalmi rétegződés alján elhelyezkedő csoportok kizsákmányolása mégsem léphet túl egy határt, mert működésképtelenné teszi a társadalmat. A hatalmon lévő osztálynak ezért el kell érnie a legitimáció bizonyos minimumát, vagyis egy minimális szintű társadalmi integrációt.

Mint Lenski mondja, a funkcionista megközelítés, illetve a konfliktuselméletek közötti szintézis megteremtése irányába már meg is kezdődött az elmozdulás, vannak ugyanis bizonyos közös tendenciák, amelyek erre utalnak. Mindenekelőtt a problémák és fogalmak új meghatározása. A két nézőpont további közelítéséhez Lenski a kategorikus fogalmak változó fogalmakká történő átalakításának technikáját javasolja, amellyel nem „vagy vagy” kategóriákban gondolkodhatunk, hanem azt vizsgálhatjuk, hogy egy adott jelenség milyen mértékben van jelen. A két megközelítés közös halmazának azonosításához alkalmas technika az összetett fogalmak alkotóelemekre bontása is.²²

Spéder elemzése igazolja, hogy a konfliktusok a társadalmi törésvonalak alapján is megközelíthetők.²³ Az alapvető törésvonal általában a dolgozók és a nem dolgozók (vagy a munkahelyekről kiszorulóak) között húzódik. A munkaerőpiacon belül a nők, a más etnikumúak, az idősek kerülnek hátrányos helyzetbe. A társadalmi törésvonalak szerint kialakuló konfliktusok felvetik a társadalmi integráció problémáját. A kérdés már Marxnál felvetődött, ő úgy vélte, hogy a társadalmi intézmények által nem kellőképpen kezelt konfliktusok súlyosan veszélyeztetik a társadalom integrációját.

Durkheim a társadalmi integráció feltételeit a közös hiedelmekben, érzésekben, normákban, a társadalom tagjait összekötő szolidaritásban találta meg. Kétfajta szolidaritás megkülönböztetését látta fontosnak: az úgynevezett mechanikus és az úgynevezett organikus szolidaritást. Az előbbi esetében a hasonlóság, az organikus szolidaritás esetében a munkamegosztás volt az integráló tényező.

²¹ Uo. 302–340. o.

²² Uo.

²³ Spéder Zs.: Szegénység a társadalomelméletben – szegények a társadalomban. In: Spéder Zs.: A szegénység változó arcai. Századvég-ARTT, Budapest, 2000, 18–46. o.

Napjainkban a *társadalmi integráció* lehetőségét a globalizációs folyamatok és a bizonytalanság befolyásolja, amiben szerepet játszik a marginalizálódás, az úgynevezett identitásproblémák és a migráció kérdése, valamint befolyásolják a vallási és etnikai konfliktusok.²⁴ Mindezek együttesen határozzák meg a *társadalmi részvétel feltételeit és lehetőségét*.

A konfliktusoktól indultam és a társadalmi részvétel lehetőségéig jutottam, ez a megközelítés a helyreállító igazságszolgáltatás szempontjából is fontos, hiszen az a konfliktus hívta életre és élte, amely a „formális” legalitás és az „informális” szociális és társadalmi körülmények között feszül. Egyesek szerint e miatt a feszültség miatt kell újraértelmezni a kapcsolatot a közösség és a tagjai között, és informális felelősségre vonási módozatokat alkalmazni, míg mások szimplán úgy fogalmazzák, hogy ez egy lehetőség az észak-atlanti jogtudomány meghaladására és arra, hogy a kulturálisan érzéketlen „egy méret mindenkinek jó” jogalkalmazás víziójától meg lehessen szabadulni.²⁵

A konfliktusok kezelése

Az igazságfelfogások, az igazságtalanság értelmezése és az igazsággal kapcsolatos érvkészetek elsősorban akkor válnak jelentőssé, ha társadalmi konfliktusok megoldása szükséges.

A szakirodalom az igazság négy funkcióját azonosítja ebben a körben:

- 1) Az igazságfelfogás, illetve az igazságtalanság kimondása gerjesztheti vagy előhívhatja a társadalmi konfliktusokat.
- 2) Az igazsággal kapcsolatos érvekkel és retorikával a vitában részt vevő felek egyikének pozícióját lehet erősíteni.
- 3) Az alapértékek, az elvek és az igazságszolgáltatás szabályai korlátozhatják a konfliktusok kibomlását, és segíthetik a konfliktusfeloldás módjainak megtalálását.
- 4) Egyszerűen már maga a tény, hogy valamely eljárást konfliktusfeloldónak nevezünk, ez is segítheti a konfliktusok oldódását.²⁶

²⁴ Bocz J.: Társadalmi integráció?! De ez mit jelent?! Elhangzott a Magyar Szociológiai Társaság 2002. december 12–13-án, Szegeden rendezett konferenciáján.

<http://www.socialnetwork.hu/cikkek/bocz2002MSZT.htm>

²⁵ Braithwaite, J.: Principles of Restorative Justice. In: Hirsch, A. von et al. (eds.): Restorative Justice and Criminal Justice: Competing or Reconcilable Paradigms? Hart Publishing, Oxford, 2003, p. 17.

²⁶ Mikula, G. – Wenzel, M.: Justice and Social Conflict. International Journal of Psychology, vol. 35, no. 2, 1 April 2000, pp. 126–135.

A helyreállító igazságszolgáltatás *elveinek* formálódására kétségtelenül jelentős befolyást gyakoroltak az *abolicionisták* (Christie, de Haan, Bianci).

Az egyik legnagyobb hatású cikket a helyreállító igazságszolgáltatás témakörében Nils Christie norvég kriminológus írta, *Conflicts as property* címmel.²⁷ Christie szerint a (bűncselekményben manifesztálódó) konfliktust a formális büntető igazságszolgáltatás „eltulajdonította” a közösségtől, és ezzel megakadályozta azt, hogy a közösség saját maga állítsa helyre a bűnelkövetéssel kibillent egyensúlyt, a sértettek pedig elvesztették a jogukat arra, hogy részt vegyenek a konfliktus feloldásában.

A konfliktus megoldásának közösségen belül maradása és konszenzuális eszközökkel történő megvalósítása – mondja Christie – nagyobb valószínűséggel vezet sikerre, mint a formális igazságszolgáltatás közösségen kívüli és kényszereszközökkel megvalósuló konfliktusfeloldása.

Az elv érvényesítése kétségtelenül másféle gondolkodásmódot jelez:

- A bűncselekményben fontosabbá vált, hogy a cselekmény embert, illetve emberek közötti viszonyokat sért, mint az, hogy a cselekmény jogi normasértés (is és egyben). A modern jogrendszerek a bűncselekményt az állam „elleni” tettként fogják fel. A helyreállító igazságszolgáltatással válik fontossá, hogy a bűncselekmény személyek közötti olyan konfliktus következménye, amely kárt okozott a sértettnek, a közösségnek, de magának az elkövetőnek is. Azaz, ha a cselekmény természetes személyt sért, az elsősorban ellene irányul, és csak a második vonalban jelent „támadást” az állam ellen.
- A helyreállító igazságszolgáltatási rendszer központi célja a sértett, a közösség megbékítése azáltal, hogy az okozott kárt és a cselekmény káros következményeit helyreállítják. Ez azonban nem azt jelenti, hogy a biztonságigény háttérbe szorul, inkább azt, hogy a biztonság elérésének eddig alkalmazott módszerei váltak vitatottá.
- A büntető igazságszolgáltatás köteles elősegíteni a sértett, az elkövető és a közösség aktív részvételét az eljárásban. Ezzel azonban az állam szerepe mérséklődik, mert a helyreállító igazságszolgáltatás nem a hagyományos igazságszolgáltatásban megszokott alá-fölrendeltségi, hanem mellérendelő viszonyokban gondolkodik. Nem speciális gyakorlat, inkább olyan megközelítési elvek rendszere, amely a bűnözéskezelő szervezetek gyakorlatát orientálja.

²⁷ Christie, N.: *Conflicts as property*. The British Journal of Criminology, vol. 17, 1977, pp. 1–15.; Christie, N.: *A fájdalom korlátai*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1991

*A konfliktusnak értéke van – mondja Nils Christie –, benne rejlik a lehetőség az aktív részvételre.*²⁸ S ha a konfliktust eltulajdonítja az állam, akkor a sértett jár a legrosszszabbul, hiszen a saját ügyében veszíti el a lehetőséget a részvételre.²⁹ A veszteség láncolata azonban a norvég kriminológus szerint folytatódik, hiszen ennek a helyzetnek mindannyian a vesztesei vagyunk, ugyanis *elveszítettük egy lehetőséget a norma tisztázására.* A konfliktusok kezelésében való részvétel alapvető kívánalom a helyreállító igazságszolgáltatással foglalkozó szakirodalom szerint – én azonban ezt a fókuszot még nagyobbra nyitnám, mivel álláspontom szerint ez kell ahhoz, hogy megértsük, hogy miről beszél itt Christie. *„Az »aktív«, azaz politikai és szociális »jogok« a szó klasszikus értelmében nem jogok, hanem a közhatalmi részvétel aspektusai” – mondja Tamás Gáspár Miklós.*³⁰ S én is ebben, a közhatalmi részvétel szélesebb lehetőségében látom a helyreállító igazságszolgáltatás elterjedésének értelmét. Igaz, hogy az igazságszolgáltatás behatároltabb terület, mint az állampolgári részvétel egyéb lehetőségei, de például „felelősségi” szempontból sokkal tisztább. A bűnelkövető felelősségvállalásának léte vagy hiánya egyértelmű, a *bűncselekmény következményeivel való szembenézés, a károk helyreállításának szándéka a társadalmi tagság akarásának bizonyítéka, a személyiség érettségének is jele.* A konfliktuskezelésben való részvétel tehát elengedhetetlen a következmények helyreállító típusú kezelése szempontjából.

A hazai szakirodalomban is egyre inkább meghonosodik az „*alternatív vitarendezés*” fogalma (Alternative Dispute Resolution; ADR), utalva azokra az eljárásokra, amelyek a hagyományosnak tekintett bírósági intézményrendszertől eltávolodva, újfajta megoldásokat kínálnak a konfliktusok feloldására. Ilyennek tekinthető a választott bírósági eljárás (arbitráció), illetve a közvetítői eljárás (mediáció).

Utóbbi forma már a magyar szabályozás szerint is nyolc jogágban honosodott meg mint sajátos vitarendezési forma.³¹ Az alternatív vitarendezés megjelenése azon a felismerésen alapul, hogy bizonyos típusú konfliktusok feloldására egyszerűen nem alkalmas a hagyományosnak tekintett bírósági eljárás.

²⁸ Christie, N. (1977): i. m.; Christie, N. (1991): i. m.

²⁹ Szomorú tapasztalat, hogy a politikai döntések meghozatalába való nagyobb beleszólás, illetve a véleménynyilvánítás szabadsága minden korosztály számára kevésbé fontos érték. Ez a kutatási eredmény egy nem, kor, iskolai végzettség és településtípus szerint reprezentatív hazai lakossági mintában megkérdezettek válaszain alapul. Lásd Kerecsi K.: A közvélemény és a szakemberek a helyreállító igazságszolgáltatásról. In: Tamási E. (szerk.): A helyreállító igazságszolgáltatás lehetőségei a bűnözés kezelésében. Budapesti Szociális Forrásközpont, Budapest, 2006. A kutatást az OTKA finanszírozta. Nyilvántartási szám: T 03785.

³⁰ Tamás G. M.: A filozófiáról, a világról és a sötétségről. Magyar Narancs, 2011. február 3., 50. o.

³¹ Lásd Nagypál Sz.: Párbeszédelmélet és mediáció. Doktori értekezés. Kézirat, 2011

Láthatjuk, hogy Christie másként tekintett a bűncselekményre, illetve a sértett és az elkövető, valamint az állam viszonyára, és nézőpontja alapvetően kérdőjelezte meg a hagyományos igazságszolgáltatás perspektívájának helyességét. Christie szerint nem csupán a régi (értsd: történeti kriminológiai irányzatok), hanem az új kriminológia (értsd: a kriminológia modernebb irányzatai) is közreműködött a konfliktus állam általi kisajátításában. Ugyanis nem változott a helyzet a konfliktus állam általi kisajátíthatóságát illetően sem akkor, amikor a korábbi kriminológiai oksági magyarázatok a személyes defektusokban vagy a szociálisan hátrányos helyzetben látták a bűnelkövetés okságát, de akkor sem, amikor az újabb kriminológiai irányzatok a társadalmi rétegződésben vagy az osztályviszonyokban, illetve szélesebb gazdasági összefüggésekben lelték meg a bűnözés oksági magyarázatait.

Christie szerint a régi kriminológia egyszerűen elveszítette a konfliktust, az új kriminológia viszont személyes konfliktusból osztálykonfliktusokat gyártott. S mindkét esetben ugyanaz a következmény: a konfliktusokat elvették azoktól a szereplőktől, akiket illet, azaz az érintett felektől. Christie tehát úgy látja, hogy a konfliktusok „tulajdonlása” bonyolult kérdés, azokat ugyanis el lehet venni a felektől, át lehet adni másnak, fel lehet oldani valami másban, mi több, még láthatatlanná is lehet tenni. Ez a helyzet változik meg a helyreállító igazságszolgáltatás paradigmájának megjelenésével.

A konfliktus keletkezésével és kezelésével kapcsolatos szociálpszichológiai megállapítások³² csak részben vonatkozhatnak a bűnelkövetés kapcsán alkalmazott helyreállító igazságszolgáltatás eszközrendszerére. Míg ugyanis a többi konfliktusnak – mint azt a szakirodalmi megállapítások jól mutatják – van *eszkálálódási fázisa*, a bűncselekmény kapcsán kialakult konfliktus hirtelen jön, felvezető időszak nélkül. Így tehát nem is lehet vizsgálni azokat az elemeket, amelyek a konfliktus kialakulásához vezettek, hanem csak azokat, amelyek a konfliktus megoldásában jelentőséggel bírnak. Itt ugyanis hirtelen történik a konfliktus, és az egyik szereplő (a sértett) nem vesz részt tevőlegesen a konfliktus „kialakulásában”, csupán elszenved. Másként működik tehát ebben a helyzetben a konfliktusfeloldás, mivel *nincs „spirális kifejlődése” a konfliktusnak*, és éppen ez az a specialitás, amely miatt könnyebb is csak az elkövetőt hibáztatni. De még ha a konfliktus spirális kifejlődésében mindkét (vagy több) fél közrehat, akkor is értékelhetik a felek a magatartásukat akként, hogy csak a másik okozta a konfliktust.

³² Pruitt, D. G. – Kim, S. H.: *Social conflict: Escalation, stalemate and settlement*. 3rd ed. McGraw Hill, Boston, 2004; Mikolic, J. M. – Parker, J. C. – Pruitt, D. G.: *Escalation in response to persistent annoyance: Groups vs. individuals and gender effects*. *Journal of Personality and Social Psychology*, vol. 72, 1997, pp. 151–163.

Ez történt például a fegyverkezés esetében. A konfliktus egyoldalú értékelésére jó példa volt, amikor Reagan amerikai elnököt kérdezték arról, hogy van-e fegyverkezési verseny az Egyesült Államok és Oroszország között. Reagan azt válaszolta, hogy „*nincs fegyverkezési verseny; ők versenyeznek, és mi egyszerűen megpróbálunk lépést tartani velük*”³³.

S ha egy társadalomban nem működik vagy *rosszul működik a konfliktuskezelés kultúrája*, mint ahogy Magyarországon ez a helyzet, akkor a konfliktusokat még nehezebb kezelni. Különösen akkor, ha az emberek többsége fekete-fehérben látja a konfliktusokat, az egyik oldalon a támadót, mint ördögöt, a másik oldalon az áldozatot, mint angyalt. A médianak természetesen van abban szerepe, hogy „*pontosítsa*” ezt a leegyszerűsített képet, és mindkét oldal kapcsán elmondja a konfliktus okait. Sokszor azonban ennél tovább is megy, és nem látszik tudomást venni arról, hogy a *konfliktus eszkalálódhat*, és a konfliktusspirál beindulhat. A közvélemény viszonylag egyszerűen látja a konfliktuskezelést is. Vegyük például a mediációt, amelyben egy harmadik személy segíti a részt vevő feleket, hogy megoldhassák a konfliktust. A témakörrel kapcsolatos érzékenység és figyelem kétségtelenül növekszik, de Magyarországon az emberek jelentős része nem a konfliktusok tárgyalásos megoldására szocializálódott.

A csoportok inkább hajlamosak a *konfliktusokat eszkalálni*, mint az egyének.³⁴ Amint a konfliktus csoportközi szintre emelkedik, belejátszik a korábbi közösségi struktúra is, és megváltoztatja a konfliktus értelmezését és fejlődését. *Varshney* indiai városokban lefolytatott vizsgálata azt találta, hogy a konfliktusok eszkalálódása jelentősen mérséklődik azokban a közösségekben, amelyekben erős civil, illetve politikai szervezetek működnek. A hindu és a muszlim tagokat egyaránt befogadó politikai pártok, szakszervezetek, üzleti egyesületek képesek voltak a felvetődő feszültséget csökkenteni és mérsékelni a konfliktusok eszkalálódását.³⁵ Amikor ugyanis a hinduk és a muszlimok között konfliktus keletkezett, azok a szervezetek váltak aktívvá, amelyeknek mindkét közösségből voltak tagjaik, s akik ily módon segítették a feszültségek csökkentését.

A *konfliktus kezelésének módja* sokféle szempontból lehet lényeges. *Fellegi* azt vizsgálta, hogy a helyreállító megközelítésben milyen módon kapcsolódnak össze az egyes *társadalompolitikai területek*, és van-e mögöttük közös szemlélet- és eszközrendszer. Feltárta a kapcsolatot a *szociálpolitika és az igazságszolgáltatás* között,

³³ Pruitt, D. G.: Social Conflict: Some Basic Principles. Journal of Dispute Resolution, vol. 157, 2007

³⁴ Mikolic, J. M. – Parker, J. C. – Pruitt, D. G.: i. m. 151–163. o.

³⁵ Varshney, A.: Ethnic conflict and civic life: Hindus and Muslims in India. Yale University Press, New Haven, 2002. Idézi: Pruitt, D. G.: i. m.

megfogalmazása szerint „a szociálpolitika rendszere mintegy keretbe foglalja a büntető igazságszolgáltatás területét”³⁶.

Felleginek igaza van a két terület szoros kapcsolatának feltételezésével, valóban vannak átfedő területek a két rendszer között. Az átfedő területek mellett azonban én fontosabbnak tartom az időrendi sorrendet. Azaz, ha nem működnek más társadalompolitikai területek kezelőrendszerei, akkor a konfliktust végső soron a büntetőjognak kell kezelnie. Azaz, a konfliktusokból az egyes területen nem feltétlenül azt kezelik, ami racionálisan „rájuk tartozik”, hanem a „probléma kezeletlenül nem maradhat” követelménye alapján – és ha más kezelőrendszerek nem lépnek sorompóba, akkor – végső eszközként (ultima ratio) a büntetőjog kezeli ezeket a konfliktusokat.³⁷ Az szerintem értelmezés kérdése, hogy mit is jelent a „végső eszköz” alkalmazásának helyzete. Mit is kell hogy jelentsen ez? Azt, hogy minden mást ki kell előtte próbálni? De mi van akkor, ha a közösségi megoldásokat a büntetőjog úgy abszorbeálja, hogy azokat az eszközöket is a büntetőjog eszközeként fogalmazza meg, amelyek önmagukban nélkülözik a büntetőjogi megoldások szigorúságát? Szigorúnak kell-e egyáltalán lennie a büntetőjogi következménynek? Vagy értelmezhetjük a szigorúságot relatív módon, akként, hogy annak az igazság felismerése, a felelősség vállalása a lényeges tartalma?

A legfontosabb kérdés, hogy van-e/lehet-e *párbeszéd* az ellenérdekű felek között. Kinek a feladata a párbeszéd kezdeményezése? A megtorló igazságszolgáltatási rendszer semmiképpen sem nevezhető „harci” modellnek, hiszen az nem épít a dialógusra. A resztoratív szemléletnek ezzel szemben *alapelve a dialógus* – mondja Schweighardt Zsanett.³⁸ Hasonlóan vélekedik Nagypál Szabolcs³⁹ is a közvetítés jogintézményének párbeszéd-elméleti feldolgozásánál, amely a közvetítés elméletét nem a viszálykezelés (konfliktuselmélet) felől, hanem a kimenete alapján, a *párbeszéd felől vizsgálja*.

Jelenleg legalább nyolc jogágban van jelen a közvetítés a magyar jogban: 1) A közvetítői tevékenységről szóló törvény alapján a polgári jogban és a polgári eljárási jogban, ezen belül is kiemelten a társasági jogban és a szerzői jogban. 2) A munkajogi

³⁶ Fellegi B.: Büntetés és/vagy helyreállítás? A resztoratív igazságszolgáltatás intézményesülése Magyarországon. PhD-dolgozat. ELTE TÁTK Szociális Tanulmányok Intézete, Budapest, 2008. doktori.tatk.elte.hu/2009_Fellegi_Borbala.pdf

³⁷ Ezzel a problémával már a gyermekek sérelmére elkövetett bűncselekmények elemzésekor is találkoztam. Kerezsi K.: A védtelen gyermek. Erőszak és elhanyagolás a családban. KJK, Budapest, 1995

³⁸ Schweighardt Zs.: Áldozatvédelem, áldozatsegítés és a büntető felelősségre vonás. Jura, 2009/2., 153–164. o. http://jura.ajk.pte.hu/JURA_2009_2.pdf

³⁹ Nagypál Sz.: i. m.

közvetítés legfőbb jogági sajátossága a részt vevő felekben (munkáltató és munkavállaló vagy szakszervezet), valamint a rendszertanában (jogviták és érdekviták) ragadható meg. 3) Az egészségügyi közvetítói eljárás az orvosok és a betegek viszáljának egyfajta szelíd megoldási eszközeként működik, ahol, mintegy harmadik félként, a biztosítók is fontos szerepet játszanak. 4) A szolgáltató és a fogyasztó érdekvitái esetében is lehetséges békéltető testület igénybevétele. 5) A közigazgatási jogban a hatósági közvetítő igénybevételenek lehetőségével találkozunk; és ezen belül a környezetvédelmi jog és a közoktatási jog területén a legismertebb a jogintézmény. 6) A családjogban a házassági bontóperek esetén, de a gyermekvédelemben is ismert a közvetítés valamilyen formája. 7) A közösségi párbeszéd-mélet a nemzetközi jogi közvetítés során is hatásosan alkalmazható. És végül 8) a büntető igazságszolgáltatás és a büntetőjogi közvetítés jogintézménye tekinthető a legelterjedtebbnek a hazai gyakorlatban.⁴⁰

Mint Nagypál megállapítja, a közösségi párbeszéd valamiképpen mindig az igazságra irányul, s e jellegzetességnek a párbeszéd szempontjából különösen három fölfogása fontos: 1) az igazság mint létező; 2) az igazság mint ismeret; illetve 3) az igazság mint személyesen megélt. Mivel a közvetítés nem az igazság kiderítésére irányul, e három fölfogás közül az utolsó játszik döntő szerepet a közösségek közti párbeszédben. Nagypál Szabolcsnak természetesen igaza van, amikor azt állítja, hogy „a közvetítés nem az igazság kiderítésére irányul”. Ebben az esetben természetesen fel kell tennünk a kérdést, hogy vajon a hagyományos igazságszolgáltatási eszközök és technikák alkalmazása az igazság kiderítésére irányul-e, és a helyreállító igazságszolgáltatási eszközöknek milyen funkció szánható ebben a rendszerben.

Irodalom

Bocz, J.: *Társadalmi Integráció?! De ez mit jelent?!* Elhangzott a Magyar Szociológiai Társaság 2002. december 12–13-án, Szegeden rendezett konferenciáján.

<http://www.socialnetwork.hu/cikkek/bocz2002MSZT.htm>

Boulding, K. E.: *Conflict and Defense*. Harper Torchbooks, New York, 1962

Braithwaite, J.: *Principles of Restorative Justice*. In: **Hirsch, A. von et al. (eds.):** *Restorative Justice and Criminal Justice: Competing or Reconcilable Paradigms?* Hart Publishing, Oxford, 2003, p. 17.

Christie, N.: *Conflicts as property*. *The British Journal of Criminology*, vol. 17, 1977

⁴⁰ Lásd részletesen Nagypál Sz.: i. m.

- Christie, N.:** *A fájdalom korlátai.* Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1991
- Coser, L. A.:** *Theorie sozialer Konflikte.* Luchterhand Verlag, Neuwied am Rhein, 1965
- Coser, L. A.:** *Continuities in the study of social conflict.* The Free Press, New York, 1967
- Coser, L.:** *Conflict: social aspects.* International Encyclopedia of Social Sciences, 1968
- Csepeli Gy.:** *A szervezkedő ember.* Osiris Kiadó, Budapest, 2001
- Dahrendorf, R.:** *A modern társadalmi konfliktus.* Gondolat Kiadó, Budapest, 1994
- Durkheim, É.:** *Nevelés és szociológia.* Tankönyvkiadó, Budapest, 1980
- Fellegi B.:** *Büntetés és/vagy helyreállítás? A resztoratív igazságszolgáltatás intézményesülése Magyarországon.* PhD-dolgozat. ELTE TÁTK Szociális Tanulmányok Intézete, Budapest, 2008
- Fink, C. F.:** *Some conceptual difficulties in the theory of social conflict.* Journal of Conflict Resolution, vol. XII
- Hirschman, A. O.:** *Közösség és konfliktus.* Elhangzott a Bertelsmann Alapítvány Mennyi közösségi érzésre van szükség a liberális társadalomban? című konferenciáján. <http://ebooks.gutenberg.us/Wordtheque/hu/AAACDY.TXT>
- Huntington, S. P.:** *A civilizációk összezapása és a világrend átalakulása.* Európa Kiadó, Budapest, 2000
- Kerezi K.:** *A védtelen gyermek. Erőszak és elhanyagolás a családban.* KJK, Budapest, 1995
- Kerezi K.:** *A közvélemény és a szakemberek a helyreállító igazságszolgáltatásról.* In: **Tamási E. (szerk.):** *A helyreállító igazságszolgáltatás lehetőségei a bűnözés kezelésében.* Budapesti Szociális Forrásközpont, Budapest, 2006
- Lenski, G. E.:** *Hatalom és privilégium. Elmélet a társadalmi rétegződésről.* In: **Angelusz R. (szerk.):** *A társadalmi rétegződés komponensei.* Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1999, 302. o.
- Mikolic, J. M. – Parker, J. C. – Pruitt, D. G.:** *Escalation in response to persistent annoyance: Groups vs. individuals and gender effects.* Journal of Personality and Social Psychology, vol. 72, 1997
- Mikula, G. – Wenzel, M.:** *Justice and Social Conflict.* International Journal of Psychology, vol. 35, no. 2, 1 April 2000, pp. 126–135.
- Nagypál Sz.:** *Párbeszédelmélet és mediáció.* Doktori értekezés. Kézirat, 2011
- Olzak, S.:** *Etnikai konfliktusok elemzési stratégiái.* Regio, 1993/1.
- Orthmayr, I.:** *Konfliktusok.* Világosság, 2007/4.
- Pruitt, D. G. – Kim, S. H.:** *Social conflict: Escalation, stalemate and settlement.* 3rd ed. McGraw Hill, Boston, 2004

Pruitt, D. G.: *Social Conflict: Some Basic Principles*. Journal of Dispute Resolution, vol. 157, 2007

Rapoport, A.: *Konfliktusok tudománya – stratégiák elmélete II. Korunk*, 1973/11.

Schweighardt Zs.: *Áldozatvédelem, áldozatsegítés és a büntető felelősségre vonás*. Jura, 2009/2.

Simmel, G.: *Conflict*. The Free Press, Glencoe, 1955

Simmel, G.: *A viszály*. In: **Simmel, G.:** *Válogatott társadalomelméleti tanulmányok*. Novissima Kiadó, 2001, 54–83. o.

Somlai P.: *Triádok, közvetítők, koalíciók. Konfliktusok és egyensúlyok kettőnél több tagú szociális rendszerekben*. Szociológiai Szemle, 1992/4.

Spéder Zs.: *Szegénység a társadalomelméletben – szegények a társadalomban*. In: **Spéder Zs.:** *A szegénység változó arcai*. Századvég–ARTT, Budapest, 2000, 18–46. o.

Tamás G. M.: *A filozófiáról, a világosságról és a sötétségről*. Magyar Narancs, 2011. február 3.

Bel- és igazságügyi együttműködés az Európai Unióban – a hágai programtól a stockholmi programig¹

Az Európai Unió fejlődéstörténetében a 2004 és 2005 közötti időszak meghatározó tényezője az úgynevezett bővítési folyamat volt, amelynek nyomán 2004-ben tíz, 2007-ben két új tagállammal bővült az unió. A bővítés azt is magával hozza, hogy a szabadság, biztonság és jog érvényesülésének térségében a bel- és igazságügyi együttműködést immár huszonhét nemzeti igazságszolgáltatási rendszer sajátosságainak figyelembevételével kell megvalósítani, ami az Európai Uniónak és az integrációban részt vevő tagállamoknak is kemény próbatétel, valamint a bel- és igazságügyi együttműködés új formáinak és jogi alapjainak létrehozását teszi szükségessé. A tanulmány célja, hogy áttekintést adjon az Európai Unióban a bel- és igazságügyi együttműködés területén az utóbbi időben végbemenő folyamatokról.

Az Európai Unió fejlődéstörténetében a 2004 és 2005 közötti időszak meghatározó tényezője az úgynevezett bővítési folyamat volt, amelynek nyomán 2004-ben tíz, 2007-ben két új tagállammal bővült az unió. A bővítési folyamat, amely a korábbi 15-ről 27-re emelte a tagállamok számát, a korábbi csatlakozásoktól eltérően sokkal kidolgozottabb kritériumrendszeren² és strukturáltabb felkészülési folyamaton keresztül zajlott.³ A bel- és igazságügyi együttműködés területén ez a tagjelölt országok jogrendszereinek szisztematikus átvilágítását (*screening*) jelentette, amely biztosította az uniós *acquis* teljes transzpozícióját a csatlakozás időpontjában.

A bővítés azonban azt is magával hozza, hogy a szabadság, biztonság és jog érvényesülésének térségében a bel- és igazságügyi együttműködést immár huszonhét nemzeti igazságszolgáltatási rendszer sajátosságainak figyelembevételével kell megvalósítani, ami az Európai Uniónak és az integrációban részt vevő tagállamoknak is kemény próbatétel, valamint a bel- és igazságügyi együttműködés új formáinak és jogi alapjainak létrehozását teszi szükségessé. A tanulmány

¹ Az OKRI fennállásának 50. évfordulója alkalmából szervezett ünnepi rendezvénysorozat zárókonferenciáján elhangzott előadás kivonatosa. „Szabadság, biztonság, jog” konferencia, 2010. szeptember 23., Mercure Budapest Buda Hotel

² Koppenhágai kritérium, Európai Tanács, 1993.

³ Ezek alapját az 1995-ben a Tanács által elfogadott cannes-i Fehér könyv és az 1997-es AGENDA 2000 adta.

célja, hogy áttekintést adjon az Európai Unióban a bel- és igazságügyi együttműködés területén az utóbbi időben végbemenő folyamatokról.

Az Európai Unió bel- és igazságügyi együttműködési politikáját⁴ az említett csatlakozási dömping mellett alapvetően két tényező határozta meg a 2004 és 2010 közötti időszakban. Egyrészt az alapító szerződések megváltoztatására irányuló lépések az alkotmányszerződés, majd a reformszerződés keretében, másrészt a bel- és igazságügyi együttműködés területén elfogadott stratégiai programok, nevezetesen: a hágai program, amely 2004 és 2009 között a bel- és igazságügyi együttműködés tematikus programja volt, illetve a 2010 és 2015 közötti időszakra elfogadott stockholmi program. A következőkben először ezeknek a bel- és igazságügyi együttműködés kereteit meghatározó tényezőknek a hatásait vizsgáljuk, majd pedig az együttműködés egyes részterületeit tekintjük át.

Az alapító szerződések reformja (alkotmányszerződés, lisszaboni szerződés)

Az Európai Unióról szóló szerződés és az Európai Közösség létrehozásáról szóló szerződés átfogó reformja 2000-től napirenden volt. A laekeni nyilatkozat⁵ 2001-ben meghatározta azokat a kérdéseket, amelyek tekintetében az Európai Konventnek⁶ megoldást kellett találnia.⁷ Az Európai Konvent másfél éves működése nyomán létrejövő és 2004. október 29-én aláírt alkotmányszerződés – az EU intézményi átalakítása, az alapjogi charta inkorporálása és több nagy horderejű újítás mellett – a szabadság, biztonság és jog érvényesülésének szerződéses szabályait is nagymértékben megváltoztatta volna.

⁴ A bel- és igazságügyi együttműködést mint az Európai Unió harmadik pillére keretében folytatott politikát az Európai Unióról szóló szerződés, más néven a maastrichti szerződés vezette be. Az együttműködés egyes területeit az amszterdami szerződés átrendezte: egyes kérdések a közösségi pillér alá kerültek, mások a harmadik pillér alatt maradtak, a terület összefoglaló elnevezése pedig a szabadság, biztonság és jog érvényesülésének térsége lett. Az uniós zsargonban a bel- és igazságügyi együttműködés azonban ugyanolyan bevett maradt, ezért jelen írás konzekvensen ezt az egyszerűbb kifejezést használja, érteve rajta az Európai Unió egésze által, tehát mind az első, mind a harmadik pillér alatt végzett tevékenységet.

⁵ Laeken Declaration, SN 300/1/01 REV

⁶ A 2002. február 28-án összeülő Európai Konvent feladata az Európai Unió alapító szerződéseinek és intézményi strukturájának újragondolása, a szerződésmódosítás előkészítése volt.

⁷ Ezek között az Európai Unió és a tagállamok hatásköreinek pontosabb elhatárolása, az Európai Unió jogszabályainak egyszerűsítése, és a demokratikusabb, áttekinthetőbb, hatékonyabb Európai Unió kialakítása.

Az alkotmányszerződés tagállami ratifikációs folyamatának kudarca (a sikertelen francia és holland népszavazások) után a 2007. júniusi berlini Európai Tanács az alkotmányszerződés helyett egy úgynevezett reformszerződés elfogadását tűzte ki célul.

A reformszerződést 2007. december 13-án írták alá a tagállamok állam- és kormányfői Lisszabonban, így – követve az aláírás helyének megörökítésére irányuló tradíciókat – a lisszaboni szerződés nevet viseli. A lisszaboni szerződés, amely a másodikra sikeres ír népszavazás után 2009. december 1-jén lépett hatályba, lényeges változásokat hozott a bel- és igazságügyi együttműködés tekintetében, megszüntette a korábbi első és harmadik pillérbeli megosztottságot⁸ és jelentős intézményi, döntéshozatali és hatáskör-módosításokhoz vezetett. Intézményi szempontból az Európai Bíróság hatáskörbővülését kell kiemelni, amelynek közvetlen következménye, hogy a volt harmadik pillér keretében elfogadott aktusok tekintetében is bevezette a kötelezettségszegési eljárást.⁹ A Tanácson belüli döntéshozatalban részt vevő fórumok rendszere is megváltozott a belbiztonsági bizottság (COSI) bevezetésével.¹⁰ A terület egészére nézve a jogi aktusok elfogadására az Európai Parlament és a Tanács társ-jogalkotói együtt döntésén alapuló úgynevezett rendes jogalkotási eljárás érvényesül, ami az Európai Parlament

⁸ A lisszaboni szerződés előtt – az amszterdami szerződés hatálybalépése után – az úgynevezett közösségi pillér alá tartozott a vízum, menekültügy, bevándorlás és személyek szabad mozgása, a polgári jogi és a vámügyi együttműködés. A büntetőügyekben folytatott rendőrségi és igazságügyi együttműködés az Európai Unióról szóló szerződés alapján a harmadik pillérben maradt, ami azt jelentette, hogy a döntéseket a Tanács egyhangú döntéshozatal keretében hozta, és az EP-nek úgynevezett konzultációs joga volt. A lisszaboni szerződés megszüntette a pillérszerkezetet, a bel- és igazságügyi szabályok egységesen a szerződés 2. cikkének 63–69. pontja alá kerültek.

⁹ Az Európai Bíróság joghatósága a lisszaboni szerződés alapján fő szabály szerint kiterjed majd az együttműködés valamennyi területére. Így a bel- és igazságügyi együttműködés keretében elfogadott valamennyi jogi aktus bírói felülvizsgálat alá kerül. Egyrészt kötelezettségszegési eljárás indítható az adott irányelvet vagy kerethatározatot nem vagy nem megfelelően implementáló tagállammal szemben, másrészt megsemmisítési eljárás kezdeményezhető a közösségi joggal ellentétes aktsussal szemben, harmadrészt ezentúl alacsonyabb szintű tagállami bíróság is fordulhat előzetes döntéshozatali kérelemmel a Bírósághoz. A Bíróság joghatóságát mindössze az korlátozza, hogy a lisszaboni szerződés 240b cikke szerint az Európai Unió Bírósága továbbra sem vizsgálhatja felül a közrend fenntartásával, illetve a belső biztonság megőrzésével kapcsolatos rendőri vagy egyéb rendészeti tagállami rendelkezések megfelelőségét vagy arányosságát, és az átmeneti rendelkezésekről szóló (36.) jegyzőkönyv 10. cikkének értelmében a lisszaboni szerződés hatálybalépése előtt megalkotott harmadik pilléres jogi aktusok felülvizsgálatát a szerződés hatálybalépése után az EB öt éves periódusra felfüggeszti.

¹⁰ Lisszaboni szerződés 61d cikk; EUMSZ. 71. cikk.

további térnyerését jelenti.¹¹ A szubszidiaritás és arányosság vizsgálata tekintetében a nemzeti parlamentek közvetetten ugyan, de bekapcsolódnak a jogalkotásba.¹² A Miniszterek Tanácsában bel- és igazságügyi kérdésekben általánossá vált a minősített többségi szavazás, a tagállamok jogszabály-kezdeményezési hatásköre szűkült, mivel legalább hét tagállam nyújthat csak be javaslatot.¹³ Az Európai Tanács a bel- és igazságügyi együttműködés terén vészfékmechanizmus¹⁴ kezdeményezése esetében kvázi jogalkotási hatáskört kap, mivel konkrét jogszabálytervezeteket és operatív kérdéseket is tárgyal. Lényeges változás a jogalkotási aktusok egységesítése. A korábbi specifikusan harmadik pilléres jogi normák (például kerethatározat) helyett a jogalkotás a bel- és igazságügyi együttműködés egésze területén is az általános jogi aktusok (rendelet, irányelv, határozat) alkalmazandók. A folytonosság és jogbiztonság érdekében azonban a lisszaboni szerződés hatálybalépése előtt elfogadott úgynevezett harmadik pilléres jogi aktusok joghatása mindaddig fennmarad, amíg azokat a szerződések alapján hatályon kívül nem helyezik, semmisnek nem nyilvánítják, vagy nem módosítják.¹⁵

Összességében megállapítható, hogy a lisszaboni szerződés jelentős változást hozott a bel- és igazságügyi együttműködésben. Egyrészt az unió pillérszerkezetének felszámolásával megszűnt a terület sajátos jellege, közösségi jogon kívülisége és ezen a területen is a belső piaci jogforrásokkal azonos uniós jogi aktusok alkalmazandók. A bel- és igazságügyi együttműködés keretében az új jogalakok nyomán elfogadott jogszabályok teljes mértékben azonosulnak az uniós (volt közösségi) *acquis*-val, és az uniós jog elveit (szupremácia, közvetlen hatály) teljes körben alkalmazni kell rájuk. A belső joggal szemben érvényes rájuk a primátus (elsőbbség) elve, és tagállami átültetés hiányában is hivatkozni lehet rájuk. Így a korábban egyhangú szavazással, speciális jogi aktusokkal, szűk körű európai bírósági joghatósággal körülbástyázott és a tagállami hatásköröket erősen védő kormányközi együttműködési forma elveszíti különállását. A harmadik pillér „közösségiesítése” beleillik az integrációs trendbe, ezt jelezte az Európai Bíróság több

¹¹ Lisszaboni szerződés által beiktatott 69b cikk; EUMSZ. 77. cikk 2. bekezdés; 79. cikk 2. bekezdés; 82. cikk 2. bekezdés; 87. cikk 2. bekezdés.

¹² Lásd a lisszaboni szerződéshez csatolt 1. és 2. számú jegyzőkönyveket.

¹³ A Bizottság a harmadik pillér teljes „közösségiesítése” ellenére nem jut jogszabály-kezdeményezési monopóliumhoz. A tagállamok kezdeményezési jogköre azonban szűkül, hiszen míg a harmadik pillér területén bármely tagállam vagy a Bizottság élhetett kezdeményezéssel [EUSz. korábbi 34. cikk (2) bek.], addig a lisszaboni szerződés úgy rendelkezik, hogy a Bizottság vagy a tagállamok egynegyede együttesen kezdeményezhet (EUMSZ. 76. cikk).

¹⁴ Lisszaboni szerződés 69a cikk (3) bekezdés.

¹⁵ Az átmeneti rendelkezésekről szóló 36. sz. jegyzőkönyv 9. cikk.

ítélete¹⁶, az Európai Parlament LIBE-csoportjának igen aktív szereplése, valamint a Bizottság egyes kerethatározatokat irányelvvé alakító csomagja is.

A hágai program

Az EU harmadik pilléres együttműködésének elmúlt éveit a hágai program¹⁷ határozta meg, amely a 2005 és 2009 közötti időszakra szól, és amely a korábbi tamperei programban és a hozzá kapcsolódó cselekvési tervben meghatározott célokat és kezdeményezéseket vitte tovább.¹⁸ A program a bevezetőjében megállapítja, hogy sürgetővé vált az EU és tagállamai biztonságának védelme, különösen a 2001. szeptember 11-i egyesült államokbeli és a 2004. március 11-i madridi terroristamadások fényében. Európa polgárai pedig joggal várják el az Európai Uniótól, hogy – az alapvető szabadságok és jogok tiszteletben tartásának garantálása mellett – hatékonyabb, egységes szemlélet alapján közelítse meg az olyan határon átnyúló problémákat, valamint megelőzésüket, mint az illegális migráció, az emberkereskedelem és az embercsempészet, a terrorizmus és a szervezett bűnözés. A tamperei programhoz hasonlóan a hágai program megvalósítása érdekében az Európai Bizottság és a Tanács cselekvési tervet¹⁹ fogadott el, amely tartalmazza a prioritások végrehajtásához szükséges konkrét intézkedéseket, valamint az intézkedések elfogadásának és végrehajtásának ütemezését.

A hágai program intézkedései a szabadság (III. fejezet 1. rész), a biztonság (III. fejezet 2. rész) és a jog (III. fejezet 3. rész) kiterjesztését tűzik ki célul. A szabadság kiterjesztése körében legfontosabb feladatként a *migrációs hullám kezelését*, a biztonság

¹⁶ Az Európai Bíróság C-176/03. sz. Bizottság kontra Tanács-ügyben 2005. szeptember 13-án hozott ítélete tisztázta a büntetőjogi rendelkezésekre vonatkozó hatáskörök első és harmadik pillér közötti megosztását. Az ítélet kimondja, hogy a Közösségnek a büntetőjog területén való fellépése csak valamely meghatározott jogalappal kapcsolatos benne foglalt hatáskörön alapulhat. Büntetőjogi intézkedéseket közösségi szinten tehát csak akkor lehet hozni, ha bizonyíthatóan fennáll annak a szükségessége, hogy a közösségi célkitűzések megvalósításának súlyos hiányosságait elhárítsák, és büntetőjogi intézkedéseket hozzanak valamely közösségi politika teljes hatékonyságának vagy valamely szabadság megfelelő érvényesülésének megerősítése érdekében. Lásd még a C-440/05. sz. ügyet!

¹⁷ A programot a BIÚT által való előkészítés után az EiT 2004. november 4–5-i ülése fogadta el. Magyarul elérhető: <http://register.consilium.europa.eu/pdf/hu/04/st14/st14292-re01.hu04.pdf>

¹⁸ A Bizottság közleménye az Európai Tanácsnak és a Parlamentnek – A szabadság, biztonság és igazságosság térsége: a tamperei program mérlege és az új iránymutatások [SEC(2004) 680 és SEC(2004) 693].

¹⁹ A Tanács és a Bizottság cselekvési terve az Európai Unióban a szabadság, a biztonság és a jog érvényesülésének megerősítéséről szóló hágai program végrehajtásáról (2005/C 198/01).

kiterjesztése terén elérendő célként az *úgynevezett hozzáférhetőség elvét* (*principle of availability*) rögzítette, amely a bűnügyi együttműködésben ugyanúgy meghatározó alapelve lett a programnak, mint ahogy a kölcsönös elismerési elv alkalmazása volt a tamperei programnak. A jog kiterjesztésén belül a hágai program alapvető célkitűzése továbbra is a „*kölcsönös elismerés*” és kölcsönös bizalom elvén alapuló együttműködés megvalósítása maradt.

A *hágai program értékelésekor* a leghangsúlyosabb tényező, hogy egy ambiciózus programról van szó, amelynek már az elfogadásakor nyilvánvaló volt, hogy a tárgyidőszak lezárultával marad még meg nem valósított elem. Mindazonáltal a hágai program sikeresen tematizálta a bel- és igazságügyi terület politikai irányvonalait, elsősorban a nagyobb belső biztonság igényét, és megfelelő kontextusba helyezve a célkitűzések végigvihetői maradtak. A program részletességével, strukturáltságával sok szempontból irányadó. Eredményességének egyik jele, hogy a következő ötéves szakpolitikai program elkészítésekor a kiindulópont a hágai program meg nem valósított elemeinek összegyűjtése volt.

A bel- és igazságügyi együttműködés az unió egyik legfontosabb szakpolitikájává vált, ami alapvetően a hágai programban és annak megvalósítása nyomán valósult meg. Az új tagállamok csatlakozása és a hágai program indulása gyakorlatilag egybeesett, és sajátos színt adott ennek az időszaknak a bel- és igazságügyi együttműködésben. Az új tagállamok egy készen kapott cselekvési terv alapján vehettek részt a bel- és igazságügyi együttműködésben úgy, hogy a program kialakításában nem kaptak szerepet. A kibővült, immár 25, majd 2007-ben 27 tagú Európai Unió döntéshozatali folyamatára akarva-akaratlanul hatással volt a kibővített tagság. A 27 tagú unió döntéshozatala a számos esetben kompromisszumkényszerrel kívánó egyhangú szavazás miatt lassúbbá vált, és nem egy tervezet „*vértett el*” a tagállamok (nem csak az új tagállamok) teljesen eltérő érdekei miatt. A 2004-ben csatlakozó tagállamokkal szemben azonban egyetlen esetben sem kellett védzáradékot alkalmazni, és a schengeni csatlakozás óta eltelt rövid idő is azt bizonyítja, hogy az övezet új tagjai a belbiztonsági együttműködés szorosabb formájában is megfelelnek az uniós kívánalmaknak.

A bel- és igazságügyi együttműködés egyes területeinek alakulása 2004 és 2009 között

Rendőri és belbiztonsági együttműködés

Az elmúlt években jelentősen felértékelődött a rendőri-belbiztonsági együttműködés szerepe az EU-n belül, a joganyag mennyisége és jelentősége is exponenciálisan

nő. Természetesen ennek alapvető kiváltó oka a 2001. szeptember 11. óta gyökere- sen átalakult globális biztonsági környezet, amely elsődlegesen a befolyásos, „régii” és nagy tagállamokat érinti közvetlenül, amelyeknek politikusai az uniós szintet is felhasználva keresik az adekvát válaszokat az új fenyegetésekre. A kilencvenes évek eleje, az amszterdami szerződés hatálybalépése óta hatalmas előrelépés történt, ennek talán nem is a jogszabályi oldala a legfontosabb, hanem az, hogy a belbiztonságot érintő kérdésekben a közös uniós gondolkodás és cselekvés egyre inkább evidenciává vált, a hagyományosan a nemzeti szuverenitáshoz kötődő rendőrségi, belbiztonsági hatáskörök gyakorlása során is teret kapott az összeurópai szemlélet. Ez a tendencia folytatódni látszik a stockholmi programban is.

A belbiztonsági együttműködés körében a hágai program által meghirdetett hozzáférhetőségi elv tekintetében csak lassan sikerült kézzelfogható haladást elérni.

Hosszas előkészítés után a Tanács 2006. december 18-án elfogadta a 2006/960/IB kerethatározatot az Európai Unió tagállamainak bűnüldöző hatóságai közötti, információ és bűnüldözési operatív információ cseréjének leegyszerűsítéséről, ez egyrészt standardizálja a bűnyügyinformáció-csere formátumát (5. cikk), másrészt lényegesen lerövidíti a megkeresések teljesítésének határidejét: sürgős esetekben nyolc óra, de legfeljebb két hét [4. cikk (2) bekezdés]. Alapelvként rögzíti továbbá a 3. cikkben a nemzeti elbánás elvét, tehát hogy a másik tagállam bűnüldöző szerve számára sem lehet szigorúbb feltételeket szabni az információcsere során, mint ha arra országon belül kerülne sor. A tagállamoknak 2008 végéig kellett átültetniük a 2006/960/IB kerethatározatot, ez hazánkban a 2002. évi LIV. és a 2003. évi CXXX. törvények megfelelő módosításával határidőre megtörtént.

Fontos vívmány továbbá, hogy a *prümi szerződés uniós jogba emelésével*²⁰ a DNS-profilok, ujjnyomatadatok és gépjárműadatok számítógépes automatizált keresésének lehetőségét teremtik meg a bűnüldöző szervek számára.

Az iménti jogszabályok vonatkozásában megállapíthatjuk, hogy a hozzáférhetőségi elv megvalósítása az eredeti célokhoz képest később és egyelőre korlátozott mértékben teljesült. Szintén fontos fejlemény – a hágai program 2.3 fejezete értelmében – az *Europol-egyezmény és jegyzőkönyvei tanácsi határozattal való felváltása*²¹, amely egyben azzal járt, hogy az Europol 2010 januárjától uniós ügynökséggé vált.

Ugyancsak említést kell tenni a *terrorizmus elleni küzdelemről*, amelynek számos eleme szolgálja a közös uniós megközelítés erősítését. A hágai programon alapuló

²⁰ 2008/615/IB és 2008/616/IB, 2008. július 23. Az online adatcsere megteremtésének határideje a határozatok értelmében 2011 augusztusa.

²¹ Az Európai Rendőrségi Hivatal (Europol) létrehozásáról szóló, 2009. április 6-i 2009/371/IB tanácsi határozat (2009. május 15.).

jogalkotási munka keretében 2005. szeptember 20-án elfogadták a 2005/671/IB tanácsi határozatot a *terrorista bűncselekményekre vonatkozó információcseréről és együttműködésről*; a „*pénzmosás elleni harmadik irányelvet*”²²; az úgynevezett „*cash control*” rendeletet²³; valamint a pénzáttalásokat kísérő megbízási adatokról szóló rendeletet.²⁴

Kiemelendő továbbá a Bizottság által 2007. november 6-án előterjesztett javaslatcsomag, amely tartalmazta a terrorizmus elleni küzdelemről szóló 2002/475/IB kerethatározat módosításának tervezetét, az átfogó, utasadatokra vonatkozó kerethatározatról szóló javaslatot, illetve a robbanóanyagok biztonságának megerősítéséről szóló közleményt és cselekvési tervet.

A jogalkotási csomag legfontosabb eleme a terrorizmus elleni küzdelemről szóló 2008/919/IB kerethatározat módosításának tervezete volt, amely három új elkövetési magatartással egészítette ki a kerethatározat „terrorista tevékenységekkel összefüggő bűncselekmények” fogalmát: a terrorcselekmények elkövetésére ösztönző nyilvános felhívással (*public provocation to commit a terrorist offence*), a terroristatoborzással és a terroristakiképzéssel. A kerethatározat módosítását 2008. november 28-án lényegében a bizottsági javaslatnak megfelelően fogadta el a Tanács, a terrorpropaganda elleni küzdelemben azonban lehetőséget adott a tagállamoknak arra, hogy alkotmányos hagyományaikra tekintettel mentesüljenek a harmonizációs kötelezettség alól. Ez Magyarországnak is kiemelt fontosságú volt, a szólás szabadságra vonatkozó hazai alkotmánybírói gyakorlatra figyelemmel.²⁵

Határok, schengeni térség, vízum

A határellenőrzés területén a hágai program megszületése után elfogadott legfontosabb norma a *személyek határátlépésére irányadó szabályok közösségi kódexének* (schengeni határ-ellenőrzési kódex) létrehozásáról szóló 562/2006/EK rendelet, amely a schengeni végrehajtási egyezmény határellenőrzésre vonatkozó részeit váltotta fel.

A Bizottság a hágai programban kapott felkérés alapján elvégezte a *Frontex értékelését*, amelyet 2008 februárjában az úgynevezett „határ-ellenőrzési csomag”

²² Az Európai Parlament és a Tanács 2005/60/EK irányelve (2005. október 26.) a pénzügyi rendszereknek a pénzmosás, valamint a terrorizmus finanszírozásának céljára való felhasználásának megelőzéséről.

²³ Az Európai Parlament és a Tanács 1889/2005/EK rendelete (2005. október 26.) a Közösség területére belépő, illetve a Közösség területét elhagyó készpénz ellenőrzéséről.

²⁴ Az Európai Parlament és a Tanács 1781/2006/EK rendelete (2006. november 15.) a pénzáttalásokat kísérő megbízási adatokról.

²⁵ A kerethatározat átültetési határideje 2010. december 9.

részeként tett közzé, és amelynek alapján rövid és hosszú távú ajánlásokat fogalmazott meg a Frontex számára. Az ajánlások még az európai határőrség nagyon ambiciózus, ám valójában eléggé korai gondolatát is megfogalmazták.

A SIS második generációjának létrehozásáról a 2424/2001/EK rendelet határozott. Ennek alapján a SIS-II kifejlesztése a Bizottság feladata. Az azóta eltelt időszakban elfogadott első és harmadik pilléres uniós aktusok²⁶ megteremtették a SIS-II jogi alapjait. A jogi környezettel ellentétben azonban – a Bizottság által menedzselte központi, illetve a régi tagállamokban folyó nemzeti projektek többszöri csúszása miatt – a rendszer műszaki kivitelezése többször is késedelmet szenvedett. Ez volt az oka annak, hogy Magyarország és a többi, 2004-ben csatlakozó tagállam, bár készen állt volna rá, a SIS-II-t nem tudta implementálni, mivel az még nem állt rendelkezésre. Áthidaló megoldásként a Tanács 2006 decemberében a SIS I+ rendszer élettartamának meghosszabbításáról döntött, ehhez csatlakozva lezajlott a schengeni bővítés. A nagy erőfeszítést és szoros munkatempót kívánó, sikeres projektet SIS One4ALL-nak keresztelték. Magyarországnak és a Schengenzónához 2007. december 21-én csatlakozó tagállamoknak²⁷ ez jelentette a személyek szabad mozgásának szabadságát, így valójában az uniós csatlakozás utáni időszak mérföldköveként értékelhető. A Bel- és Igazságügyi Tanács 2010. októberi ülésén további haladékot adott azzal, hogy – a kudarcok és számos tagállam határozott kritikája ellenére – döntött a SIS-II fejlesztésének folytatásáról. A fejlesztés jelenleg még mindig műszaki szakértői szinten folyik, a rendszer üzembe állásának tervezett határideje 2013 első negyedévé.

A vízumpolitika terén a hágai program különösen nagy figyelmet szentelt a vízuminformációs rendszernek (VIS), ennek célja a közös vízumpolitika, illetve a tagállamok konzuli hatóságai közötti együttműködés erősítése, a vízumokra vonatkozó

²⁶ Az Európai Parlament és a Tanács a SIS-II létrehozásáról, működtetéséről és használatáról szóló, 1987/2006/EK rendelete (2006. december 20.); az Európai Parlament és a Tanács a járművek forgalmi engedélyének kiadására hatáskörrel felruházott tagállami szolgálatoknak a Schengeni Információs Rendszer második generációjához való hozzáféréséről szóló, 1986/2006/EK rendelete (2006. december 20.); a SIS-II létrehozásáról, működtetéséről és használatáról szóló 2007/533/IB tanácsi határozat (2007. június 12.); a 2007/170/EK és 2007/171/EK bizottsági határozatok a SIS-II hálózati követelményeinek meghatározásáról (2007. március 16.); a 2008/189/EK tanácsi rendelet a SIS-II teszteléséről; a Bizottság 2008/333/EK határozata a SIRENE-kézikönyv és a Schengeni Információs Rendszer második generációja (SIS-II) további végrehajtási intézkedéseinek elfogadásáról (2008. március 4.); a Schengeni Információs Rendszerről (SIS I+) a Schengeni Információs Rendszer második generációjára (SIS-II) történő átállásról szóló 2008/839/IB tanácsi határozat és 1104/2008/EK rendelet (migrációs határozat és rendelet) (2008. október 24.).

²⁷ Magyarországgal egy időben csatlakozott a schengeni övezetbe Lengyelország, Szlovénia, Szlovákia, Csehország, Málta, Észtország, Litvánia és Lettország.

adatok cseréjének megkönnyítése. A VIS alkalmazásának jogalapja a 2004. június 8-i 2004/512/EK tanácsi határozat, továbbá a *Vízuminformációs rendszerről és a rövid távú tartózkodásra jogosító vízumokra vonatkozó adatok tagállamok közötti cseréjéről* szóló 2008/767/EK rendelet. A vízuminformációs rendszerhez a tagállamok kijelölt hatóságai, valamint az Europol számára a terrorcselekmények és egyéb súlyos bűncselekmények megelőzése, felderítése és kivizsgálása érdekében betekintés céljából történő hozzáférést szabályozó 2008/633/IB határozatot 2008 folyamán fogadták el.

2010. április 5-én alkalmazandóvá vált a 2009-ben elfogadott egységes vízumkódex, ami lehetővé teszi, hogy teljes mértékben egységessé váljon az EU vízumokkal kapcsolatos jogának alkalmazása. A kódex egységes dokumentumba foglalja a vízumügyeket érintő határozatokat szabályozó összes jogi rendelkezést, növeli az átláthatóságot, jogbiztonságot teremt, és egyenlő elbírálást tesz lehetővé a vízumkérelmezők között, miközben harmonizálja a közös vízumpolitikát alkalmazó schengeni államok (huszonkét tag- és három társult állam) szabályait és gyakorlatát.

A *vízumreciprocitás* terén a Bizottság elsősorban az Amerikai Egyesült Államokba történő vízummentes utazás lehetőségének valamennyi tagállam állampolgárai számára való megteremtését hangsúlyozta, egyebekben a tagállamok bilaterális megállapodásaikban rendezték a vízummentes utazás lehetőségét. Bár az amerikai utas-nyilvántartási rendszer (ESTA) használatának elfogadásával Magyarország, Csehország, Észtország, Lettország, Litvánia és Szlovákia 2008. november 17-től bekerült a vízummentes országok körébe, továbbra is napirenden van az Egyesült Államok és az unió között a teljes vízumreciprocitás megteremtése.

2007 nyarán több *vízumkönnyítési megállapodás* született uniós szinten; a Nyugat-Balkán államaival (Szerbia, Montenegró, Macedónia, Albánia, Bosznia-Hercegovina) és Oroszországgal, Ukrajnával, továbbá Moldovával. A 2008. január 1-jén hatályba lépő megállapodások értelmében az egyes országok állampolgárai az Európai Unióba történő beutazásukhoz kedvezményesen, 35 euró ellenében jogosultak vízumra. Bizonyos kedvezményezettek (nyugdíjasok, a hat év alatti gyermekek, de a testvérvárosi kapcsolatok ápolására utazók is) azonban díjmentesen kaphattak vízumot. A megállapodások tartalmazták a vízumeljárások egyszerűsítését, és lerövidültek az eljárási határidők is. 2009. december 19. óta három balkáni ország – Macedónia, Szerbia, Montenegró – állampolgárai új biometrikus útlevelel vízummentesen utazhatnak az Európai Unió tagállamaiba²⁸ azzal a megszorítással,

²⁸ A Tanács 1244/2009/EK rendelete (2009. november 30.) a külső határok átlépésekor vízumkötelezettség alá eső, illetve az e kötelezettség alól mentes harmadik országbeli állampolgárok országainak felsorolásáról szóló 539/2001/EK rendelet módosításáról.

hogy a vízummentesség nem vonatkozik a koszovói állampolgárok számára kiállított szerb útlevélre.

Az Európai Unió folytatta a nyugat-balkáni vízumliberalizációs programot, és a Bizottság 2010 májusában javaslatot tett a vízummentességből kimaradó másik két balkáni ország, Albánia és Bosznia-Hercegovina számára is a vízummentesség megadására. Ezek az országok jelentős erőfeszítéseket tettek a határellenőrzés szigorítása és az útlevélbiztonságosabbá tétele érdekében, valamint a szervezett bűnözés elleni harc és a korrupció ellen, így a Tanács 2010. októberi döntése értelmében megkapták a vízummentes beutazás és a három hónapnál rövidebb tartózkodás lehetőségét az unióban. A vízummentesség azonban csak azokra az albán és bosznia-hercegovinai állampolgárokra vonatkozik, akiknek van új, biometrikus adatokat tartalmazó útlevelük.

Migráció és menekültügy

Az uniós bevándorlási és menekültügyi politikát két, egymással szorosan összefüggő folyamat befolyásolta. Egyrészt az 1999-es tamperei programban²⁹ meghirdetett célkitűzések továbbvitele és értékelése a hágai program keretében, másrészt az ehhez szorosan kapcsolódó *Európai bevándorlási és menekültügyi paktum*.

A francia elnökség által előterjesztett Európai bevándorlási és menekültügyi paktumot az Európai Tanács 2008. október 15-én, tanácsi következtetések formájában fogadta el. A paktum összefoglalja és magas politikai szintre emeli a bevándorlás és a menekültügy terén folyó jogalkotási és stratégiai munka fő irányait, egyértelműen rögzítve a tagállami és közösségi hatásköröket a migrációs és menekültügyi politika területén, kijelölve a migrációs és menekültügyi politika további harmonizációjának irányait, határait. A paktum a poszthági program migrációra és menekültügyre vonatkozó részének is alapot ad, így hosszú távon befolyásolhatja az Európai Unió bel- és igazságügyi politikájának irányvonalát. Kialakítása során figyelembe vették a Bizottság 2008. június 17-én közzétett, az európai migrációs és menekültügyi politikára vonatkozó két közleményét³⁰ is.

²⁹ 1999. október 15–16-án Finnországban került sor az Európai Tanács összehívására, ennek keretében elindult a tamperei program a szabadság, biztonság és a jog érvényesülésének térségéről. A menekültügy terén egyetértés volt a tekintetben, hogy a menekültek és a kiegészítő védelemben részesülő személyek valamennyi tagállam védelmére számíthatassanak, ennek jogi garanciáit összeurópai szinten kell meghatározni. Ezen kívül a tamperei csúcspont rögzítette a származási országgal való együttműködésnek, az egységes európai menekültügyi rendszer létrehozásának, a harmadik ország állampolgáira vonatkozó fair eljárásnak és a migrációs folyamatok hatékony kezelésének követelményét.

³⁰ Commission Communication on a common immigration policy for Europe (2008)359.; Commission Communication on the Policy Plan on Asylum (2008)360.

A paktum érdeme, hogy összefogta és átláthatóbbá tette a már meglévő folyamatokat, valamint választ adott a harmadik országoknak az úgynevezett „*visszatérési irányelvvel*” kapcsolatos negatív reakciójára is, bemutatva az Európai Unió bevándorlási politikájának különböző szegmenseit. Konkrét kötelezettséget a tagállamok részére a paktum annyiban jelent, hogy a közösségi, illetve nemzeti stratégiaalkotás, valamint például elnökségi prioritások meghatározása során megkerülhetetlen kiindulási alapot teremt. A legális migrációval kapcsolatos fejezet tartalmazza például a magasan képzett munkavállalók befogadásának megkönynyítését, az ezzel kapcsolatos uniós irányelvet a paktummal párhuzamosan fogadták el a tagállamok.

A paktum *öt fő célkitűzést* jelöl meg: 1) legális bevándorlás megszervezése az egyes tagállamok által meghatározott főbb célok, igények és a befogadóképesség figyelembevételével, valamint az integráció támogatása; 2) küzdelem az illegális bevándorlás ellen, különösen az illegálisan tartózkodó külföldieknek a származási országukba vagy egy tranzitországba történő visszatérésének segítése révén; 3) a határellenőrzések hatékonyságának fokozása; 4) a menedéket nyújtó Európa létrehozása; 5) globális partnerség kialakítása a származási és a tranzitországokkal, a migráció és a fejlesztés közötti szinergiák elősegítése révén.

Adatvédelem

A hágai programban megfogalmazott stratégiai célkitűzés elsősorban a bűnüldöző szervek és igazságügyi hatóságok közötti információcserére fókuszált.³¹ Ennek alapján dolgozta ki a Bizottság *a büntetőügyekben folytatott rendőri és igazságügyi együttműködés keretében feldolgozott személyes adatok védelméről szóló kerethatározat tervezetét*³², amelynek 2008. novemberi elfogadása³³ jelentős lépésnek tekinthető a harmadik pilléres együttműködésben. A kerethatározat kizárólag a bűncselekmények megelőzése, nyomozása, felderítése, büntetőeljárás lefolytatása vagy büntetőjogi szankciók végrehajtása céljából az illetékes hatóságok által gyűjtött vagy feldolgozott adatokra alkalmazandó, hatálya a tagállamok között továbbított vagy hozzáférhetővé tett

³¹ A Bizottság közleménye a Tanácsnak és az Európai Parlamentnek – A hágai program: Tíz prioritás a következő öt évre. Partnerség Európának a szabadság, biztonság és jog területén való megújulásért, COM(2005) 184. Brüsszel, 2005. október 5.; A Bizottság közleménye a Tanácsnak és az Európai Parlamentnek: A hágai program végrehajtása: További teendők, COM(2006) 331 végleges, 2006. június 28.

³² Javaslat, a Tanács kerethatározata a büntetőügyekben folytatott rendőrségi és igazságügyi együttműködés keretében feldolgozott személyes adatok védelméről, COM(2005) 475. Brüsszel, végleges, 2005. október 4.

³³ A Tanács 2008/977/IB kerethatározata a büntetőügyekben folytatott rendőrségi és igazságügyi együttműködés keretében feldolgozott személyes adatok védelméről (2008. november 27.).

személyes adatok feldolgozására korlátozódik. A kerethatározatot elfogadásáig éles viták kísérték. Hiánypótló, hézagkitöltő szerepe vitathatatlan, azonban már napjainkban is tapasztalhatók újabb szabályozási igények a harmadik pilléres adatvédelem területén, tekintettel arra, hogy az elfogadott közösségi jogi aktus – a hosszan elhúzódó vita és a konszenzus érdekében feláldozott elemek okán – számos aktuális kérdésre nem ad választ.³⁴

A vizsgált időszak áttekintésekor az sem hagyható figyelmen kívül, hogy az információs és telekommunikációs technológiák az elmúlt években igen nagy lépésekben fejlődtek, ez a tendencia pedig az adatvédelem szempontjából is új feladatokat jelentett és jelent a jövőben is. A gyakorlatban azonban a tagállamok eltérő, egymással kommunikációra nem képes eszközöket (standardokat) használnak, amelyek esetenként gyengítik a hatékony együttműködés feltételeit. Ezzel összefüggésben a csatlakozásunk óta eltelt időszakban az adatvédelem területén elfogadott speciális szabályok közül kiemelkedő jelentőségű az Európai Parlament és a Tanács 2006/24/EK irányelve (2006. március 15.), amely a nyilvánosan elérhető elektronikus hírközlési szolgáltatások nyújtása, illetve a nyilvános hírközlő hálózatok szolgáltatása keretében előállított vagy feldolgozott adatok megőrzéséről és a 2002/58/EK irányelv módosításáról szól. Az irányelv célja azoknak a tagállami rendelkezéseknek a harmonizálása, amelyek a nyilvánosan elérhető elektronikus hírközlési szolgáltatások nyújtóinak vagy a nyilvános hírközlő hálózatok szolgáltatóinak egyes általuk előállított vagy feldolgozott adatok megőrzésére vonatkozó kötelezettségét szabályozzák, annak érdekében, hogy ezek az adatok az egyes tagállamok nemzeti joga által meghatározott súlyos bűncselekmények kivizsgálása, felderítése és üldözése céljából rendelkezésre álljanak. Az irányelv megalkotásának szükségességét az eltérő tagállami gyakorlatok és a bűnüldözési szervek változó, arányosnak tekinthető igényei igazolták.

Az adatvédelem kapcsán szükséges azt is kiemelni, hogy a büntetőügyekben való igazságügyi együttműködés, illetve a rendőri együttműködés egyes – elsősorban bűnüldözési célú információgyűjtést, -cserét és -kezelést érintő – aspektusai a közösségi szinten túlmenően, az Európai Unió harmadik államokkal való kapcsolatában is egyre nagyobb hangsúllyal jelentkeznek. Ez a tendencia jelentősen befolyásolja az európai adatvédelem jövőjét.

³⁴ A harmadik pilléres adatvédelmi kerethatározat hatálya csak a határon átnyúló adatcserére terjed ki, így a nemzeti adatkezelést nem befolyásolja. Az adekvát védelmi szint megállapítása kizárólag tagállami hatáskörbe tartozik, pedig szükséges lenne uniós szinten is felhatalmazás annak megállapítására, hogy a harmadik ország vagy annak konkrét adatkezelése a megfelelő védelmet nyújtja-e.

Igazságügyi együttműködés polgári és büntetőügyekben

Az igazságügyi együttműködés területén az európai igazságügyi térség kialakítása érdekében tett erőfeszítések produkálták a 2004 és 2009 közötti időszakban elért legfontosabb eredményeket. Annak az ideának a megvalósulásához azonban, hogy egy olyan közös európai igazságügyi térség jöjjön létre, amelyben mindenki számára ténylegesen garantált a joghoz jutás – tehát nem csupán a határozatok kölcsönös elismerése és végrehajtása alapján, hanem a bírósági határozatok meghozatala és végrehajtása révén –, még számos akadályt kell leküzdeni. Az igazságügyi együttműködésből most csak a büntetőjogi együttműködést vizsgáljuk.

Annak érdekében, hogy a *büntető igazságszolgáltatás* területén valóban érvényre juthasson a kölcsönös elismerés elve, illetve a hozzáférhetőség elve, alapvető fontosságú a tagállamok közötti kölcsönös bizalom kiépítése és erősítése. Annak ellenére, hogy ebből a szempontból igazán nagy horderejű előrelépés nem történt, a 2004-es együttműködési szinthez képest a területen jelentős fejlődés tapasztalható. Jóllehet, a pilléres rendszer megszűnése esetén sor kerül néhány uniós szervezeti gát lebontására, de még mindig megmaradnak a különböző tagállami implementációs megoldások miatti eltérésekből származó anomáliák, a kettős büntethetőséghez való ragaszkodás meghatározott esetekben – nyilván az eltérő bűncselekménydefiníciók okán –, a joghatósági ütközések, az alapjogok eltérő szintű védelméből származó nehézségek, és a lista ezzel a felsorolással sem taxatív.

Az Európai Unió a korábbiakban említett mérföldkövek hiányában is jelentős lépésekben halad előre a *kölcsönös elismerés* elvének megvalósításához vezető úton. Az európai elfogatóparancsról szóló kerethatározat 2002-es elfogadása óta már annak gyakorlati alkalmazásáról is jelentős tapasztalatuk van a tagállamoknak. A kerethatározat alkalmazásával kapcsolatban a tagállamok egymás közötti társértékelése jelenleg zajlik, ennek nyomán fény derülhet az eltérő tagállami implementációkból fakadó kisebb hiányosságokra. Ezekről eltekintve azonban a bevezetett jogintézmény működik. A tagállamok vagyon-visszaszerzési hivatalai közötti, a bűncselekményből származó jövedelmek és a bűncselekményekhez kapcsolódó egyéb tulajdon felkutatása és azonosítása terén való együttműködésről szóló kerethatározat³⁵ alapján – a CARIN-hálózatra építve – 2008 végére létrejöttek vagy kijelölték az együttműködésben részt vevő hatóságokat.

Az együttműködés kulcseleme a hatékony információcsere, illetve a legjobb gyakorlatok kölcsönös megismerése. Az európai bizonyítás-felvételi parancsról szóló

³⁵ A Tanács 2007/845/IB határozata (2007. december 6.) a tagállamok vagyon-visszaszerzési hivatalai közötti, a bűncselekményből származó jövedelmek és a bűncselekményekhez kapcsolódó egyéb tulajdon felkutatása és azonosítása terén való együttműködésről.

kerethatározat hosszan elhúzódó vita után hamarosan szintén az együttműködés egyik fontos elemét alkotó eszközzé nőheti ki magát. A kölcsönös elismerés elvének a vagyonekobbzást elrendelő határozatokra és a pénzbüntetésre történő alkalmazásáról szóló kerethatározatok mellett az Európai Unió más tagállamaiban hozott ítéleteknek egy új büntetőeljárásban való figyelembevétele, az Európai Unióban a szabadságvesztés-büntetést vagy szabadságelvonással járó intézkedést kiszabó büntetőügyekben hozott ítéletek végrehajtása, valamint a felfüggesztett büntetések és az alternatív szankciók tárgyában történt határozott előrelépés.

A kölcsönös elismerés szempontjából az előbbieken túlmenően meg kell említeni a távollétben hozott határozatok elismeréséről és végrehajtásáról szóló kerethatározatot, illetve a közelmúltban elfogadott, az Európai Unió tagállamai között a tárgyalást megelőző eljárásokban hozott, igazságügyi felügyeletet elrendelő európai határozatról szóló tanácsi kerethatározatot. A kölcsönös elismeréshez szorosan kapcsolódik a bűnügyi nyilvántartásokból származó adatok cseréjére vonatkozó kerethatározat, hiszen információ nélkül nehezen képzelhető el hatékony bűnügyi együttműködés és a hozzáférhetőség elvének megvalósítása. A hágai program stratégiai célkitűzései között megjelent, hogy az *Eurojustnak* központi szerepet kell játszania a büntetőügyekben folytatott európai igazságügyi együttműködésben, ki kell használni az általa nyújtott lehetőségeket, és fejleszteni, erősíteni kell az együttműködésben betöltött szerepét. A közelmúltban megtörtént a vonatkozó joganyag módosítása, az eredeti tervekben megfogalmazott ambíciószintet azonban nem sikerült tartani a tárgyalások folyamán, így a szervezet hatásköre, feladatköre jelentősen nem változott. A lisszaboni szerződésben azonban *expressis verbis* megjelenik az európai ügyészség gondolata.

Az európai ügyészség korábban is éles vitákat váltott ki az unióban, a megvalósítás lehetősége számos kérdést vet fel. A 2008 végén elfogadott tanácsi határozat alapján³⁶ az Európai Igazságügyi Hálózat és az Eurojust konzultáción és kiegészítő jelleggel alapuló privilegizált kapcsolatot tart fenn egymással. Az Európai Igazságügyi Hálózat célja, hogy a kapcsolattartók és a nemzeti levelezők révén előmozdítsák a tagállamok igazságügyi hatóságai közötti együttműködést, lehetővé téve, hogy létrejöjjön a legmegfelelőbb közvetlen kapcsolat, amely a jogi és gyakorlati információk átadását, az igazságügyi együttműködés javítását segíti.

A büntetőügyekben való igazságügyi együttműködés területén születő kezdeményezésekkel szemben egyéb elvárások is megfogalmazódnak, a felsoroltakon túlmenően. Szükséges, hogy valóban könnyítsék meg, tegyék hatékonyabbá az együttműködést, ebbe a körbe a költséghatékonyság és az eljárás valódi egyszerűsítésének

³⁶ A Tanács 2008/976/IB határozata az Európai Igazságügyi Hálózatról (2008. december 16.).

követelménye is beletartozik. Problémát okoz azonban, hogy az eltérő tagállami érdekekből és büntető igazságszolgáltatási rendszerekből következően néhány esetben a létezőkhöz képest bonyolultabb és/vagy költségesebb együttműködési formákat hoznak létre. Ez jellemezte a tárgyalást megelőző eljárásokban hozott határozatokat érintő tervezettel kapcsolatos vitát.

A stockholmi program – A polgárokat szolgáló és védő, nyitott és biztonságos Európa

A 2004 és 2009 közötti ötéves időszakra szóló hágai programot felváltó úgynevezett stockholmi programot a 2009. december 10–11-i ülésén fogadta el az Európai Tanács, amely a 2010 és 2014 közötti időszakban a szabadság, biztonság és jog térségének továbbfejlesztését célozza. A stratégiai program elfogadása időben szinte egybeesett a reformszerződés vagy más néven lisszaboni szerződés 2009. december 1-jei hatálybalépésével, amely a pilléres szerkezet eltörlésével és az új jogi rezsimmel megteremtette az egységes igazságügyi térség továbbfejlesztését szolgáló új stratégiai program hatékony végrehajtásának jogi alapját.

A lisszaboni szerződés szabályai ugyanis megkönnyítik a stockholmi programban vázolt célok elérését mind az uniós intézmények, mind a tagállamok számára. Ezek között megemlíthető, hogy a jogi aktusok kezdeményezésében és előkészítésében a Bizottság szerepe megerősödött, fenntartva mindeközben a tagállamok kezdeményezési jogát akképpen, hogy legalább hét tagállamból álló csoport jogalkotási kezdeményezéseket nyújthasson be. A jogalkotási folyamatot javítja a rendes jogalkotási eljárás alkalmazása a legtöbb területen, ami elősegíti az Európai Parlament teljes körű részvételét. A nemzeti parlamentek nagyobb szerephez jutnak a jogalkotási folyamatban. Az Európai Bíróság hatáskörének kiterjesztése erősíti az átültetési hajlandóságot és az egységes értelmezést.

A program, amelynek fókuszában – a címéből is láthatóan – a „polgárokat szolgáló és védő, nyitott és biztonságos Európa” áll, megpróbál egyfajta egyensúlyt teremteni a szabadság és biztonság³⁷ között, az európai polgárok szolgálatában álló szabadság, biztonság és jog térségének megvalósításával.

³⁷ A politikai prioritások között a program kiemeli, hogy: „A kihívást az alapvető jogok és szabadságok, valamint a személyes integritás tiszteletben tartásának biztosítása, és egyidejűleg a biztonság Európában való garantálása jelenti. Kiemelkedően fontos, hogy egyrészt a bűnüldözési intézkedések, másrészt a személyhez fűződő jogok, a jogállamiság védelmére, valamint a nemzetközi védelmi szabályok betartására irányuló intézkedések együttesen, ugyanabba az irányba vezessenek és egymást kölcsönösen erősítsék.”

A program hat területre osztja a legfontosabb célokat és feladatokat:

- A polgárok jogainak előmozdítása – A jogok Európája;
- A jog és jogérvényesülés Európája – Az egységes európai igazságügyi térségbe vetett bizalom erősítése;
- A védelmet nyújtó Európa – Az Európai Unió biztonságának erősítése;
- Határok integrált védelme;
- A felelősségvállalás, szolidaritás és partnerség Európája a migrációs és menekültügyi kérdésekben;
- Az EU külkapcsolati dimenziói a bel- és igazságügyi együttműködés területén.

A terjedelmi korlátok miatt a továbbiakban csak a program egyes elemeire térrek ki.

A polgárok jogainak előmozdítása – A jogok Európája

Az európai polgársági státus valóságossá válásához a szabadságon, a biztonságon és a jog érvényesülésén alapuló térségnek mindenekelőtt olyan egységes területté kell válnia, amelyben garantált az alapvető jogok és szabadságok védelme. Folytatódnia kell a schengeni térség bővítésének. Az ember és az emberi méltóság, valamint az Európai Unió Alapjogi Chartájában és az Emberi jogok védelméről és az alapvető szabadságokról szóló európai egyezményben rögzített egyéb jogok tiszteletben tartása alapvető érték. Például a nemzeti határokon túl is garantálni kell a jogok és szabadságok gyakorlását, így különösen a polgárok magánéletének védelmét – különösen a személyes adatok védelme révén. Figyelembe kell venni a kiszolgáltatott személyek különleges igényeit. Gondoskodni kell arról, hogy az uniós polgárok és más személyek az unióban – és adott esetben az unión kívül is – a legteljesebb mértékben érvényesíthessék a jogaikat. A lisszaboni szerződés nyújtotta jogalap lehetővé teszi, hogy az alapvető jogok és szabadságok tiszteletben tartásának aktív előmozdítása érdekében az unió *csatlakozzon az Európai emberi jogi egyezményhez*.

Az alapvető jogok védelme magában foglalja a diszkrimináció, a rasszizmus, az antiszemitizmus, az idegengyűlölet és a homofóbia elleni küzdelmet, a gyermekek és az egyébként kiszolgáltatott csoportok, különösen a bűncselekmények, terrorcselekmények, családi erőszak áldozatainak védelmét. A kiszolgáltatott csoportok között a program nevesíti a romákat érő diszkrimináció problémáját, illetve a romák társadalmi integrációja érdekében az összehangolt tagállami lépések szükségességét.³⁸ A program kiegyensúlyozottság iránti igényét mutatja, hogy tovább

³⁸ A romaintegráció kérdése 2011 első félévében a magyar elnökség egyik kiemelt feladatává vált.

folytatja a büntetőeljárás gyanúsítottjainak és vádlottjainak jogairól szóló jogalkotási folyamatot, továbbá hangsúlyozza a polgárok jogainak védelmét az információs társadalom általi veszélyekkel szemben, különös tekintettel a számítógépes bűnözés elleni fellépés és a személyes adatok védelmének fontosságára.

Az uniós polgárság másik alapköve a személyek szabad áramlásához való jog teljes körű gyakorlása. E területen kiemelt feladat a vonatkozó uniós jogszabályok tényleges végrehajtása, különös tekintettel a belső határellenőrzésnek az unió jelentős részében való megszüntetéséhez vezető schengeni együttműködésre, amely fontos előrelépés a szabadságon, a biztonságon és a jog érvényesülésén alapuló térség megteremtésében. Az Európai Tanács emlékeztet *a schengeni térség további bővítése iránti elkötelezettségére*. Az Európai Tanács felszólítja a Tanácsot, az Európai Parlamentet és a Bizottságot, hogy a schengeni vívmányok alkalmazására vonatkozó valamennyi követelmény teljesülése esetén tegyen meg minden szükséges intézkedést a még fennmaradó azon tagállamok határán való határellenőrzés megszüntetése érdekében, amelyek kinyilvánították a schengeni térséghez való haladéktalan csatlakozás iránti készségüket.

A jog és jogérvényesülés Európája – Az egységes európai igazságügyi térségbe vetett bizalom erősítése

A jelenlegi széttagozottság megszüntetése érdekében meg kell szilárdítani a jog érvényesülésén alapuló európai térséget. Elsőbbséget kell adni az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférést megkönnyítő mechanizmusoknak, hogy az egyének az egész unióban érvényesíthessék jogukat. Javítani kell továbbá a jogi szakemberek közötti képzést és együttműködést, valamint erőforrásokat kell felszabadítani annak érdekében, hogy megszűnjenek a jogi határozatok más tagállamokban való elismerésének akadályai.

Az említett célok megvalósulásának sarokköveként a program – a tamperei és a hágai programok egyenes folytatásként – a kölcsönös elismerés elvét, a szükséges minimumszabályok megállapítását (jogharmonizációt), valamint a kölcsönös bizalmon alapulóan az igazságszolgáltatási szervek és hatóságok közötti együttműködést jelöli meg. A büntetőjog területén a kölcsönös elismerés előmozdításának elősegítésére folytatni kell a bűncselekmények meghatározásával és a szankciókkal kapcsolatos jogközelítést. A határokon átnyúló bűnözés elleni fellépés, az igazságszolgáltatás hatékonysága érdekében tovább kell folytatni a kölcsönös elismerés kiterjesztését az igazságügyi ítéletek és határozatok valamennyi típusára egy átfogó bizonyítás-felvételi rendszer kialakításával. A program kiemeli a bűncselekmények sértettjeinek és tanúinak védelmét erősítő európai védelmi intézkedés-rendszer kidolgozását. Magyar, osztrák kezdeményezésként bekerült a programba

a közúti biztonság növeléséhez szükséges jogalkotási és nem jogalkotási kezdeményezések elindítása, illetve annak felülvizsgálata, hogy megfelelő-e a közúti szabálysértésekkel kapcsolatos bírságok és közigazgatási határozatok határokon átnyúló behajtása és végrehajtása.

A polgári igazságügyi együttműködés terén a program az úgynevezett exequator (a határozatok végrehajthatóvá nyilvánítása) eljárások eltörlésének folytatását, a kölcsönös elismerés elvének kiterjesztését az öröklésre, végrendeletekre, házassági vagyonjogra és a házasságok felbontásának vagyoni jogi következményeire irányozza elő. Folytatódik a kollíziós magánjogi szabályok uniós szintű harmonizációja és megfogalmazódik az igény, hogy a polgári igazságügyi együttműködés területén – különösen az amszterdami szerződés hatálybalépésével felgyorsuló jogalkotási folyamat nyomán – megkezdjék az elfogadott jogi eszközök egységes szerkezetbe foglalását. Az európai magánjogi kódex létrehozásának gondolata a jogegységesítés és a jobb jogalkotás (jogi normák egyszerűsítésének) igényét is magába foglalja, és nagy előrelépést jelentene a fragmentáció felszámolásában is.

A kölcsönös bizalom erősítése céljából a program a korábbiaknál jobban hangsúlyozza a bírák, igazságügyi alkalmazottak és ügyészek képzésének kérdését. Ugyancsak kiemeli az igazságügyi vezetők (bírák, vezető ügyészek, rendőri vezetők, a büntetés-végrehajtási szervezetek, vámszervek vezetői) közötti kapcsolatok (hálózatok) fejlesztését.

A védelmet nyújtó Európa – Az Európai Unió biztonságának erősítése

A határokon átnyúló fenyegetettség elleni védekezés érdekében – az összehangolt nemzeti és regionális fellépések mellett, azokat erősítve – egy integrált, *belső biztonsági stratégia kialakítása* szükséges az unión belüli biztonság további javítása, és ezáltal az uniós polgárok életének és biztonságának védelme, valamint a szervezett bűnözés, a terrorizmus és egyéb fenyegetések felderítése érdekében. A stratégiának a bűnüldözés, a határigazgatás, a polgári védelem és a katasztrófavédelem terén folytatott együttműködés, valamint a büntetőügyekben folytatott igazságügyi együttműködés megerősítését kell céloznia Európa biztonságának növelése érdekében.

A belbiztonsági stratégiának³⁹ egyebek között az egyértelmű uniós és tagállami feladatmegosztáson, az alapvető jogok és a jogállamiság tiszteletben tartásán,

³⁹ A belbiztonsági stratégia kidolgozását a spanyol-belga-magyar trióelnökség az elsőrendű célok között fogalmazta meg, és a spanyol elnökség idején a bel- és igazságügyi miniszterek tanácsának 2010. február 23-i ülésén el is fogadták: „Az Európai Unió belső biztonsági stratégiája: az európai biztonsági modell fele.” JAI 90, 5842/2/10 Rev.2, Brüsszel, 2010. november 23.

a horizontális és átfogó megközelítés elvén, az ügynökségek szoros együttműködésén és információcserén kell alapulnia. Ezenkívül az uniónak teljes mértékben alkalmaznia kell az úgynevezett szolidaritási klauzulát (EUMSZ. 222. cikk), mind terrortámadások, mind pedig katasztrófák esetén. A belbiztonsági stratégia kialakítása, végrehajtása és monitoringja az EUMSZ. 71. cikk alapján létrehozott COSI kiemelt feladata. Ennek keretében szükséges egy úgynevezett szervezett bűnözés elleni stratégia elfogadása is.⁴⁰ A védelmet nyújtó Európa megvalósulásához szükség van az információáramlás kielégítő megteremtésére a hozzáférhetőség elvének megfelelően. Ehhez egy szilárd adatvédelmi rendszeren alapuló *információkezelési stratégiát* kell elfogadni. A bűnüldözés és a bűnmegelőzés érdekében is szükséges az információs technológiai eszközök mozgósítása, a meglévő eszközök alkalmazásának előmozdítása (Európai Bűnügyi Nyilvántartási Rendszer; ECRIS), vagy új eszközök létrehozása (Európai Rendőrségi Nyilvántartás; EPRIS).

A Bizottság cselekvési terve a stockholmi program végrehajtására

A stockholmi program elfogadásakor az Európai Tanács felkérte a Bizottságot, hogy 2010 első félévében nyújtson be egy a Tanács által elfogadandó cselekvési tervet, amely konkrét intézkedésekre (beleértve az intézkedések elfogadására és végrehajtására vonatkozó javaslatokat is) bontja le a stockholmi program céljait és prioritásait. A cselekvési tervnek javaslatot kell tartalmaznia az új jogalappal bíró eszközök átalakítására vonatkozó menetrendre is. A Bizottság 2010 áprilisában közleményt bocsátott ki a cselekvési tervről⁴¹, amelyről mind a Tanácsban⁴², mind az Európai Parlamentben⁴³ széles körű viták folytak, és amely az unió bel- és igazságügyi jogalkotásának menetrendjeként szolgál a 2010 és 2014 közötti időszakban.

⁴⁰ A magyar elnökség feladataul tűzte ki a stratégia elfogadását.

⁴¹ A szabadság, a biztonság és a jog érvényesülésén alapuló térség megvalósítása a polgárok szolgálatában. A stockholmi program végrehajtásáról szóló cselekvési terv, COM(2010) 171. Brüsszel, végleges. 2010. április 20.

⁴² A Tanácsban a viták egy része eljárási jellegű volt, mert a lisszaboni szerződés által kialakított új jogalkotási szabályok – különösen a jogalkotás kezdeményezésére irányuló jogok tagállamok, illetve a Bizottság közötti jövőbeni de facto megoszlása – miatt mind a Tanács, mind a Bizottság precedensértékűnek tekintette a cselekvési tervet. A vita másik aspektusa tartalmi jellegű volt, nevezetesen, hogy több tagállam úgy értékelte a Bizottság közleményét, hogy számos területen túlterjeszkedik azon a stockholmi programon, amelynek a végrehajtását hivatott szolgálni. Vita volt továbbá arról is, hogy a cselekvési tervet a Tanács és a Bizottság közös dokumentumaként fogadják el végső formájában, vagy a Bizottság közleményeként.

⁴³ Lásd erről az EP 2010. szeptember 24-i, a stockholmi program végrehajtásáról szóló cselekvési terv polgári jogi, kereskedelmi jogi, családjogi és nemzetközi magánjogi aspektusairól szóló jelentését. 2010/2080(INI)

A stockholmi program felülvizsgálata céljából az Európai Tanács felkérte a Bizottságot, hogy 2012 júniusa előtt nyújtson be egy a végrehajtásáról szóló félidős értékelést. A cselekvési terv kilenc oldalon és 59 oldalnyi táblázatban tartalmazza a 2010 és 2014 közötti időszak jogalkotási tervét, amelyből jelen tanulmány keretei között csak a spanyol–belga–magyar trióelnökség alatti időszakra tervezett kezdeményezéseket, illetve a magyar elnökség prioritásait vizsgáljuk meg.

A magyar elnökség szerepe a cselekvési terv végrehajtásában

A spanyol–belga–magyar trióelnökség szerepe meghatározó a svéd elnökség idején elfogadott stockholmi program lendületes beindítása szempontjából. Ennek egyik meghatározó eleme a stockholmi program cselekvési tervének megvitatása és elfogadása, amely a spanyol elnökség időszakára esett. A 2010 első félévében zajló spanyol elnökség nehéz helyzetben volt, mert munkája egybeesett a liszaboni szerződéssel hatályba lépő új jogi rezsimmel a bel- és igazságügyi együttműködés terén, így a minősített többségen alapuló rendes jogalkotási eljárás bevezetésével és a belbiztonsági bizottság (COSI) felállításával. Ennek ellenére, illetve ezzel együtt a belügyi területen számos eredményt könyvelhettek el, amelyek között feltétlenül meg kell említeni a belbiztonsági stratégia elfogadását, valamint a Menekültügyi Támogatási Hivatal felállítását. Elfogadta továbbá a Tanács és az Európai Parlament az Európai emberi jogi egyezményhez való csatlakozási tárgyalások megkezdésére vonatkozó felhatalmazást, ami egy fontos eredmény a gyors csatlakozás céljának elérése érdekében.

A 2010. második félévi belga elnökség számos kérdésben fontos előrehaladást ért el, különösen az igazságügyi együttműködés területén. Sikerült megállapodást elérni a büntetőeljárás során igénybe vehető tolmácsoláshoz és fordításhoz való jogról szóló irányelv⁴⁴ tekintetében, a Tanács elfogadta a házasságok felbontására és a különválásra alkalmazandó jog területén létrehozandó megerősített együttműködés végrehajtásáról szóló rendeletet⁴⁵, továbbá előrehaladást értek el az európai bizonyítás-felvételi parancsra irányuló tagállami kezdeményezés tekintetében. A belügyi együttműködés területén a fő célok között szerepelt a migrációs és menekültügyi jogalkotás továbbvitele, a nagymértékben divergáló tagállami érdekek miatt azonban sem a befogadási irányelv, sem az eljárási irányelv nem került elfogadáshoz közeli állapotba.

A magyar elnökségi célok igazodnak a stockholmi programhoz, illetve annak cselekvési tervéhez, valamint a trióelnökségi programhoz. *A belügyi együttműködés*

⁴⁴ Az Európai Parlament és a Tanács 2010/64/EU irányelve, 2010. október 20.

⁴⁵ Az Európai Parlament és a Tanács 1259/2010/EU rendelete, 2010. december 20.

területén kiemelt célkitűzésként fogalmazódott meg a szervezett bűnözés elleni stratégia elfogadtatása, Bulgária és Románia schengeni csatlakozása, a határokon átívelő bűnüldözési információcserre továbbfejlesztése, valamint a migráció és menekültügy területén a közös európai menekültügyi rendszer 2012-ig történő megvalósítását szolgáló irányelvtervezetek továbbvitele.

A magyar elnökségi célok között említeni kell még Horvátország csatlakozását és a Duna-stratégiát, amelyeknek – annak ellenére, hogy alapvetően más szakpolitikához/szakpolitikákhoz kapcsolódnak közvetlenül – vannak bel- és igazságügyi együttműködést érintő aspektusai. Ilyen példának okáért a Duna-stratégia biztonsággal foglalkozó része, valamint a szervezett bűnözés elleni harc regionális aspektusai, amelyek kapcsolódnak a belügyi prioritásként kitűzött szervezett bűnözés elleni stratégiához is.

A büntető igazságügyi együttműködés területén prioritás az úgynevezett közlekedésbiztonsági csomag, amely a külföldiek által elkövetett közlekedésbiztonsági szabálysértési ügyekben a tagállami információcserére és a pénzbírságok hatékonyabb végrehajtására kíván európai szintű megoldást elfogadtatni. Kiemelt cél az EU csatlakozása az Európai emberi jogi egyezményhez, valamint a terheltek tájékoztatáshoz való jogáról szóló jogszabálytervezet elfogadása.

A polgári ügyekben való igazságügyi együttműködés területén a magyar elnökségi időszak meglehetősen „zsúfolt” lesz. Ekkor kezdődik meg a polgári és kereskedelmi ügyekben a joghatóságról, valamint a határozatok elismeréséről és végrehajtásáról szóló Brüsszel I. rendelet felülvizsgálata, továbbá az öröklési ügyekben (hagyatéki eljárásokban, öröklési perekben) meghozott határozatok kölcsönös elismerését szolgáló öröklési jogi rendelet tárgyalása. Napirenden lesz még a házassági vagyoni jog további egységesítésének feladata is.

Összegzés

Az uniós bel- és igazságügyi politika alakulásának jövőbeni irányairól a következő megállapítások tehetők.

A globális biztonsági környezet átalakulása, a nemzetközi terrorizmus tartós európai jelenléte és az általa okozott fenyegetés jelentősen felértékelte ezt a korábban inkább partikulárisnak tekintett politikát, olyannyira, hogy a bel- és igazságügyi (biztonsági) együttműködés a *külkapcsolatokban* is nagy súllyal jelenik meg. A bel- és igazságügyi joganyag exponenciálisan nő, uniós szinten pedig a Bel- és Igazságügyi Tanács által képviselt *biztonsági központú megközelítés* az Európai Unió más ágazati politikáit (például szállítás, közlekedés) is jelentősen befolyásolja.

A bel- és igazságügyi együttműködés napjainkra az egyik legkomplexebb, egyre erősebben differenciálódó uniós szakterületté vált. Mindez az egymástól erőteljesen eltérő tagállami intézményrendszerekre, a határokon átnyúló próbatételek megjelenésére és erősödésére, az egymástól alapvetően különböző tagállami érdekekre és az eltérően percipiált biztonsági kockázatokra vezethető vissza. A tagállamok eltérő integrációs sebességének, változó együttműködési készségének függvényében a már jelenleg is tapasztalható differenciálódási folyamat felerősödése várható.

A bel- és igazságügyi területen való együttműködés – különösen a büntetőügyekben – feltétlenül igényli a tagállamok közötti magas szintű *kölcsönös bizalmat*, mert a tagállamok hatásai és szolgálatait, illetve a döntéshozók közötti kölcsönös bizalom a hatékony együttműködés alapja. A tagállami szuverenitás határait erősen feszegető flexibilis hozzáállásra van szükség az unió valamennyi tagjától annak érdekében, hogy e területen igazán jelentős előrelépés történjen az együttműködésben és a jogharmonizációban, illetve a hozzáférés és kölcsönös elismerés elvének erősítésében. Azt a szempontot sem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy a 2004-es csatlakozással 25, napjainkban pedig 27 tagállam között létrejövő konszenzusra, de legalábbis szoros összefogásra van szükség az egyes kezdeményezések kapcsán.

A közeljövőben a bel- és igazságügyi együttműködés egész területével és ezen belül az igazságügyi együttműködés fejlesztésével szemben támasztott elvárások között meghatározó szerepet tölt majd be a koherencia, a transzparencia igénye és a jobb jogi szabályozásnak való megfelelés. A jogszabályok egyszerűsítése (beleértve a jogi nyelvezet egyszerűsítését is) – a volt harmadik pilléres jogi aktusok (kerethatározatok) rekodifikációja – a következő ötéves periódus egyik nagy feladata, mert ez lehet az alapja az igazán egységes uniós jogrend létrejöttének, illetve a szabadság, biztonság és jog egységes térségének.

Harc az online illegális tartalom ellen

Az internet és az új médiák proliferációja számos technikai kérdést vet fel. Ám ezzel együtt olyan nem technikai kérdések is megjelennek, mint az állam felelőssége állampolgárai megóvásában az illegális tartalmaktól, a tartalomblokkolás alapvető emberi jogi kérdései, valamint a magánszférába való beavatkozás mikéntje és terjedelme. Jelen tanulmány számot vet az internet ellenőrzésében szerephez jutó fórumok és szervek, úgymint az állam és az internetszolgáltatók jogosultságaival és felelősségi kérdéseivel az internet ellenőrzésében, valamint jogellenes tartalmaktól való megtisztításában. A német és a magyar joggyakorlatra koncentrálva arra a konklúzióra jut, hogy az illegális tartalmak értesítési-levételi eljárásban való kezelése nemcsak technikailag járhatóbb út az internet központi szabályozásával összehasonlítva, de jobban respektálja a magánélet tiszteletben tartásához fűződő, valamint más demokratikus jogokat is.

Módszerek az illegális tartalmak távoltartására. Az internetblokkolás¹

Az illegális tartalom kiszűrésére mind az önszabályozás, mind pedig a koreguláció kínál lehetőségeket.² Az önszabályozás körébe tartozik a felhasználói, *elsődleges szintű* védekezés tűzfalal, szűrőszoftvekkal. Inkább közösségi szinten óvja a felhasználókat az intézményi védekezés, amikor például egy iskola, könyvtár vagy munkahely szűri a tartalmat látogatói köre (tanulók, könyvtárlátogatók, munkavállalók) érdekében.

¹ Az internetblokkolás a felhasználók illegális online tartalmaktól való megóvásának eszköze. Ez magában foglalja a felhasználók korlátozását bizonyos tartalmak elérésében, illegális tartalmak közvetítő IP-címek, doménnév-kiterjesztések hozzáférhetetlenné tételét, illegális weboldalak eltávolíttatását a *host provider*rel, vagy szűrőszoftvek alkalmazását annak érdekében, hogy a gépünk ne engedjen át nem kívánt kulcsszavakat tartalmazó weboldalakat.

² Az Európai Parlament, a tanács és a bizottság 2003 decemberében kötött megállapodása (Interinstitutional Agreement on Better Lawmaking Official Journal C321 of 31. 12. 2003) célul tűzi ki a kevesebb, de jobb minőségű uniós szintű jogalkotást és ezzel párhuzamosan a tagállamokban az önszabályozás és a koreguláció támogatását. A koreguláció a kormányok által bizonyos privát vagy civilszervezetekre ruházott hatalom, amelynek segítségével a civilszervezetek jobban együttműködhetnek a kormánnyal, ám végső soron, a szabályozás szintjében és irányában a kormány döntései érvényesülnek (top-down szabályozás). Az önszabályozás ezzel szemben a saját szabályok összességét takarja, amelyek a civilszervezetek, illetve a nem kormányzati szervek egységes belső magatartási szabályai: nincs kötőerejük, de egységesítik a résztvevő felek magatartását (bottom-up szabályozás).

A *második szint*, amikor az internetszolgáltató telepít a rendszerébe olyan szűrőprogramot, amely nem engedi át a felhasználókhöz a kéréstlen reklámot, levélszemetet. Ugyancsak szolgáltatói szinten érvényesül a több szolgáltató által kibocsátott és közös működési elvek (*code of conduct*) alapján alkalmazott közös szűrőrendszer bevezetése. Az ilyen szűrők minőségbiztosításként is működnek, egyfelől a szolgáltatás minőségét, másfelől azt hivatottak garantálni, hogy a felhasználó azonosan magas színvonalú szolgáltatást kapjon – kéréstlen levelek és reklámok nélkül.

A *harmadik szint* az illegális tartalmak – vagy azok egy meghatározott csoportjának – állami szinten előírt blokkolása. Ennek során az állam súlyos bűncselekményt megvalósító tartalmak kiszűrésére kötelezi az internetszolgáltatókat, központi intézkedésként.

Míg az első két módszer az önszabályozás, addig a harmadik szint a közigazgatási körébe tartozik. Mindkettőnek megvannak az előnyei és a hátrányai. Az önszabályozás nem egységes, mivel nem lehetünk biztosak abban, hogy minden közintézmény telepített szűrőszoftvert, vagy egyes módszerek nem alkalmasak az illegális tartalmak teljes körű kiszűrésére.

Tipikusan ilyen a felhasználók által alkalmazott kulcsszavas szűrés, amelynél fennáll a veszély a túl-, illetve az alulszűrésre, valamint sokszor az egyéni felhasználói tájékozottság és képességek szabják meg a kereteit.³

Ezzel szemben a közigazgatási keretében bevezetett centrális szűrési megoldások hatástalansága vetekszik a felhasználói szintű szűrésével, és még az állampolgári alapjogokat is sérthetik.

A szűrési szintekkel kapcsolatos aggályok kiindulópontja, hogy kinek a kezében legyen a döntés arról, mi a helyes és mi a helytelen – azaz milyen tartalmakat tekinthet meg a felhasználó. A felhasználó, aki a saját számítógépét védi, maga állítja be a szűrési feltételeket, tehát ő maga dönti el, milyen tartalmakkal nem szeretne szembesülni. Az intézményi szűrésnél azonban a munkáltató, a klub, az iskola, a könyvtár vagy maga az állam szabja meg, mi a nem kívánatos tartalom a felhasználók számára.⁴

³ Parti K.: „10 dolog, amit utálok benned”, avagy a kormányzati szintű internet-blokkolás kritikája a német törvény kapcsán. Infokommunikáció és Jog, 2010. június, 97–104. o.

⁴ Tous, J.: Government filtering of online content. e-Newsletter on the Fight Against Cybercrime, vol. 1, no. 2, 2009, pp. 14–20.; Callanan, K. – Gercke, M. – de Marco, E. – Dries-Ziekenheimer, H.: Internet Blocking. Balancing Cybercrime Responses in Democratic Societies. Aconite Internet Solutions, 2009, pp. 11–20.

Megoldások az illegális tartalom blokkolására

Honnan ered az internetblokkolás szükségessége?

Az internet robbanásszerű fejlődésével elszaporodtak az úgynevezett tartalom-bűncselekmények. Ilyen a kábítószerrel és egyéb, az emberi szervezetre káros anyagokkal visszaélés, az extrém tartalmak (idegengyűlölet, terrorszervezetet népszerűsítő, terrorszervezetbe toborzó weboldalak, fanatikus vallási szekták weboldalai, étkezési rendellenességek weboldalai, pornográfia), valamint a speciális társadalmi csoportokat sértő tartalmak (gyermek online szexuális kizsákmányolása, gyermekek egészséges erkölcsi fejlődését sértő tartalmak). Az Európai Unió Tanácsa és az Európa Tanács korán felismerte a káros tartalmak online terjesztésében rejlő veszélyt, így már az 1990-es évek végén megkezdődött az ellenük való összehangolt védekezés alapjainak lefektetése, ahogy látható ez a gyermekek szexuális kizsákmányolása⁵, a számítástechnikai bűnözés⁶, a terrorizmus elleni globális küzdelem⁷, az információs rendszerek elleni támadások⁸, valamint a szervezett bűnözés⁹ terén született európai és nemzetközi jogszabályok arzenáljából – hogy csak a legfontosabbakat említsük. Az alapvető kérdés az állam büntetőjog-érvényesítési kötelezettségével kapcsolatos, nevezetesen: hol az a határ, ahol valamely illegális tartalom már oly mértékben elszaporodottnak – következésképpen zavarónak – tekinthető, hogy ellene a lehető legmagasabb, centrális szinten kell intézkedéseket hozni. Mivel erre a kérdésre rendkívül sokféle válasz lehetséges¹⁰, vizsgáljuk meg az illegális tartalmak elleni védekezés másik láncszemét, az internetszolgáltató oldalát!

⁵ Council of Europe Convention on the Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse of 25. 10. 2007 (ETS No. 201); A Tanács 2004/68/IB kerethatározata (2003. december 22.) a gyermekek szexuális kizsákmányolása és a gyermekpornográfia elleni küzdelemről. HL L 013, 20/01/2004 P. 0044–0048; Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on combating the sexual abuse, sexual exploitation of children and child pornography, repealing Framework Decision. 2004/68/JHA, Brussels, 29. 3. 2010, COM(2010) 94 final.

⁶ Convention on Cybercrime of the Council of Europe of 23. 11. 2011 (ETS No. 185).

⁷ A Tanács 2002/475/IB kerethatározata (2002. június 13.) a terrorizmus elleni küzdelemről. HL L 164., 2002. 6. 22., 3. o.; A Tanács 2008/919/IB kerethatározata (2008. november 28.) a terrorizmus elleni küzdelemről szóló 2002/475/IB kerethatározat módosításáról. HL L 330/21 of 9. 12. 2008.; Council of Europe Convention on the Prevention of Terrorism of 16. 5. 2005 (ETS No. 196).

⁸ A Tanács 2005/222/IB kerethatározata (2005. február 24.) az információs rendszerek elleni támadásokról. HL L 69/67., 16. 3. 2005.

⁹ United Nations Convention Against Transnational Organized Crime of 8. 1. 2001. (A/Res/55/25).

¹⁰ Feinberg, J.: The Moral Limits of Criminal Law Volume 1: Harm to Others. Oxford University Press, New York, 1984

A szolgáltató felelőssége a felhasználói tartalomért

A közvetítő szolgáltató (*intermediary service provider*, a továbbiakban: ISP) olyan szolgáltató, amely a hozzáférést, illetve az információ átvitelét, a tárhelyet, a gyorsítótárat és/vagy a keresőszolgáltatást biztosítja a tartalom szolgáltatója (azaz esetünkben a felhasználó) számára.

Az ISP felelősségét európai uniós szinten elsődlegesen a 95/46/EK irányelv az adatvédelemről¹¹, valamint a 2000/31/EK irányelv az elektronikus kereskedelemről¹² szabályozza.

A szolgáltató, amely pusztán összeköttetést (*mere conduit*), gyorsítótárazó (*caching*) vagy tárhely (*hosting*) szolgáltatást nyújt, alapesetben sem büntetőjogi (szerzői jog vagy magántitok megsértése), sem polgári jogi értelemben (károk okozása miatti vagy egyéb kompenzációs kötelezettség) nem felel a felhasználó által feltöltött tartalomért, feltéve, ha nem ő maga kezdeményezte a feltöltést/hozzáférhetővé tételt/átvitelt, ha nincs szerepe a fogadó felek kiválasztásában, továbbá ha nem szelektálta vagy módosította (szerkesztette) a felhasználó által feltöltött tartalmat. Ez magában foglalja az adatok automatikus átvitelét, valamint közbenső, illetve átmeneti tárolását is, amennyiben a szolgáltatás kizárólag az adatátvitelre/tárolásra terjedt ki, valamint az így továbbított adatot a szolgáltató nem tárolta tovább az átvitelhez minimálisan szükséges időnél.¹³

Az ISP illegális tartalommal kapcsolatos kötelezettségét érintve az elektronikus kereskedelmi irányelv kimondja, hogy a tagállam bírósága vagy közigazgatási hatósága a jogsértés megszüntetésére vagy megelőzésére kötelezheti a szolgáltatót.¹⁴

Az ISP-nek ezekben az esetekben a jogsértés megszüntetése érdekében kötelező együttműködni a hatóságokkal a jogsértés megelőzése vagy megszüntetése érdekében. A tárhelyszolgáltatók vonatkozásában pedig a tagállamok eljárásokat alakíthatnak ki a jogsértő információ eltávolítására vagy a hozzáférés megszüntetésére.¹⁵

¹¹ Az Európai Parlament és a Tanács 95/46/EK irányelve (1995. október 24.) a személyes adatok feldolgozása vonatkozásában az egyének védelméről és az ilyen adatok szabad áramlásáról (adatvédelmi irányelv). HL L 281., 23/11/1995, P. 0031–0050.

¹² Az Európai Parlament és a Tanács 2000/31/EK irányelve (2000. június 8.) a belső piacon az információs társadalommal összefüggő szolgáltatások, különösen az elektronikus kereskedelem egyes jogi vonatkozásairól (elektronikus kereskedelemről szóló irányelv). HL L 178., 17/7/2000. P. 0001–0016.

¹³ Preambulum (46) és 12-14. cikk; elektronikus kereskedelmi irányelv; 25. cikk (2) bek.; adatvédelmi irányelv.

¹⁴ 12. cikk (3) bek.; 13. cikk (2) bek.; 14. cikk (3) bek.; elektronikus kereskedelmi irányelv.

¹⁵ 14. cikk (3) bek.; elektronikus kereskedelmi irányelv.

A 2006/24 EK irányelv az adatmegőrzésről¹⁶ (a továbbiakban: adatmegőrzési irányelv) „[a] nyilvánosan elérhető elektronikus hírközlési szolgáltatások nyújtóinak vagy a nyilvános hírközlő hálózatok szolgáltatóinak az általuk előállított vagy általuk feldolgozott adatok megőrzésére vonatkozó kötelezettségeit szabályozza, annak biztosítása érdekében, hogy ezen adatok az egyes tagállamok nemzeti joga által meghatározott súlyos bűncselekmények kivizsgálása, felderítése és üldözése céljából rendelkezésre álljanak”¹⁷. Az irányelv kötelezi az ISP-t a forgalmi, a helymeghatározási és az ezzel kapcsolatban keletkező felhasználói adatok rögzítésére és azok 6–24 hónapig történő megőrzésére.

Ha a nyomozó hatóságtól vagy a bíróságtól adatszolgáltatás iránti megkeresést kap, a büntetőeljárás céljaira köteles átadni az általa megőrzött adatokat. Radikális kritikusok ezt az ISP monitorozási kötelezettségének bevezetésére tett kísérletként értelmezik. Ezek a hangok azonban nem számolnak azzal, hogy az ISP valójában rögzítés és megőrzés nélkül is képes lenne monitorozni a felhasználói tevékenységet, mindazonáltal az adatmegőrzési irányelv nem mondja ki kifejezetten az ISP monitorozási kötelezettségét. Ellenkezőleg: hangsúlyozza, hogy az ISP – irányelvben előírt kötelezettségének teljesítése keretében – csupán „visszatartja” (*retain*) a szóban forgó adatokat a törléstől, legfeljebb az irányelvben meghatározott időre. Mindazonáltal a legtöbb, az adatmegőrzési irányelvben nevesített adatfajta úgynevezett számlázáshoz szükséges adat (*Charging Data Record*, azaz CDR), amelyet az ISP automatikusan rögzít. Ezek a szolgáltatás teljesítéséhez, valamint ellentételezéséhez szükséges adatok.

A tagállamokban heves viták tárgya, hogy az adatmegőrzési irányelvet a belső jogba átültető jogszabályok mennyiben tartják tiszteletben a digitális állampolgári jogokat (*digital civil rights* mint az online magánélet tiszteletben tartásához való jog, az online szólás- és véleménynyilvánítás szabadsága, valamint az online adatvédelem joga). A kritikusok leginkább azt az érvet hangoztatják, hogy a jogalkotók a szükségesség és az arányosság követelményének nem megfelelően, a cél nélküli adatrögzítés előírásával az úgynevezett készletező adatrögzítést írták elő az ISP-knek. Ezek az érvek számos tagállamban alkotmányos vitákhoz vezettek.¹⁸

Alkotmányos viták ide vagy oda, az leszögezhető, hogy az irányelv nem kötelezi a felhasználói tartalmak monitorozására vagy azok utáni „nyomozásra”

¹⁶ Az Európai Parlament és a Tanács 2006/24/EK irányelve (2006. március 15.) a nyilvánosan elérhető elektronikus hírközlési szolgáltatások nyújtása, illetve a nyilvános hírközlő hálózatok szolgáltatása keretében előállított vagy feldolgozott adatok megőrzéséről és a 2002/58/EK irányelv módosításáról (adatmegőrzési irányelv). HL L 105/54., 13. 4. 2006.

¹⁷ 1. cikk (1) bek.; adatmegőrzési irányelv.

¹⁸ 2009-ben Romániában, 2010-ben Németországban és 2011-ben Csehországban.

az ISP-eket. Ez tehát egyértelműen kizárja a felhasználói tartalmak pusztá tárolásáért vagy továbbításáért való felelősséget.

A legfrissebb európai jogszabály egyértelműen behatárolja az ISP felelősségét: a 2009/136/EK irányelv¹⁹ megerősíti, hogy az ISP nem felel a felhasználó által előállított információ pusztá továbbításáért (*mere conduit* szabály), valamint leszögezi, hogy nem az ISP feladata annak meghatározása, hogy valamely tartalom, alkalmazás vagy szolgáltatás jogszerű vagy jogellenes. Az irányelv szerint az ISP-t továbbra sem terheli monitorozási kötelezettség, így csak külön erre vonatkozó értesítésre kell eltávolítania a kérdéses tartalmat.

Az online közzétett tartalomért tehát elsősorban a tartalom feltöltője/szolgáltatója felelős. Így, ha a tartalom közzététele szerzői jogot sért, vagy nem tartja tiszteletben más felhasználó magánélethez fűződő jogait, akkor elviekben csak a tartalom feltöltője felel az okozott károkért. Alapesetben a tartalom szolgáltatója az az egyéni felhasználó, aki ebbéli minőségében családi videóját tölti fel valamely online videomegosztó csatornára, képeit tölti fel social network site-ra, véleményét közli blogban vagy fórumon, vagy egyéb módon kreál online tartalmat (például weboldalt szerkeszt).

Kérdés, hogy mikor minősül maga a szolgáltató is tartalomszolgáltatónak. Például tartalomszolgáltatói (*content provider/editor*) felelősséggel tartozik-e, hogyha a személyes tartalmat nem ő töltötte fel ugyan, ám valamilyen elv alapján (tetszési index, megfeleltetési kérdőív stb.) szelektálta, kiválasztotta a megjelenítendő tartalmat? Tartalomszolgáltatónak minősül-e a szolgáltató, ha a felhasználó által feltöltött tartalomhoz más tartalmat is hozzáadott (hiperlinkelte, hirdetést, reklámot fűzött hozzá)? Ez utóbbi eset tovább bontható a felhasználói tartalommal tartalmilag rokon és nem rokon – attól függetlenül, de azonos oldalon megjelenő –, valamint a profitorientált és nem bevételnövelő hirdetésekre is.

Abban az esetben, ha az ISP kizárólag a tartalomfeltöltés vagy az internet-hozzáférés technikai platformját és feltételeit teremti meg, az a kérdés, mely esetben felel a felhasználó által feltöltött tartalomért: ha tudomása volt arról, hogy a tartalom illegális és meghatározott időn belül nem távolította el (további kérdés

¹⁹ Az Európai Parlament és a Tanács 2009/136/EK irányelve (2009. november 25.) az egyetemes szolgáltatásról, valamint az elektronikus hírközlő hálózatokhoz és elektronikus hírközlési szolgáltatásokhoz kapcsolódó felhasználói jogokról szóló 2002/22/EK irányelv, az elektronikus hírközlési ágazatban a személyes adatok kezeléséről, feldolgozásáról és a magánélet védelméről szóló 2002/58/EK irányelv és a fogyasztóvédelmi jogszabályok alkalmazásáért felelős nemzeti hatóságok közötti együttműködésről szóló 2006/2004/EK rendelet módosításáról. HL L 337., 18. 12. 2009, P. 0011–0036.

ilyen esetben, hogy meg kell-e várnia a sértett értesítését és levélteli kérelmét, vagy enélkül kell eltávolítania az illegális tartalmat); vagy ha nem volt tudomása arról, hogy a tartalom illegális, de szerkesztette, címkézte vagy továbbította a tartalmat; illetve ha nem volt tudomása arról, hogy a tartalom illegális, és a közzétételéhez pusztán a technikai platformot adta.

Utóbbi két esetben megválaszolendő az a kérdés is, hogy a *jogalkalmazói gyakorlat szerint* valóban elvárt-e a szolgáltatótól a monitorozási kötelezettség, azaz ellenőriznie kell-e a platformján közzétett tartalmak jogszerűségét.

Erre az Európai Bíróság esetjoga szolgál némi tisztázó gyakorlattal, különösen a *Google v. Louis Vuitton*-ügyben hozott döntés²⁰, valamint a *L'Oréal v. eBay*-ügyben a bíróság előzetes döntéshozatali eljárása.²¹

Az első esetben a bíróság emlékeztetett arra, hogy a semlegességi elv a felelősség alóli kivétel alapja. A második esetben a bíróság kifejtette, hogy ha az adásvételi tevékenységet folytató weboldal operátora (üzemeltetője, „hostja”) aktív szerepet vállal a tranzakciók lebonyolításában, akkor tárhelyszolgáltatóként nem illeti meg az elektronikus kereskedelmi irányelv 14. cikke szerinti felelősség alóli mentesség.²²

A bíróság továbbá kijelentette, hogy *„Ellenben ahol az operátor a kérdéses ajánlat megjelenéséhez és kereshetőségéhez optimalizáló vagy reklámozó szolgáltatást is csatol, megfontolás tárgyát képezi, hogy szerepe továbbra is neutrálisnak tekintendő-e a vevő és az eladó, valamint a potenciális vásárlók viszonylatában, vagy ehelyett inkább aktívan részt vesz az adott ajánlatok adatainak szerkesztése, kiegészítése és az adatok feletti kontroll révén. Éppen ezért a szóban forgó adatokkal kapcsolatban (az operátor) szerepe nem tekintendő az elektronikus kereskedelmi irányelv 14. cikk (1) bekezdés szerint neutrálisnak.”*²³

²⁰ European Court of Justice. Judgment of the Court (Grand Chamber) of 23 March 2010 (reference for a preliminary ruling from the Cour de cassation – France). *Google France, Google, Inc. v Louis Vuitton Malletier* (C-236/08), *Viaticum SA, Luteciel SARL* (C-237/08), *Centre national de recherche en relations humaines (CNRRH) SARL, Pierre-Alexis Thonet, Bruno Raboin, Tiger SARL* (C-238/08). OJ C 134., 22. 5. 2010, p. 2.

²¹ European Court of Justice. Case C-324/09. Judgment of 12 July 2011. <http://curia.europa.eu> [2011. 07. 18.]

²² *L'Oréal v. eBay*, para. 123.

²³ “Where, by contrast, the operator has provided assistance which entails, in particular, optimising the presentation of the offers for sale in question or promoting those offers, it must be considered not to have taken a neutral position between the customer-seller concerned and potential buyers but to have played an active role of such a kind as to give it knowledge of, or control over, the data relating to those offers for sale. It cannot then rely, in the case of those data, on the exemption from liability referred to in Article 14(1) of Directive 2000/31.” European Court of Justice, Case C-324/09. Judgment of 12 July 2011, para. 116.

Ha tekintetbe vesszük, hogy a mai, világkereskedelmi nagyvállalatok által üzemeltetett internetplatformok a web 2.0 generációhoz tartoznak, különösen nagy szükség lenne a meglévő szabályozási keretek felülvizsgálatára, nevezetesen hogy szolgáltatathat-e a hatályos szabályozás megfelelő válaszokat az új helyzetekre.

Jääskinen bíró a *L'Oréal v. Google*-ügyben kifejtett véleményében a szolgáltatató semlegességi elv alóli kivételének jogát nem a *Google v. Louis Vuitton*-ügyben az imént idézett alapokon kritizálta. Szerinte el kell kerülni a szolgáltatató felelősségének üzleti-kereskedelmi ügyletekben történő, fő szabály szerinti kizárását, ehelyett inkább minden esetben az *aktivitásának jellegét* kell vizsgálni. A bíró kifejti, hogy „Amíg bizonyos cselekmények esetében – az irányelv céljának érvényesítése érdekében – ugyan egyértelműen kizárt a (szolgáltatató) felelőssége, addig más (szolgáltatói) cselekvések esetében a tagállamok »megszokott« felelősségi szabályai lehetnek alkalmazandók”²⁴.

A kérdés tehát továbbra is megválaszolatlan: vajon a web 2.0 érában továbbra is alapszabály lehet-e az ISP-t (a weboldalak hostolásáért, fenntartásáért, szerkesztéséért, az adatok továbbításáért) megillető semlegességi elv, amely szerint az ISP tevékenysége „pusztán technikai, automatikus és passzív természetű”, és hogy az ISP-nek „az általa továbbított és tárolt információ természetére vonatkozóan sem tudása, sem ellenőrzési joga nincsen”²⁵? A felelősség alóli kivétel jogi status quóként jelent meg az idézett esetekben. Az ISP elektronikus kereskedelmi irányelv szerinti felelőssége és az internet-blokkolási intézkedések viszonyát illetően azonban újabb kérdések merülhetnek fel:

- Értésíteni kell-e az ISP-nek a felhasználóit arról, hogy a szolgáltatást illegális tartalmak blokkolásának kötelezettsége terheli?
- Fel kell-e világosítani a felhasználókat arról, milyen (jellegű) tartalmakat nem fognak tudni elérni (általános szerződési feltételek), illetve milyeneket ne töltsenek fel (felvilágosítási, edukációs jellegű tájékoztatás)?
- Felelős-e azért, ha az eltávolított tartalom újra megjelenik (más néven), és azt nem teszi hozzáférhetetlenné?
- Felelős-e az ISP a túlszűrésért? (Ez az alkalmazott blokkolási módszeren alapul: ha nem hatol elég „mélyre” a tartalom vizsgálatában – mélyzsebvizsgálat –, akkor valószínű, hogy túlszűr vagy alulszűr az adott blokkolási módszer.)
- Felelős-e az ISP a felhasználók *tájékoztatásáért* a lehetséges túlszűrési kockázatokról?

²⁴ “while certain activities [...] are exempted from liability, as deemed necessary to attain the objectives of the directive, all others [...] remain in the ‘normal’ liability regimes of the Member States”. Advocate General Jääskinen, Opinion on the case *L’Oreal v. Google*, para. 149.

²⁵ *Google v. Louis Vuitton*: i. m. para. 113.

- Végül: van-e bejelentési kötelezettsége a hatósághoz – feketelistás szűrés esetén –, ha új, a listán nem található illegális tartalmat talál?

A tanulmány következő része bemutatja az alkalmazott internet-blokkolási megoldásokat, és az előbbi kérdéseket (legalábbis részben) megválaszoló gyakorlatot.

Internet-blokkolási megoldások és az ISP felelőssége az Európai Unióban

Németország

A német jog a multimédia-törvényben (Telemediengesetz; TMG § 10) implementálta az elektronikus kereskedelmi irányelv *mere conduit* szabályát. E szerint az ISP nem felel a felhasználói tartalomért, hacsak nem hanyag gondtalanságból vagy esetleges szándékkal kerülte el a figyelmét annak illegális mivolta. Ugyanerre az analógiára (Teledienstgesetz; TDG, Mediendiensteestaatsvertrag; MDStV) az árverésszervező weboldalakon a felhasználó által harmadik személynek okozott kárért a hozzáférés-szolgáltató alapszabály szerint nem felel.

Emellett viszont bizonyos esetekben megállapítható bűnrészesi járulékos felelőssége. E szerint nem csupán a közvetlen tettes (a felhasználó) felel az általa harmadik személynek okozott kárért, hanem az a szolgáltató is, amelyik akár esetleges szándékkal részt vett harmadik fél jogának megsértésében – feltéve, ha a szolgáltatót monitorozási, tartalom-felülvizsgálati kötelezettség terhelte. A szövetségi legfelsőbb bíróság döntése értelmében, amint az ISP tudomást szerez harmadik fél jogának sérelméről, *azonnal* gondoskodnia kell a jogsérelem megismétlődésének elkerüléséről: a tartalom eltávolításáról, a jogsértő felhasználó kizárásáról, illetve felhasználói jogainak felfüggesztéséről.

Németországban 2009. május 5-én látott napvilágot a kommunikációs hálózaton továbbított gyermekpornográf felvételek internetszolgáltatók általi szűrésére és blokkolására²⁶ vonatkozó törvényjavaslat.²⁷ A javaslat szerint a Szövetségi Bűnügyi Hivatal (Bundeskriminalamt; a továbbiakban: BKA) listát kell hogy vezessen az olyan FQDN-ekről²⁸, IP-címekről és multimédiás anyagok elérési útvonalairól, amelyek a német büntető törvénykönyv (StGB § 184b) értelmében gyermekpornográfiát

²⁶ Bár szemantikailag a szűrés és a blokkolás mást jelent – míg a szűrés (filterezés) a megfigyelésre, a blokkolás a már azonosított tartalom továbbjutásának megakadályozására vonatkozik –, a tanulmányban szinonimaként használjuk ezeket a fogalmakat.

²⁷ Entwurf eines Gesetzes zur Bekämpfung der Kinderpornographie in Kommunikationsnetzen. Drucksache 16/12850, 05. 05. 2009; Gesetzesbeschluss des deutschen Bundestages. Drucksache 604/09, 19.06.09. http://www.bundesrat.de/cln_090/SharedDocs/Drucksachen/2009/0601-700/604-09,templateId=raw,property=publicationFile.pdf/604-09.pdf [2012. február 20.]

²⁸ Full Qualified Domain Name, azaz teljes vagy abszolút doménnév, amely a doménnév helyét abszolút pontossággal meghatározza a tartománynév-hierarchiában.

tartalmaznak, vagy amelyek ilyen tartalmakra mutatnak, hivatkoznak. A BKA a törvény hatálya alá tartozó nagyobb internetszolgáltatóknak minden munkanap aktualizált blokkolási listát bocsát rendelkezésére. Az üzemszerűen legalább tízezer felhasználónak szolgáltatást nyújtó ISP-k e lista alapján legkésőbb hat órán belül kötelesek megtenni a „*megfelelő és elvárható műszaki lépéseket a listában szereplő multi-médiás tartalmakhoz való hozzáférés megnehezítésére*”. A blokkolásnak „*legalább a domének szintjén*” kell megtörténnie. A szolgáltató az illegális tartalmat közzevető felhasználót „*stopközlemény*” formájában értesíti a blokkolás okáról és a BKA elérhetőségeiről arra az esetre, ha a tartalom közzevetője kifogásolná a blokkolást. A blokkolást végző szolgáltatók jogosultak a személyes adatok gyűjtésére és felhasználására, amilyen mértékig az szükséges a blokkoláshoz, valamint kötelesek átadni az adatokat a nyomozó hatóságnak, büntetőeljárás céljára.

A javaslatot a német parlament a 2009. június 18-i ülésén elfogadta. A törvény azonban végül nem vált végrehajthatóvá, mivel számtalan vitát generált.²⁹ A törvényt érő támadásoknak az alapja az, hogy hatékonysága nem kielégítő, miközben aránytalanul beavatkozik az alapvető állampolgári jogok gyakorlásába, továbbá az internetszolgáltatók jogosultságait sem kíméli.

Az olyan egyszerű szűrési/blokkolási módszer, amilyen a német megoldás (a domének DNS-szintű manipulációja), nem túl hatékony, mivel ennek során nem különíthetők el egyértelműen az azonos doménnévhez tartozó *illegális és legális tartalmak*. Ugyanezen okból gyakran túlszűrnek: legális tartalmakat vagy legális weboldalakat is blokkolhatnak a felhasználók elől. Az alulszűrés hatására továbbra is elérhetők az illegális tartalmak, a túlblokkolás viszont sérti a felhasználók információhoz jutási szabadságát. Emellett a német megoldás kuriózuma, hogy csak a nagyobb (a több mint tízezer felhasználót kiszolgáló) német hozzáférés-szolgáltatókon keresztül elérhető tartalmakra vonatkozott volna, így az, aki kisebb vagy külföldi szolgáltatókon keresztül éri el az internetet, továbbra is hozzáfért volna az illegális tartalmakhoz.³⁰ Ez a helyzet világosan mutatja, hogy mindenütt jelenlévősége miatt az internet mennyire nehezen kontrollálható, és koregulációs,

²⁹ 2011 februárjában a német Internetblokkolás és Cenzúra Elleni Szervezet (AK Zensur) benyújtotta alkotmányjogi panaszát az internetblokkolását előíró törvény ellen. 2011 áprilisában a német konzervatív és liberális kormánypartok koalíciós bizottsági ülésükön egyetértésre jutottak abban, hogy az internet blokkolását előíró törvény annak ellenére is elfogadhatatlan, hogy elsődlegesen a gyermekpornográf tartalmak elleni védekezést szolgálja. German Internet blocking law to be withdrawn.

<http://www.edri.org/edriagram/number9.7/germany-internet-blocking-law> [2011. november 1.]

³⁰ Az internet-blokkolási rezsimek megbízhatóságáról lásd: <http://www.opendns.com> [2012. február 20.]

felülről jövő szabályozással – amelyek kikényszeríthetősége az államhatárokon belül marad – mennyire nehezen szabályozható.³¹

A blokkolás hatékonysága nem arányos az alkotmányos és emberi jogokba és alapvető szabadságokba való beavatkozás mértékével – ugyanis az információhoz jutás és a véleménynyilvánítás szabadsága sérül, miközben a sértettek és a felhasználók megfelelő védelme nem garantált.

A doménalapú blokkolás egyik hasznos hozadékaként fogalmazódik meg, hogy ilyen módon a felhasználók webes böngészései is nyomon követhetők, ami pedig lehetőséget ad a gyermekpornográfia iránt érdeklődők elleni büntetőeljárás indítására. A koncepció lényege az, hogy mivel a feketelistán szereplő domének mind gyermekpornográf tartalomra mutatnak, így mindazon felhasználók ellen, akik csak *megpróbálják kijátszani* a centrális blokkot – például más szolgáltatóhoz csatlakoznak –, automatikusan büntetőeljárást lehetne indítani. A blokk megkezdése ugyanis igazolná a megszerzés előkészületének (elkövetési magatartás) szándékosságát.³²

További aggályként merült fel a német törvénnyel szemben, hogy bírói jóváhagyás nélkül lehetett volna összeállítani és frissíteni a blokkolási listát, hiszen nem volt kijelölve olyan független testület, amely felülbírálhatta volna a nyomozó hatóság döntését. Amellett, hogy a lista folyamatos megújítása és alkalmazása óriási erőfeszítés, nem is lenne célszerű kihagyni a bíróságot mint független kontroll-funkciót a lista frissítéséből.

A blokkolásra kötelezett ISP felelősségét a hivatkozott német törvény nem tisztázta kellő részletességgel. Nem derült ki, mi a szolgáltató kötelessége, hiszen a törvény a domének „minimális” blokkolását írta elő a szolgáltatók számára. Hogy ezen felül még milyen kötelesség terhelte a szolgáltatót, arra a törvény nem tért ki.³³ A törvény (TMG § 8a) szerint, ha az ISP előírászerűen valósította meg a blokkolást, akkor az átengedett illegális tartalmak tekintetében megillette volna a felelősség alóli mentesség (*mere conduit* elv). Csakhogy a törvény nem részletezte, milyen lépéseket tegyen a szolgáltató a megfelelően teljesített, ámde *eredmény nélkül maradt blokkolás után*. Nem tisztázta, hogy elveszti-e a szolgáltató a felelősség alóli mentességét, ha olyan blokkolási intézkedéseket tesz, amelyek nem (vagy továbbra sem) vezetnek eredményre.

³¹ Maier, B.: How has the law attempted to tackle the borderless nature of the Internet? *International Journal of Law and Information Technology*, vol. 18, no. 2, 2010, pp. 142–175.

³² Sieber, U.: Sperrverpflichtungen gegen Kinderpornographie im Internet. *Juristen Zeitung*, Bd. 64, Nr. 13, 2009, S. 657.

³³ Uo.

Emellett az sem volt világos, hogy az információszo­lgáltatók élhetnek-e az ál­lammal szemben kártérítési igény­vel *legális tartalom járulékos blokkolása* esetén.

A törvény (TMG § 8a. 5. bek.) előírta volna a hozzáférés-szo­lgáltatóknak, hogy a feketelistában szereplő doméneken illegális tartalmat köz­zéte­vő felhasználók adatait rögzítsék és azokat bűnüldözési célra adják át a nyomozó hatóságnak. Így azonban nemcsak a tartalmat köz­zéte­vők adatait, de a tartalmat *lekérdezők* IP-címeit is megismerhette volna a nyomozó hatóság. Ezzel a szol­gáltató egyfelől beavatkozott volna a felhasználók információkkal való szabad rendelkezési jogába, másfelől a feketelistás tartalmak lehívása a felhasználókra kompromittáló, a nyomozó hatóság számára pedig félrevezető információ­­t szolgáltatott volna. Hiszen olyan esetekben is elrendelhetek volna nyomozást, amikor a felhasználó által keresett, egyébként legális weboldal olyan illegális linket tartalmazott, amely szerepelt a feketelistában. A lehívott weboldalakon szereplő tartalom az illegális linkkel együtt megtalálható a felhasználó számítógépén, az automatikus letöltések között (a gép gyorsítótárában), ami szintén hamis nyom lehet.

A bemutatott, feketelistás, doménalapú internet-blokkolási technológia és a rá épített koncepció az elérni kívánt céllal nem arányos: a túlszűrés miatt drasztiku­­sabbban avatkozik be az állampolgárok alapvető szabadságjogaiba, mint amilyen sérülést a megelőzni kívánt magatartás okozna. Fontos megérteni, hogy a tartalomszo­lgáltatók vélemény­szabadsága és a felhasználók információszabadsága nem az illegális tartalmak blokkolása miatt sérül, hanem mert a doménalapú blokkolás legális tartalmakat és olyan funkciók használatát is ellehetetlenítheti, mint a levelezés (vagy például az IGroups szolgáltatások). A blokkolási listák folyamatos bővülésével párhuzamosan pedig mind több legális tartalom és internetfunkció is elveszhet.

Nem állnak rendelkezésre kutatások a tekintetben, hogy milyen valódi károkat okoz a gyermekpornográfiával való szembesülés – sem a felnőtt, sem a gyermekkorú internetező­k számára. Az viszont egyértelmű, hogy csak és kizárólag központi szűréssel nem lehet megóvni a felhasználókat attól, hogy illegális anyagokkal találkozzanak. Éppen ezért mindenféle internetszűrést az adott korcsoportra specializált, megfelelő tájékoztatásnak (ismeretterjesztés, oktatás, veszélytudatosítás) kellene kiegészítenie.³⁴ A gyermekpornográfia és a hozzá kapcsolódó, a gyermekek kizsákmányolását célzó jelenségek azok közé a legsúlyosabb bűncselekmények közé tartoznak, amelyekre az Emberi Jogok Európai Bírósága (a továbbiakban:

³⁴ Lásd még: A Google és a Yahoo is az ausztrál internet-ellenőrzési tervek ellen. Sg.hu, 2010. február 18. http://www.sg.hu/cikkek/72596/a_google_es_a_yahoo_is_az_ausztrali_internetellenorzesi_tervek_ellen

EJEB) is különös figyelmet fordít. Nagyon fontos azonban megérteni azt, hogy az illegális webtartalmak blokkolása *nem mint* a bűncselekmények elkövetőinek szólás- és véleményszabadságát sértő intézkedés, illetve *nem mint* az illegális információhoz jutás szabadságának sérelme kifogásolható. A centrális (kormányzati szintű) blokkolási intézkedések azért elfogadhatatlanok, mert általában domén-szintű blokkolást vezetnek be – ahogy azt az iménti német esetben is bemutattuk –, ami nemcsak az illegális tartalmakat tartja távol a felhasználoktól, hanem adott esetben az ilyen oldalakra linkelt legális tartalmakat is, valamint ellehetetleníti az önmagukban véve nagyon is legális e-mail- és más online alkalmazások működését. A feketelisták folyamatos bővítésével pedig egyre több legális tartalmat és internetfunkciót zárnak el a normakövető felhasználók elől.

Annak ellenére, hogy az internetblokkolásra vonatkozó, előbbieken bemutatott jogszabályok nem léptek hatályba, Németországban eseti intézkedésként van gyakorlata az illegális online tartalom blokkolásának. Ilyen volt 2002-ben a Düsseldorf-i Regionális Közigazgatási Bíróság által kiadott blokkolási utasítás, amely arra kötelezte a németországi hozzáférés-szolgáltatókat, hogy ne engedjék át az Egyesült Államokban található szerverekről érkező náci propagandát hirdető weboldalakat.³⁵ A blokkolási utasítást a Münsteri Fellebbviteli Közigazgatási Bíróság helybenhagyta, és indoklásában kifejtette, hogy a szóban forgó blokkolási utasításra a német szélsőjobboldali ideológia újjáéledésének megfékezése érdekében igenis szükség van. Az ilyen blokkolási utasításnak azonban meg kell felelnie az arányosság és a technikai kivitelezhetőség követelményeinek. (Ilyen például a hozzáférés-szolgáltatókat esetenként terhelő IP-cím-blokkolási, doménnévszerver-módosítási, valamint proxyszerver-alkalmazási bírói utasítás.) Időközben a Német Szövetségi Bíróság 2000-ben egy olyan iránymutató döntést (*Grundsatzurteil*) hozott, amely szerint például egy Ausztráliában található szerverre feltöltött holokauszttagadó weboldal tartalomszolgáltatója *Németországban* akkor is felel a bűncselekmény (holokauszttagadás) elkövetéséért, ha nem német (hanem az adott esetben ausztrál) állampolgár. Az ítélet azonban egyértelműen kizárta az illegális tartalmat hostoló ISP felelősségét.³⁶

Magyarország

Magyarországon az elektronikus kereskedelmi irányelv rendelkezéseit a 2001. évi CVIII. törvény az elektronikus kereskedelemről, valamint a 2001. évi XXXV. törvény az elektronikus aláírásról implementálta.

³⁵ Bezierksregierung Düsseldorf, Aktenzeichen 21.50.30, 6 Februar 2002.

www.artikel5.de/rohetexte/sperrverfueg.pdf [2011. október 12.]

³⁶ 1 StR 184/00 vom 12. Dezember 2000

www.rechtsanwaltmoebius.de/urteil/bgh_auschwitzluege.pdf [2011. október 12.]

A szabályozás biztosítja a *mere conduit* princípium érvényesülését a hostszolgáltatók, valamint a keresőmotor-szolgáltatást üzemeltetők számára egyaránt, ám a hiperlinkekért való felelősség nem privilegizált. Az értesítési-levélteli eljárást (notice-and-takedown, a továbbiakban: N&TD) az elektronikus kereskedelemről szóló törvény részletesen szabályozza. Az internet kormányzati szintű blokkolására ez idáig nem volt kísérlet az országban.

A 2011. január elsején hatályba lépő médiatörvény elviekben lehetővé teszi az internet centrális szintű kontrollját, mivel a korábbi törvénytől eltérően, nem tesz megkülönböztetést a hagyományos és az új médiák között: mindre egyöntetűen szigorú standardok kötelezők. A megfogalmazott kritikák szerint kiterjeszti a tartalommal szembeni védelmet a gyűlöletbeszédtől kezdve az uszításig és a szándékolatlan becsületsértésig. Az internetes sajtóorgánumokon, weboldalakon, fórumokon közzétartalomért az ISP úgy felel, mintha elektronikus kereskedelemmel összefüggő szolgáltatást nyújtana (így az elektronikus kereskedelmi szolgáltatásokról szóló törvényben meghatározott felelősségi alakzatok érvényesek rá). Tehát ha az ISP a sértett vagy a médiafelügyeleti hatóság felszólítására nem távolítja el a sérelmezett tartalmat, akkor úgy felel, mintha ő maga lenne a tartalomszolgáltató. Jelenleg azonban még nincs gyakorlat a médiatörvényből eredő viták eldöntésére.

A Szegedi Fellebbviteli Bíróság az egyik ügyében megállapította a hostszolgáltató felelősségét szerzőijog-sértésben, mert egy felhasználó szerzőijog-védett recepteket tett közzé a weboldalán, a szolgáltató pedig ezekre mutató hiperlinkeket helyezett ki, amelyek segítségével a nagyközönség számára elérhetővé tette a szerzőijog-védett recepteket. A bíróság szerint a szolgáltatónak megvolt a *lehetősége* arra, hogy szelektáljon a jogvédett és a nem jogvédett receptek között, így, hogy ezzel éppen a szerzőijog-védett tartalmak tekintetében nem élt felelőssé teszi őt a bűncselekmény elkövetésében.³⁷

Egy másik ügyben a Legfelsőbb Bíróság kimondta, hogy a védjegybitorlást nem csupán az a felhasználó követte el, aki egy már létező márkára nagyon emlékeztető doménnevet regisztráltatott, hanem a doménnevet regisztráló *hatóság* is, amelynek tudnia kellett a két védjegy elnevezésének nagyfokú hasonlóságáról. A bíróság tehát a szolgáltatót nem tekintette pusztán adminisztratív funkciót betöltő szervnek, így a felhasználó tevékenységéért a szolgáltató felelősségét is megállapította, mivel érdemi tevékenységével aktívan hozzájárult a bűncselekmény elkövetéséhez.³⁸

³⁷ Spindler, G.: Study on the Liability of Internet Intermediaries. Country Report – Hungary, 2007 http://ec.europa.eu/internal_market/e-commerce/docs/study/liability/final_report_en.pdf [2012. február 21.]

³⁸ Uo.

A következőkben kiskorúak képmásait illegálisan felhasználó (azokkal visszaélő) honlap hostszolgáltatójának felelősségét vizsgáljuk. A magyar nyelvű *pedomaci.hu* honlap kiskorúak más tárhelyre – közösségi oldalra – feltöltött képeinek az „újrahasznosításával” foglalkozott: azokat szexuális töltetű címmel és kommentekkel látta el, így tette közzé a honlapon. A honlap közvetlen célja azonban nem a sértetteknek való károkozás volt (még ha becsületsértő, illetve személyes adattal visszaélő tevékenységével végső soron ezt érte is el), hanem a honlapon elhelyezett reklámokból, hirdetésekéből való bevételek szerzése.

A honlap hostszolgáltatója úgynevezett anonimizáló szolgáltató volt, amely a nála hostolt weboldalak feltöltőinek anonimitást ígért. 2009-ben és 2010-ben az illegális tartalmak bejelentésére szolgáló hotline-hoz és a rendőrséghez is számos bejelentés érkezett a felvételeken szereplő gyermekkorúak szüleitől, mivel a képeket a weboldal a hozzájárulásuk nélkül, továbbá becsületsértő, rágalmazó, megalmazó kommentekkel ellátva szerepeltette. A honlap doménnevének eltávolítása a regisztrációs hatóság által – a hotline és civil jogvédő szervezetek felszólítására – megtörtént, mondván, önmagában a weboldal *elnevezése* is jogsértő, mivel kiskorúak szexuális kizsákmányolására utal. Mindamellet a hotline felhívására a host provider eltávolította a sértő tartalmat, ám ezután a weboldalt egy másik, immár egy egyesült államokbeli székhelyen működő hostszolgáltatónál *pedomaci.net* néven újra feltöltötték, így a weboldal – hasonló tartalommal és célzattal – továbbra is elérhető maradt.

Mivel az uralkodó jogértelmezés szerint magának a tartalomszolgáltatónak a tevékenysége nem valósít meg bűncselekményt (a sértettek „tevékeny közreműködése” miatt), így homályban marad, hogyan ítélné meg a bíróság a honlap hostszolgáltatójának felelősségét, valamint a honlapon hirdetéseit elhelyező többi felhasználó (szerkesztői) felelősségét, akik a hirdetéseik népszerűsítéséhez a botrányos honlap magas látogatottsági mutatóit használják fel. Felmerülhetne továbbá a közvetítő (anonimizáló) szolgáltató felelőssége is, ám mivel az nem köteles a szolgáltatását igénybe vevők tevékenységének monitorozására, így az általános szerződési feltételekben meghatározott, az illegális tevékenységtől tartózkodásra való kötelező figyelmeztetéssel és a felelősség kizárásával a mentesülés megoldott. A honlap eltávolításával kapcsolatban tett egyetlen hivatalos lépés a honlap nevének a doménnév-regisztrációs hatóság általi bevonása volt. Az azonban leszögezhető – ahogy arra a honlap üzemeltetőjének a doménregisztráló hatósághoz benyújtott panaszlevele is utal –, hogy önmagában a weboldal elnevezése nem egyértelműsítette a visszaélésszerű tartalmat.

A példák sok megoldatlan kérdést vetnek fel, amelyek alapján megállapítható, hogy az online visszaélések jogi szabályozása számos kiskaput hagy, így a jövőben

kiegészítésre szorul. A helyzet rendezésében a legtöbbet a civil jogvédő szervezetek, valamint az illegális tartalmak bejelentésére szolgáló hotline-ok tettek, ami azt mutatja, hogy a joghézagok betömésére online tartalommal kapcsolatos jogviták esetén sokkal alkalmasabbak az informális, önszabályozó jellegű intézkedések.

További európai megoldások

Az internet szabadságának kiterjesztett értelmezésére szolgált példát az EJEB a *K.U. v. Finland*-esetben.³⁹ Pontosabban szólva kiterjeszti az ISP bizalmi szabadságának határait – anélkül azonban, hogy deklarálná, hogy a szólásszabadság védelme a bűncselekményekre is vonatkozna. Egy 12 éves gyerek nevében, a gyermek tudta és beleegyezése nélkül az elkövető hirdetést tett közzé egy online ismerkedőfelületen. A hirdetésben szerepelt a sértett néhány személyes adata (neve, telefonszáma, személyes weboldala fotóval és egyéb részletekkel) és egy szexuális tartalmú felhívás. A sértett minderről úgy értesült, hogy üzeneteket kapott potenciális randevúpartnerektől, akik szexuális szolgáltatásait szerették volna igénybe venni. Az akkor hatályban lévő finn jogi szabályozásnak megfelelően, az ISP nem adta át a hatóságnak az elkövető IP-címét, mivel kötötte a „telekommunikációs szolgáltatásokban érvényesülő bizalmi elv”. A Helsinkai Kerületi Bíróság pedig visszautasította a szolgáltató kötelezését az IP kiadására, amely a szolgáltatás körében tudomására jutott titoknak minősült, amelynek feloldására a hatóság nem szolgáltatott megfelelő alapot. A finn jog szerint ugyanis rosszindulatú megtevéstésnek (*malicious misrepresentation*) minősülő magatartás nem olyan súlyú bűncselekmény, amely felhatalmazná a rendőrséget arra, hogy az ilyen ügyekben lekérhessék a szolgáltatótól a telekommunikációs azonosító adatokat. Ezt a döntést a magasabb szintű finn bíróságok is fenntartották. Végül a sértett soha nem jutott hozzá a róla hitelrontó hirdetést szerkesztő elkövető adataihoz, továbbá a hirdetést hostoló weboldal vezetőjének felelőssége sem volt megállapítható, mivel a cselekmény büntetendősége elévült.

Az EJEB úgy találta, hogy az eset sértette az Európai emberi jogi egyezmény 8. cikkébe foglalt magánélet tisztelő tartásának jogát, azaz a „*valamely személy fizikai és morális integritását felölő gondolatot*”.⁴⁰ A bíróság indokolása szerint a 8. cikkben megfogalmazott jog nem pusztán az állam negatív, be nem avatkozási kötelezettségére utal, hanem „*elősegíti a magánélet tisztelő tartásához fűződő jog széles körben való elfogadtatásának pozitív előírását, nem csupán az állam szintjén, hanem az egyének között is*”.⁴¹

³⁹ Judgment of 2 December 2008, *K.U. v Finland*, application no. 2872/02.

⁴⁰ Court's judgment, para. 41.

⁴¹ Uo. para. 43.

A bíróság amellelt, hogy kinyilvánította, „a szólásszabadság és a kommunikáció bizalma elsőbbséget élveznek, és a telekommunikációs szolgáltatások és az internet felhasználói magánéleti és véleménynyilvánítási szabadságának a tiszteletben tartása érdekében garanciális szabályokra szükség van”, azt is kimondta, hogy „az ilyen garancia nem lehet abszolút, és tekintettel más jogelvekre, eseti mérlegelésre szorul, mint amilyen a szabályszegések és a bűncselekmények megelőzése, vagy a mások jogainak és alapvető szabadságainak a védelme”.⁴²

Értesítési-levélteli eljárás: az illegális tartalom eltávolítása önszabályozással

Az illegális online tartalmak blokkolása a legtöbb kritikát amiatt kapja, hogy nem törli, csupán – ideig-óráig – hozzáférhetetlenné teszi a feketelistás illegális tartalmakat. Az illegális tartalmak elleni küzdelem azonban csak akkor lehet sikeres, ha a hostszervereken tárolt tartalmat *törlik* is. Ezt a forródrótok (*hotline*-ok)⁴³ nemzetközi rendszere mozditja elő, amely jogellenes tartalmakról fogad bejelentéseket. A forródrótok felszólítást küldenek a szolgáltatónak, amelyben felhívják, távolítsa el a szerveréről az illegális tartalmat (N&TD eljárás).

Meg kell különböztetni a hostszolgáltató közvetlen, valamint közvetett értesítésén alapuló N&TD eljárást. Ha a nyomozó hatóság először a hotline-t értesíti az illegális tartalomról, amely a szolgáltatóhoz fordul a tartalom eltávolíttatása érdekében, ez sokkal gyorsabb reagálást tesz lehetővé. A legnagyobb nemzetközi ernyőszervezet, az INHOPE eleve azzal a feltétellel veszi fel tagjait, ha azok helyi, illetve országos szinten a nyomozó hatóság támogatását élvezik, hiszen ekkor garantált a gyors és zökkenőmentes értesítési láncolat és a levélteli felhívásra való gyors reagálás. Ehhez képest az úgynevezett közvetett értesítési eljárás nem tartalmazta a hotline-t, tehát minden alkalommal a rendőrségnek kellett megkeresnie az ISP-t a tartalom eltávolítása érdekében.

E korábbi eljárás azért volt jóval nehezkesebb, mert az ISP-nek esetileg egyenként, részletesen meg kellett vizsgálnia, hogy az adott tartalom ténylegesen megfelel az eltávolítás követelményeinek, azaz ténylegesen bűncselekményt valósít-e meg. Az újabb, közvetlen eljárás azért jóval egyszerűbb, mert az ISP-nek ezt az eseti vizsgálati eljárását kikapcsolja.

⁴² Uo. para. 49.

⁴³ A legnagyobb nemzetközi forródróthálózat az 1999-ben létrejött INHOPE, amelynek mára 33 országban van nemzeti forródrótja. Németország 1999, Magyarország 2005 óta tagja. Németországban jelenleg három, hazánkban egy hotline működik, amely az INHOPE tagja. A tagok listája: <https://www.inhope.org/en/hotlines/facts.html> [2011. október 12.]

Az ISP ahelyett, hogy minden esetet külön vizsgálna, automatikusan, vizsgálat nélkül eltávolítja a nemzeti hotline által előzetesen, standard kritériumok alapján megvizsgált tartalmakat.

A nemzeti hotline-ok mint az INHOPE tagszervei standard kritériumok alapján vizsgálják a tartalmakat. A gyorsaság és közvetlenség⁴⁴ garantálásához azonban az is kellett, hogy a hotline-ok finanszírozását ellátó Európai Bizottság 2010-ben kötelezővé tegye a hotline-ok számára az N&TD eljárás és a hozzá fűződő legjobb gyakorlatok alkalmazását.⁴⁵ A forródrótok hálózata tehát az önszabályozás jó példája. Olyan informális kapcsolatrendszert teremt, amely az INHOPE koordinációs tevékenysége nyomán standardizált eljárási szabályok szerint lép kapcsolatba a hostszolgáltatóval, amely köteles eltávolítani az illegális tartalmat.⁴⁶

Az N&TD eljárás jelentőségét a tagállamok egyre több bűncselekménnyel kapcsolatban elismerik és promotálják. Így az Európa Tanács számítástechnikai bűnözésről szóló egyezménye kiegészítő dokumentumaként elfogadott ajánlás a káros tartalmak önszabályozásának előmozdításáról már 2001-ben a felhasználói szintű (*voluntary based*) internetszűrést támogatta, úgymint weboldalcímkezés, életkori minősítőrendszer, valamint a személyes azonosító kódok kiadása.⁴⁷

Ezzel ellentétes tendenciaként, az EU 2004/68/EC irányelvének felváltására irányuló javaslat⁴⁸ már előírná az EU-tagállamok számára a gyermekek szexuális kizsákmányolására irányuló weboldalak kötelező *blokkolását*. Ennek ellenére az unió Polgári Szabadságjogi Bizottsága 2011. január 12-én tartott tárgybani vitáján 12 képviselőből 11 ellenezte a blokkolás kötelezővé tételét a tagállamok számára. Az indokok között szerepelt, hogy egyre kevesebb a statikus felület (weboldal),

⁴⁴ Az INHOPE 2010-ben közzétett statisztikája szerint az N&TD eljárás belföldön, illetve az EU tagállamokban található szolgáltató esetén 12–36 órát vesz igénybe, míg az Egyesült Államokban hostolt tartalom esetén 24–48 óra az eltávolítási eljárás átlagos ideje. INHOPE Annual Report 2010.

http://www.inhope.org/Libraries/Annual_reports/2010_Annual_report.sflb.ashx [2011. október 12.]

⁴⁵ Részletekért lásd: <http://www.inhope.org/system/files/INHOPE+BROCHURE.pdf> [2011. október 12.]

⁴⁶ Moore, T. – Clayton, R.: The Impact of Incentives on Notice and Take-down. Seventh Workshop on the Economics of Information Society (WEIS 2008). June 25-28, 2008.

<http://weis2008.econinfosec.org/papers/MooreImpact.pdf> [2011. október 12.]

⁴⁷ Council of Europe Committee of Ministers Recommendation Rec(2001) 8 of the Committee of Ministers to member states on self-regulation concerning cyber content (self-regulation and user protection against illegal or harmful content on new communications and information services). <https://wcd.coe.int/wcd/ViewDoc.jsp?id=220387&Site=CM> [2011. október 12.]

⁴⁸ Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on combating the sexual abuse, sexual exploitation of children and child pornography, repealing Framework Decision. 2004/68/JHA, Brussels, 29. 3. 2010, COM(2010) 94 final.

amelyet a gyakorlatban blokkolni lehetne, és a gyermekpornográfia terjesztői már nem az interneten, hanem inkább P2P hálózatokon cserélik a felvételeket, amelyekre pedig technikailag nem terjedhet ki a blokkolás. Ha pedig a szolgáltató mégiscsak elérhetlenné tenné egy weboldalt, ez azonnal riasztaná a bűnelkövetőket, és lehetlenné tenné a velük szembeni akció sikeres előkészítését.⁴⁹

Az N&TD eljárás lehetővé teszi azt is, hogy a tartalomszolgáltatók (felhasználók, állampolgárok) tisztában legyenek jogaikkal. A jogállamiság egyik alapvető kritériuma a szabályok átláthatósága, amelynek nyomán az állampolgári viselkedés következményei kiszámíthatók, valamint a tisztességes eljáráshoz való jog, amely az átláthatóságon és a kifogás emelésének jogán (fegyveregyenlőség elve) nyugszik. A törlési eljárás bevezetése – a blokkolási helyett⁵⁰ – nemcsak átláthatóbbá tenné az eljárást, hanem a bíróságokat is tehermentesítené: a bíróságoknak csak azokat az eseteket kellene vizsgálniuk, amelyekben a tartalomszolgáltató kifogást emelt a tartalom eltávolítására irányuló felhívás ellen. Az N&TD általános bevezetése valószínűleg erősítené az állampolgári önkéntességet és altruizmust, amely az internet szabályozásának alapja. Az internetet nem lehet „kívülről”, külső entitás által szabályozni. A *felhasználók közössége* tehet a legtöbbet az internet tartalmának „tisztasága”, a jogszerűség megteremtése érdekében. Ehhez viszont első lépésként az szükséges, hogy a felhasználók értesülhessenek arról, ha az *általuk közölt tartalom* illegális.

Összegzés

A blokkolás technikáját, szintjét és ideológiáját körültekintően kell megválasztani ahhoz, hogy az alapvető jogok sértetlenek maradjanak, de a blokkolás is elérje a célját. Az internetszűrés technikai különösen alapvető jogokba való beavatkozásuk miatt aggályosak: a tartalomgazdák vélemény szabadsága, a felhasználók információhoz jutási szabadsága, valamint a blokkolási technikától függően a távközlési titok is sérülhet. Az internet természetéből adódóan szinte minden blokkolási módszer megkerülhető, így nem igazán hatékony.

⁴⁹ A Polgári Szabadságok Bizottságának az uniós szintű internetblokkolás bevezetéséről folytatott nyilvános vitáját lásd: EDRi-gram Number 9.1, 12 January, 2011.

<http://www.edri.org/book/export/html/2491> [2011. október 12.]

⁵⁰ Stellungnahme: Aktuelle Berichterstattung zu „Löschen statt Sperren“.

http://www.eco.de/verband/202_8112.htm [2011. október 12.]; Löwenstein, S.: Löschen von Kinderpornos gelingt selten. Frankfurter Allgemeine Politik.

<http://www.faz.net/aktuell/politik/inland/internetseiten-loeschen-von-kinderpornos-gelngt-selten-11008405.html> [2011. október 12.]

Amellett, hogy igen súlyos bűncselekmények megakadályozásának érdeke forog kockán, fontos megérteni azt is, hogy milyen lehetőségei vannak a megkerülésnek és hogy mi a kockázata a túlszűrésnek. Az állami szintű blokkolás nem nyújthat teljes védelmet, ráadásul hiányosságoktól szenved, továbbá – részben e hiányosságaiból adódóan – nem respektálja az alapvető digitális jogokat. Ám azt is láttuk, hogy a szolgáltatók által alkalmazott önszabályozó megoldások sem alkalmasak önmagukban az illegális tartalmak kiszűrésére. Az internet szabályozása nem oldható meg kizárólagosan sem ön-, sem pedig központi szabályozás keretében: a két terület szereplőinek összefogásával jöhet létre a megfelelő megoldás.

Ez az összefonódás a tekintetben is szükségszerű, hogy az állam internet-blokkolásra vonatkozó törekvései nem valósulhatnak meg az ISP-k aktív közreműködése nélkül. De a kapcsolat fordítva is igaz: az ISP-k önszabályozó mechanizmusai csak az állam, illetve a piaci szféra politikai, illetve anyagi támogatásával működhetnek megfelelően.

Az EU egyértelműen szabályozza a közvetítő szolgáltató felelősségét. Látva azonban, mennyire széles területet ölel fel a kérdés, és milyen eltérő esetjogot alakított ki a direktívák értelmezésére az államok belső joga, a szabályalkalmazás gyakorlata korántsem ilyen egyértelmű. Éppen ezért szükség lenne az elektronikus kereskedelmi irányelv felülvizsgálatára, a gyakorlatban felmerülő kérdések tisztázására és egységesítésére.⁵¹ Ezt az igényt maga az Európai Bizottság is felismerte, és 2010-ben nyilvános konzultációra hívta a feleket.⁵²

A szubszidiaritás elvének érvényesülése, valamint a hatékonysági mutatók növelése érdekében az államnak teret kell engednie olyan önszabályozási megoldásoknak, amelyek evolúciója egyidős a globális elektronikus hálózatok kialakulásával, alkalmazásuk előmozdítja a közösségi bűnmegelőzést, a digitális írástudás fejlődését, valamint a felhasználói tudatosságot, miközben tiszteletben tartja az alapvető digitális jogokat. Ezeknek az önszabályozási megoldásoknak az egyik legkidolgozottabb és legelterjedtebb formája az értesítési-levételi eljárás, amelyet Európa számos országában alkalmaznak nagy sikerrel.

⁵¹ Cunha, M. V. de A. – Marin, L. – Sartor, G.: Peer-to-peer privacy violations and ISP liability: Data protection in the user-generated web. EUI Working Paper LAW 2011/11, European University Institute, Florence, Department of Law, 2011

⁵² Public consultation on the future of electronic commerce in the internal market and the implementation of the Directive on electronic commerce (2000/31/EC). http://ec.europa.eu/internal_market/consultations/2010/e-commerce_en.htm [2011. október. 10.]

Irodalom

Callanan, K. – Gercke, M. – de Marco, E. – Dries-Ziekenheimer, H.: *Internet Blocking. Balancing Cybercrime Responses in Democratic Societies.* Aconite Internet Solutions, 2009

Cunha, M. V. de A. – Marin, L. – Sartor, G.: *Peer-to-peer privacy violations and ISP liability: Data protection in the user-generated web.* EUI Working Paper LAW 2011/11, European University Institute, Florence, Department of Law, 2011

Feinberg, J.: *The Moral Limits of Criminal Law Volume 1: Harm to Others.* Oxford University Press, New York, 1984

Löwenstein, S.: *Löschen von Kinderpornos gelingt selten.* *Frankfurter Allgemeine Politik.* <http://www.faz.net/aktuell/politik/inland/internetseiten-loeschen-von-kinderpornos-gelingt-selten-11008405.html> [2011. október 12.]

Maier, B.: *How has the law attempted to tackle the borderless nature of the Internet?* *International Journal of Law and Information Technology*, vol. 18, no. 2, 2010

Moore, T. – Clayton, R.: *The Impact of Incentives on Notice and Take-down.* *Seventh Workshop on the Economics of Information Society (WEIS 2008).* June 25-28, 2008. <http://weis2008.econinfosec.org/papers/MooreImpact.pdf> [2011. október 12.]

Parti K.: „10 dolog, amit utálok benned”, avagy a kormányzati szintű internet-blokkolás kritikája a német törvény kapcsán. *Infokommunikáció és Jog*, 2010. június

Senden, L.: *Soft Law, Self-Regulation and Co-Regulation in European Law: Where Do They Meet?* *Electronic Journal of Comparative Law*, vol. 9, no. 1, 2005 <http://www.ejcl.org/91/art91-3.html> [2011. október 12.]

Sieber, U.: *Legal regulation, law enforcement and self-regulation: A new alliance for preventing illegal content on the Internet.* In: **Waltermann, J. – Machill, M. (eds.):** *Protecting Our Children on the Internet.* Bertelsmann Foundation Publishers, Gütersloh, 2000, pp. 319–400.

Sieber, U.: *Sperrverpflichtungen gegen Kinderpornographie im Internet.* *Juristen Zeitung*, Bd. 64, Nr. 13, 2009

Spindler, G.: *Study on the Liability of Internet Intermediaries.* Country Report – Hungary, 2007. http://ec.europa.eu/internal_market/e-commerce/docs/study/liability/final_report_en.pdf [2012. február 21.]

Tous, J.: *Government filtering of online content.* *e-Newsletter on the Fight Against Cybercrime*, vol. 1, no. 2, 2009

A krimináltechnika és az igazságügyi szakértői diszciplínák fejlődéstörténetének legújabb kori eseményei

A krimináltechnika és az igazságügyi szakértői diszciplínák felülvizsgálata kurrens témája a nemzetközi szakirodalomnak; megfelelnek-e az alkalmazott eljárások és módszerek, illetve egyáltalán az egyes területek ismeretanyaga a tudományosság kritériumainak, érteve ezen elsősorban a természettudományos elvek érvényesülését. Tanulmányomban a kriminalisztika fejlődéstörténetének legújabb kori állomásait tekintem át, azzal a nem titkolt céllal, hogy ennek tükrében a magyarországi helyzet is átgondolandó.

A kriminalisztika fejlődéstörténetének legújabb kori – jelenleg is folyamatban lévő – szakasza vitathatatlanul az Amerikai Egyesült Államok Legfelsőbb Bíróságának Daubert-döntésével indul. Bár az Egyesült Államokban korábban is vizsgálták a bizonyítási eszközök, módszerek alkalmazhatóságát, a Daubert-ítélet fogalmazta meg annak feltételeit első ízben részletesen, a mai értelemben vett tudományos ismérvek alapján.

A tudományosság követelményének térnyerése a kriminalisztikában

A kriminalisztika tudományának kialakulása a büntetőjog-tudomány létrejötte mellett szükségszerűen a természettudományos fejlődéshez kötődik. A bűnüldözés korai módszerei, majd a bizonyítás első merev, az igazság megismerésére alkalmatlan rendszerei után a XVIII. század végén indulnak azok a társadalmi és ideológiai folyamatok, amelyek a maihoz közelítő értelemben tekintenek a „vétkes magatartásokra”, azok üldözésére és megtorlására. Ekkorra tehető a kémia, a pszichológia, az antropológia és az orvostudomány – mint a bizonyítási eszközöket alapvetően támogató diszciplínák – megjelenése is.¹

Az első jellegzetesen kriminalisztikai módszerek a visszaeső bűnöző felismeréséhez és azonosításához köthetők. Ezek közül az *Alphonse Bertillon* által kidolgozott személyazonosító eljárás az akkori értelemben már tudományos igényességgel

¹ Katona G.: Bizonyítási eszközök a XVIII–XIX. században. KJK, Budapest, 1977, 27. o.

jellemezhető. A Bertillonage-nak nevezett rendszer a testmérésen alapult. Ezt követte hamarosan a daktiloszkópiai azonosító és nyilvántartó rendszer kidolgozása, majd gyakorlati bevezetése, ami elveit tekintve azóta is változatlanul működik.

A személyazonosítás területén folytatott kutatások sokat jelentettek a kriminalisztika elméleti alapjainak lefektetése szempontjából. Az azonosítás a kriminalisztikának talán a legegységesebb művelete, törvényszerűségeinek, általános képletének mind pontosabb leírása, tárgyainak, lehetőségeinek kutatása, a módszerek tökéletesítése – mint látjuk – napjainkig próbatétel a szakemberek számára. Sőt, *Paul Kirk* szerint a kriminalisztika maga az egyediesítés tudománya.² A bizonyítóerő meghatározása érdekében tett törekvések által hozzájárul a bizonyítás korszerű tanának, gyakorlatának kialakításához.

Ezek mellett más, jellegzetesen kriminalisztikai szakterületek is megjelentek, majd a fizika, a kémia és egyéb természettudományok eredményei, eljárásai is fokozatosan helyet kaptak a krimináltechnika eszköztárában.³ A tudományos eredmények gyakorlati felhasználása a kezdetektől speciális kérdés, az igazságszolgáltatás céljára történő adaptáció pedig ezen belül is rendkívül szerteágazó szempontok figyelembevételét és feltételek megteremtését igényli. Katona Géza így ír erről: *„...addig, amíg a tudományfejlődés viszonylag alacsonyabb lépcsőfokán a perbeli bizonyításban lehetőség nyílt egyes alkalmazott módszerek ad hoc átvételére, a tudományfejlődés magasabb fokán a büntetőtudományrendszernek természettudományos alap kutatásokra és technikai kísérletekre támaszkodva kellett vagy kellett volna kidolgozni sajátos metodikáját vagy metodológiáját”*⁴.

A kriminalisztika tudományának aktuálisan az egyik legfontosabb feladata, rendeltetése, hogy a tudományos és a technikai fejlődés vívmányainak – elsősorban a büntetőeljárás-jogi megismerés céljait szolgáló – felhasználását elősegítse azzal, hogy az alkalmazás lehetőségeit és feltételeit vizsgálja, végső soron a felderítés és a bizonyítás módszereinek és eljárásainak tudományos kritériumait megfogalmazza.

Általános értelemben a modern büntetőeljárás célja az objektív igazság megismerése. Mióta ez nyilvánvaló, azóta foglalkoztatja az embert a „hogyan”, azóta ismeretesek a törekvések ennek tökéletesítésére, valamint a keretek meghatározására. Nem kevesebbről van szó, mint a mai értelemben vett bizonyításelmélet

² Siegel, J. A. – Saukko, P. J. – Knupfer, G. C. (eds.): *Encyclopedia of Forensic Sciences*. Academic Press, 2000, p. 1077.

³ Molnár J.: *A kriminalisztika tudománya II*. In: Pusztai L. (szerk.): *Kriminológiai és Kriminalisztikai Tanulmányok XXXIII*. OKKRI, Budapest, 1996, 201. o.

⁴ Katona G.: i. m. 29. o.

születéséről és alakulásáról. És ezzel egyidejűleg a „bizonyítási módszertan”, a kriminalisztika fejlődéséről.

Az egyes bizonyítási eszközökből történő megismerési folyamatok jellemző vonásaival, korlátaival a szakirodalom foglalkozik behatóbban. A magyar szakirodalomban Kertész Imre elkülönítve tárgyalja a személyi és tárgyi bizonyítékokat, ezek között a bennük rejlő információ kialakulásának módját⁵. Megállapította, hogy „a tárgyi bizonyítékokban levő információk [...] a tárgy objektív tulajdonságaiban, ismérveiben nyilvánulnak meg...”⁶ Ezeknek a materiálisan jelenlévő változásoknak a vizsgálatára, elemzésére a természettudományoknak több speciális módszerük van. „A bizonyíték információtartalmát az eljáró hatóság a tükrözés bonyolultságától függően, vagy saját maga közvetlenül tudja megismerni, vagy szakértő segítségét kell igénybe vennie.”⁷

Arról, hogy pontosan hogyan történik e bizonyítási eszközök információtartalmának a kibontása, illetve hogy mennyiben tekinthetőek igaznak az így tett megállapítások, a magyar büntetőeljárás törvény általánosságban csak annyit mond, hogy „A bíróság és az ügyész a bizonyítékokat egyenként és összességükben szabadon értékeli, és a bizonyítás eredményét az így kialakult meggyőződése szerint állapítja meg” [Be. 78. § (3) bek.]. Továbbá „A bizonyítás eszközeinek és a bizonyítékoknak nincs törvényben előre meghatározott bizonyító ereje” [Be. 78. § (2) bek.].

A szakirodalom szerint az értékeléskor végső soron a bíróság (de az eljárás különböző szakaszaiban az ügyész és a nyomozó hatóság is) megítéli a bizonyítási eszközök hitelt érdemlőségét, majd megállapítja az ezekben kódolt tényeket, és állást foglal azok igazságtartalmáról. (A bizonyítékok egyenként történő értékelése után azokat összességében is értékeli, és megállapítja a tényállást.)⁸ A bíróságot (és más hatóságokat) a bizonyítékok értékelése során elsősorban a gondolkodás logikai szabályai és a tapasztalati tételek segítik.⁹

A Be. 99. § (1) bekezdése szerint „ha a bizonyítandó tény megállapításához vagy megítéléséhez különleges szakértelem szükséges, szakértőt kell alkalmazni”. A szakirodalomban örök téma az, hogy mihez képest több, különlegesebb a szakértő tudása. E helyütt Erdei Árpád álláspontját tekintem kiindulópontnak, aki szerint „a büntetőeljárásban

⁵ Kertész I.: A tárgyi bizonyítékok elmélete a büntetőeljárás jog és a kriminalisztika tudományában. KJK, Budapest, 1972, 95. o.

⁶ Uo. 259. o.

⁷ Uo. 262. o.

⁸ Király T.: Büntetőeljárás jog. Osiris Kiadó, Budapest, 2000, 232. o.

⁹ Pusztai L.: A szakvélemény és a bizonyítékok szabad mérlegelése. In: Gödöny J. (szerk.): Kriminológiai és Kriminalisztikai Tanulmányok XXIV. KJK, Budapest, 1987

a hatóság nézőpontja az irányadó, s a hatóság szakértelme elsősorban a jogot fogja át, a különleges szakértelmet alapvetően a jogon kívül eső szakmai ismeretek teszik ki”¹⁰. Azok, amelyek „meghaladják az általános ismeretek szintjét”¹¹. Napjainkban, amikor a kriminalisztikai ismeretek fontossága kellően hangsúlyozott, különösen aktuális Vass Kálmán meghatározása, miszerint: „a különleges szakértelm alsó határát a szélesebb értelemben vett kriminalisták (nyomozók, ügyészek, bírák) általános szakismeretei színvonalában kell megjelölnünk”¹².

De tanulmányom szempontjából ennél is lényegesebb az a kérdés, hogy milyen többletet várunk a különleges szakértelemtől a büntetőeljárásban (illetve tulajdonképpen az egész igazságszolgáltatásban). Melyek a szakértői megismerési folyamat sajátosságai? Mit képvisel a szakvélemény mint bizonyítási eszköz?

A büntetőeljárás törvény a szakértői eszközök, eljárások és módszerek tekintetében tartalmaz előírást: *Be. 105. § (1) A szakértő szakértői vizsgálat alapján ad véleményt. A szakértő a vizsgálatot a tudomány állásának és a korszerű szakmai ismereteknek megfelelő eszközök, eljárások és módszerek felhasználásával köteles elvégezni.*

Erdei Árpád is a szakértői módszer jelentőségére hívja fel a figyelmet a szakértői bizonyítás szerepe kapcsán. A szakvélemény hitelt érdemlőségének egyik legfontosabb befolyásoló tényezőjeként foglalkozik a szakértői módszerrel. Kijelenti: „Az irodalomban és a tételes jogban kifejezésre jutó igényeket is figyelembe véve azt mondhatjuk, hogy a szakértői módszernek korszerűnek, tudományosan megalapozottnak és megbízhatónak kell lennie.”¹³

A módszer tudományos megalapozottságának megítélése korántsem egyértelmű. Sokszor a szakma sem képvisel egyöntetű álláspontot azzal kapcsolatban, hogy az adott módszer „összhangban áll-e a tudomány eredményeivel és a tudomány vagy szakma ún. természetes szabályaival”¹⁴.

A szakvélemények tudományos megalapozottságával, bizonyítékkénti alkalmazhatóságának megítélésével kapcsolatban tanulságos az a folyamat, amely az Egyesült Államokban zajlik, mi több, az egész világ szakmai megítélésére, közvetve igazságszolgáltatására hatást gyakorol.

1993-ig a kérdésben a *Frye vs. United States*-ítélet (1923) volt irányadó. E szerint a szakértői vélemény megengedhetőségének, eljárásban alkalmazhatóságának az volt a feltétele,

¹⁰ Erdei Á.: Tény és jog a szakvéleményben. KJK, Budapest, 1987, 27. o.

¹¹ Uo. 35. o.

¹² Idézi Erdei Á.: Uo. 31. o.

¹³ Uo. 105. o.

¹⁴ Uo. 140. o.

hogya a tudományos technikán alapuljon, a technika általános elismertségét illetően pedig a szakmai közösségnek kellett döntenie.¹⁵

A *Daubert vs. Merrel Dow-ügyben* (1993) új kritériumokat határoztak meg a tudományos bizonyítékokkal kapcsolatban.¹⁶ Ezt a döntést mérföldkőként emlegetik a szakirodalomban.

A Daubert-döntéssel a bíró kezébe került a döntés a szakértői bizonyítás tudományosságával, így megengedhetőségével kapcsolatban. A bíróságnak e szerint különösen a következő tényezőkre kellett figyelemmel lennie:

- a szakértői technikát tesztelték-e, illetve az tesztelhető-e;
- az eredményeket publikálták-e lektorált szaklapban;
- milyen a technika vagy a módszer hibaszázaléka az alkalmazás során;
- *milyen a szakterület elfogadottsága a tudomány képviselői részéről.*¹⁷

E szempontrendszer alapján a klasszikus kriminalisztikai területeket számos kritika érte tudományos megalapozottságuk hiányosságát illetően. A *U. S. vs. Starzecpyzel-ügyben*¹⁸ (1995) a kézírászakértő tevékenységének áttekintése után a bíróság úgy döntött, hogy az összehasonlító kézírásvizsgálat nem tudomány; azt inkább technikai ismeretek vagy szakmai tapasztalatok rendszerének kell tekinteni.¹⁹ A *Kumho Tire vs. Carmichael-ügyben*²⁰ (1999) a bíróság úgy rendelkezett, hogy a technikai tudáson és a szakmai tapasztalaton alapuló ügyekben a Daubert-vizsgálatnak rugalmasnak kell lennie, az eredeti Daubert-kritériumokat nem lehet szó szerint alkalmazni.²¹ A Kumho-ügy után változott a kézírás-szakértői vélemények megítélése. Tudományos megalapozottságát illetően azonban újra és újra kritikák érik. Kevésbé ismert, hogy az ujjnyomszakértői terület szintén kapott kritikákat a Daubert-kritériumok vizsgálata kapcsán. A *U. S. vs. Byron Mitchell-ügyben* (1999) a bíróság az elsők között vitatta, hogy a daktiloszkópia bizonyítottan tudományos eljárás. Úgy vélte, ez elsősorban technika, amelynek az eredményei szubjektívan értelmezhetők.²²

¹⁵ www.forensic-evidence.com (Handwriting Identification Meets Daubert ... Again!)

¹⁶ 1993-ban az Egyesült Államok bírósága egy kártérítéssel kapcsolatos perben nem fogadta el azokat a kísérleti módszereken alapuló szakvéleményeket, amelyek azt bizonyították, hogy a Daubert házaspár gyerekeinek súlyos fogyatékoságát egy gyógyszer nem kellően feltárt mellékhatásai okozták.

¹⁷ *Daubert vs. Merrell Dow Pharmaceuticals*, 509 U.S. 579 (1993)

¹⁸ *United States vs. Starzecpyzel*, 880 F.Supp. 1027 (S.D.N.Y. 1995)

¹⁹ www.forensic-evidence.com (Handwriting Identification Meets Daubert ... Again!)

²⁰ *Kumho Tire vs. Carmichael*, 526 U.S. 137 (1999)

²¹ www.forensic-evidence.com (Handwriting Identification Meets Daubert ... Again!)

²² www.forensic-evidence.com (The Reliability of Fingerprint Identification. A Case Report)

A hivatkozott ítéletek módszertani kutatások sorát indították el a vitatott területeken. Emellett a szakmai szervezetek világszerte teszteljárásokat dolgoztak ki a szakértők minősítésére is.

A Nemzeti Akadémiák Tudományos Kutatótanácsának jelentése a forenzikus tudományok helyzetéről az Egyesült Államokban

A tudományos kriminalisztika fejlődéstörténetében a legújabb állomásnak tekintjük az Amerikai Egyesült Államokban a Nemzeti Akadémiák Tudományos Kutatótanácsának (National Research Council of the National Academies; NRC) 2009. évi jelentését *A forenzikus tudományok megszilárdítása az Egyesült Államokban: az előttünk álló út*²³ címmel. Ez a dokumentum, miként a korábbi Daubert-döntés is, nagy hatással volt és van az egész világ szakmai közvéleményére, jogrendszertől, bizonyítási rendszertől, illetve a bűnüldözés szervezeti felépítésétől függetlenül.

A tudományt, az államot, az igazságszolgáltatást, a kereskedelem kérdéseit és a kapcsolódó hivatalokat érintő költségvetési felhatalmazási törvény (*Science, State, Justice, Commerce, and Related Agencies Appropriation Act*) 2005. novemberi hatálybalépése után az Egyesült Államok Kongresszusa megbízást adott a Nemzeti Tudományos Akadémiának (National Academy of Sciences; NAS) a forenzikus tudományok helyzetének elemzésére. A legfontosabb megállapítások a következők voltak²⁴: a felderítésben és a bizonyításban betöltött szerepe, lehetőségei és eredményei alapján egyértelműen a DNS-szakértői terület van a figyelem középpontjában, ennek megfelelően ez a terület megfelelően támogatott. A többi szakértői terület a háttérbe szorul. Ezzel összefüggésben jelenik meg az a tendencia, hogy növekszik a hibás ítéletek száma.

A helyzet megérett arra, hogy a klasszikus krimináltechnikai területeket és a halál okának vizsgálatára szolgáló módszereket (a továbbiakban: forenzikus tudományok) kritikus vizsgálatnak vessék alá, illetve megfelelő cselekvési programot állítsanak össze a problémák megoldására.

²³ Strengthening Forensic Science in the United States: A Path Forward. A „forensic science” kifejezésen az Egyesült Államokban rendszerint a tárgyi bizonyítékok felkutatására, vizsgálatára és értékelésére alkalmazott tudományos ismeretanyagot értik. Fő ágazatai a kriminalisztika és a bűnügyi orvostan. Katona G.: A kriminalisztika és a bűnügyi tudományok. BM Kiadó, Budapest, 2002, 41. o. Fordítják bűnügyi tudományoknak, igazságügyi tudományoknak, véleményem szerint azonban ezek a kifejezések nem adják vissza pontosan a kívánt tartalmat. Ezért használom a továbbiakban a magyar szakirodalomban is mindinkább jelenlévő „forenzikus tudományok” kifejezést.

²⁴ Dern, C.: Die Zukunft der forensischen Wissenschaften. Kriminalistik, 5/2009., S. 292–298.

A megbízók és a felkért vizsgálóbizottság tagjai a következő három célt tartották a legfontosabbnak: az elkövetők megbízhatóbb azonosítása (akár új tudományos módszerek és technológiák bevonásával), ezáltal a bűnüldözés hatékonyabbá tétele; a hibás ítéletek számának csökkentése, valamint a biztonságérzet növelése. A megbízás kiterjedt a források vizsgálatára, az új technikai fejlesztések áttekintésére, ezekkel kapcsolatban ajánlások megfogalmazására, valamint a technikai és az igazságügyi orvos szakértői hivatás vonzóbbá tételére, a bizonyítási eszközök biztosítása és elemzése területén szakmai protokollok kidolgozására a minőségbiztosítás érdekében stb.

Az eredmények bemutatása azzal indul, hogy a bűnügyi tudományos közösség az Egyesült Államokban képzett és elhivatott szakemberekből áll, akik a legjobb tudásuk szerint, lelkiismeretesen végzik a munkájukat. A feltételek azonban gyakran nem ideálisak. A vizsgálat megállapításai szerint a fő problémák a következők:

- a krimináltechnika, ezen belül a hibás, elnagyolt vagy túlzó szakértői megállapítások hozzájárulnak a téves ítéletekhez;
- szövetségi, tagállami és helyi szinten nagyon különböző a laboratóriumok felszereltsége, a képzettség és a minőségbiztosítás, valamint az alkalmazott módszerek és eljárások sem egységesek;
- hiányoznak a kötelező standardok a laboratóriumok akkreditációja, valamint a szakértők minősítési rendszere kapcsán is;
- különbség van az egyes diszciplínák között tudományos megalapozottságuk, eljárásaik és módszereik validitása, a hibaarányok, a kutatások és a tudományos publikációk száma, valamint bíróság előtti elfogadottságuk tekintetében;
- a vizsgálati eredmények gyakran szubjektív értékelés nyomán születnek, különösen a személyazonosítás területén;
- nincs egyértelműen meghatározva, hogy melyek a tudományosan megalapozott, bizonyításra alkalmas azonosító módszerek, és melyek azok, amelyek a nyomozás során fontos információkat szolgáltathatnak egy ismeretlen személy azonosítása kapcsán, azonban tudományosan nem kellően megalapozottak ahhoz, hogy a bizonyítás folyamán is alkalmazhatók lennének;
- hiányoznak a módszerek „tudományosságának”, annak megítélésének egységes standardjai, például nem látható át, hogy a vizsgálati eredmény tudományos vizsgálaton vagy csupán szubjektív értékelésen nyugszik;
- forráshiány.

Konklúzióként tizenhárom ajánlás született meg.²⁵

²⁵ Dern, C.: i. m.; Kaye, D. H.: The good, the bad, the ugly: The NAS report on strengthening forensic science in America. *Science and Justice*, vol. 50, 2010, pp. 8–11.

Ezek között a *strukturális reform* része egy független nemzeti grémium, a Forenzikus Tudományok Országos Intézetének felállítása (National Institute of Forensic Sciences; NIFS), amelynek feladata a bűnügyi szakértői diszciplínák támogatása és fejlesztése, az eljárások standardizálása, a laboratóriumok akkreditációja, a szakértők minősítése, a kutatás és fejlesztés segítése, az anyagi eszközök igazságosabb elosztása annak érdekében, hogy a DNS-vizsgálat mellett más, objektív alapokon álló diszciplínák is támogatásban részesüljenek. Emellett fokozott hangsúlyt kapnak a jogászoknak szóló programok is.

A második ajánlás ebben a körben a laboratóriumok helyzetével kapcsolatos, e szerint a függetlenség érdekében ki kell vonni minden bűnügyi laboratóriumot a bűnüldöző szervek, illetve az ügyészség irányítása alól, ezáltal fokozható a tudományos orientáció és a függetlenség. Nem okozott meglepetést, hogy ezt az ajánlást sem a bűnüldöző szervek, sem a laboratóriumok vezetői nem üdvözölték lelkesen.

A jelentés második átfogó intézkedési területe azzal kapcsolatos, hogy *egységes standardokat* kell megkövetelni az akkreditáció, valamint az egyéb folyamatok során. A jelentés ragaszkodik ahhoz, hogy egy szakértő sem végezhet gyakorlati tevékenységet ezeken a területeken, illetve nem adhat véleményt szakértőként minősítés (certifikáció) nélkül. Idetartozik, hogy minden nyilvános és magánlaboratóriumot és azoknak a felszerelését is akkreditálni kell.

A nemzetközi normáknak való megfelelés – mint az ISO 17025 – érdekében az NIFS a krimináltechnikai szakvéleményekben és a szakértői dokumentációban alkalmazandó egységes terminológiát vezet be. Emellett a krimináltechnikai laboratóriumokban minősített menedzseri rendszerek kiépítésén és a rutinszerű minőségbiztosítás megteremtésén dolgozik.

A bűnügyi szakértők *oktatása és a képzése* nem megfelelő – állapította meg a bizottság. Ez a harmadik intézkedési terület. A képzésnek gyakorlatorientáltan kell történnie, mint eddig, az oktatásban azonban hangsúlyozottan szerepet kell kapniuk tudományos elveknek. Emellett szó esik arról is, hogy gyakran a jogászoknak nincs megfelelő ismeretük a tudományos módszertan tekintetében. Pedig a bizonyítékok értékelésekor erre egyre inkább szükség van. Ennek érdekében az NIFS a jövőben képzéseket szervez.

Egy empirikus kutatás során az Egyesült Államokban azt vizsgálták, hogy milyen okból zárták ki valamely forenzikus azonosítás eredményét a bizonyításból.²⁶

²⁶ Page, M. – Taylor, J. – Belkin, M.: Forensic Identification Science Evidence Since Daubert: Part II – Judicial Reasoning in Decisions to Exclude Forensic Identification Evidence on Grounds of Reliability. *Journal of Forensic Sciences*, vol. 56, no. 4, 2011, pp. 913–917.

A nyolcvanegy ügyből, amelyben ilyen kizárás történt, ötvenben a megbízhatóság hiánya volt az ok. A problémás területek a következők voltak: fegyver- és nyomszakértés, ujjnyom- és fognyomvizsgálat, valamint a kézírásvizsgálat. A bizonyítékok kizárásának vagy korlátozásának az okai a következő kategóriákba sorolhatók: eljárási szabály megsértése, a szakértő tanú nem megfelelő minősítése, a vélemény elégtelen relevanciája, a szakértői bizonyíték alkalmazási körével kapcsolatos probléma, a szakértői módszerrel kapcsolatos probléma, a vizsgálati technika tudományos alapjával kapcsolatos probléma.

A konklúzió szerint ezek egy része könnyen elkerülhető lett volna, ha a szakértők pontosan betartják a szakmai-módszertani szabályokat és részt vesznek a képzéseken. Más esetekben hosszú távú programok vezethetnek eredményre: tudományos kutatások folytatása és az eredmények megfelelő adaptációja a gyakorlati tevékenységbe, a metodológiába vagy a tudományos alapokba.

Az NIFS támogatja a kutatásokat a szakvélemények megbízhatósága, a módszerek/eljárások validitása és a forenzikus tudományok pontossága fokozásának érdekében, a tévedések és az elfogultság elkerülése végett. Az NIFS megtette a szükséges lépéseket az együttműködéshez az Országos Szabványügyi és Technológiai Intézzel (National Institute of Standards and Technology; NIST), az állami és magánlaboratóriumokkal, az egyetemekkel és szakértői munkacsoportokkal. A feladatok között szerepel a mérési eljárás objektívizálása, az eljárás/módszer validitásának és reliabilitásának megteremtése, az adatcsere optimalizálása és a megfelelő standardok felállítása érdekében „körmérések” lebonyolítása.

Az ajánlások között szerepel továbbá:

- kötelező etikai kódexek összeállítása a forenzikus diszciplínák számára;
- a halálesetek felderítése, nyomozása területén a személyi, intézményi, felszereltségi, irányítási követelmények fokozott érvényesítése;
- az AFIS-adatok nemzeti cseréjének megoldása (ez jelenleg a rendszerek inkompatibilitása miatt nem lehetséges);
- a tudomány eredményeinek alkalmazása nagy káresemények esetén is.

Az NRC jelentése nemcsak a forenzikus tudományok jelenlegi egyesült államokbeli helyzetéről közvetít, hanem a forenzikus gyakorlat általános helyzetével és a bíróságok által támasztott fokozódó igényekkel kapcsolatban is kérdéseket fogalmaz meg, felülvizsgálatra ösztönöz, megoldási javaslatokat kínál.

Mindez – ahogy a reakciók mutatják – Európában is érdeklődéssel kísért folyamat. Itt is az egyik leginkább aktuális probléma, hogy több diszciplína mögött nincs meg az a tudományos megalapozottság, amely okot adhatna a sokszor akár kétséget kizáró bizonyosságot kifejező szakértői véleményekre.

A megállapítások értékelésénél tekintettel kell lenni azonban mindarra, ami jellegzetesen egyesült államokbeli. *Christa Dern* felhívja a figyelmet arra, hogy az Egyesült Államokban nem minden forenzikus vizsgálatot végez képzett szakember – különösen helyi szinten. A helyszíni nyomok összevetését az összehasonlító mintákkal rendőrségi tisztviselő vagy a seriff is végezheti tapasztalati alapon. Így gyakran nem is érdemes vizsgálni a tudományos követelményeknek való megfelelést és a szakértői nyilatkozatok megbízhatóságát. Alapvetően különbséget kell tenni a tudományosan kellően megalapozott diszciplínák, mint például a DNS-analízis és azok között, amelyek nagyobb mértékben épülnek a szakértői interpretációra (mint például az ujjnyom, a kézírás, a járművek vagy az elemi szálak vizsgálata, valamint a lőfegyver-azonosítás).

A krimináltechnikai laboratóriumok mellett működnek helyi és tagállami, rendőri egységekhez kötött vizsgálati egységek, valamint privát szakemberek. Tehát a krimináltechnikai intézményrendszer az Egyesült Államokban heterogén és szinte átláthatatlan.

A jelentés hatása az európai krimináltechnikára

A jelentésben megfogalmazott problémák Európában is ismertek. Bár a krimináltechnika helyzetét meghatározó tényezők Európában sem egységesen vannak jelen; nagy különbségek vannak a laboratóriumok helyzete, felszereltsége és a szakértők képzettsége között. Itt is gyakran hivatkoznak arra, hogy a személyi és pénzügyi feltételek nem elegendők. Az Igazságügyi Tudományos Intézetek Európai Hálózata (European Network of Forensic Science Institutes; ENFSI) szintén folyamatosan dolgozik a megoldáson. Az ENFSI krimináltechnikai testülete célul tűzte ki a módszerek standardizálását, valamint a krimináltechnikai munka tudományos feltételeinek megteremtését, a tudományos eredmények és a tapasztalatok megoszthatóságát. Az erőforrásokat most a gyakorlati tevékenység mellett fokozottan a kutatásra és a fejlesztésre kívánják összpontosítani.

Az ENFSI a kritikákkal szemben leszögezi a következőket:

1. 2010-től az ENFSI-tagság feltétele, hogy a krimináltechnikai laboratóriumok akkreditáltak legyenek (az ISO 17025 vagy az ISO 17020 szerint). Az ENFSI támogatja is ezt a folyamatot.
2. Az ENFSI által létrehozott Forenzikus Tudományok Európai Akadémiája (European Academy of Forensic Science; EAFS) közvetítő szerepet lát el a gyakorlat és a tudományos kutatómunka között, középtávú kutatási stratégiával segíti a kritikus területek tudományos megalapozását.

3. Az ENFSI létrehozott egy projektet a bírák, ügyészek, védők és a rendőrségi vezetők továbbképzésére. A FORJUST keretében a résztvevők bővíthetik a krimináltechnikával kapcsolatos ismereteiket.
4. Az ENFSI nemzetközi szervezetekkel is rendszeres kapcsolatot ápol, ezzel járul hozzá a világszinten érvényes standardok kidolgozásához és a tudományos információáramláshoz.²⁷

Az EAFS 2009-ben, Glasgow-ban tartott ötödik triennális konferenciáján, amelyet *Ismeretek, kutatás és irányítás a forenzikus tudományok területén*²⁸ címmel rendezték, azt a folyamatot tárgyalták, amely az igazságügyi szakértői tudományok területén zajlik a kutatási eredmények gyakorlatba történő átültetése kapcsán.

A legnagyobb problémák ezen a területen – a konferencia tapasztalatai alapján – a bizonyítékok értékelése és értelmezése kapcsán merülnek fel.²⁹ A forenzikus tudományok legfőbb célja, hogy bizonyítékot szolgáltatassanak a nyomozó hatóságok és az ügyészség részére. Napjainkban egyre szélesebb körben van erre lehetőség, a tárgyi bizonyítékok egyre nagyobb hányada vizsgálható. Az alkalmazott szakértői módszerekről azonban nem áll rendelkezésre elegendő információ. Például az Egyesült Királyságban (illetve az egész kontinentális Európában) nem volt még olyan kutatás, amely konkrétan arra irányult volna, hogy hogyan járul hozzá a DNS-adatbázis a büntető igazságszolgáltatáshoz. Bár az Egyesült Államokban végeztek már ilyen elemzést, ez is csak a DNS meghatározott bűncselekménytípusok esetén történő alkalmazására korlátozódott. Az bizonyos, hogy a DNS-vizsgálat és eredménye meghatározó szerepet játszik a bizonyításban, mégsem ismerjük a valódi értékét. Egyebek között azt sem, hogyan járul hozzá az emberek biztonságához és védelméhez.

A jelentés lényeges megállapítása, miszerint a jogalkalmazásban is kevés az ismeret a forenzikus technikákat és a gyakorlatot illetően, Európában is alátámasztott. Igaz, itt speciális szakértelemről van szó, de a bizonyítás során történő felhasználásnak mindenképpen feltétele lenne a szakterület kompetenciájának és megbízhatóságának az ismerete. A valóság az, hogy több területen hiányzik az általánosan elfogadott tudásanyag is.

Az alkalmazott technikák tekintetében gyakran felvetődik a tudományos megalapozottság hiánya. *Jim Fraser* kifejti, hogy a forenzikus tudományok területén

²⁷ Dern, C.: i. m. 296. o.

²⁸ Knowledge, research and leadership in forensic science

²⁹ Fraser, J.: 5th Triennial Conference of the European Academy of Forensic Science. Glasgow, 8-11. September, 2009: Knowledge, research and leadership in forensic science. Science and Justice, vol. 50, no. 1, 2010, pp. 1-3.

meglévő hiányosságokat alátámasztják a következők: a publikációk száma jóval alacsonyabb ezen a területen, mint más diszciplínák területén. A meglévő kutatók pedig nem foglalkoznak olyan bizonyítási alapkérdésekkel, mint meghatározott bizonyítéktípusok értéke és haszna (akár gazdasági, akár büntető igazságszolgáltatási értelemben). A tudomány más területein az elméleti megértést a gyakorlat támogatja. A forenzikus tudományok területén a gyakorló szakértőknek csak egy kis része kutat és publikál. Végül vannak olyan esetek is, amikor egy kutatást publikálnak ugyan, a módszertan azonban nem megfelelő, nem világos vagy szubjektív. Jim Fraser felhívja a szakma figyelmét arra, hogy ki kellene dolgozni a kutatási módszertan standardjait.

Mindez hozzájárul ahhoz, hogy kevés az ismeret a jogalkalmazásban. Ha nem értik a technika lényegét, akkor hogyan lehetne azt megítélni a bizonyítás során, arra döntéseket alapozni. Emiatt az is előfordul, hogy olyan tényezőkn, olyan képességeken múlik a bizonyíték elfogadása, amelyek nem szorosan a hitelesség ismérvei.

Sheila Willis a forenzikus tudományok minőségét és kompetenciáját vizsgálja.³⁰ A terület tudományos fejlődése mellett a szervezeti kérdésekkel is foglalkozik. Felveti, a XX. század óta zajló dinamikus fejlődés kapcsán újra és újra megjelenik a kérdés: mit jelent ma az, hogy forenzikus tudomány, és milyen a megítélése? 2009-ben az ENFSI minőséggel és a kompetenciával foglalkozó munkacsoportja kérdőíves kutatás keretében vizsgálta a témát 55 intézetben Európában. Az eredmények arról tanúskodnak, hogy nagyon nagy különbségek vannak az intézetek között a tekintetben, hogy milyen jellegű szolgáltatást végeznek, illetve milyen akkreditációjuk van. Leírja azt a folyamatot, hogy az akkreditáció lassan kapott létjogosultságot a forenzikus tudományok területén. Eleinte nem voltak vonzóak azok a szigorú keretek, amelyeket egy minőségi rendszer megkövetel, a hibák mérése stb. Ma is óvatosan kell bánni azzal a kijelentéssel, hogy az akkreditáció a feltétele és a garanciája a forenzikus tudományok megfelelő működésének. Az igazságszolgáltatásban most is vannak tévedések. Az akkreditáció mellett *Sheila Willis* az emberi tényező fontosságát hangsúlyozza, utalva ezen belül a tudományos kultúra és a kompetencia meglétére.

A kompetencia követelményéhez szerinte hozzátartozik az is, hogy a szakértő a tudományos elveknek megfelelő oktatásban vegyen részt, ennek keretében sajátítsa el a hipotézisek ellenőrzésének a kultúráját, részesüljön a szakterületnek megfelelő természettudományos képzésben is, legyen jó a matematikai készsége

³⁰ Willis, S.: Power, Prozess, People – A presentation on quality and competence in forensic science delivered at EAFS 2009. Science and Justice, vol. 50, no. 1, 2010, p. 23.

(különös tekintettel a statisztikára, a logikára és a következtetőkészségre). Fontos a megfelelő kommunikációs készség is, amelyre a bonyolult koncepciók ismertetésekor van szükség. A készségek szerepe hangsúlyosan jelenik meg: a legfontosabb, hogy a szakértő tudja alkalmazni az ismereteket. A forenzikus tudomány világában egyre inkább érezhető a „kompetencia” ilyen értelmű szükségessége. Az ENFSI keretei között évek óta folyamatban van egy kompetenciaértékelő projekt, ez azonban nem élvez széles körű elfogadottságot. Sheila Willis úgy véli, hogy mindenképpen szükség van standardok felállítására. Van egy olyan tendencia, hogy az eljárás egyik részét standardizálják, jellemzően a tesztelési eljárást. Az NAS jelentése is ezt a megközelítést képviseli. Az Egyesült Királyságban inkább a holisztikus megközelítés mellett állnak, az ideális kompetenciát vizsgáló rendszer kialakítása azonban még várat magára.

Az Igazságügyi Szakértők Egyesülete (Association of Forensic Science Providers; AFSP) is dolgozott a kérdésen. Az egyesület a szakértői vélemények értékelésének standardjait négy elv köré rendezte: kiegyensúlyozott színvonal, logika, szilárd alapok és áttekinthetőség. Sheila Willis véleménye szerint a minőség és a kompetencia megvalósításához meghatározott laboratóriumi eljárásra, logikus és átlátható döntéshozatali eljárásra, emellett egyenletesen magas színvonalú szakértői véleményekre van szükség. Ezt egy egységes oktatási és gyakorlati rendszer, valamint rendszeres kutatások támogatják a leghatékonyabban.

Christa Dern ír arról, hogy az Egyesült Államok heterogén krimináltechnikai berendezkedéséhez és személyi adottságaihoz képest Németországban a krimináltechnika szilárd tudományos alapokkal jellemezhető, és jól funkcionál. A német helyzet már most messzemenőig megfelel az NRC jelentésében megfogalmazott ajánlásoknak.

A Szövetségi Bűnügyi Hivatalon (Bundeskriminalamt; BKA) mint központi szövetségi szervén belül a Krimináltechnikai Intézet (Kriminaltechnische Institut; KTI) különleges szerepet tölt be; szervezi a továbbképzést, a kutatást, a fejlesztést, a nemzetközi együttműködést, mindazt, ami a jelentés tanúsága szerint is a háttérét kell hogy képezze a korszerű, előremutató gyakorlati munkának. Az intézet egyik központi egységének feladata a szövetségi szinten egységes eljárások létrehozása.

Az akkreditáció által (az ISO 17025 és 17020 szerint) az intézet és a tartományok egyes intézetei nagyot léptek előre a szakvélemény-készítés standardizálása útján. Emellett jellemző, hogy ahol még nincs meg az akkreditáció, többnyire már ott is egységes standardok alapján, a tudomány aktuális állása szerint zajlik a munka. Súlyt fektetnek a mérési eljárások optimalizálására, az eljárások, módszerek validitására és reliabilitására, az adatcserére és a körmérésekre. Emellett törekszenek a folyamatos fejlesztésre, az eredmények javítására. Igaz, több területen még

mindig különböző valószínűségi skálákat alkalmaznak a szakértők, ezek harmonizálásán nemzeti és nemzetközi szakértői csoportok dolgoznak.

A szakértői függetlenség Németországban garantált elv. Bár a krimináltechnika jellemzően a bűnüldöző szervezetrendszerben foglal helyet, ezeket a szakértőket közvetlenül nem bízhatják meg magánszemélyek, illetve a védelem. (A bíróság közreműködésével, indítvány útján azonban ez megtehető.)

A személyi feltételeket illetően hangsúlyos szempont, hogy magasan képzett tudományos szakembereket foglalkoztassanak. A Bonn-Rhein-Sieg Főiskolán természettudományos kriminalisztikaképzés indult, elősegítve a nyombiztosításhoz és a technikai kérdésekhez természettudományos szempontból is értő szakemberek oktatását. Az intézet aktívan részt vesz az ENFSI által kezdeményezett uniós projektekben. Nagy káresemények esetén is rendelkezésre állnak a szakemberek. Az azonosító szolgálat nemzeti szinten is létrehozott egy egységet hasonló célokra. A BKA a jogalkalmazók kriminalisztikai képzését szervező FORJUST-ban is részt vesz egy képviselővel. A haláleseteket Németországban az igazságügyi orvos szakértői intézetek szakemberei vizsgálják, az ott meghatározott standardok alapján.

Christa Dern megállapítja, hogy a jelentés alapjául szolgáló problémák, a tudományosságát illető kételyek nagyrészt az egyesült államokbeli állapotok alapján állapíthatók meg, részben a krimináltechnikai gyakorlatot, részben az eljárási rendet illetően. Ez a németországi krimináltechnikára nem vonatkoztatható hasonló mélységben. A krimináltechnika hiányosságaira visszavezethető téves ítéletek itt nem jellemzők. A Daubert-kritériumok kapcsán Németországban is zajlik a párbeszéd, ennek azonban nincs konkrét hatása az igazságszolgáltatásra. Nem zárható ki azonban, hogy a szakmában érezhető amerikai bizonytalanság a tárgyi bizonyítás megbízhatóságát illetően Németországra is hatással lesz.

Érzékeny pont Németországban is a vizsgálati eredmények értelmezésének a szerepe, különösen személyazonosítási kérdésekben (minta-összehasonlítás esetén). Ezekben a területeken a DNS-vizsgálatok olyan magas szintű standardokat állítottak fel, amelynek egy forenzikus diszciplína sem tud teljes mértékben megfelelni.

Kutatások az újszerű törekvések szellemében

A nyomszakértői területen – amely a különböző eszközök, szerszámok, lábbelitalpak és gumibroncsok formai nyomvizsgálatát jelenti – nincsenek általánosan alkalmazható értékelési protokollok. Bár a vizsgálatot Németországban ezen a területen mechanikus és optoelektronikai módszerek, összehasonlító mikroszkópos,

összehasonlító raszter-elektronmikroszkópos eljárás, valamint képalkotó eljárások segítik, az eredmény többnyire verbálisan kifejezett, leginkább egy meghatározott valószínűségi skála valamely kategóriája szerint. Mivel az egyes országokban, sőt Németországban tartományonként is különbözőek ezek a skálák, a standardizálás itt a bizonyíték-értékelési skálák harmonizálását jelenti. Ezt a problémát egy 2003-ban Németországban tartott krimináltechnikai szimpóziumon a Berlieni Tartományi Bíróság elnöke is megfogalmazta: egy adott formai nyom azonosítása esetében különböző szakértők különböző és egymással össze nem hasonlítható vélemény-kategóriákat alkalmaztak.³¹

A jogalkalmazásban tapasztalt nehézségek hatására közös szövetségi-tartományi szakértői munkacsoportot hoztak létre Németországban. Célként fogalmazták meg egy egységes bizonyíték-értékelési skála létrehozását, amelynek alkalmazása és a jogalkalmazó általi használata is egyértelmű. A munka része az értékelési skálák összegyűjtése, matematikai-statisztikai műveletek (itt a Bayes-analízis és a likelihood hányados) lehetőségeinek a vizsgálata ennek során és az egyedi sajátosságok kutatása.

Időközben az ENFSI munkacsoportja már megállapodott egy hatfokozatú skála alkalmazásában, amely a Bayes-tételen nyugszik. A forenzikus tudománnyal foglalkozó legnagyobb amerikai társaság, a Nemzetközi Személyazonosítási Szövetség (International Association for Identification; IAI) szintén hatfokozatú skálát épített fel.

A kutatás nyomán a BKA is a hatfokozatú rendszerhez csatlakozott. A kidolgozott skála összehasonlítható mind az ENFSI által létrehozott skálával, mind pedig az IAI skálájával.

A kézírásvizsgálatok szintén empirikus alapokon nyugszanak, ezt a szakértői területet azonban speciális vonások jellemzik. Itt is a formai sajátosságok összehasonlítása a feladat, a kézírás esetén azonban nem a fizikai értelemben vett nyom a releváns. Legalábbis nem traszológiai értelemben. Itt is leképezés történik, de ez elsősorban az agyműködés tükröződése, mely folyamatban több tényezőnek is szerepe van.³²

A kézírás mellett, hogy egyedi, a morfológiai jellemzőkhöz képest csak viszonylag állandó, variábilis jellemző. (Például az ujjnyom ehhez képest abszolút

³¹ Katterwe, H. – Brandes, G. – Eisgruber, R. – Grimmer, W. – Küppers, W. – Marquardt, W. – Pohl, K-H.: Harmonisierte Befundbewertungsskala für kriminaltechnische Untersuchungen. *Kriminalistik*, 12/2007., S. 746.

³² Kármán G.: A klasszikus kriminalisztikai vizsgálatok az automatizáció lehetőségeinek szemszögéből. In: Irk F. (szerk.): *Kriminológiai Tanulmányok* 40. OKRI, Budapest, 2003, 260. o.

állandónak tekinthető.) Viselkedéses jellemző, a külső és belső körülmények hatására bizonyos határokon belül változékonyságot mutat. Az azonosítás ebben az esetben azt jelenti, hogy meg kell határozni az írássajátosságok adott személyre jellemző variabilitását (ami összességében szintén egyedi), és ez után ennek figyelembevételével történik az inkriminált írás vizsgálata.³³

A kézirásvizsgálatok területén fennálló probléma orvoslására, a vélemény objektívizálására az erre a célra felállított tudományos munkacsoport Németországban – más területekhez hasonlóan – egységes értékelési skálát hozott létre.³⁴

Ezek mellett más, egészen újszerű megközelítésű kutatásokkal is találkozhatunk a szakirodalomban az úgynevezett klasszikus kriminalisztikai szakértői tevékenységet illetően. *Tom Busey* kognitív tudományokkal foglalkozó pszichológia-professzor például azt vizsgálja, hogyan végzi a különböző nyomok azonosítását egy szakértő. Abból indul ki, hogy az ember számos területen felülmúlja az automatizált rendszereket. Busey az emberi látórendszert tanulmányozza a szakértői tevékenység közben, és ennek alapján kíván következtetéseket levonni az összehasonlítás műveletére. Koncepciója szerint ezek az előnyök később felhasználhatók az automatizált vizsgálatok fejlesztéséhez.³⁵

Összegzés

Tanulmányom célja elsősorban az volt, hogy bemutassam azt az összetett szempontrendszert, amelyet az Egyesült Államokban a Nemzeti Akadémiák Tudományos Kutatótanácsa a XXI. század elején a forenzikus tudományok megalapozott és hiteles működése garanciájának tart. A szakirodalom tanúskodik arról, hogy Európában is hasonló elvek szerint zajlik a kriminalisztika eredményeinek a megítélése és továbbfejlesztése.

³³ Uo. 280. o.

³⁴ Köller, N. – Nissen, K. – Riess, M. – Sadorf, E.: *Probabilistische Schlussfolgerungen in Schriftgutachten*. Kommission kriminalwissenschaft und -technik/Erkennungsdienst. Wiesbaden, 2000

³⁵ *Impression Evidence: Strengthening the Disciplines of Fingerprints, Firearms, Footwear, and Other Pattern and Impression Sciences Through Research*. <http://nij.ncjrs.gov/multimedia/audio-nijconf2010-impression-evidence.htm>

Irodalom

- Dern, C.:** *Die Zukunft der forensischen Wissenschaften*. Kriminalistik, 5/2009.
- Erdei Á.:** *Tény és jog a szakvéleményben*. KJK, Budapest, 1987
- Fraser, J.:** *5th Triennial Conference of the European Academy of Forensic Science, Glasgow, 8-11. September, 2009: Knowledge, research and leadership in forensic science*. Science and Justice, vol. 50, no. 1, 2010
- Kármán G.:** *A klasszikus kriminalisztikai vizsgálatok az automatizáció lehetőségeinek szemszögéből*. In: **Irk F. (szerk.):** *Kriminológiai Tanulmányok 40*. OKRI, Budapest, 2003
- Katona G.:** *Bizonyítási eszközök a XVIII–XIX. században*. KJK, Budapest, 1977
- Katterwe, H. – Brandes, G. – Eisgruber, R. – Grimmer, W. – Küppers, W. – Marquardt, W. – Pohl, K-H.:** *Harmonisierte Befundbewertungsskala für kriminaltechnische Untersuchungen*. Kriminalistik, 12/2007.
- Kaye, D. H.:** *The good, the bad, the ugly: The NAS report on strengthening forensic science in America*. Science and Justice, vol. 50, no. 1, 2010
- Kertész I.:** *A tárgyi bizonyítékok elmélete a büntetőeljárás jog és a kriminalisztika tudományában*. KJK, Budapest, 1972
- Király T.:** *Büntetőeljárás jog*. Osiris Kiadó, Budapest, 2000
- Köller, N. – Nissen, K. – Riess, M. – Sadorf, E.:** *Probabilistische Schlussfolgerungen in Schriftgutachten. Kommission kriminalwissenschaft und -technik/Erkennungsdienst*. Wiesbaden, 2000
- Molnár J.:** *A kriminalisztika tudománya II*. In: **Pusztai L. (szerk.):** *Kriminológiai és Kriminalisztikai Tanulmányok XXXIII*. OKKRI, Budapest, 1996
- Page, M. – Taylor, J. – Belkin, M.:** *Forensic Identification Science Evidence Since Daubert: Part II – Judicial Reasoning in Decisions to Exclude Forensic Identification Evidence on Grounds of Reliability*. Journal of Forensic Sciences, vol. 56, no. 4, 2011
- Pusztai L.:** *A szakvélemény és a bizonyítékok szabad mérlegelése*. In: **Gödöny J. (szerk.):** *Kriminológiai és Kriminalisztikai Tanulmányok XXIV*. KJK, Budapest, 1987
- Siegel, J. A. – Saukko, P. J. – C. Knupfer, G. C. (eds.):** *Encyclopedia of Forensic Sciences*. Academic Press, 2000
- Willis, S.:** *Power, Prozess, People – A presentation on quality and competence in forensic science delivered at EAFS 2009*. Science and Justice, vol. 50, no. 1, 2010

Ifjúsági értékrend és deviancia

Tanulmányomban a fiatalok értékrendje és kiskriminalitása közötti kapcsolat bemutatására vállalkoztam. A kutatás a 12–17 éves generáció kötődési struktúráját, valamint a 2200 megkérdezett által – esetlegesen – tanúsított deviáns magatartásokat, köztük több (lopás, testi sértés, rablás stb.) büntetőjogi értelemben is bűncselekménynek minősülő magatartást térképezte fel. A kutatás célja az volt, hogy választ keressek arra a kérdésre, van-e kapcsolat a vizsgált, igen fiatal korosztály értékrendje és viselkedése között.

Tanulmányomban a fiatalok értékrendje és kiskriminalitása¹ közötti kapcsolat bemutatására vállalkozom, egy 2006-ban készített úgynevezett bűnözési latenciakutatás adataira alapozva. A nemzetközi kutatás, az ISRD–2 (International Self Reported Delinquency-2)², az önbevallás módszerével térképezte fel a 12–17 éves generáció kötődési struktúráját, valamint a 2200 megkérdezett által – esetlegesen – tanúsított deviáns magatartásokat, köztük több (lopás, autófeltörés, rablás stb.) büntetőjogi értelemben is bűncselekménynek minősülő magatartást, amelyek a hatóság elől rejtve maradtak. A lekérdezés során lehetőségem nyílt arra, hogy a kérdésekhez csatoljak egy a rokeachi skálára alapuló és *Schalom Schwartz*³ által továbbfejlesztett, a korosztályhoz illesztett, 34 értéket tartalmazó érték kérdőívet, ami – sajnálatos, ám természetes módon – nem terjeszkedett túl a hazai mérés lehetőségein.

A vizsgálatban részt vevők és a kutatás előkészítése

A vizsgálatban összesen 2197-en vettek részt, 1074 lány és 1123 fiú. A mintában kilenc gyermek volt 12 éves, 1240 13-14 éves, 944 megkérdezett pedig 15-18 éves. A kutatásban a következő értékeket kellett kilencfokú skálán értékelni: az életcélod

¹ Bűncselekménynek nem minősülő deviáns magatartások (alkohol- és drogfogyasztás), valamint az enyhébb súlyú büntetendő cselekmények közös megnevezése.

² A kutatás eredményeit lásd részletesebben: Látens fiatalkori devianciák. Fiatalkori devianciák egy önbevalláson alapuló felmérés tükrében – ISRD–2. Budapest, 2008. A kutatás vezetője: dr. Kerezsi Klára, a kutatásban részt vevők: dr. Parti Katalin, dr. Győry Csaba, dr. Bolyky Orsolya és dr. Sári Eszter.

³ A Rokeach-skála és a Schalom Schwartz-féle értékmérés különbségeiről részletesebben Keller T.: Létezik-e európai értékrend. In: Füstös L. – Guba L. – Szalma I. (szerk.): Társadalmi regiszter 2008/1., 39–46. o.

megtalálása; az, hogy mások elismerjenek; az igaz barátság; lelki és szellemi élet; a szülők és idősek tisztelete; a kiegyensúlyozottság/belső harmónia; az igazság/igazságosság; az előnyös külső/testi erő; az önfegyelem; az az érzés, hogy tartozol valahová; a szerelem; a hatalom; a családi béke; a tudomány/tudományos fejlődés; az önbizalom; a szabadság; engedelmesség; az, hogy a lehető legtöbb élvezetben legyen részed; az, hogy el tudd fogadni, amit az élet rád mér; a vallásosság/istenhit; a változatos/izgalmas élet; a gazdagság; a megbocsátás; a felelősségvállalás; az, hogy merész legyél; a család jóléte; az, hogy becsületes/tisztességes legyél; az, hogy segítőkész legyél; az, hogy toleráns legyél; igyekvő; alkalmazkodó; egészséges.

Az értékelést az „ellentétes az általam vallott értékekkel”-től a „számomra legfontosabb érték”-ig kellett elvégezni, -1-től 7-ig tartó skála alapján. Az értékek eredetileg a Schalom Schwartz által⁴ korrigált rokeachi teszten alapultak, de nem támaszkodtak kizárólag arra. A lekérdezés megkezdése előtt a korosztályban előzetes elemzést végeztünk. Összesen 46 gyermek (hatodikos és hetedikos korosztályban) között adtuk közre azokat az értékeket, amelyeket a gyermekeknek értelmezniük kellett. A megkérdezetteket szándékolatlan úgynevezett „gyengébb” és „erősebb” iskolából választottuk, hogy felmérjük azt, hogy a különböző háttérű és képességű gyermekek számára az értékelendő kérdések, kifejezések mennyire érthetőek. Az értékrendmérés így a diákok által történt meghatározások felhasználásával történt, a korosztályhoz igazítva a megnevezéseket, definíciókat.⁵

⁴ A Schwartz-féle tipológia alkalmazásánál a következő irodalmat használtuk: Perrinjaquest, A. – Furre, O.: Working Paper 0502. Individual values and sensitivity ethical responsibility of business students and managers. Institute Universitate de Management International, University of Lausanne, April, 2005.

⁵ Az értékeket a Schwartz által alkalmazott ötvenhat itemből redukáltuk harmincnégyre úgy, hogy mindegyik típus értékei egyenlő arányban képviselve legyenek. A Schwartz-féle tipológiában az értékek a következő tíz kategóriába sorolhatók. Az egyetemesség: az egyenlőség, a természet szeretete és védelme, a béke a világban, a szépség, az igazság/igazságosság, tudomány/tudományos fejlődés, tolerancia, bölcsesség; a jóakarát: a hűség, megbocsát másoknak, segítőkész, szerelem, igaz barátság, becsületes/tisztességes; a konformitás/hagyomány: udvariasság, önfegyelem, szülők és idősek tisztelete, engedelmes, bölcsesség, alkalmazkodó, hagyomány-tisztelet, mérsékelt, elfogadni sorsunk alakulását, szerény; biztonság: haza biztonsága, a család biztonsága, az érzés, hogy tartozol valahová, a szívességek viszonzása, tiszta, egészség, kiegyensúlyozottság, nyugalom; hatalom: a hatalom, gazdagság, az, hogy mások elismerjenek, a tekintély, az, hogy másokban jó kép alakuljon ki, befolyásos; teljesítmény: sikeres, okos, tájékozott, testi/fizikai erő; igyekvő; hedonizmus: az, hogy élvezd az életet, az, hogy a lehető legtöbb élvezetben legyen részed, a vágyaidnak ne kelljen gátat szabni; stimuláció: merész, izgalmas/változatos élet; önvezérlés: szabadság, alkotókészség/fantázia, önbizalom, kíváncsi/nyitott legyél a világra, független, az élet céljának keresése, talpraesett/rátermett, felelősségteljes; spirituális: vallásosság, istenhit, lelki és szellemi értékek, az, hogy higgyél valamiben.

A kutatás alapján kirajzolódó értéktípusok jellemzése

A 2006-os értékutatási eredményeink alapján – faktoranalízis módszerével – négy típus rajzolódott ki.⁶ A *kötelességtudónak/szorgalmasnak* nevezett fiatal az alábbi értékeket tartotta a legfontosabbnak: *igyekvő, alkalmazkodó, toleráns, okos, engedelmes, segítőkész, becsületes és felelősségteljes*. Az *érett* gondolkodásúként aposztrófált: *az igaz barátság, az az érzés, hogy tartozunk valahová, kiegyensúlyozottság/belső harmónia, idősek és szülők tisztelete, egyenlőség, önfegyelem, igazságosság, valamint a lelki és szellemi értékek mellett tört lándzsát. A hedonista értékeket valló gyermek: az előnyös külső, a hatalom, a lehető legjobbat kihozni mindenből, gazdagság, változatos élet, az, hogy merész légy* értékei mellett tette le a garast, míg a *családcentrikus a családi jóléten és a családi békén kívül az egészséges és a becsület* értékeit nevezte a legfontosabbnak.

Érdeemes egy pillantást vetni a négy típus által legkevésbé támogatott értékekre, hiszen az értékelutasítások alátámasztották a faktorok erősségét. Az úgynevezett *kötelességtudó* gyermek számára a legellenszenvesebb a *hatalom* értéke volt, aminek az elsődleges indoka az lehetett, hogy a kutatás személyes hatalomgyakorlásra utalt⁷: az *engedelmesség* és az *alkalmazkodás* fogalmi pedig logikailag kizárják a hatalomgyakorlás favorizálását. Az *érett* típus ugyanígy a *hatalom* értékét tekintette a leginkább „megvetendőnek”, nála azonban a *gazdagság* is negatív megítélés alá esett, ami feltehetően arra vezethető vissza, hogy az úgynevezett *érett* tinédzser az absztraktabb értékekkel szimpatizált, és nem kultiválta korunk – népszerű – anyagi értékeit. A *családcentrikus* fiatal „világképére” a legnagyobb veszélyt a *lehető legtöbb élvezetben legyen részed*⁸ kategória jelentette, ami koherens volt a viselkedésével is, hiszen ez a típus volt az – ahogyan azt majd a magatartáselemzésnél is látni fogjuk –, amelyik a legerőteljesebben elzárkózott az alkohol- és drogfogyasztástól, valamint az egyéb deviáns magatartásformák kipróbálásától is.

A leginkább meglepő értékelutasítás azonban a *hedonista* gyermektől származott. Egyértelmű volt, hogy a hedonista fiatal nem kultiválja az *engedelmesség, a szülők és idősek tisztelete* kategóriákat; az azonban nem tűnt evidensnek, hogy ebből az élvezeteket favorizáló típusból a legnagyobb ellenszegülést az *egyenlőség* értéke váltja ki. Megjegyzendő, hogy értékválasztásainak belső logikája valóban

⁶ Az analízis folyamán bizonyos értékek kiestek (például vallásosság), de a típusok létrehozását és az összehasonlító elemzés elvégzését ez nem lehetetlenítette el.

⁷ A kérdésfeltevés a következő volt: „az, hogy másokat irányítani tudjál, és befolyásolhasd az események alakulását”.

⁸ A fogalom a kérdésben a következő módon szerepelt: a lehető legtöbb élvezetben legyen részed, a vágyaidnak ne kelljen gátat szabni (hogy legfőbb céloed az lehessen, hogy nagyokat ehess, sokat igyál, bulizz és változatos legyen a szexuális életed).

ellentmond az egyenlőség ideájának, hiszen az, aki hatalomra és gazdagságra vágyik, az erő pozíciójára törekszik és nem arra, hogy másokkal egalitárius helyzetet alakítson ki. Valószínűsíthető azonban az is, hogy a hedonista típust személyes tapasztalata is az irányban befolyásolták, hogy ne higgyen a társadalmi egyenlőségről szóló „dajkamesékben”, hiszen a közvetlen környezetében is „farkastörvények” uralkodnak.

Az értékrend és a nem, az értékrend és az életkor összefüggései⁹

A mintában szereplő 1123 fiú és 1073 lány neme és az általuk választott értékek között szignifikáns összefüggés mutatkozott. Míg a lányok az érett, a kötelességtudó és a családi értékeket tekintették pozitívnak, addig a fiúk számára a hedonista itemek bizonyultak vonzóbbnak. A lányok kiugróan magasra értékelték *az igaz barátság, az az érzés, hogy tartozunk valahová, kiegyensúlyozottság/belső harmónia, idősek és szülők tisztelete, egyenlőség, önfegyelem, igazságosság* értékeit, valamint *a lelki és szellemi értékeket* is: összességében az *érettként* aposztrofált itemeket. A fiúk számára viszont *a hatalom, a lehető legtöbb élvezetben legyen részed* és *a gazdagság* értékei voltak a rokonszenvesebbek.

Az eredmények természetesnek tűntek. Nem lehet kérdés ugyanis, hogy a férfiszerepnek szerves része a társadalmi kenyérharcban való helytállás, a hatalom- és pénzszerzés, ahogyan az élvezetek – dominánsan a szexualitás – hajszolása is, hiszen ezek a törekvések evolúciósan és társadalmilag is determináltak. Ahogyan magától értődőnek érezzük a nőknél a közösségkeresést, a gyengék és elesettek támogatását és a belső harmóniára törekvést is; és a lányok pozitív viszonyulása a *kötelességtudó* kategóriába tartozó erényekhez mintegy kiegészítette a hagyományos „nemiszerep-térképet”, amiben az *alkalmazkodás, segítőkészség* és *engedelmesség* értékei kapnak főszerepet.

A nemi bontásban azonban egy dolog meglepetést okozott: nevezetesen az, hogy a lányoktól – a pozitívnak tartott kategóriák közül – a *családcentrikus* értékek kapták a legkisebb támogatottságot; és ez az utolsó helyezés még úgy is váratlan volt, hogy tudjuk, a felmérés fiatal korosztályban készült.

⁹ Az elemzés ismertetése előtt le kell szögezni, hogy a faktoranalízis módszerével arra van lehetőség, hogy ellenőrizzük, a faktorok milyen mértékben jellemzők az egyes csoportokra, számszerűsített eredmények megállapítására – vagyis hogy hány személy tekinthető kötelességtudónak, érettnek, vagy hedonistának – a faktoranalízis nem ad módot. Következtetések és összefüggések azonban így felrajzolhatók, hiszen bizonyos értékrendi elemek egyes viselkedésmódokkal szorosan társíthatók, míg mások egyáltalán nem.

Az életkor és az értékválasztás összefüggéseinek vizsgálatakor az adatok nem mutattak értelmezhető korrelációt, vagyis nem volt szignifikáns kapcsolat a megkérdezett életkora és az általa preferált értékek között. Ennek oka – valószínűsíthetően – abban rejlett, hogy a válaszadók legnagyobb hányada a 14-16 éves korosztályba tartozott (huszonnégy volt 17 és hat 12 éves), ami – korcsoport tekintetében – homogén mezőként értelmezhető. Másképpen fogalmazva: megállapítható, hogy nincsen releváns különbség egy 14 éves és egy 16 éves tinédzser által vallott értékek között.

A család hatása az értékrend alakulására

A fiatalok bűnelkövetőkkel foglalkozó kriminológiai elemzésekből tudjuk, hogy a deviáns életút kialakulásában meghatározó tényező, hogy a gyermek milyen családi körülmények között nő fel. Az elkövetővé válás nem függetleníthető attól, hogy a fiatal családja strukturálisan és funkcionálisan ép, vagy sérült, és ha sérült, milyen mértékben az. Határozottan kijelenthető, hogy csak elvétve akad olyan fiatalok, akiknek a családjában az anyagi, szellemi és érzelmi dimenziók is megfelelően működnek. A strukturális tényezők – mint a szülői párkapcsolatban bekövetkezett törés (válás/különköltözés), az együtt élő családtagok/testvérek nagy száma, vagy a szülők munkanélkülisége és/vagy szegénysége – viszonylag könnyen mérhető kérdések, és a kriminológiai kutatások igazolják is a strukturális hiányosságok devianciára hajlamosító voltát. Az azonban, hogy a család valójában hogyan funkcionál – a családtagok együttműködése, a szülői szerep megfelelő gyakorlása, illetve az együtt élők közötti emocionális kapcsolat minősége –, már nehezebben mérhető vetülete a problémakörnek.

Jelen elemzésem alapkérdése az volt, hogy felrajzolható-e releváns összefüggés a fiatalok értékrendje és a családi háttér – beleértve a strukturális és funkcionális kérdéseket is –, valamint a tinédzserek értékrendje és viselkedése, elsősorban a devianciára való hajlandóságuk között. Az ISRD-2 – különböző mélységben ugyan, de – felmérte a családok strukturális és funkcionális dimenzióit is.

A család strukturális dimenziói és az értékrend összefüggései

Elsőként azt elemeztem, hogy befolyásolja-e a gyermek értékrendjét a család anyagi helyzete, amit a nemzetközi mérés a személyautó, a számítógép, a saját szoba és a mobiltelefon birtoklásával szondázott. A család anyagi helyzete és az értékrend összevetésekor kiderült, hogy a család munkaerő-piaci pozíciója, valamint a család által birtokolt anyagi javak egyáltalán nem befolyásolták a megkérdezett tinédzserek

értékválasztását, vagyis kizárhattuk a vagyoni viszonyokat a releváns értékformáló tényezők közül – legalábbis a rendelkezésre álló adatok alapján.

Másodsorban azt vettem górcső alá, hogyan befolyásolta a gyermekek értékrendjét az, hogy effektíve kivel töltik hétköznapjaikat, milyen családf ormában élnek. A vizsgálatban részt vevő fiatalok közül 1637-en éltek teljes családban, 236 fiatal csak az édesanyjával, 189 az édesanyjával és nevelőapával, 27 az édesapával, és 34 gyermek nevelkedett oly módon, hogy felváltva tartózkodott az édesanyjánál és az édesapjánál; 38 tinédzser számára pedig egyéb nevelési formák jelentették a családot: őket más családtag vagy nevelőszülő nevelte (1. számú táblázat).

1. számú táblázat
A nem és a családi együttélési formák

	Lány	Fiú	Összesen
Teljes családban élt	774	863	1637
Édesanyjával élt	127	109	236
Édesapával élt	11	16	27
Felváltva élt az édesanyjával és az édesapával	10	24	34
Édesanya és nevelőapja nevelte	106	83	189
Más családtaggal, nevelőszülővel, más emberekkel élt	27	11	38

A feltevés az volt, hogy az értékrend alakulására nagy hatást gyakorol az a családforma, amelyikben a gyermek felnő. Az értékek kiválasztását azonban a családforma mindössze annyiban befolyásolta, hogy bizonyos nevelői közegek támogatták a családi értékek népszerűségét, míg mások erősen lerontották. A *családi béke és jólét értékei* azok számára volt a leginkább vonzó, akik nem a vér szerinti szüleikkel éltek – nevelőszülők vagy más családtagok nevelték őket –; másodsorban azoknak, akik az édesapjukkal és nevelőanyjával éltek, és csak a harmadik helyre kerültek azok a tinédzserek, akik teljes családban nevelkedtek. Kriminológiai szempontból azonban – mint látni fogjuk – nem a családi értékek támogatása, hanem azok elutasítása bírt nagyobb jelentőséggel. A legnagyobb ellenállás azokban a fiatalokban volt a családi értékek iránt, akik felváltva éltek az anyjukkal és az apjukkal, második helyen azok, akiket az apjuk nevelt egyedül, harmadsorban pedig azok, akik otthonukat az édesanyjukkal és nevelőapjukkal osztották meg. Levonható tehát az a következtetés, hogy az édesanya elvesztése, vagy az anyaszerep „megbillenése” nagyon rossz hatást gyakorol a családi értékek megítélésére, hiszen azok a fiatalok, akik az édesanyjuk nélkül, vagy „új” apával voltak kénytelenek felnőni, egyértelműen bizalmatlanná válnak a „családi idillt” leképező értékek iránt.

Önként adódik a kérdés, hogy az iménti családformák milyen negatív életeseemény (válás, különköltözés) következményei, illetve hogy ezek a tényezők hogyan befolyásolták a gyermekek értékrendjét. A mintában szereplő fiatalok közül 341-en számoltak be a szüleik válásáról, és az egyértelmű volt, hogy a válások befolyásolták az érintett gyermekek értékválasztását, mégpedig oly módon, hogy a megkérdezettek határozottan tagadóvá váltak a családi értékek vonatkozásában.

A család funkcionális épsége, a szülő-gyermek érzelmi kapcsolata és az értékrend összefüggései

Az értékrend-struktúrát befolyásoló negatív életeseemények azonban nem korlátozódtak a válásokra és halálesetekre, hanem helyet kapott köztük a szülők közti erőszak, illetve a szülők esetleges alkoholproblémája vagy drogfogyasztása is.

Ezek a tényezők a család funkcionális épségét érintik, hiszen a szereplőit tekintve teljes család sem tud eleget tenni eredeti, védő szerepének, ha felbukkan benne a szülők alkoholizmusa, a drogfüggősége vagy egymás rendszeres bántalmazása. A mintában 188 gyermek számolt be a szülők közti „bántalmazásról”, és 164-en beszéltek a nevelők alkoholizmusáról vagy drogfogyasztásáról¹⁰.

A tinédzsereket ugyanúgy befolyásolta a diszharmonikus családi légkör, mint a szülők válása vagy különköltözése: a *kötelességtudó*, *érett* vagy *hedonista* attitűdre nem volt hatással a megbomlott családi harmónia, de az otthoni „törések” hatására szignifikáns mértékben romlott a családi értékek népszerűsége. A gyermekek a negatív történések nyomán egyre távolabb kerültek a „családi értékek” választásától. Noha a válás negatív következményei vitathatatlannak voltak, a családi értékek népszerűségére sokkal rosszabbul hatott a szülők közti erőszak, illetve még ennél is nagyobb károkat okozott a szülők alkohol- és drogfogyasztása.¹¹

A családi háttér biztonságát, működőképességét azonban a negatív eseményeken kívül a szülő és gyermek közötti érzelmi kapcsolat befolyásolja a legnagyobb mértékben. Az ISRD-2-ben egy kérdés irányult a szülő és gyermek közötti emocionális kapcsolatra¹², és a *Hogyan jössz ki az anyáddal?* kérdésre 2159-en, míg a *Hogyan jössz*

¹⁰ Az életeseemények vonatkozásában is áttekintettük a nemek alakulását: 124 lány szülei voltak alkohol- vagy drogfogyasztók, míg mindössze 102 fiú küszködött ezzel, 168 lány számolt be családi veszekedésekről, 125 fiú ellenében, és 259 : 249 volt a nemek aránya a szülők válása vonatkozásában.

¹¹ A szülők alkohol- vagy drogfogyasztása kétszer olyan elutasítónak tette a gyermekeket a familia iránt, mint a szülők válása vagy különköltözése.

¹² A válaszadónak egy négyfokú skálán kellett értékelnie azt, hogy milyennek tekinti az anyjához és az apjához fűződő érzelmi viszonyát.

ki az *apáddal*? kérdésre 1994-en válaszoltak. A megkérdezettek feltűnően nagy arányban voltak jó viszonyban a szüleikkel, aminek oka lehetett az önbevallásból következő szépítési lehetőség, illetve az, hogy a válaszadók iskolások voltak: vagyis a legkritikusabb helyzetben lévő tinédzserek – átmeneti nevelésben, gyermekotthonokban, periférián élők – nagyobb része eleve kiesett a válaszadók köréből.

A fiatalok 68,8 százaléka mondta nagyon jónak, 24,3 százaléka elég jónak, 5,3 százaléka nem túl jónak az *apával* való viszonyt, és mindössze 1,7 százalék számolt be arról, hogy egyáltalán nem jön ki az apjával. Az eredmények az *anya* tekintetében még ennél is pozitívabban alakultak: a tinédzserek 77,9 százaléka minősítette nagyon jónak, 18,9 százalék elég jónak, 2,8 százaléka nem túl jónak, és mindössze 0,18 százaléka kimondottan rossznak az anyához fűződő viszonyt (2. számú táblázat).

2. számú táblázat
A megkérdezett neme és a szülőhöz fűződő kapcsolata

Anyával való kapcsolat	Nagyon jó	Elég jó	Elég gyenge	Kimondottan rossz
Lány	820	194	35	2
Fiú	864	214	26	2
Összesen	1684	408	61	4
Apával való kapcsolat	Nagyon jó	Elég jó	Elég gyenge	Kimondottan rossz
Lány	637	237	63	25
Fiú	729	248	44	11
Összesen	1366	485	107	36

Azok a fiatalok, akik nagyon jó viszonyt ápoltak az *anyjukkal*, jellemzően az *érett* vagy a *családi* értékekre voksoltak, és elutasították a hedonizmushoz kapcsolódó itemeket; miközben az anyával való nagyon rossz viszony kitűnő táptalaja volt a hedonista értékek kivirágzásának, és szignifikáns mértékben eltávolította a fiatalokat azoktól az érényektől, amelyeket az úgynevezett *kötelességtudó* típus preferenciáihoz soroltunk. Az *apához* fűződő érzelmi viszony még fontosabbnak bizonyult a tekintetben, hogy a fiatal milyen értékek mellett köteleződik el, és hogy ez az elköteleződése milyen mértékű. Azok a fiatalok, akik nagyon jól kijöttek az apjukkal, feltűnően nagyra becsülték a családi értékeket, és pozitívan tekintettek a *kötelességtudó* és az *érett* típust jellemző érényekre is; ellenben – óvatosan ugyan, de – elutasították a hedonistára jellemző pénz- és hatalomvágyat. Mindközben az a fiatal, aki arról számolt be, hogy nagyon rossz kapcsolat fűzi az apjához, a hedonista értékeken kívül – meglepő módon – a *kötelességtudó*t jellemző érények mellett tette le a garast.

A hedonizmus – előnyös külső, élvezetek, gazdagság és hatalom – népszerűsége logikusnak tűnt azoknál a fiataloknál, akik nem támaszkodhatnak az apjukra, és a médiában látott férfiudolban találják meg a férfias viselkedés attribútumait, kiváltóképpen úgy, hogy tudjuk, a hedonista értékeket elsődlegesen a fiúk favorizálták. Az azonban, hogy a negatív érzelmi kapcsolat miatt alakít ki valakiben elköteleződést az engedelmesség, segítőkészség és alkalmazkodás értékei mellett, nehezen értelmezhető, különösen azt látva, hogy ennek éppen az ellenkezője került felszínre az anyával való kapcsolat elemzésekor. A kötelességtudó típusba tartozó erényekről – alkalmazkodás, engedelmesség, tolerancia és segítőkészség – kijelenthetjük, hogy elsődlegesen feminin tulajdonságokat testesítenek meg. Ez alapján elképzelhetővé válik az, hogy a női erénynek tekintett értékek elutasítást szenvednek akkor, ha a fiatalnak nagyon rossz a kapcsolata az anyával, és vágyott modellé válnak abban az esetben, ha az apához fűződő viszonyt terhelik negatív érzelmek.

A szülő-gyermek kapcsolat, a negatív életesemények és az értékrend

Az elemzés alapján egyértelművé vált, hogy másképpen befolyásolta a gyermek értékrendjét a szülővel való rossz kapcsolat, mint a megélt negatív események. Míg a nem kielégítő emocionális viszony elsősorban a hedonista értékek irányába „tolta” a megkérdozetteket, addig a negatív életesemények – közvetlen módon – annyiban éreztették a hatásukat, hogy azok a fiatalok, akik elszenvedték a családi veszekedéseket, az alkoholizmust vagy a válást, gyanakvók lettek a családi értékek tekintetében. Egy gyermek érzelmi alapállása azonban ritkán függetleníthető az általa megtapasztalt történésektől. Az életesemények és az érzelmi kapcsolat alakulását a 3., 4. és 5. számú táblázatok adatai alapján vizsgáltam.

3. számú táblázat

A szülővel való érzelmi kapcsolat és a szülő alkohol- és drogfogyasztása

		Az apával való kapcsolat				
		Nagyon rossz	Nem túl jó	Elég jó	Nagyon jó	Összesen
A szülő alkohol- és drogfogyasztása	Nem	17	74	390	1183	1664
	Igen	13	24	56	89	182
	Összesen	30	98	446	1272	1846
	Az anyával való kapcsolat					
		Nagyon rossz	Nem túl jó	Elég jó	Nagyon jó	Összesen
Nem		3	36	313	1415	1767
Igen		0	15	65	142	222
Összesen		3	51	378	1557	1989

4. számú táblázat

A szülő és gyermek kapcsolata és a szülők közti erőszak összefüggései

A szülők közti erőszak	Az apával való kapcsolat					
		Nagyon rossz	Nem túl jó	Elég jó	Nagyon jó	Összesen
	Nem	13	60	363	1158	1594
	Igen	18	42	89	114	263
	Összesen	31	102	452	1272	1857
	Az anyával való kapcsolat					
	Nagyon rossz	Nem túl jó	Elég jó	Nagyon jó	Összesen	
Nem	4	30	287	1395	1716	
Igen	0	25	96	166	287	
Összesen	4	55	383	1561	2003	

5. számú táblázat

A szülő és gyermek kapcsolata és a válás

Válás és különélés	Az apával való kapcsolat					
		Nagyon rossz	Nem túl jó	Elég jó	Nagyon jó	Összesen
	Nem	17	60	329	1052	1458
	Igen	15	41	121	218	395
	Összesen	32	101	450	1270	1853
	Az anyával való kapcsolat					
	Nagyon rossz	Nem túl jó	Elég jó	Nagyon jó	Összesen	
Nem	1	29	263	1215	1508	
Igen	2	25	120	348	495	
Összesen	3	54	383	1563	2003	

Jól látható, hogy azoknak a gyermekeknek, akiknek rossz vagy nem túl jó kapcsolatuk volt az apával, 28 százaléka tapasztalta meg a szülők alkoholizmusát, 42 százaléka, pedig elszenvedte a szülői bántalmazást vagy a családi háttér felbomlását.

Az anyához fűződő érzelmi viszonyt ugyanilyen módon befolyásolták a családi „törések”: a gyermekek 27,7 százaléka távolodott el az anyától a szülői alkoholizmus, 42 százaléka a bántalmazó légkör és 47 százaléka a válás miatt. Úgy tűnik tehát, hogy a szülőhöz fűződő kapcsolatra erőteljesen rányomta a bélyegét az, hogy a családban történt-e bármilyen negatív életesemény, de nem determinálta azt száz százalékgig.

A szülői kontroll és az értékrend kapcsolata

A szülő és gyermek közötti érzelmi kapcsolat minőségéről árulkodik az a – kriminológiai szempontból fontos – kérdés is, hogy a szülő mennyire képes a gyermeke felett gyakorolt – pozitív – kontrollt érvényesíteni. Képes-e érvényt szerezni a szavának, és a gyermek betartja-e az anya és apa által felállított szabályokat. A kutatás egyik legnagyobb hiányossága az volt, hogy kevés információt tartalmazott a szülői és általában a társadalmi kontroll tárgykörében. A vizsgálatban két kérdéscsoport vonatkozott arra, hogy az anya és apa mennyire kíséri figyelemmel a gyermeke mindennapjait: az egyik azt firtatta, hogy a szülő ismeri-e a gyermek barátait, illetve meghatározza-e, hogy a gyermek mikor érjen haza, és hogy a szülő által szabott időhatárt betartja-e a gyermek. A szülő-gyermek kapcsolat minősége és az értékrend közötti összefüggés relevanciája ebből a kérdésből detektálható némiképpen.

A gyermekek értékrendjét érdemben befolyásolta az, hogy a szülő mennyi figyelmet fordított rá. A szülők 51,8 százaléka ismerte a gyermek baráti körét, 43,4 százalékuk többé-kevésbé tisztában volt a baráti társaság „összetételével”, és mindössze a nevelők 4,75 százaléka nem törődött egyáltalán – a gyerek állítása szerint – azzal, hogy ő kikkel barátkozik. Az adatokból kiderült, hogy a lányok baráti körét a szülők jobban ismerik, mint a fiúkét: 621 lány volt ugyanis 500 fiú ellenében, akikről a szülei mindig tudták, hogy kivel töltötte a szabadidejét. Azok a fiatalok, akiknek a szülei minden esetben ismerték a barátait, erőteljesen elfordultak a *hedonista* értékektől, és pozitívnak tételezték az *érett*, a *kötelességtudó* és *családcentrikus* értékeket. Azok viszont, akiknek a nevelői egyáltalán nem tudtak semmit a baráti köréről, nagyon erős vonzódást mutattak a *hedonista* értékrendhez, és határozott ellenszenvvel viseltettek a *családi értékek* iránt. Az értékek alakulására – ebben a vonatkozásban – hatást gyakorolhatott a megkérdezettek neme is.

A szülői kontroll érvényesítése azonban nem pontosan ugyanúgy befolyásolta az értékrend alakulását, ahogy a szülő és fiatal érzelmi kapcsolata, valamint a szülő érdeklődése a gyermeke baráti köre iránt. A mintában majdnem háromszor annyian voltak azok a szülők, akik szabályozták vagy szabályozni igyekeztek a gyermek hazaérkezését, mint azok, akik ezzel nem foglalkoztak. 1201 gondviselő állított időlimitet, és 436 nem. Azok fiatalok, akiknek a szülei törődtek azzal, hogy a gyermekük merre jár és mikor ér haza, a *kötelességtudó* és az *érett* kategóriába tartozó értékeket tartották szimpatikusnak, de enyhe ellenszenvvel viseltettek a *családi értékek* iránt. Nem rajzolódott ki ellenben értelmezhető kapcsolat a szülői kontroll gyakorlása és a *hedonista* értékválasztás között. A szülői kontroll értékrendre gyakorolt hatása tehát ebben a körben nem vagy csak nagyon szűkösen értelmezhető, azt azonban megállapíthatjuk, hogy a nagyon erős szabály-betartatási törekvések

nem kedveznek a családi értékek népszerűségének. Ezt azonban valószínűleg befolyásolta a gyermek neme is, hiszen a lányokat sokan erősebben kontrollálták, mint a fiúgyermeket: 287 fiú ellenében 149 olyan lány volt, akinek a szülei nem akarták megmondani, hogy mikor érjen haza. Vagyis míg a gyermekkel foglalkozás, a szülő és a gyerek közötti jó kapcsolat egyértelműen fontossá teszi a gyermek számára a családi értékeket, addig a szabályozás megerősítheti a *kötelességtudó és érett* erényeket, de nem feltétlenül hat a *családi értékek* mindenhatóságának irányában.¹³

A kisebb súlyú devianciák és az értékrend összefüggései

A nemzetközi felmérés önbevalláson alapult, amelyben a megkérdezettek maguk vallottak életkörülményeikről és az általuk elkövetett deviáns magatartásokról is. A vizsgálatban részt vevő fiatalok jelentős része – saját bevallása szerint – nem követett el bűncselekményeket, és távol maradt a mértéktelen alkohol- és drogfogyasztástól is. Az adatok elemzésekor azonban – éppen az „elhajló magatartások” alacsony esetszáma, illetve az egyes magatartások nagyfokú heterogenitása miatt – arról kellett döntést hozni, hogy mi az, amit valóban deviánsnak tekintünk a 12–17 éves korosztályban, és mi az, amit nem.

Az alkohol kipróbálása és az értékrend alakulása

A legnagyobb fejtörést az alkohol- és az úgynevezett könnyű drogok használata okozta. Az italozás és kábítószer-használat problémakörét a kérdőívben öt kérdés mérte, amely összesen huszonkilenc alkérdésre oszlott¹⁴. Az alkoholt fogyasztó gyermekek nagyobb hányada (73,8 százalék) teljes családban élt, és nem volt szignifikáns eltérés az italozó és absztinens fiatalok között a tekintetben sem, hogy a családjukban előfordult-e válás, rendszeres volt-e a szülők közti veszekedés/verekedés, illetve hogy az anya vagy apa küszködött-e alkohol- vagy droproblémával.

¹³ Ezt a megállapítást igazolta a gyermek szófogadásának kérdése is: 303 úgynevezett szófogadó gyermek volt, aki mindig hazaért a megbeszélte időben, 445-en többé-kevésbé igazodtak az előírt szabályokhoz, és 35-en tökéletesen fittyet hánytak a szülői előírásokra. A gyermekek szabálybetartása a *kötelességtudó* és *érett* erényekhez vonzódást növelte, a *családi értékek* választásában azonban nem játszott szerepet. A válaszokból az is kiderült, hogy minél kevésbé számolt be a fiatal a szabályok tiszteletben tartásáról, annál rokonszenvesebbek voltak számára az úgynevezett *hedonista* értékek. Ez azonban csak annyit jelentett, hogy az általa értékesnek vagy értéktelennek tartott dolgok összhangban vannak, hiszen az, hogy valaki hogyan nyilatkozik arról, hogy betartja-e a szabályokat, és arról, hogy mely értékeket tartja rokonszenvesnek, két elvi kérdés összevetését jelenti.

¹⁴ Az első szeszital-fogyasztásra nagyon fiatal korban sor került, hiszen a megkérdezettek 56,9 százaléka 12 évesen vagy annál fiatalabb korban ivott először sört vagy bort, 30,9 százaléka ennyi időse korára már a tömény italt is megkóstolta. A 2200 tinédzser mindössze 21 százaléka mondta, hogy még életében nem fogyasztott alkoholt.

Az értékrendi kérdésekből is az derült ki, hogy önmagában a sör vagy bor – akár kisgyermekkoriban – megköstölése sem minősíthető kiemelkedően problémásnak, hiszen a fiatalok italfogyasztása nem mutatott szignifikáns összefüggést az értéktényezők alakulásával.

A lerészegedés, illetve a tömény ital kipróbálása már többet jelzett. A tanulmánykötetben azokat a fiatalokat minősítettük deviánsnak, akiknek az italfogyasztása rendszeres volt, vagy bevallották azt, hogy már voltak részegek: idetartozott a válaszadók 61 százaléka, vagyis majdnem kétharmada¹⁵. Azok a tinédzserek, akik a felmérésben bevallották, hogy átestek már a részegségen, vagy fogyasztottak „rövid” italt, egyértelműen a *hedonista* értékeket találták szimpatikusnak, a cselekménytől távol maradók viszont az *érett, kötelességtudó* vagy *családcentrikus* értékeket preferálták.

A drogfogyasztás és az értékrend alakulása

A drogfogyasztás kérdése – eltekintve talán a marihuána kipróbálásától – nem vet fel kétségeket a magatartás deviáns volta szempontjából. A valamilyen drogot kipróbálók aránya az összes megkérdezethez képest mindössze 8,9 százalék volt, vagyis 195 olyan tinédzser volt a 2200-ból, aki számot adott illegális szer használatáról. A kriminológiai axiómának megfelelően, minél „keményebb” volt a tiltott szer, annál kevesebben „kóstolták meg”, vagyis a 195 használóból 179 gyermek fogyasztott marihuánát, 64 ecstasyt vagy speedet, és 28-an számoltak be kemény drogok kipróbálásáról. A drogfogyasztásban a fiúk aktívabbak voltak, de nem volt akkora a különbség a nemek között, mint ahogyan azt vártuk: 76 lányra 103 marihuánát fogyasztó fiú, 26 ecstasyt kipróbálóra 37 fiú jutott. A kemény drogok tekintetében született 10 : 18-as fiú-lány arány is kiegyensúlyozott nemi viszonyokat mutatott.

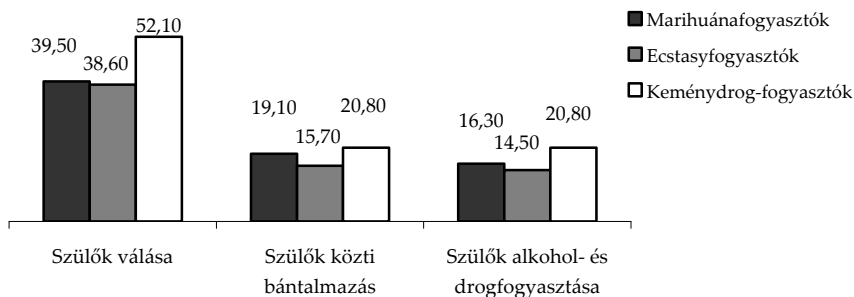
A drogfogyasztó gyermekek családi háttere azonban nem volt kiegyensúlyozott. Bár a drogot kipróbálók többsége teljes családban élt, a gyermekét egyedül vagy nevelőapával nevelő anyák esetében sokkal nagyobb eséllyel lett szerhasználó a fiatal, mint egyéb családformákban: 179 marihuánafogyasztóból huszonhetet nevelt egyedül az édesanyja és huszonhét nevelkedett az édesanya és a „mostoha-apa” családjában; a hatvannégy speedet és ecstasyt használó fiatal közül tízen és nyolcan nevelkedtek az előbbi módon, ahogyan huszonnyolc kemény drogot kipróbálóból tizenkét gyermeket nevelt az édesanya az édesapa jelenléte nélkül.

A drogfogyasztás szorosan összekapcsolódott a rossz lelki kapcsolattal és a negatív életeseményekkel is. A drogfogyasztó fiatalok szüleinek átlagosan a 43,5 százaléka

¹⁵ A lányok és fiúk között nem volt releváns különbség az alkoholfogyasztásban, eltérés mutatkozott azonban a lerészegedések számát tekintve: 269 ittasságot megélt lányra 370 már lerészegedett fiú jutott.

elvált, 18,5 százaléka rendszeresen veszekedett egymással, és 17,2 százalékukra volt jellemző az alkohol- és drogprobléma. Az átlagolt adatoknál azonban még rosszabbak voltak a mutatók kemény drogot próbáló fiatalok között. A heroin- és kokainfogyasztásáról beszámoló fiatalok szüleinek 52,1 százaléka vált el, 20,8 százalékuk számolt be a szülők rendszeres és durva konfliktusairól, és ugyanennyien a nevelők alkohol- és drogproblémáiról (1. számú ábra).

1. számú ábra
A negatív életesemények és a drogfogyasztás (%)

Mindhárom szer kipróbálása ugyanolyan módon befolyásolta a megkérdezettek értékpreferenciáit, de a válaszok „erőssége” a szer keménységével egyenes arányban nőtt. A kábítószer kipróbáló gyermekeknél három értéktípus relevanciája merült fel: az *érett*, a *hedonista* és a *családcentrikus* értékek mutattak szignifikáns összefüggést a szerhasználattal. Azok a fiatalok, akik bármelyik „anyagot” kipróbáltak, pozitívan viszonyultak a *hedonista* értékekhez, és ellenszenvvel viseltettek az *érett*, valamint a *családcentrikus* értékek iránt. Ezzel szemben a szert ki nem próbálók nagyra értékelték az *érett* típusba sorolható absztrakt értékeket, valamint a *családi béke és jólét* kategóriáit. Az ábráról jól leolvasható volt, hogy a legnagyobb különbség a szerhasználók között a családi értékek megítélésében volt. A marihuánafogyasztó ellenszenv a családi idill képzetével szemben ugyanis csak „töredéke” volt annak, amekkora „megvetésben” a családi értékeket a heroinnal és kokainnal élő gyermek részesítette.

A vagyon elleni bűncselekmények

A felmérésben hét vagyon elleni bűncselekmény szerepelt, legnagyobb részük úgynevezett lopási cselekmény volt (bolti lopás, betörés, kerékpár- és autólopás; zsebelés, illetve autófeltörés), tehát mindössze a bűncselekmény minősítése, illetve

az elkövetési tárgy volt eltérő¹⁶. A vizsgálatban részt vevő tinédzserek közül 256-an követtek el bolti lopást, huszonkilencen autófeltörést, hatvanheten zsebeltek, huszonötven vettek részt betöréses lopásban, huszonegyen kerékpárlopásban, és tizenheten tulajdonítottak el gépjárművet. Az eredmények interpretálásánál a magatartásokat felosztottuk kisebb és nagyobb súlyú cselekményekre: kisebb súlyúnak tekintve a bolti lopást és a zsebelést, súlyosabbnak a betörést, a kerékpárlopást, a gépjárműlopást és az autófeltörést. Bár a tanulmánykötetben a bolti lopást a zsebeléssel együtt kisebb súlyú bűncselekményként kezeltük, a kategorizálás nem volt helytálló. A bolti lopás az a cselekmény, amelyet a kriminológia az úgynevezett bagatell-bűncselekmények körében helyez el, mivel ez az a deliktum, amelyet a legtöbb gyermek- és fiatalkorú életében legalább egyszer – leggyakrabban heccből – megvalósít. Ezzel szemben a zsebtolvajlást a büntetőjog és a társadalmi közgondolkodás is társadalomra nagy fokban veszélyes deliktumként kezeli, és ezt igazolták a felmérés adatai is.

A 256 bolti lopást elkövető tinédzser közül¹⁷ száznolcvanegyven éltek teljes családban, huszonegy gyermek élt csak az édesanyjával, harmincegyen pedig az anyával és a nevelőapával nevelkedtek, huszonkét gyermek pedig más családformákban nőtt fel. A bolti tolvajok közül huszonhétnek meghaltak a szülei, ötvenöt-ször fordult elő durva veszekedés a családokban, és negyvennégy szülő küszködött alkohol- vagy drogproblémákkal. Értékrendjüket tekintve a fiatalok elutasították az *érett és családi értékeket*, miközben erős vonzódást jeleztek a *hedonista* értékekhez.

A zsebelésben involválódott gyermekek hozzáállása, családi háttere, az általuk elszenvedett „tragédiák”, illetve az értékfelfogásuk is sokkal inkább közelített a deviáns gyermekekéhez, mint a devianciától távol maradókéhoz. A zsebelő fiatalok (67) közül harminckilencnek éltek együtt a szülei, tizenhárom az édesanya nevelt egyedül, és tizenegyéről az édesanya nevelőapával közösen gondoskodott.

A hatvanhét tinédzserből hétnek halt meg valamelyik szülője, és tizennyolcnak a családjában voltak rendszeres veszekedések, illetve húsz szülő volt alkoholista vagy drogfogyasztó. A szülő-gyermek kapcsolat vonatkozásában az derült ki, hogy a bűncselekményt megvalósítók és meg nem valósítók között nem volt jelentős különbség az apa-gyermek, anya-gyermek kötődés tekintetében, bár az is egyértelmű volt, hogy a zsebelésben részt vevő diákok kapcsolata nem volt felhőtlennek nevezhető az apával. A hatvanhét zsebelő tinédzserből tizenhárman egyáltalán

¹⁶ A hetedik vagyoni elleni deliktum a garázdaság (vandalizmus) volt, amely azonban nem nevezhető vegytisztán vagyoni elleni cselekménynek, hiszen erőszakos elemeket is tartalmaz, így azt az erőszakos magatartások között tárgyalom.

¹⁷ A bolti lopásban részt vevő gyermekek közül 114 volt lány és 140 fiú.

nem nyilatkoztak arról, hogy milyen érzelmi viszony fűzi őket a családfőhöz, ki-lencen teljesen rossz kapcsolatról számoltak be, és három gyermek inkább rossznak nevezte azt, mint jónak¹⁸ (6. számú táblázat).

6. számú táblázat
A vagyon elleni bűncselekményt elkövetők és az általuk elszenvedett negatív életesemények

Negatív életesemény	Szülők alkohol- és drogfogyasztása	Szülők közti erőszak/bántalmazás	Válás/különélés
Bolti lopás: 256	44 (18,8%)	55 (22,7%)	84 (34,7%)
Zsebelés: 67	20 (30,7%)	18 (27,7%)	32 (49,2%)

Az értékrendi dimenzióban ez oly módon manifesztálódott, hogy a zsebesek sokkal erősebben támogatták a *hedonista* értékeket, és nagyobb ellenszenvvel fordultak a *családi értékek*hez, mint például a bolti lopásban részt vevők. A kisebb súlyú vagyon elleni bűncselekmények és az értékrend dimenziójában ugyanazt az összefüggést találtam, mint az alkohol- és drogfogyasztás tekintetében. A kötelességtudó értéktípus és a zsebelés, valamint a bolti lopás között nem volt szignifikáns összefüggés, azok a fiatalok viszont, akik részt vettek bolti lopásban és zsebelésben, elutasították az *érett* és *családi értékek*et, miközben erős vonzódást jeleztek a *hedonista* értékekhez.

A súlyosabb vagyon elleni bűncselekmények és az értékrend alakulása

A súlyosabb vagyon elleni bűncselekményekben 92 gyermek vett részt. A családi együttélésre a teljes család volt a leginkább jellemző, és – meglepő módon – a fiatalok általában nem számoltak be rossz szülő-gyermek kapcsolatról. A tizenhét autótolvajból tizenkettő élt teljes családban, és egy tinédzser sem volt, aki rossznak mondta a kapcsolatát a szüleivel. A huszonkilenc autófeltörőből tizennyolc a két édes szülőjével élt, és mindössze egy gyermek minősítette határozottan rossznak a kapcsolatát az édesanyjával, és ugyanez a mintázat volt leolvasható a huszonöt biciklitolvaj családi kapcsolatairól is: tizenhét tinédzserrel gondoskodtak az édes szülei, és mindössze három gyermek élt az apjával és nevelőanyjával. A szülő-gyermek kapcsolat – a saját bevallás tükrében – nem volt rossz.

Megállapítható viszont, hogy a 92 tinédzser életében meglehetősen sok törés volt, ami az életszemléletüket negatív irányban befolyásolta. Négy gyermeknek halt meg a testvére, ötvenhatan számoltak be valamilyen szeretett személy elvesztéséről

¹⁸ A nemi arányok ennél a bűncselekménynél teljesen kiegyenlítették voltak: hatvanhat esetben volt adatunk a nemi bontásban, és 33 lánnyal és 33 fiúval találkoztunk az elemzéskor.

és négy megkérdozettnek halt meg valamelyik szülője. Ezen kívül huszonnyolc esetben lehattunk tanúi a szülők válásának/különélésének, tizenkétszer a szülők közti veszekedéseknek, és tizenhatszor derült ki a szülők alkohol- vagy drogproblémája. Meglepően magas volt azoknak a gyerekeknek az aránya, akik a saját maguk vagy szüleik súlyos betegségéről számoltak be: harminchatszor okozott gondot a szülő súlyos megbetegedése és huszonhat alkalommal a megkérdozett súlyos egészségi problémája. A súlyosabb vagyon elleni bűncselekményt elkövetők jellemzően fiúk voltak (7. számú táblázat).

7. számú táblázat

A súlyos vagyon elleni cselekmények és a negatív életesemények

Negatív életesemény	Szülők alkohol- és drogfogyasztása	Szülők közti erőszak/bántalmazás	Válás/különélés
Autólopás: 17	5 (29,4%)	4 (23,5%)	5 (29,4%)
Autófeltörés: 29	4 (13,8%)	2 (6,8%)	10 (34,5%)
Biciklilopás: 21	3 (14,3%)	3 (14,3%)	8 (38,0%)

Az úgynevezett súlyos vagyon elleni bűncselekmények tekintetében levonható következtetések köre – ennek ellenére – szűk volt, ugyanis minden egyes deliktum vonatkozásában nagyon alacsony volt a feldolgozott esetszám. A súlyos vagyon elleni deliktumok és az értékrendi kérdések nem úgy függtek össze, ahogyan a drog- és alkoholkérdéseknél vagy kisebb súlyú vagyon elleni cselekményeknél „megszoktuk”. A *hedonista* értékek ugyanis ebben a körben nem voltak relevánsak: az *érett* és *családi* gondolkodás viszont teljes ellenállásba ütközött a válaszadók részéről.

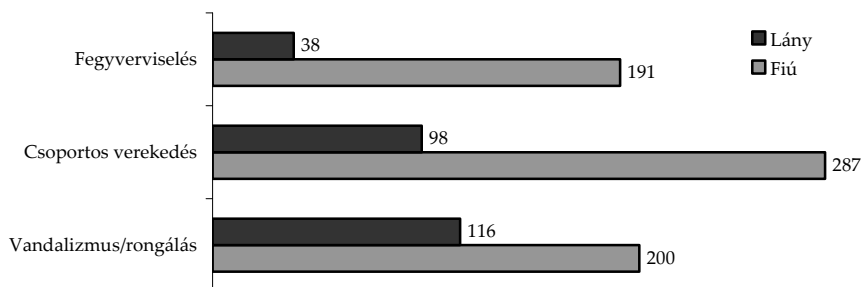
Az erőszakos bűncselekmények

Az ISRD–2 felmérésben a fegyverviselést, a rablást, a csoportos verekedésben való részvételt, a súlyos testi sértést és a garázdaság tényállásait vizsgáltuk az erőszakos bűncselekmények közül.¹⁹ Az erőszakos cselekmények között kimagaslóan sok volt a garázdák aránya: a megkérdozettek 14,4 százaléka tanúsított vandál magatartást. A tinédzserek közül nagyon sokan hordtak maguknál botot, láncot, ugyanis a felmérésben részt vevők 10,4 százaléka mondta azt, hogy rendszeresen tart magánál „fegyvert”; a csoportos verekedésben részt vevők aránya pedig 17,6 százaléka volt.

¹⁹ Tekintettel arra, hogy a mintában szereplő 2200 főnek mindössze a hét százaléka követett el rablást és csak 2,3 százaléka testi sértést, ezeknek a fiataloknak a részletes elemzését kihagyom.

Az erőszakos bűncselekményeknél azt vártuk, hogy a fiúk részvétele sokszorosára lesz a lányok reprezentativitásának, a feltevést némileg korrigálni kellett, ugyanis a garázda magatartást megvalósítók között 116 lány és 200 fiú volt. Az azonban tény, hogy csoportos verekedéseknél és a fegyverviselésnél jóval aktívabbak voltak a fiatal férfiak (2. számú ábra).

2. számú ábra
Erőszakos bűncselekmények nemek szerint

Az erőszakos fiatalok családjai sok terhet „cipeltek”: a csoportba tartozó tinédzserek mindössze huszonkét százaléka élt a vér szerinti szüleivel, teljes családban; huszonnégy százaléuk csak az egyik szülővel, huszonkilenc százaléuk az egyik szülővel és mostohaszülővel, harminchárom százaléuk pedig egyéb családformában. A csoportos verekedésben, garázdaságban és fegyverviselésben aktív gyermekek életében számos negatív életesemény is jelentkezett (8. számú táblázat), és a szülő-gyermek kapcsolat sem volt problémamentes.

A vandál gyermekek nagy része teljes családban élt ugyan, de a gyermekek körében jellemző volt az anyával (31), illetve az anyával és a nevelőapával (29) való együttélés is. A tinédzserek közül harminckilencen számoltak be rossz vagy viszonylag rossz kapcsolatról az apával, és húsz gyermek az anyával kapcsolatban, ami viszonylag nagy arány volt, hiszen a megkérdezettek nagy része nem ismerte be azt, ha az érzelmi viszonya nem volt felhőtlen a szüleivel.

A maguknál fegyvert hordó 229 tinédzser közül 167 élt a vér szerinti szüleivel, huszonketten az anyjukkal, tizenhatan az édesanyával és nevelőapával, huszonnégyen egyéb családformában. Ők huszonnégyen vallják negatívnak az apával való érzelmi viszonyt, és tizenegyen számolnak be viszonylag rossz kapcsolatról az anya tekintetében. A 368 csoportos verekedő fiatal közül 274 élt a szülői háztartásban, harminchárom gyermeket azonban csak az édesanya nevelt, tíz olyan fiatal volt, akinek a felügyeleti jogán a szülei osztoztak, negyvennégy megkérdezett

az anyával és nevelőapával lakott egy fedél alatt. A szülő-gyermek érzelmi kapcsolat nem volt túlzottan „rózsás”: harminckilenc verekedő nem jött ki az apjával, és tizenhat pedig az anyával való kapcsolatára „panaszkodott”.

8. számú táblázat
Az erőszakos bűncselekmények és a negatív életesemények

Negatív életesemény	Vandalizmusban részt vevők (316)	Fegyverviselők (229)	Csoportos verekedők (368)
Testvére halála	18 (5,0%)	14 (6,0%)	18 (4,0%)
Anya/apa halála	32 (10,0%)	26 (11,3%)	37 (10,0%)
A megkérdezett saját betegsége	61 (19,3%)	43 (18,7%)	79 (21,4%)
Szülő súlyos betegsége	134 (42,3%)	94 (41,0%)	147 (39,9%)
Alkohol- és drogprobléma	49 (15,5%)	34 (14,8%)	51 (13,8%)
Veszekedés/verekedés	67 (21,2%)	36 (15,7%)	60 (16,3%)
Szülők válása/különélése	88 (27,8%)	60 (26,2%)	109 (29,6%)

Az erőszakos bűncselekmények megvalósítóinak az értékrendje a papírforma szerint alakult. A maguknál fegyvert hordók, a garázdák és a csoportos verekedők is a *hedonista* értékrendre szavaztak, míg az „ártatlanok” az *érett, családcentrikus* és *kötelességtudó* értékek mellett köteleződtek el. Az elutasítások azonban az eddigi mintától eltérően alakultak. Az erőszakos bűncselekményekről számot adó tinédzserek nem a *családi értékeket* tartották a leginkább ellenszenvesnek, hanem az *érett* és a *kötelességtudó* gondolkodáshoz társuló érényeket helyezték a „célkeresztbe”.

Összegzés

A kutatás vizsgálati tárgya és annak következtetései egyediek voltak még akkor is, ha a levonható következtetések – a latenciakutatás jellegzetességeiből fakadóan – szűk keretek között értelmezhetők. A kutatás arra kereste a választ, hogy van-e érdemi kapcsolat a fiatalok értékrendje és deviáns viselkedésük között, illetve hogy igaz-e az a feltevés, hogy a fiatalok értékrendjére a legnagyobb hatást a család gyakorolja, és ha igen, a strukturális vagy a funkcionális tényezők vannak nagyobb hatással az értékrend alakulására.

A kutatásból kitűnt, hogy a megkérdezett gyermekek/tinédzserek jelentős része rendezett körülmények között él, családi háttere, viselkedése és értékrendje megfelelt a társadalmi elvárásoknak. A válaszadók csekély hányada volt deviáns: és különösen alacsony volt a súlyosabb bűncselekmények száma a mintában. Mindazonáltal megállapítható volt, hogy – a gyakran lerészegedőkön kívül – azoknak a viselkedése,

családi hátere és értékrendje volt ténylegesen problémás, akik büntetőjogilag is büntetendő cselekményt követtek el.

Az elemzésből egyértelmű, hogy a szabálykövető fiatalok számára az úgynevezett *érett* és *kötelességtudó* értékek voltak a fontosak, ahogyan vonzóknak bizonyultak a *családi értékek* is. A deviáns fiatalok két jól körülhatárolható területen tértek el a többségtől: számukra felértékelődött a *hedonista* értékek csoportja, és vitathatatlanul ellenszenves volt a *családi értékek* dimenziója. Érdekes eredménye volt azonban a mérésnek, hogy azok a gyermekek, akiknek az érzelmi kapcsolata alakult rosszul a szüleivel, a *hedonista* értékek mellett törtek lándzsát, míg akiket a családformák változékonysága vagy a szülők devianciája érintett, azok a *családi értékek*re mondtak kategorikus nemet. Másképpen fogalmazva: a família strukturális problémái – amelyek természetesen gyakran hordoznak funkcionális sérülést is – leginkább a családi értékektől való elfordulás irányában hatottak, míg a rosszul működő érzelmi kapcsolatok jellemzően a *pénz-hatalom-előnyös külső-élvezetek* iránti vonzalmat erősítették meg a tinédzserekben.

A deviáns gyermekek értékválasztása sem volt azonban teljesen homogén: míg a *hedonista* értékek – az úgynevezett súlyosabb vagyon elleni bűncselekményt elkövetők csoportjától eltekintve²⁰ – a megkérdezettek körében egyértelmű népszerűségnek örvendtek, addig az értékelutasításokban különbségek rejtettek. Míg ugyanis a lerészegedő, drogfogyasztó vagy a kisebb súlyú vagyon elleni bűncselekményt elkövetők egyöntetűen a *családi értékek*et találták ellenszenvesnek; addig a súlyosabb bűncselekményekben részt vevő tinédzserek a *családi értékek* mellett, a bűncselekmény súlyának növekedésével arányosan, egyre nagyobb „megvetéssel” tekintettek az úgynevezett *érett* vagy *kötelességtudó*nak minősített értékekre is. Annak eldöntése, hogy a bűncselekmény tárgyi súlyának növekedése valóban releváns összefüggésben van-e azzal, hogy a fiatal már nemcsak a családjával, hanem a hagyományosnak/elfogadottnak mondott társadalmi értékekkel is ellenszegülő, egy következő, bűnelkövetői vizsgálatnak lehet a tárgya.

²⁰ Ennek indoka lehet azonban a nagyon alacsony esetszám.

Gyermekbarát igazságszolgáltatás

Az Európai Bizottság 2011-ben a gyermeki jogok uniós érvényesítése érdekében ütemtervet fogadott el, amelyben kiemelt szerepet kap a gyermekkori áldozatok és terheltek jogainak garantálása az igazságszolgáltatás rendszerében. Az ütemterv része, hogy 2012 a „gyermekbarát igazságszolgáltatás” éve Európában. A dolgozat a gyermekbarát igazságszolgáltatás eszméjének megszületésétől az európai folyamatok bemutatásán át a magyarországi helyzettel is foglalkozik.

„A gyermekek sokféleképpen kerülhetnek kapcsolatba az igazságszolgáltatással, például ha a szüleik elválnak, vagy nem tudnak megegyezni a gyermek elhelyezéséről, amennyiben bűncselekményt követnek el, vagy annak tanúivá, illetve áldozatává válnak, vagy ha menedéket kérnek. Ha a gyermekek olyan igazságszolgáltatással kerülnek kapcsolatba, amely nem gyermekbarát, a jogaikat számos korlátozás vagy sérelem érheti.”¹

A lisszaboni szerződés életbe lépése óta a gyermeki jogok védelme és érvényesülése egyre nagyobb hangsúlyt kap az Európai Unióban. Az alapjogi charta 24. cikke is elismeri, hogy a gyerekeket önállóan és függetlenül megilletik jogok, és kiemeli (megismételve az ENSZ gyermekjogi egyezményének alapelvét), hogy a gyerekeket érintő ügyekben és eljárásokban a „gyerekek mindenekfelett álló érdekét” kell elsődlegesen szem előtt tartani.

A regionális európai normák mellett az egyetlen globális gyermekjogi dokumentum, az ENSZ 1989-ben elfogadott gyermekjogi egyezménye is hatályos az unió teljes területén, hiszen valamennyi uniós tagállam aláírta és ratifikálta a dokumentumot.²

A globális és regionális folyamatok összhangjának eredményeként az új évezred első évtizede a gyermeki jogok területén jelentős előrelépéseket hozott Európában. Ennek a folyamatnak egyik kiemelkedő állomása a 2006-os év, amikor a Bizottság *Az EU gyermekjogi stratégiája felé* címmel közleményt tett közzé. Ez a dokumentum már nemcsak a tagállamok vonatkozásában, hanem az unió külső politikájában is fókuszba állította a gyermeki jogok érvényesülésének elősegítését.

¹ A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának. Az EU gyermekjogi ütemterve. COM(2011) 60., 6. o.

² Valójában az Egyesült Államokon és Szomálián kívül az ENSZ valamennyi tagállama aláírta és ratifikálta a gyermekjogi egyezményt.

„A Bizottság ennek révén olyan struktúrákat³ alakított ki, amelyek célja az uniós intézmények gyermekjogi kérdések kezelésére vonatkozó kapacitásainak megerősítése, megte-remtve ezáltal a tényeken alapuló szakpolitikák alapjait, és fokozva az érdekeltekkel való együttműködést.”⁴

A gyermeki jogok minden korábbinál markánsabb deklarációja az unió politikájában és kommunikációjában azt is jelenti, hogy az egyes szakpolitikákban is határozottabban meg kell jelenniük a gyermeki jogoknak – azaz annak a gondolkodásnak, amely szem előtt tartja a gyermekek szükségleteinek és érdekeinek óvását, védelmét és érvényesülésének előmozdítását. Ez a folyamat jelentős paradigma-váltásnak tekinthető, amelynek következménye, hogy a jövőben nem születhet olyan uniós dokumentum, szakpolitikai döntés vagy iránymutatás, amelynek megalkotásakor ne lettek volna figyelemmel a gyermekek jogaira.

Az EU gyermekjogi ütemterve – az ENSZ gyermekjogi egyezményében rögzített jogok érvényesülésének támogatásán túlmenően – az unió valódi hozzáadott értékének tekinti (egyebek között) a gyermekbarát igazságszolgáltatás ügyét. Az ütemterv megfogalmazása szerint: *„az igazságszolgáltatás gyermekbarát jellegének erősítése az egyik legfontosabb intézkedés az EU gyermekjogi ütemtervének keretén belül”⁵.*

A „gyermekbarát igazságszolgáltatás” fogalmának megszületése

Az Európa Tanács 2010 novemberében megszövegezett irányelve szerint az Európai emberi jogi egyezmény és az Európai Emberi Jogi Bíróság esetjoga alapozza meg az ENSZ gyermekjogi egyezményével együttesen az igazságszolgáltatás gyermekbarát tételének szükségességét. A joghoz való hozzáférés, a fair tárgyalás és az ehhez kapcsolódó egyéb jogok, mint a tájékoztatáshoz, a meghallgatáshoz, a jogi védelemhez és a képviselőhöz való jog, a demokratikus berendezkedésű társadalmakban érvényesülő olyan alapjogok, amelyek egyenlően illetnek meg mindenkit – így a gyermekeket is. A gyermekbarát igazságszolgáltatás koncepciójának is ezek a jogok (illetve ezek összessége) az alapjai.

A gyermekbarát igazságszolgáltatás tartalmi elemei már sokkal korábban ki-munkálódtak és megjelentek nemzetközi dokumentumokban és ajánlásokban, mint hogy maga a fogalom önálló életre kelt volna.

³ Az Európai Gyermekjogi Fórum és annak irányítócsoportjai/a bizottsági szolgálatközi csoport/a Bizottság gyermekjogi koordinátora.

⁴ A Bizottság közleménye... i. m. 3. o.

⁵ Uo. 6. o.

A globális színteret vizsgálva, az ENSZ normaalkotási folyamatában ilyen (eszmei és fogalmi) előzménynek tekinthető: a pekingi szabályok (1985), a havanai szabályok (1990) és a rijádi irányelvek (1990)⁶ a fiatalkorúak igazságszolgáltatására vonatkozó minimumszabályokról, a szabadságuktól megfosztott fiatalok védelméről és a fiatalkori bűnelkövetés megelőzéséről. Ez után, 2005-ben született meg a bűncselekmények gyermekkorú áldozatainak és tanúinak védelméről szóló ENSZ-irányelv (ECOSOC Res 2005/20), majd 2008-ban egy iránymutatás a gyermekek igazságszolgáltatásáról, és 2009-ben az alternatív gondoskodásról. Ezek a dokumentumok még mindig nem használják a gyermekbarát igazságszolgáltatást (*child-friendly justice*) expressis verbis, noha tartalmukban vitathatatlanul arról szólnak, hogyan érvényesíthető az igazságszolgáltatási rendszerben a gyermekjogi megközelítés, a gyermekek szükséglete szerinti jogalkalmazás. A 2008-as ENSZ-dokumentum a gyermeki igazságszolgáltatást definiálva hangsúlyozza, hogy a gyermekjogi egyezményben foglaltaknak megfelelően minden 18 éven aluli gyermeknek, aki kapcsolatba kerül az igazságszolgáltatási rendszerrel – akár mint áldozat, akár mint tanú vagy terhelt, vagy esetleg az államigazgatás körében, a felügyelet, gondoskodás, védelem kérdésének rendezésére indult eljárásban érintett fél –, a jogait és alapvető érdekeit tiszteletben kell tartani. Ennek megfelelően az alapelvek⁷:

1. Biztosítani, hogy a gyermek mindenképp álló érdekét veszik elsődlegesen figyelembe.
2. Tisztességes és egyenlő eljárást garantálni minden gyermeknek – a hátrányos megkülönböztetés minden formájától mentesen.
3. Segíteni a gyermeket abban, hogy véleményét szabadon kifejtse és azt meg is hallgassák.
4. Megvédeni minden gyermeket a bántalmazástól, kizsákmányolástól és erőszaktól.
5. Minden gyermeket méltóságának tiszteletben tartásával kezelni.
6. A jogi garanciák és védelem szavatolása minden eljárásban.
7. A megelőző szemlélet (prevenció) hangsúlyozása a fiatalkorúakra vonatkozó büntetőpolitikában.
8. A gyermek szabadságtól való megfosztását csak végső esetben és csak a lehető leg rövidebb időtartamra lehet alkalmazni.

⁶ The UN Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice (the Beijing Rules), the UN Rules for the Protection of Juveniles Deprived of their Liberty (the Havana Rules), the UN Guidelines for the Prevention of Juvenile Delinquency (the Riyadh Guidelines).

⁷ Guidance Note of the Secretary-General: UN Approach to Justice for Children. September 2008. http://www.unicef.org/protection/RoL_Guidance_Note_UN_Approach_Justice_for_Children_FINAL.pdf

9. A gyermekjogi megközelítést minden jogalkalmazói eljárásban érvényre kell juttatni.

A 2008-as ENSZ-dokumentumban felsorolt iménti alapelvek és a 2006-os uniós stratégia is előrejelezte a gyermekbarát igazságszolgáltatás önálló terminus technicusának megjelenését, hiszen integrált megközelítést hirdettek. Mindkét szöveg felhívja a figyelmet arra, hogy a gyermeki jogok és a gyermeki igazságszolgáltatás alapelvei többé nem kezelhetők külön a jogrendszer egészétől. A jogállami működés azt feltételezi, hogy a gyermeki jogok beépülnek a jogi, szociális jóléti, igazságszolgáltatási rendszerek működésébe – az érintett szakemberek felelősségét is felébresztve a gyermeki jogok tekintetbevételére és érvényesülésére érdekében. Ha paradigmaváltásról beszélhetünk (az uniós szintjén) a stratégia kapcsán, akkor a 2008-as ENSZ-iránymutatás erre még jobban ráerősít az integrált megközelítés kihangsúlyozásával.

Az első dokumentum, amelyben maga a kifejezés is megjelenik, nem az ENSZ vagy az EU égisze alatt született, hanem az Európa Tanácsban.

Európa Tanács a gyermekbarát igazságszolgáltatásért

Az Európa Tanács (ET) dokumentumai között a gyermekbarát igazságszolgáltatással foglalkozó 2010-es irányelv⁸ közvetlen előzményének tekinthető:

- a menedékkérők letartóztatásával foglalkozó (2003) 5. számú ajánlás;
- a fiatalkorú elkövetőkkel való foglalkozás új útjairól és a fiatalkorúak igazságszolgáltatásáról szóló (2003) 20. számú ajánlás;
- a bentlakásos intézményekben élő gyermekek jogairól szóló (2005) 5. számú ajánlás;
- az európai börtönszabályokról szóló (2006) 2. számú ajánlás;
- a fiatalkorú elkövetőkre vonatkozó európai szabályokról szóló (2008). 11. számú ajánlás; valamint
- a gyermekek erőszakkal szembeni védelmének integrált nemzeti stratégiáinak irányelvről szóló (2009) 10. számú ajánlás.

Ezeket az ajánlásokat maga az ET-irányelv tekinti előzménynek, de ha tágabban nyitjuk a fókuszot, akkor a 2006-os *Építsünk egy Európát a gyerekeknek és a gyerekekért* elnevezésű programjáig kell visszanyúlnunk, amelyben több mint száz ET-ajánlást és más dokumentumot sorolnak fel normatív (és filozófiai) előzményként.⁹

⁸ Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on child-friendly justice. Elfogadva 2010. november 17-én, a 1098. számú Miniszteri Tanácskozáson. Kiadva: 2011. május 31.

⁹ http://www.coe.int/t/dg3/children/other%20langauges/TANGRAM%2005-10_en.pdf

Maga a gyermekbarát igazságszolgáltatás kifejezés az európai igazságügy-miniszterek 28. konferenciáján (Lanzarote, 2007. október) elfogadott nyilatkozatban szerepel először, és átfogó jelleggel a 2010-es irányelv foglalkozik vele. Az ET-dokumentum szerint a „gyermekbarát igazságszolgáltatás” fogalma: *A gyermekbarát igazságszolgáltatás egy olyan igazságszolgáltatási rendszert jelent, amely garantálja, tiszteletben tartja és hatékonyan érvényre juttatja valamennyi gyermeki jogot az elérhető legmagasabb színvonalon, az alábbiakban rögzített alapelvek szem előtt tartásával és a gyermek fejlettségének, érettségi fokának és az ügy körülményeinek figyelembevételével. Így a gyermekbarát igazságszolgáltatás jellemzői különösen az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés, a gyermek életkorának megfelelő, gyors, az emberi méltóságot tiszteletben tartó, a gyermeki jogokat elismerő és figyelembe vevő rendszer, amelyben érvényre jut a gyermek joga az eljárásban való részvételre, az eljárás megértésére, a magán- és családi életének tiszteletben tartására és a méltóságára.*

Mindezeknek megfelelően a gyermekbarát igazságszolgáltatás a következő elvek, kulcsszavak szerint értelmezhető: részvétel, a gyermek mindenekfelett álló érdeke, méltóság, védelem a hátrányos megkülönböztetéstől és a jogállamiság (*rule of law*) (lásd következő fejezet). Ezeknek az eljárást megelőzően (döntően a rendőrséggel kapcsolatban), az eljárás alatt mindvégig és utána is (a jogerős döntés megérte, végrehajtása érdekében) érvényesülniük kell.

A gyermekbarát igazságszolgáltatás elemei

Alapvető elvek a gyermekbarát igazságszolgáltatásban:

- részvétel,
- a gyermek mindenekfelett álló érdekének érvényesülése,
- méltóság,
- védelem a diszkriminációval szemben,
- a jog uralma (arányosság, jogszerűség, ártatlanság védelme, tisztességes eljáráshoz való jog, jogi képviselőhöz való jog, bíróság előtti eljáráshoz való jog, fellebbezéshez való jog).

A gyermekbarát igazságszolgáltatás általános elemei:

- információhoz való hozzáférés,
- tanácsadáshoz való jog,
- a magán- és családi élet védelme,
- biztonság (speciális védelmi intézkedésekhez való jog, ha például a gyermek sérelmére elkövetett cselekmény terheltje a szülő, de idetartozik a másodlagos viktimizációtól való védelem is),

- szakemberek képzése (valamennyi igazságszolgáltatási szakember, aki gyermekkel kerül kapcsolatba),
- szakmaközi megközelítés (különböző szakmák közötti együttműködés),
- szabadságtól való megfosztás korlátai (csak legvégső esetben, a lehető legrövidebb időtartamra, a családi kapcsolatok fenntarthatósága mellett).

A gyermekbarát igazságszolgáltatás *elemei* az eljárást *megelőzően*:

- a büntethetőségi korhatár nem lehet túl alacsony, és jogszabályban kell rögzíteni,
- alternatív eljárások és elterelés lehetőségének megteremtése (például mediáció),
- a gyermek megfelelő tájékoztatása (az eljárási alternatívákról, jogi lehetőségekről stb.),
- a bíróságokon kívüli eljárásban is megfelelően kell gondoskodni a gyermek számára a jogi képviselőről,
- a rendőrségnek tiszteletben kell tartania a gyermeki jogokat/megfelelően kell tájékoztatnia a gyermeket minden releváns tényről, körülményről/nem lehet gyermeket felnőttel együtt fogva tartani/az ügyészségnek örködni kell a rendőrségi eljárás gyermekbarát mivolta felett.

A gyermekbarát igazságszolgáltatás *elemei* az eljárás *folyamán*:

- hozzáférés a bíróság előtti eljáráshoz,
- jogi képviselő és tanácsadás,
- jog a meghallgatásra és a vélemény kifejtésére,
- a sürgős kérésre elkerülése az eljárásban,
- gyermekbarát környezet és gyermekbarát nyelv használata az eljárásban,
- a gyermek meghallgatását képzett szakemberek végezzék,
- kerülni kell a gyermekkorú sértett és a terhelt személyes találkozását az eljárásban,
- a gyermek tanúvallomásának audiovizuális rögzítése (és későbbi felhasználása) a többszöri vallomástétel elkerülésére,
- szakmai protokoll kidolgozása és alkalmazása a gyermekek meghallgatására,
- a gyermek mindenekfelett álló érdekének és jóllétének elsődlegessége.

A gyermekbarát igazságszolgáltatás *elemei* az eljárás *után*:

- késedelem nélküli végrehajtás,
- a határozat megfelelő elmagyarázása a gyerekeknek,
- a családjogi ügyekben a gyereket érintő döntés kikényszerített végrehajtása csak végső esetben lehetséges,
- jogi tanácsadás az eljárás lezárulta után is a gyermek és családja részére (lehetőleg szerint ingyen),

- bűnelkövető gyermek esetén a kiszabott büntetésnek konstruktívnak, a gyermek egyéni szükségleteit figyelembe vevőnek kell lennie, amely a társadalmi reintegrációt is segíti.

Az érvényesülés érdekében a legfontosabb garancia – az ET-irányelvben foglaltak és az EU-ütemterv szerint is – a participáció mellett az eljárásban érintett gyermek tájékoztatása és a megfelelő tanácsadáshoz, képviselőhöz való jog szavatolása. *„A gyermekek akadályokba ütközhetnek jogi képviseletük vagy bírósági meghallgatásuk tekintetében. Hasonlóképpen az is előfordulhat, hogy a gyermekek és képviselőik nem kapnak megfelelő tájékoztatást ahhoz, hogy élhessenek a jogaikkal, vagy megvédhessék érdekeiket a bírósági eljárás során. Felnőttként bánhatnak velük, anélkül hogy minden esetben megadnák számukra a szükségleteiknek és sebezhetőségüknek megfelelő biztosítékokat, és megtörténhet, hogy a gyermekek nehezen tudják feldolgozni a helyzetet. A gyermekek jogi érdekeinek magas szintű védelme szempontjából alapvető követelmény, hogy ténylegesen hozzáférjenek az igazságszolgáltatáshoz, és részt vegyenek a közigazgatási és bírósági eljárásokban.”*¹⁰

A gyermekek, életkoruknál és fejlettségükönél fogva külön védelemre tarthatnak igényt – a gyerekek egyes csoportjai pedig ezen túlmenően is kitüntetett figyelmet és fokozott védelmet kell hogy élvezzenek. Idetartoznak:

- a fogyatékkal élő gyerekek,
- a kereskedelmi célú szexuális kizsákmányolás és gyermekkereskedelem áldozatai,
- menedékkérő és kísérő nélküli kiskorúak¹¹,
- a roma kisebbséghez tartozó gyerekek¹²,
- szökésben lévő és eltűnt gyerekek,
- az oktatási rendszerből kiesett, tanköteles korú gyerekek, valamint
- bántalmazás áldozatává vált gyerekek.¹³

¹⁰ A Bizottság közleménye... i. m. 8. o.

¹¹ A menedékkérő és kísérő nélküli kiskorúak tekintetében az igazgatási célú fogva tartás tilalmát, az eljárási garanciák bevezetését, a gyerekek megfelelő képviseletének megoldását és a gyermekek eltűnésének megelőzését tekinti kiemelt feladatnak az ütemterv.

¹² „Különösen nyugtalanító az EU-ban élő roma gyerekek helyzete, akik számos tényező miatt kiváltképpen sebezhetőek, és rossz egészségi állapot, rossz lakhatási körülmények, nem megfelelő táplálkozás, kirekesztés, diszkrimináció és erőszak fenyegeti őket.” A Bizottság közleménye... i. m. 11. o.

¹³ A gyermekbántalmazás tekintetében az ütemterv külön kiemeli az online bántalmazás és zaklatás kockázatát: „A gyermekek a modern technológia tekintetében is különösen sebezhetőek. Az online technológiák kivételes lehetőségeket nyújtanak a gyerekeknek [...] de a gyerekek különösen sebezhetőek, amikor káros tartalmakkal és viselkedésformákkal találkoznak az audiovizuális médiában és az interneten.” Uo. 12. o.

Gyermekbarát igazságszolgáltatás Magyarországon

Uniós tagállamként, az ET tagjaként és a gyermekjogi egyezményt ratifikáló ENSZ-tagállamként hazánk is a bemutatott nemzetközi dokumentumok égisze alatt kell hogy kialakítsa a saját stratégiáját és koncepcióját a gyermekbarát igazságszolgáltatás megvalósítására.

Az első konkrét lépést, amely kifejezetten a „gyermekbarát igazságszolgáltatás nevében” történt, a rendőrség nyomozó hatóságainál létesítendő gyermekmeghallgató szobák kialakításáról szóló 32/2011. (XI. 18.) KIM rendelet jelenti. A rendelet értelmében 14 éven aluli gyermek meghallgatására (kötelezően) csak ilyen, speciálisan kialakított szobákban kerülhet sor. Ez után az új Btk. 2012. február 10-én társadalmi vitára bocsátott koncepciójában is *expressis verbis* megjelent a gyermekbarát igazságszolgáltatás követelményeinek jobban megfelelő normanyag kialakításának igénye.

Természetesen az EU-ütemtervben és az ET-irányelvben meghatározott követelmények jelentős része már beépült a magyar jogrendszerbe. A magyar igazságszolgáltatási rendszerben érvényesülő gyermeki jogok:

1. Alapvető/általános gyermeki jogok, amelyek minden gyermeket mint önálló jogalanyiságú személyt megilletnek. Ezek:
 - a gyermek mindennekfelett álló (legfőbb) érdeke figyelembevételének kötelezettsége,
 - a megkülönböztetés tilalma,
 - a gyermekeknek nyújtandó különleges (államilag garantált) védelem szükségességét kimondó alapelv (védelem a kizsákmányolással és az erőszakkal szemben),
 - a gyermek joga az élethez és az egészséges fejlődéshez, a megfelelő élet-színvonalhoz,
 - a gyermek személyiségi jogainak tiszteletben tartása – személyes adatainak, képmásának, hangfelvételének felhasználása korlátozott,
 - a gyermek joga arra, hogy szülőjétől csak akkor válasszák el, ha a gyermek legfőbb érdekében az szükséges,
 - a gyermek joga a meghallgatásra és a véleménynyilvánításra,
 - a gyermek joga a magánélethez (az önkényes beavatkozás tilalma),
 - a gyermek joga az oktatáshoz;
2. Speciális gyermeki jogok, amelyek az igazságszolgáltatási rendszerrel (akár áldozatként, akár elkövetőként, akár más szerepben) kapcsolatba kerülő gyermeket illetik meg. Ezek:

- a fiatalkorúak igazságszolgáltatása el kell hogy térjen a felnőttekétől,
 - a fiatalkorúak igazságszolgáltatásának célja a gyermek fejlődése, a társadalomba való beilleszkedése,
 - szülő vagy törvényes képviselő jelenléte az eljárásban,
 - a bírósági tárgyaláson a nyilvánosság teljes vagy részleges kizárásának lehetősége,
 - a gyermekkorú áldozatok rehabilitációjának kötelezettsége,
 - fiatalkorú és felnőtt őrizeteselek/elítéltek elkülönítésére vonatkozó rendelkezés,
 - a kötelező és ingyenes alapfokú oktatás a személyes szabadságától megfosztott (őrizetben lévő) gyermeket is megilleti, és a középfokú oktatást számukra is hozzáférhetővé kell tenni,
 - a gyermekek gazdasági célú kizsákmányolásának (gyermekmunka, gyermekpornográfia stb.) és kereskedelmi célú szexuális kizsákmányolásának (gyermekkereskedelem, gyermekprostitúció stb.) törvényi tilalma, az áldozattá vált gyermekek védelme, a megelőzés érdekében a szükséges állami intézkedések megtétele,
 - a gyermek joga a késedelem nélküli eljárásra (soronkívüliség elve);
3. Az igazságszolgáltatás rendszerében érvényesülő általános jogok és jogelvek (függetlenül az érintett személy életkorától). Így:
- ártatlanság vélelme,
 - tisztességes eljárás elve,
 - az emberi méltóság és a magánélethez való jog garantálása az eljárásban,
 - jogorvoslat lehetősége az eljárásban,
 - ne lehessen senkit bűncselekmény elkövetésével gyanúsítani, vádolni vagy abban bűnösnek nyilvánítani olyan cselekmény vagy mulasztás miatt, amely az elkövetés idején sem a hazai, sem a nemzetközi jog értelmében nem volt bűncselekmény (nulla poena sine lege elve),
 - tanúvallomás-tétel megtagadásának joga (nem lehet senkit arra kényszeríteni, hogy önmaga ellen tanúskodjék, vagy beismerje bűnösségét).

Ha a gyermeki jogokat a szerint csoportosítjuk, hogy az igazságszolgáltatás mely területén érvényesülnek (*lásd táblázat*), akkor azt tapasztaljuk, hogy (érthető módon) a büntetőeljárásokban fogalmazódik meg a legtöbb olyan speciális alapelv, amely a 14 éven aluli, illetve a 14–18 éves gyerekeket védi. A gyermekeket érintő családjogi és más polgári jogi, illetve egyéb (például menekültügyi/idegenrendészeti) eljárásokban a gyermekek védelmére vonatkozó állami szerepvállalás jóval kisebb. Főbb területei: a gyermek meghallgatására vonatkozó szabályok, a képviselő (érdekellentét miatt, vagy a hiányzó cselekvőképesség

okán), valamint az eljárások időbeliségére vonatkozó rendelkezések (soronkívüli-ség, speciális eljárásokra vonatkozó határidők – lásd: hathetes döntéshozatali határidő a jogellenesen külföldre vitt vagy visszatartott gyermekek ügyeiben).

Táblázat
Gyermeki jogok

Gyermeki jogok a polgári jog területén	Gyermeki jogok a büntetőjog területén	Gyermeki jogok nemzetközi relevanciájú ügyekben (jogellenes gyermek-eltétel, idegenrendészet stb.)	Gyermeki jogok a végrehajtásban
Soron kívüli eljárás			
Gondozó/törvényes képviselő jelenléte az eljárásban			
A gyermek jogainak képviselője			A bírósági határozat végrehajtásánál jelen lehet a gyámhivatal munkatársa
Speciális szabályok/részben elkülönült intézményrendszer	Teljesen elkülönülő anyagi jogi szabályok/elkülönült intézményrendszer		Elkülönült intézményrendszer/ speciális szabályok
A gyermek meghallgatásának speciális szabályai	A gyermek meghallgatásának részleges korlátozása (14 év alatt) és speciális szabályai		
Speciális ismeretekkel felvértezett szakemberek alkalmazásának kötelezettsége (például gyermekpszichológus)			
A gyermekvédelmi intézményrendszer jelenléte az eljárásban (környezettanulmány, tanúkénti meghallgatás stb.)			
A nyilvánosságra és a közvélemény tájékoztatására vonatkozó speciális szabályok			

A hatályos magyar joganyagban az igazságszolgáltatási rendszerben érvényesülő gyermeki jogok elszórtan jelentkeznek. Ez a nemzetközi tapasztalatok szerint is általánosnak tekinthető.

A gyermeki jogok direkt megsértésére a magyar jogrendszerben csak kevés példát találunk, ezek megszüntetése azonban alapvető fontosságú, ha a gyermekbarát igazságszolgáltatás adaptációjára vonatkozó uniós előírásokat komolyan vesszük. Ilyen feladat a szabálysértési törvényben szereplő, a fiatalkorúak elzárására vonatkozó szabályozás megváltoztatása, vagy a fiatalkorúak bíróságára (pontosabban annak megszüntetésére) vonatkozó rendelkezés újragondolása.

Mindezek alapján megállapítható, hogy Magyarországon nem a joganyag, hanem annak érvényesülése, azaz a jogalkalmazás a legnagyobb probléma. Ennek alapvető oka az a tény, hogy az igazságszolgáltatásban dolgozó szakemberek számára hiányzik az egységes felkészültséget nyújtó, a gyermekbarát igazságszolgáltatás követelményének megfelelő eljárást lehetővé tevő tréning, képzés, továbbképzés, rendszeres oktatás, strukturált felkészítés. Ennek hiányában a meghallgatás, a tájékoztatás, az információadás, a képviselő – azaz a gyermekbarát igazságszolgáltatás – alapelvei sérülnek.

Összegzés

Kutatási tapasztalatok szerint minél fiatalabb életkorban fordul elő a bűnelkövetés, annál nagyobb az esély a bűnismétlésre, a bűnöző életmód kialakulására. Arra nézve is vannak kutatási eredményeink, hogy a gyermekkorban elszenvedett bántalmazás, a bűncselekmény sértettjévé válás fokozza a jövőbeni, ismételt áldozattá válás esélyét. A gyermekkori tapasztalatok meghatározók a felnőtt életünkre. Ekkor alapozódik meg az igazságszolgáltatási rendszerbe vetett bizalmunk, vagy veszítjük el a hitünket abban, hogy méltósággal és a jogaink tiszteletben tartása mellett vállalhatunk felelősséget a tetteinkért, vagy szereznek érvényt részvételünkkel az állam büntetőhatalmának. Akárhonnan nézzük is, az igazságszolgáltatási rendszer gyermekbaráttá tétele nem öncél. Fontos alapköve a jogállamiságnak, gyermekeink védelmének, és a jövő felnőtt generációi számára zsinórmértékül szolgálhat – nemcsak saját életük, de társadalmi felelősségvállalásuk tekintetében is. Ezért is fontos, hogy ne csak a jogszabályok szintjén érvényesüljön, hanem a mindennapi gyakorlatban is.

Vizsgálat a fővárosi éjszakai szórakozóhelyek erőszakos kriminalitási helyzetéről

A kutatás fő célkitűzése a fővárosi éjszakai szórakozóhelyek sajátos világának, mindenekelőtt erőszakos kriminalitási helyzetének felmérése, a fiatalokat fenyegető veszélyek feltárása, a biztonságos szórakozás előmozdítása volt. A budapesti éjszakai élet és a fiatalok szórakozási kultúrája jelentősen megváltozott. Gyakorikak a csekélyebb súlyú erőszakos cselekmények, túlnyomó többségük azonban nem jut a hatóságok tudomására, a szórakozóhelyek biztonsági személyzete ugyanis jellemzően rendőrségi beavatkozás nélkül kezeli őket. Bár a West-Balkánban történt tragédia óta némileg javult a biztonsági helyzet, több helyen továbbra is jóval többen vannak a megengedettnél, ami néhány épület műszaki-biztonságtechnikai jellemzői miatt különösen veszélyes.

A fővárosi szórakozóhelyek erőszakos kriminalitási helyzete című kutatást¹ – azon túlmenően, hogy az e jelenséget érintő vizsgálatra az Országos Kriminológiai Intézet immár több mint fél évszázados fennállása alatt még nem került sor – két, a közelmúltban bekövetkezett, az éjszakai szórakozóhelyek világához kapcsolódó tragikus eset indukálta, illetve tette időszerűvé.

Először is a *Marian Cozma* megölésének körülményei, az ennek nyomán a társadalomban megfogalmazódó kérdések és a kialakult morális pánikhangulat. Marian Cozmát, az MKB Veszprém kézilabdacsapat és a román válogatott 211 cm magas játékosát 2009. február 8-án támadták meg a veszprémi Patrióta Lokálban, majd a szórakozóhely előtt szíven szúrták. A segítségére siető két csapattársa is súlyosan megsérült. Az eset hatalmas megdöbbenést, óriási felháborodást keltett, és ideológiai alapot szolgáltatott a büntetőpolitika szigorítására irányuló törekvéseknek, mindenekelőtt az úgynevezett „három csapás” törvénytervezetnek is.²

Az események következtében sokakban – nem ok nélkül – felvetődött a kérdés: mennyire biztonságosak az éjszakai szórakozóhelyek, biztonságban tudhatjuk-e ott a gyermekeinket, ha még a sportembereket is súlyos, végzetes támadás érheti.

¹ A kutatásban külső szakértőként közreműködött Zavarkó Mihály, valamint részt vett benne Balku Anett és Gedeon Valéria.

² Emlékezetes előzmény: Simon Tibor népszerű futballedző – korábbi válogatott labdarúgó – életét is egy szórakozóhelyen kezdődő konfliktus után oltották ki a budapesti Mammut II. oldalában lévő Café Allure előtt, 2002. április 20-án.

Újabb tragédia történt az egykori Skála Metró épületében *West-Balkán* néven üzemelő ifjúsági szórakozóhelyen, ahol 2011. január 15-én éjjel háromezer fiatal zsúfolódott össze, pánik tört ki, és a tömeg halálra tiport három fiatal lányt.

A döbbenet nyomán a kormány szigorúbb szabályozást vezetett be a *lex West-Balkán*nak aposztrofált, a zenés, táncos rendezvények működésének biztonságosabbá tételéről szóló, március 8-án elfogadott 23/2011-es kormányrendelettel, a szülők pedig riadóláncot hoztak létre a szórakozni induló gyermekeik testi épségének megóvása érdekében.³

Úgy véltük, a lehetőségekhez képest érdemes feltérképezni az éjszakai szórakozóhelyek sajátos világának kriminalitási helyzetét, már csak azért is, mert az utóbbi években – különösen a fővárosban – jelentősen megváltoztak és kibővültek a szórakozási lehetőségek. Több tucat, különböző nivójú éjszakai szórakozóhely – romkocsmá, diszkó, pub, night-club – várja a vendégeket, közöttük egyre több a külföldi, elsősorban nyugat-európai, a hétvégi bulizásra, legény-/leánybúcsúra hazánkban tartózkodó fiatal.⁴

Kutatásunkban alapvetően a kérdéskör három szegmensét kívántuk vizsgálni: az éjszakai szórakozás biztonsági kockázatait, valamint ezzel kapcsolatban az üzemeltetők és a vendégek attitűdjét.

Arra kívántunk fényt deríteni, hogy egy sokszínű, kulturális és szabadidős kínálatban, szórakozási lehetőségekben gazdag multikulturális metropolisban melyek az egyes személyekre leselkedő valós – főként erőszakos jellegű – kriminális veszélyek a népszerű éjszakai szórakozóhelyeken. Igyekeztünk megtudni azt is, hogy miként vélekednek a szórakozóhelyek biztonságáról azok üzemeltetői; mit tesznek a biztonság előmozdításának érdekében; mi a kérdéskörrel foglalkozó szakemberek véleménye; valamint meg akartuk ismerni a vendégek ez irányú tapasztalatait is.

Végző soron választ szeretnénk volna kapni arra is, hogy miként lehetne megelőzni ezeket a veszélyes helyzeteket és nemkívánatos cselekményeket.

³Gedeon V.: Veszélyes ifjúság? A kontrollmodell lehetséges hatásai az ifjúsági színterekre. In: Közbiztonság és társadalom. Magyar Kriminológiai Társaság, Budapest, 2011, 297–306. o. [Kriminológiai Közlemények 69.]

⁴A világ egyik legnagyobb útikönyvkiadója, a Lonely Planet által 2011 novemberében meghirdetett szavazáson – amely húsz ország száz klubjáról, bárjáról, kocsmájáról szólt – a budai A38 állóhajó nyerte el a világ legjobb klubja címet, a második a rotterdami De Witte Aap, a harmadik pedig a szintén budapesti Szimpla Kert lett. Az A38 a világ legjobb klubja a Lonely Planet szavazásán. [origo], 2012. február 21. <http://www.origo.hu/kultura/20120221-az-a38-hajo-lett-a-vilag-legjobb-klubja.html>

A kutatás módszere

A kutatás *első fázisa* terepkutatáson, a kutatók által tervezetten végrehajtott személyes résztvevő megfigyelésen alapult, a különböző típusú és kategóriájú, más-más vendéglátóhely-besorolású éjszakai szórakozóhelyeken, hétfégi, éjszakai, előre be nem jelentett időpontokban.⁵ E látogatásokon kerítettünk sort a *szórakozóhelyek üzemeltetőivel, vezetőivel* való beszélgetésre és a készített kérdőívek kitöltésére is.⁶

A kutatás *második szakasza feltáró jellegű vizsgálattal a látogatók, fogyasztók* attitűdjének megismerését célozta. Ez alapvetően a számukra készített kérdőívek kitöltéséből, majd értékeléséből állt. A kérdőíves felmérés arra fókuszált, hogy a szórakozóhelyeket igénybe vevők milyen szórakozási formákban oldódnak fel, szerintük milyen veszélyeknek vannak kitéve, felismerik-e egyáltalán ezeket, hogyan próbálják a kockázatokat, a konfliktushelyzeteket elkerülni, véleményük szerint hogyan lehetne az atrocitásokat, kriminalizált szituációkat minimalizálni, megelőzni.⁷

A vendégek véleményének megismerése módszertanilag különösen nagy problémát jelentett, mivel azt a kézenfekvőnek tűnő megoldást, hogy az éjszakai szórakozóhelyeken jelen lévő fogyasztókat részletes kérdőív alapján kérdezzük ki, a vizsgált jelenség specialitása következtében nem lehetett alkalmazni.⁸ Így a fogyasztói kört más irányból és olyan módon kellett megkeresnünk, amely lehetővé teszi a kérdőívek lehető legnagyobb mértékben hiteles kitöltését, valamint azok visszaérkezését. A kutatás e szakaszában ezért a látogatói kör korosztály-specifikusságát tekintve is meghatározónak számító fiatal, elsősorban a 18 és 23 év közötti korosztályt céloztuk meg, olyan módon, hogy a kérdőíveket a fővárosi középiskolák utolsó évfolyamain tanulók, valamint egyetemi hallgatók töltötték ki.⁹ Mindkét kérdőív (a személyzeti kérdőív 29, illetve a vendégeknek készült

⁵ Előzetesen formális és informális információkat szereztünk be a felkeresett szórakozóhelyekről, valamint több esetben vendégként, „inkognitóban” feltérképeztük az adott üzletet, és a tapasztalatainkat összevetettük az üzemeltetők által elmondottakkal.

⁶ Az üzemeltetőknek készített kérdőívek kitöltése is természetesen önkéntes volt, és garantáltuk az anonimitást. A felkeresett szórakozóhelyek közül három helyen háritották el a kérésünket, és nem kívántak segítséget nyújtani a kutatásunkhoz.

⁷ Az előkutatásra 2010 őszén került sor. A kutatás első szakaszát túlnyomórészt 2011 első félévében, második részét 2011 második félévében folytattuk le.

⁸ A résztvevő megfigyelés körében rövidebb, néhány kérdésre szorítókozó egyéni beszélgetésekre mindemellett sor került.

⁹ A kutatás következő, 2012. évi szakaszában tervezzük a vendégkérdőívek kitöltésének megszervezését oktatási intézményeken kívül is, tanulmányaikat már befejező, szórakozóhelyeket látogató fiatal

kérdőív 36 kérdése) tartalmazott nyílt, zárt, félig zárt, alternatív válaszlehetőséget nyújtó és kifejtős, esszé jellegű kérdéseket is.

A kutatás egyik deklarált fő célja éppen a fiatalokat fenyegető veszélyek feltárása, a biztonságos szórakozásuk előmozdítása, az ezekkel kapcsolatos körülmények felmérése volt. A két terület (szórakozóhelyek, illetve a vendégek) populációs mintavételét tekintve megpróbáltuk a felmérést olyan módon megszervezni, hogy mind földrajzilag (a főváros különböző területeit érintve), mind minőségileg (különböző típusú szórakozóhelyek, illetve oktatási intézmények kiválasztása révén), a minta volumenét is figyelembe véve, olyan kvalitatív eredményekhez juthassunk, amelyek megfelelő módon tükrözik a vizsgált jelenség sajátosságait.

A kutatói munka érvényessége (validitása) és eredményessége tekintetében a bipoláris anonim kérdőívek kitöltése – a vendéglátóhelyek üzemeltetői; valamint a vendégek (fogyasztók) részéről – önkéntes és névtelen volt, a kapott információkat nem egyénileg, hanem a többi válaszadóval együtt, összesítve értékeltük, vagyis a kutatásban részt vevők nem kerülhetnek semmilyen joghátrányba, amit az adat-szolgáltatás során – annak többoldalú szenzitivitása miatt – minden esetben hangsúlyoztunk is.

Összességében 24 különböző típusú szórakozóhely (diszkó, romkocsmá, rockklub, pub, éjszakai étterem stb.) tekintetében 14 interjút készítettünk, illetve kérdőívet vettünk fel.¹⁰ A vendégek által kitöltött és elemzett kérdőívek száma 662 volt (536 középiskolás és 126 egyetemi hallgató).

Az említett módszereken kívül a kutatás része volt a 2011. június 30-án az Országos Kriminológiai Intézetben általunk szervezett *szakmai kerekasztal-műhelybeszélgetés* is, amelynek célja a kérdéskörben járatos szakemberek gyakorlati és elméleti tapasztalatainak feltárása, megvitatása volt. E rendkívül sikeres rendezvényen 19 szakember¹¹ vett részt, fejtette ki a témakörrel kapcsolatos véleményét,

fel nőttek körében, kontrollcsoport jelleggel (például pénzügyintézetek, nagyobb cégek, üzemek alkalmazottainál stb.).

¹⁰ Az egyik interjúalanyunk hét, egy másik négy, egy harmadik pedig két neves éjszakai szórakozóhely üzemeltetésében volt érdekelt. Az általunk felkeresett éjszakai szórakozóhelyek közül három esetben az anonimitás garانتálása ellenére sem kívántak az üzemeltetők a kutatásban közreműködni.

¹¹ Jelen voltak többek között a BRFK Szervezett Bűnözés Elleni Főosztály főosztályvezetője és osztályvezetője; a BRFK Információs Főosztályának főosztályvezetője; a Személy-, Vagyonvédelmi és Magánnyomozói Szakmai Kamara elnöke; az Országos Polgárőr Szövetség alelnöke; a Fővárosi Bíróság tanácsvezető bírója; a BM Rendészeti Vezetőképző és Kutatóintézetének csoportvezetője; a Budapesti I. és XII. Kerületi Ügyészség vezetőhelyettese; a Budapesti VI. és VII. Kerületi Ügyészség csoportvezető ügyésze; a Fővárosi Főügyészség ügyésze; a Rendőrtiszti Főiskola oktatója, szociológusok, pszichológus, kriminológus, valamint természetesen a kutatás résztvevői.

tapasztalatait, ezeket a kutatásunkban ugyancsak hasznosítani tudtuk. A kerekasztal-beszélgetésen is egyértelművé vált a téma és a kutatás időszerűsége, jelentősége, a folyamatos helyzetelemzés és a szakemberek közötti kapcsolattartás szükségessége.

A szakemberek helyzetértékelése

A kérdéskörrel, annak különböző szegmenseivel foglalkozó szakemberek véleményének megismerésére a leginkább megfelelő alkalmat az említett szakmai kerekasztal-beszélgetés adta. A következőkben az itt elhangzott legfontosabb megállapításokat ismertetjük:

- A profitmaximalizálás érdekében a szórakozóhelyek üzemeltetői sokszor félreterezik a szabályokat, például a szükségesnél kevesebb biztonsági őrrel alkalmaznak, a megengedettnél több embert engednek be, ezért jellemző ezekre a helyekre a zsúfoltság. A legtöbb gond azokkal a szervezőkkel van, akik ideiglenesen próbálnak meg szórakozóhelyeket nyitni.
- A biztonsági őrök viselkedésével kapcsolatos panaszok ritkán jutnak el a Személy-, Vagyonvédelmi és Magánnyomozói Szakmai Kamarához (a továbbiakban: kamara), de néhány ilyen eset előfordult. Például eltávolították az állásából azt a biztonsági őrrel, aki az egyik belvárosi szórakozóhelyen a vendéget durván megfogva, a gyerekei szeme láttára lökte ki az utcára. Esetenként előfordul, hogy feketén alkalmaznak priuszos személyeket biztonsági őrként. Fontos, hogy a biztonsági őrök „tiszták” legyenek, legyen meg a szükséges vizsgájuk, és megfelelő kapcsolatban legyenek a rendőrséggel. Ahol ez nincs meg, ott a rendőrség gyakrabban fog razziázni.
- Arról sem feledkezhetünk meg, hogy az éjszakai szórakozóhelyeknek is több típusuk van, például a klasszikus éjszakai bárak nem ritkán a szervezett bűnözés valamelyik ágához kötődtek, kötődnek. A tömegszórakozásra szolgáló helyek látszólag biztonságosak, a probléma sokszor az utcán, közterületeken jelenik meg (például fiatalok kirablása, garázdaságok stb.).
- A fővárosi éjszakai szórakozóhelyek piaca viszonylag koncentrált, bár nem egyetlen személy vagy érdekcsoport uralja, de vannak rendkívül meghatározó, erős befolyással bíró személyek, akiknek a szerepe egyre nő: a torta legértékesebb részén nem túl sok ember osztozik. Van olyan személy, akinek országos szinten is kiterjedt kapcsolatai vannak, de a vidéki helyeket alapvetően a helyi erős emberek uralják.
- Az éjszakai szórakozóhelyek üzemeltetése borzasztó nagy üzlet, egy-egy nagyobb hely évente több százmillió forint tiszta bevételt hoz. A szórakozóhelyek

üzemeltetői abban érdekeltek, hogy lehetőleg se bent, se közvetlenül a szórakozóhely előtt ne legyen konfliktus. A benti konfliktusokat általában a biztonsági őrök „elintézik”, ritkán fordulnak a hatóságokhoz. Az üzemeltetőknek az a lényeg, hogy a közönség fogyasszon.

- A jogalkalmazási, bírósági tapasztalatok azt mutatják, hogy az első konfliktushelyzet a beléptetésnél adódik: kit, milyen feltételekkel engedhet be a biztonsági őr. Gondot okoz a veszélyes eszközök bevitele a szórakozóhelyekre, illetve azok használata a nézeteltérés folytatásaként a közterületen.
- A *védelmi zsarolás* a rendszerváltozás után alakult ki. Előfordult, hogy egyes bűnözői körök ráerőszakolták a védelmet az adott szórakozóhelyre, majd egy idő után átkerült a hely ahhoz, aki a védelmet ellátta. Ma már ez nem domináns jelenség, alapvetően eldőlt az erőviszonyok, tudni lehet, hogy ki kivel van, kialakult a szórakozóhelyek tulajdonosi szerkezete, viszonylag stabil helyzet jött létre. Mindazonáltal számolni kell a második generációs bűnözéssel, ennek tagjai már jobb társadalmi közegből valók, képzetebbek, rafináltabbak, más módszereket alkalmaznak, ez újfajta próbatétel a rendőrség számára is.
- A szórakozóhelyekkel kapcsolatos erőszakos bűnözés speciális, de nem ritka esete az úgynevezett túlszámlázás, amikor főként külföldi turistáktól a fogyasztásuk mértékénél jóval nagyobb összeget követelnek fenyegetés vagy erőszak alkalmazásával. A kiszolgáltató helyzetben, idegen nyelvi környezetben, sokszor alkoholos befolyásoltság alatt álló megfélemlített áldozatok gyakran nem tesznek feljelentést, így számos ügy rejtve marad.
- Néhány éve megjelent az úgynevezett Gina nevű kábítószer, amely súlyos gondot okoz.¹² Az érintettek egy része akaratlanul kerül a hatása alá¹³, de ezt nehéz bizonyítani, 14-16 óra múlva ugyanis teljesen kiürül a szervezetből, és az ilyenkor elkövetett nemi erőszak esetén hiányoznak a klasszikus külsérelmi nyomok az áldozat testéről. Persze vannak, akik önként fogyasztják, de nem találják el a saját adagjukat, bódultak lesznek, vagy részegnek tűnnek, ezért a biztonsági őrök egyszerűen kidobják őket az utcára, a mentőket viszont nem értesítik, úgy gondolják, hogy a közterületi esemény már nem az ő gondjuk. Néhányan később feljelentést tesznek ismeretlen tettes ellen, aki szerintük az italukba keverte a drogot.

¹² A Gina fantázianevű szintelen, szagtalan randidrogot italba keverve alkalmazzák, néhány cseppje is tizenöt-húsz perc elteltével kiszámíthatatlan hatást, bódult, euforikus állapotot válthat ki, négy-hat órára ellenállás-képtelenné teszi a fogyasztót, aki így könnyen nemi erőszak áldozatává válhat. <http://hu.wikipedia.org/wiki/GHB>

¹³ Szentes A.: GINA kábít a budapesti éjszakában. RTL Hírek, 2008. szeptember 29. <http://www.rtlklub.hu/hirek/belfold/cikk/219671>

- Egyértelműen *megváltoztak a szórakozási szokások*, a buli egyre később kezdődik, a résztvevők egyre fiatalabbak, többnyire már úgynevezett „*alapozás*” után mennek a szórakozóhelyekre. A konfliktusok háttérben leginkább az alkohol és a kábítószer áll, valamint az úgynevezett „*sensation seeking*”, az élménykeresés. A fiatalok általában nem kapnak megfelelő közösségi-élmény-mintát, az a menő, amit a médiában látnak; a „*nightlife*” Nyugat-Európában is probléma. Budapesten alapvetően a péntek és a szombat éjszaka szól a bulizásról, de Debrecenben például a szerda az egyetemisták bulinapja, mert a sok kollégista hétvégén már általában hazautazik.
- A fiatalok szemléletének alakulása a jelenség kulcsa, de gondot okoz, hogy nehéz elérni őket, felhívni a figyelmüket a veszélyekre, pedig ebben az iskola is szerepet játszhatna. A kamara elnöke jelezte, hogy szeretnének eljutni az iskolákba, és tájékoztatnák a diákokat azokról a módszerekről, amelyek segítenének abban, hogy ne csak a szórakozóhelyre jussanak el, hanem egészségesen, biztonságosan haza is érjenek. Persze köztudott, hogy a fiatalok a felnőtté válás útján sokszor kifejezetten keresik a tiltott helyzeteket, dolgokat, ezért fontos a megfelelő szabályalkotás és az értelmes szabályok betartatása.

Az üzemeltetők nézőpontja

Az üzemeltetőkkel készített interjúk, illetve a kitöltött kérdőívek alapján a vizsgált szórakozóhelyek jellemzőit, valamint az üzemeltetők álláspontját a következő főbb megállapításokban foglalhatjuk össze.

Általános adatok:

- A felkeresett szórakozóhelyek különböző típusúak és besorolásúak voltak, a romkocsmától a night-clubon át a nívós, magas kultúrát is közvetítő elegáns szórakozóhelyig. Szinte minden felkeresett szórakozóhely délutántól hajnalig üzemelt, hétvégén hosszabbított nyitva tartással.
- A válaszadók valamennyien férfiak voltak, többen diplomások, foglalkozásuk általában üzletvezető, egy helyen az üzletben rendszeresen tartózkodó, az üzletmenetet kiválóan ismerő ügyvéd tulajdonos nyilatkozott. Életkorukat tekintve huszonöt és ötven év közöttiek voltak, és átlagosan tíz-tizenöt éve dolgoztak a vendéglátóiparban, míg az adott helyen a többségük egy-két éve, de néhányan tíz éve, vagy annál is hosszabb ideje.
- Az üzemeltetők megítélése szerint a vendégkörük vegyes, de elsősorban a húsz és harmincöt év közötti, középosztályhoz tartozók, tíz-tizenöt százaléuk külföldi, főként nyugat-európai állampolgár.

A biztonsággal, közbiztonsággal kapcsolatos kérdések:

- A válaszadók véleménye szerint a megkérdezés előtti egy évben stagnált az ország közbiztonsága (egyetlen válaszadó kivételével, aki szerint romlott). Saját üzletükben ketten javulásról, a többiek változatlan biztonsági helyzetről számoltak be.
- Megoszlottak a vélemények arról, hogy a budapesti vagy a vidéki éjszakai életet tartják-e veszélyesebbnek. A fővárosban veszélyfaktornak tartják a sok „összezárt”, más-más kultúrkörből érkező, egymást nem ismerő és egymásra nem figyelő, sokszor különböző nemzetiségű embert. Vidéken gondot okoz az erős identitás és a territórium védelme az idegenektől, továbbá az, hogy szerintük gyengébb a szórakozóhelyek biztonsági őrzése.
- A válaszadók többsége szerint a fővárosi szórakozóhelyeken felkészült biztonsági személyzet, megfelelő szakemberek dolgoznak, ezért nem valószínű a Cozma-esethez hasonló ügy előfordulása.
- A válaszadók véleménye szerint nincsenek egyes látogatói körhöz köthető tipikus bűncselekmények. Egyöntetű vélemény szerint nem lehet az előforduló rendbontásokat valamely etnikumhoz kötni. A romákkal sincs különösebb gond, a kulturált megjelenésű, viselkedésű személyeket beengedik, de az úgynevezett „újítsókat” (zsebtolvajokat) általában ismerik, kiszűrik. Az angolok hangosabbak az átlagnál, de általában ők sem szoktak erőszakosan viselkedni. A fogyasztók „problémásságára” vonatkozóan az interjúalanyok a legfiatalabb korosztályra, valamint több esetben a túlságosan „öntudatos”, lerészegedett céges/bankos bulizókra panaszkodtak, akik néha hangos, garázda magatartást tanúsítanak, és főleg egymást inzultálják. Az egymást nem ismerő vendégek közötti konfliktus gyakori oka az önérzet megsértése, illetve a féltékenység. Súlyosabb tettelegesség ritkán fordul elő, mert a biztonsági személyzet idejében közbelép.
- Az elmúlt egy évben csak egy-egy kisebb jelentőségű erőszakos bűncselekményről számoltak be (lökdösődés, pofozkodás). Rendőri intézkedésre nagyon kevésszer került sor. A többi, bagatellnek minősített esetet belső körben, a biztonsági őrök közreműködésével elintézték.
- Minden válaszadó azt mondta, nem tud arról, hogy a környező szórakozóhelyeken történt volna említésre méltó cselekmény egy-egy lökdösődésen kívül. Véleményük szerint mindenhol hatékony biztonsági szolgálat működik.
- Biztonsági intézkedésként szinte minden vendéglátóhelyen van úgynevezett face-control (belépők ellenőrzése), biztonsági személyzet dolgozik a belső térben, és általában zártláncú, képrögzítésre képes kamerarendszer is működik. Az egyik zezugos pinchelyiségben üzemelő szórakozóhelyen

LED lámpás figyelmeztető rendszert használnak, amely diszkréten jelzi a biztonsági öröknek azt a területet, ahol probléma adódik.

- A megelőzés szempontjából egyöntetű vélemény volt, hogy legfontosabb a potenciális rendbontók kiszűrése, ezért erős face-controlra van szükség.
- A biztonságról többnyire külsős biztonsági személyzet gondoskodik, ők kiképzett személyek, gyakran fegyveres testületek volt tagjai. Az üzemeltetők túlnyomó többsége elégedett volt a biztonsági személyzet munkájával. Akadt azonban olyan megkérdezett is, aki bevallotta, hogy cserére volt szükség, mert a korábbi örök túlságosan agresszívak voltak, és emiatt gyakrabban járt kint a rendőrség.
- A rendőrséggel való kapcsolatot mindenki jónak ítélte, volt, aki kiemelte, hogy ez főként a kerületekkel való viszonyra vonatkozik. Ritkán van szükség a beavatkozásokra, leginkább zsebtolvajlások fordulnak elő, átlagosan havi egy-egy alkalommal. Egyöntetű véleményként hangzottak, hogy a környező utcákban örömmel vennék az intenzívebb rendőri jelenlétet, a saját üzletükben azonban nem, mert az szerintük elriasztaná a vendégek többségét. A válaszadók sehol sem észlelték a polgárőrök jelenlétét, ennek az az elsődleges oka, hogy ők alapvetően közterületen látják el feladatukat.
- A válaszadók nem szívesen nyilatkoztak negatívan a konkurenciáról, így arra a kérdésre sem szívesen adtak érdemi választ, hogy szerintük melyek a nem biztonságos szórakozóhelyek. Akik mégis válaszoltak, azok a Hajógyári-szigeten lévőket jelölték meg az ott előforduló drogok, a yuppie és újgazdag fiatalok részeges partijai miatt. Azt azonban megemlítették, hogy több helyen a megengedettnél továbbra is jóval nagyobb tömeg szórakozik, e helyeken azonban általában előre értesülnek az ellenőrzésekről, és akkor betartják a szabályokat.
- Az interjúalanyok mindegyike az erőszakos cselekmények kiváltó okaként az alkoholos és egyéb tudatmódosító szerek hatása alatti állapotot, a mindennapi stressz agresszív feloldását jelölte meg. Úgy vélik, hogy a hatékonyabb megelőzés érdekében a környéken erősebb rendőri jelenlét szükséges, másrészt többek szerint lehetővé kellene tenni, hogy a rendőrök munkaidő után elláthassák a szórakozóhelyek biztonsági szolgálatát. Többen javasolták a vendéglátóhelyek környékének térfelügyelő kamerákkal történő megfigyelését. A legfontosabbnak azonban a vendégekre való odafigyelést, az erős face-controlt tartják. Egyes vélemények szerint már a lefogyasztható belépődíjnak is szűrő szerepe van.

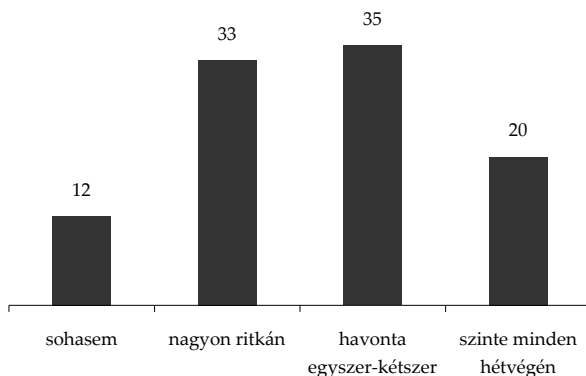
A vendégek tapasztalatai

Amint a módszertani részben jeleztük, a kutatás e szakaszában 662 tanuló (536 középiskolás és 126 egyetemi hallgató) töltötte ki kérdőívünket. Közülük hetvenheten (12 százalék) válaszolták azt, hogy sohasem járnak a fővárosban éjszakai szórakozóhelyre (az egyetemisták közül mindössze hárman). Tehát a túlnyomó többség kisebb-nagyobb rendszerességgel előfordul ezeken a helyeken.

Harminchárom százalékuk csak nagyon ritkán, harmincöt százalékuk havonta egyszer-kétszer, míg húsz százalékuk szinte minden hétvégén. A továbbiakban elsősorban az utóbbiak, a szórakozóhelyekre járók véleményét ismertetjük, mivel nekik lehetnek megalapozottabb ismereteik, és külön jelöljük, amikor a fővárosi szórakozóhelyeket soha fel nem keresők álláspontját is prezentáljuk.

1. számú ábra

Milyen gyakran jár a fővárosban éjszakai szórakozóhelyre? (%)

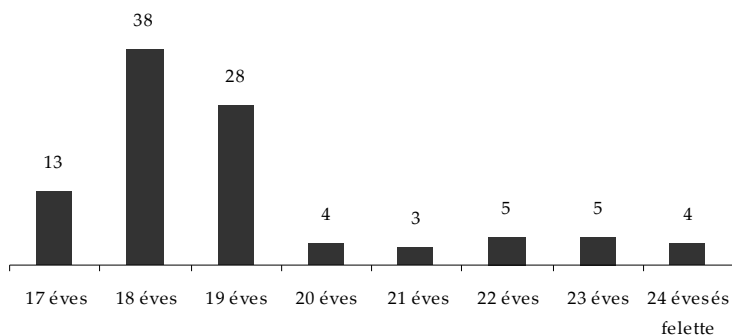

A kérdőívet kitöltők között a férfiak és a nők aránya szinte teljesen azonos, a járók között ötven-ötven százalék, míg a nem járók közül 53 százalék nő, 47 százalék férfi, tehát a nemek közötti megoszlás tekintetében e téren nem tapasztaltunk eltérést.

Az oktatási intézmény típusa szerint 79 százalékuk középiskolás (56 százalék szakközépiskolás, szakiskolás, 23 gimnazista), 21 százalékuk pedig egyetemi hallgató volt.

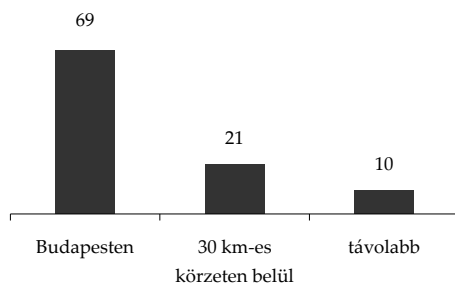
A válaszadók többsége 18-19 éves volt (38, illetve 28 százalék), a 24 év felettiak csupán négy százalékot képviseltek.

2. számú ábra
A válaszadók életkora (betöltött életév szerint) (%)

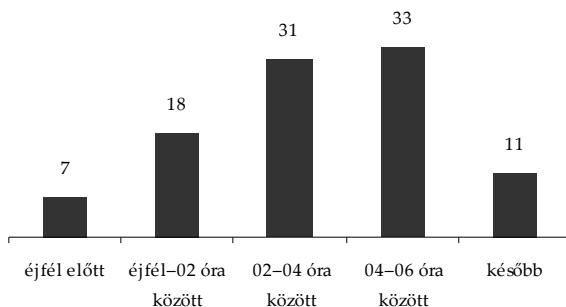
A lakóhelyet tekintve a járók 69 százalékuk lakott a fővárosban, 21 százalékuk a 30 km-es agglomerációban, míg 10 százalékuk távolabb. E szerint annak ellenére, hogy a tanulók 31 százalékuk nem Budapesten lakik, mégis fel szokták keresni a fővárosi éjszakai szórakozóhelyeket. Természetesen a lakóhely elhelyezkedése azért szerepet játszik a szórakozóhelyek látogatásában, mivel a nem járók közül többen (51 százalék) laktak Budapesten kívül (32 százalékuk a 30 km-es agglomerációban, 19 pedig távolabb).

3. számú ábra
A válaszadók lakóhelye (%)

A korábbi korosztályok szórakozási szokásaitól eltérő, napjainkra jellemző tünet, hogy a fiatalok később indulnak szórakozni, és a késő hajnali, sőt néhányan a reggeli órákig maradnak ki. A legtöbben este nyolc óra körül indulnak el (24 százalék), kilenckor 16, tíz órakor 21, tizenegykor pedig 13 százalékuk. Ebből következik, hogy éjfél előtt csupán 7 százalékuk tér haza, míg leggyakrabban, egyharmad arányban hajnali négy és hat óra között, de 11 százalékuk még ennél is később.

4. számú ábra
Általában hány órákor ér haza, amikor szórakozni megy? (%)

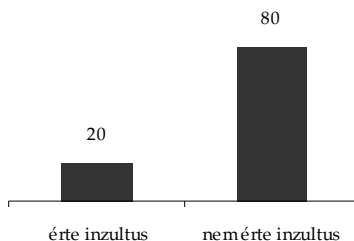
A szórakozóhelyeket látogató fiatalok többsége (60 százalék) általában hét órát vagy annál többet tölt az otthonától távol, 10 százalékuk 13 órát vagy többet. Ebbe az időtartamba azonban nemcsak a szórakozóhelyeken töltött idő, hanem az utazással és egyéb helyen (például a szórakozóhelyre indulás előtt a barátoknál) töltött idő is beleszámít. A fiatalok jellemzően tíz főnél kisebb baráti társasággal járnak szórakozni (81 százalék), rendkívül kevesen szoktak egyedül menni (egy százalék), de kizárólag a párjukkal is csupán három százalékuk.

5. számú ábra
Általában kikkel szokott szórakozni menni? (%)

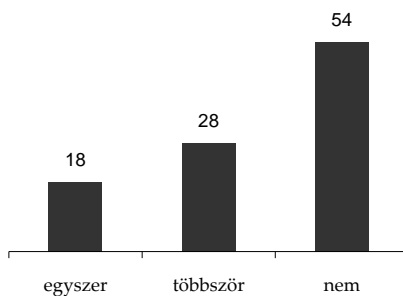
A válaszadók húsz százaléka számolt be arról, hogy fővárosi szórakozóhelyen már érte erőszakos inzultus. Ezek azonban nem feltétlenül büntetőjogilag tényállászerű cselekmények, bár többen pofozkodást, verekedést, rablást, hajhúzást említettek, de sokan úgynevezett kötekedést, összetűzést, inzultálást, amely kifejezésekről nehéz megállapítani, hogy pontosan mit is takarnak, illetve néhányan úgynevezett beszólást, összeszólalkozást, telefonlopást, amelyek nem erőszakos cselekmények.

6. számú ábra
Érte-e már valamilyen erőszakos inzultus fővárosi szórakozóhelyen? (%)

Másokat érintő erőszakos cselekményről már jóval gyakrabban, 46 százalékos arányban történt említés (18 százalékos arányban egy ízben, míg 28 százalék esetében többször is). Bár egyes esetekben itt is kérdéses a kategóriába sorolás, a megfogalmazások alapján már az említett esetek jóval nagyobb része minősül erőszakos tettnek (például tömegverekedés, verés, ütés, tettlegesség stb.), mint a személyes érintettségénél. Ez valószínűleg arra vezethető vissza, hogy a más személyeket érő inzultusokat a megkérdezettek valóban csak a súlyosabb, erőszakosnak minősülő esetekben tartották említésre érdemesnek.

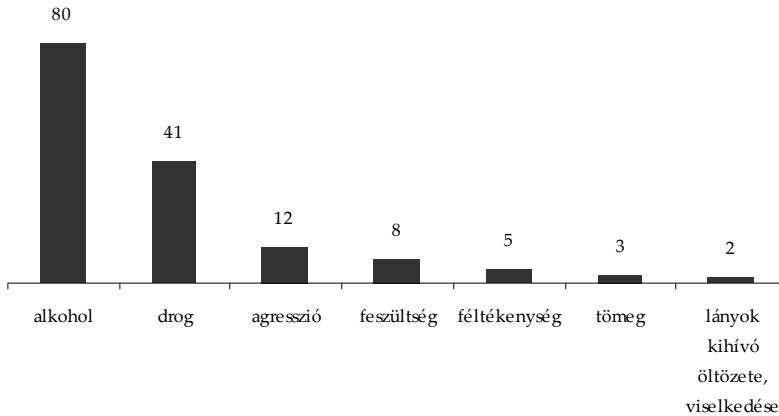
7. számú ábra
Volt-e már szemtanúja fővárosi szórakozóhelyen másokat érintő erőszakos cselekménynek? (%)

Arra a nyitott kérdésre, hogy a válaszadó szerint *mely tényezők okozzák a legtöbb erőszakos cselekményt* a szórakozóhelyeken, legtöbben az alkoholt (80 százalék), valamint elég sokan a drogot (41) jelölték meg. A megkérdezettek 12 százaléka az agressziót, nyolc százaléka a feszültséget, öt százalék a féltékenységet, három százalék a tömeget, két százalék pedig a lányok kihívó öltözetét, viselkedését említette.

8. számú ábra

Milyen tényezők okozzák a legtöbb erőszakos cselekményt a szórakozóhelyeken? (%)

Arra a szintén nyitott kérdésre, hogy *kik, mely személyek okozzák a legtöbb erőszakos cselekményt* a szórakozóhelyeken, legtöbbször a romákat jelölték meg (42 százalék), a „beképzelteteket”, „felvágósakat” hat, a szkinhedeket, „rasszista magyarokat” öt százalék tartotta veszélyesnek. A romákkal kapcsolatos ilyen ellenszenv feltehetően az általános előítéletről és nem a konkrét tapasztalatokból származik, mivel a szórakozóhelyek üzemeltetői – annak ellenére, hogy a beszélgetésekből kiderült, a többségük nem szimpatizál a romákkal – általában nem tartották őket olyanoknak, akikkel különösen sok gond lenne.

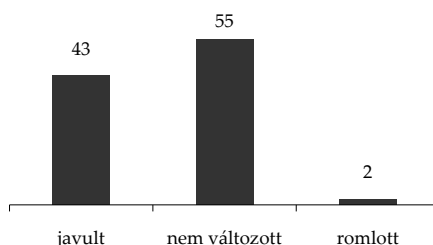
A szórakozóhely kiválasztásánál a válaszadók 49 százaléka állította azt, hogy nagymértékben játszik szerepet a döntésében, hogy azt mennyire tartja biztonságosnak, 34 százalékuk ezt kismértékben veszi figyelembe, míg 17 százalékuk bevallotta egyáltalán nem foglalkozik ezzel a szemponttal. E kérdésnél jelentős különbség mutatkozott a nemek között: úgy tűnik, a nők sokkal elővigyázatosabban, több figyelmet fordítanak arra, hogy a felkeresett szórakozóhely biztonságos legyen (58 százalékuk döntésében nagy-, 30 százalékuknál kismértékben játszik ez szerepet, míg csupán 12 százalékukat nem foglalkoztatja e kérdés). Ezzel szemben férfiaknál ez a szempont 38,5, 38,5 és 23 százalék arányban jelentkezik, tehát a férfiak csaknem negyedét nem érdekli a kiválasztott szórakozóhely biztonsági szintje, kockázatossága.

Arra a kérdésre, hogy a válaszadó nevezzen meg három olyan fővárosi szórakozóhelyet, amelyet nem tart biztonságosnak, a legtöbbször a Hajógyári-szigeten lévő helyeket jelölték meg. Közülük is kiemelkedik a Coronita, a jól ismert after party

music club, amely hajnali négy órakor nyit, és sokak véleménye szerint a drogosok törzshelye.

A West-Balkánban történt tragédia óta a megkérdezettek jelentős része (43 százalék) szerint javult a *szórakozóhelyek biztonsága*, 55 százalékuk szerint nem változott a helyzet, míg elenyésző számban (két százalék) gondolták úgy, hogy romlott.

9. számú ábra
Tapasztalata szerint a West-Balkánban történt tragédia óta változott-e a szórakozóhelyek biztonsága? (%)

A szórakozóhelyeken tevékenykedő *biztonsági őrök* a biztonsági helyzet kulcs-szereplői, nincs is olyan komolyabb üzlet, ahol ne alkalmaznák őket. Törvényes és szakszerű fellépésük sok súlyosabb cselekményt megakadályozhat, mindamellett gyakran hallani a túlkapásaikról is. A megkérdezettek nagyjából kivétel nélkül szükségesnek tartják a jelenlétüket, de csupán 23 százalékuk elégedett velük maradéktalanul és véli úgy, hogy jól végzik a munkájukat. A legtöbben a stílusukat nem tartják megfelelőnek (45 százalék), míg a válaszadók 27 százaléka szerint sokszor indokolatlanul erőszakosak.

10. számú ábra
Mi a véleménye a szórakozóhelyeken tevékenykedő biztonsági őrökről? (%)

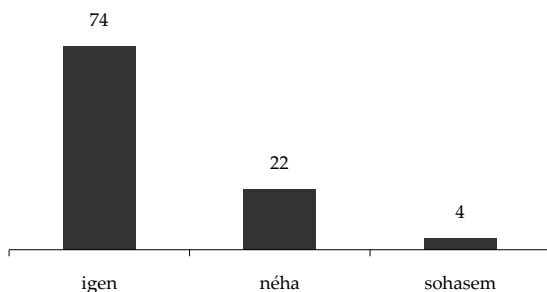
A biztonsági őrök szerepének jelentőségét mutatja az a tény is, hogy könnyebb sérülést okozó bántalmazás esetén a válaszadók 44 százaléka az ő intézkedésüket kérné, míg a rendőrséghez 28 százalékuk fordulna. 16 százalékuk úgy gondolja, hogy a sérelem megbosszulása lenne a legcélravezetőbb megoldás, míg 9 százalékuk semmilyen intézkedést, eljárást sem szeretne, ezért inkább senkinek sem szólna, és túllépne az eseten.

11. számú ábra
**Mit tenne, ha egy szórakozóhelyen úgy bántalmaznák,
 hogy könnyebb sérülést szenvedne? (%)**

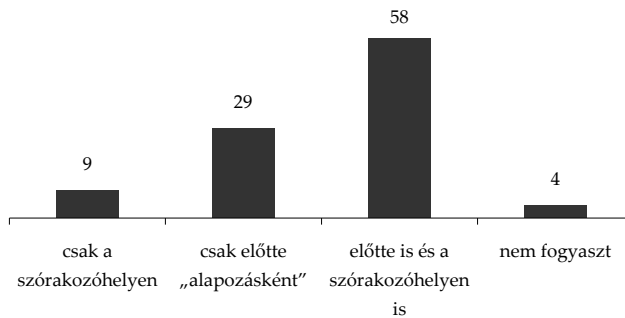
Az éjszakai szórakozás és az *alkoholfogyasztás* szoros korrelációját mutatja, hogy a megkérdezetteknek csupán négy százaléka nem szokott sohasem alkoholt inni, 22 százalékuk néha, 74 százalékuk pedig mindig. A szórakozóhelyre járó egyetemisták 82 százaléka, a szakközépiskolások/szakiskolások 72, a gimnazistáknak pedig 71 százaléka fogyaszt mindig alkoholt, amikor éjszaka szórakozni megy.

12. számú ábra
Szokott-e alkoholt fogyasztani, amikor éjszaka szórakozni megy? (%)

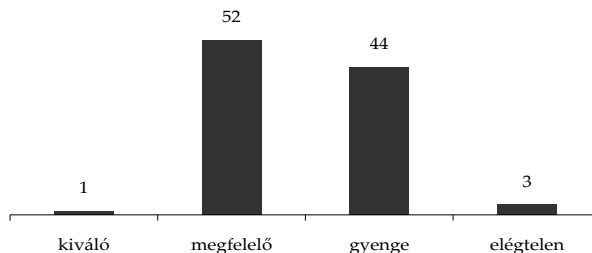
Bevett szokás az úgynevezett *alapozás*, vagyis a szórakozóhely felkeresése előtti alkoholfogyasztás, ami gondoskodik a kellően laza hangulatról, és emellett költségcsökkentő hatása is van, mivel jóval olcsóbb forrásból történik, mint a szórakozóhelyek árszínvonala. A válaszadók 29 százaléka nyilatkozott úgy, hogy csak a szórakozás megkezdése előtt, alapozásként fogyaszt alkoholt, 58 százaléka szórakozóhelyen és előtte is, és csupán kilenc százalékuk iszik kizárólag a szórakozóhelyen, négy százalék pedig sehol sem.

13. számú ábra
Amikor szórakozni megy, hol fogyaszt alkoholt? (%)

A *kábítószereket* a többség (46 százalék) több baj okozójának tartja, mint az alkoholt. A válaszadók 35 százaléka szerint ugyanannyi gondot jelentenek, míg 19 százalékuk véleménye szerint a kábítószeres kevésbé veszélyesek. A könnyű drogok esetleges legalizálását a döntő többség (58 százalék) elutasítja, 28 százalék egyetértene vele, 14 százalék pedig nem tudott határozott választ adni erre a kérdésre. A fővárosi éjszakai szórakozóhelyek *biztonságát négyfokú skálán* a válaszadók 52 százaléka megfelelőnek, 44 gyengének, három elégtelennek egy százalék pedig kiválónak értékelte.

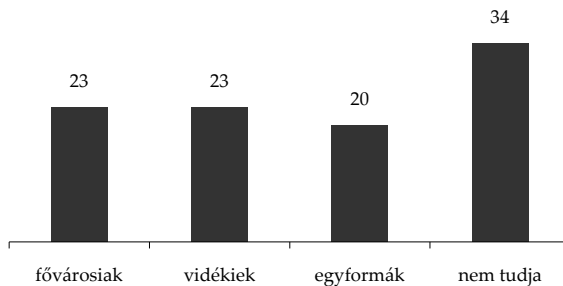
14. számú ábra
Milyennek tartja a fővárosi éjszakai szórakozóhelyek biztonságát? (%)

Egyértelműen határozott vélemény a vendégek részéről sem alakult ki azzal a kérdéssel kapcsolatban, hogy a fővárosi vagy a vidéki éjszakai szórakozóhelyek biztonságosabbak-e. A megkérdezettek egyaránt 23-23 százaléka voksolt a két lehetőség valamelyikére, míg 20 százalékuk úgy gondolta, hogy egyformák, 34 százalékuk pedig nem tudott állást foglalni.

15. számú ábra

Véleménye szerint a fővárosi vagy a vidéki szórakozóhelyek biztonságosabbak? (%)

Arra a kérdésre, hogy szokott-e magánál tartani valamilyen önvédelmi eszközt, amikor éjszaka szórakozni megy, a megkérdezettek nyolcvan százaléka nemleges választ adott. Az önvédelmi eszközök közül legnépszerűbbnek a gázspray és a paprikaspray (ezekkel a megkérdezettek nyolc százaléka szokta felfegyverezni magát), a kés, bicska (négy százalék), valamint a boxer (két százalék) bizonyult. Emellett néhányan megjelölték még a viperát, a sokkolót és a gázpisztolyt is. Egyéb önvédelmi eszközként beszámoltak még acélbetétes bakancsról, biliárdgolyóról, öngyújtóról („ökölbe szorítva a verekedés során”), és parfümről: „ha bántanak, a szemükbe fújom”. Néhányan többéves karatetudásukra hivatkoztak, és volt, aki önvédelmi eszközként azt írta, hogy „a bátyám”. A férfiak és a nők egyébként csaknem azonos, egyötöd-egyötöd arányban visznek magukkal szórakozáskor önvédelmi eszközt, csak míg a férfiak a kést kultiválják, addig a nők a gázspray-t.

Az erőszakos bűncselekmények megelőzésének eszközei közül (a 21 válaszlehetőségből többet is meg lehetett jelölni) a sor legelején – talán kissé meglepő módon – a bűnmegelőzés társadalmi eszközei álltak: a jobb családi nevelés (61 százalék), illetve a magasabb életszínvonal (53). Negyven százalék feletti eredményt ért el a több rendőr (47), az általában súlyosabb büntetések (43), illetve az erőszakos hajlamúak kötelező pszichológusi kezelésének (41) hangsúlyozása is. A válaszadók legkevésbé alkalmas prevenciós eszköznek a kínzást jelentő büntetések alkalmazását (10), a jövőbeni genetikai beavatkozás lehetőségét az erőszakos gének kiiktatására (7)

és az alkoholtilalom bevezetését (4) tekintették. Utóbbi mutató egyébként pontosan megegyezik az alkoholt sohasem fogyasztók arányával.

A szórakozóhelyeket nem látogatók e kérdés kapcsán általában erőteljesebben fejezték ki a keményebb megoldások, állami, hatósági intézkedések iránti igényüket, mint a szórakozóhelyekre járók.

Így például több rendőrt 57 százalékuk, a kábítószer-terjesztőkre a legsúlyosabb büntetés kiszabását 51 százalékuk, a rendőrök számára nagyobb hatalom biztosítását 23 százalékuk, a kínzást jelentő büntetések alkalmazását, a szemet szemért, fogat fogért elv érvényesítését és az alkoholtilalom bevezetését is 17 százalékuk tartotta alkalmas megelőzési eszköznek.

A szórakozóhelyre járó fiatalok 38, a nem járók 30 százaléka hallott arról, hogy a szülők riadóláncot hoztak létre a gyermekeik biztonságos szórakozásáért. Négy megkérdezett szülője, ötnek pedig egyéb hozzátartozója, ismerőse vesz részt a riadólánc tevékenységében.

Táblázat
Milyen eszközökkel lehetne leghatékonyabban megelőzni az erőszakos bűncselekményeket?

Eszközök	Megoszlás (%)
alkoholtilalom bevezetése	4
jövőbeni genetikai beavatkozás az erőszakos gének kiiktatására	7
kínzást jelentő büntetések alkalmazása	10
szemet szemért, fogat fogért elv érvényesítése	11
önvédelmifegyver-tartás engedélyezése	14
szomszédok nagyobb odafigyelése	15
rendőrök számára nagyobb hatalom biztosítása	17
kevesebb erőszak a filmekben, számítógépes játékokon stb.	21
erőszakos hajlamúak kötelező orvosi kezelése	25
halálbüntetés visszaállítása	26
polgárőrök számának növelése	27
konfliktuskezelő tréningek	35
kábítószer-terjesztőkre a legsúlyosabb büntetés kiszabása	36
több munkahely	38
támadás esetén korlátlan önvédelmi jog	38
jobb iskolai nevelés	40
erőszakos hajlamúak kötelező pszichológusi kezelése	41
általában súlyosabb büntetések	43
több rendőr	47
magasabb életszínvonal	53
jobb családi nevelés	61

Összegzés

Az utóbbi években jelentősen megváltozott a fővárosi éjszakai élet és a fiatalok szórakozási kultúrája is. Budapest hétvégenként éjszaka a szórakozóhelyek környékén teljesen más arcát mutatja, szinte egyetlen nagy bulivá alakul át. Megváltozott a szórakozóhelyek világa, mind mennyiségileg, mind szerkezetileg, minőségileg. Az egykorvolt néhány ifjúsági, egyetemi klub és egy-két night-club, éjszaka is nyitva tartó étterem szűk kínálatát felváltotta számtalan, nemzetközileg is ismertté vált romkocsmá, tömegeket befogadó diszkó, pub, klub. E szórakozóhelyeket nemcsak a hazai fiatalok tízezrei árasztják el, hanem – különösen a fapados légitársaságok térhódítása nyomán – nyugat- és észak-európai kortársaik is.

A fiatalok igénylik az önfelelt éjszakai szórakozást, a szülők meg aggódnak a teljesen felügyelet nélkül maradó, az éjszakába induló gyermekeik testi épsége, biztonsága miatt. Ezt az aggodalmat felerősítette a közelmúltban történt néhány, az éjszakai szórakozóhelyek világához kapcsolódó tragikus eset.

Egyértelműen megváltoztak a szórakozási szokások, a buli egyre később kezdődik, a résztvevők egyre fiatalabbak, többnyire már úgynevezett „alapozás” után mennek a szórakozóhelyekre. A konfliktusok hátterében leginkább az alkohol és a kábítószer áll, valamint az úgynevezett „sensation seeking”, az élménykeresés jelent veszélyt a fiatalok számára.

Az éjszakai szórakozóhelyek üzemeltetése rendkívül nagy üzlet, egy-egy nagyobb helynek évente több százmilliós tiszta bevétele van. A szórakozóhelyek üzemeltetői abban érdekeltek, hogy ne legyen nézeteltérés lehetőleg sem bent, sem közvetlenül a szórakozóhely előtt. A benti konfliktusokat általában a biztonsági őrök „elintézik”, ritkán fordulnak a hatóságokhoz. Az üzemeltetők számára az a lényeg, hogy a közönség fogyasszon.

A védelmi zsarolás már nem domináns jelenség, alapvetően eldőlt az erőviszonyok, kialakult a szórakozóhelyek tulajdonosi szerkezete, viszonylag stabil helyzet jött létre. Mindazonáltal számolni kell a második generációs bűnözéssel, ennek tagjai már jobb társadalmi közegből valók, képzetebbek, rafináltabbak, más módszereket alkalmaznak, ez újfajta próbatétel a rendőrségnek is.

A fővárosi éjszakai szórakozóhelyek piaca viszonylag koncentrált, bár nem egyetlen személy vagy érdekcsoport uralja, de vannak rendkívül meghatározó, erős befolyással bíró személyek, akiknek a szerepe egyre nő, a torta legértékesebb részén nem túl sok ember osztozik. Van olyan, akinek országos szinten is kiterjedt kapcsolatai vannak, de a vidéki helyeket alapvetően a helyi „erős emberek” uralják.

Biztonsági intézkedésként szinte minden jelentősebb szórakozóhelyen biztonsági személyzet dolgozik, úgynevezett face-controllt (belépők ellenőrzése) alkalmaznak, a belső térben pedig zártláncú, képrögzítésre képes kamerarendszer működik.

Az üzemeltetők a környező utcákban örömmel vennék az intenzívebb rendőri jelenlétet, a saját üzletükben azonban nem, mert szerintük az elriasztaná a vendégek többségét.

A kutatáskor megkérdezett vendégek (középiskolások és egyetemi hallgatók) többsége (52 százalék) megfelelőnek ítélte a fővárosi éjszakai szórakozóhelyek biztonságát (44 százalék gyengének, három elégtelennek egy pedig kiválónak).

A megkérdezettek szinte kivétel nélkül szükségesnek tartják biztonsági őrök jelenlétét, de csak 23 százalékuk elégedett velük maradéktalanul és véli úgy, hogy jól végzik a munkájukat. A legtöbben a stílusukat nem tartják megfelelőnek (45 százalék), míg a válaszadók 27 százaléka szerint sokszor indokolatlanul erőszakosak.

Nem állítható, hogy Budapesten teljesen veszélytelen az éjszakai szórakozás, hiszen különösen az alkohol, illetve az egyéb tudatmódosító szerek hatása alatt lévők esetenként kiszámíthatatlan erőszakos cselekményeket is elkövethetnek, illetve az e szereket (esetleg akaratlanul is) fogyasztók könnyen áldozatokká válhatnak, de úgy tűnik, a fővárosi éjszakai szórakozóhelyeken kevésbé a csoportosan elkövetett, élet, testi épség elleni, súlyos, szándékos bűncselekményektől kell tartani, mint inkább a megengedettnél nagyobb tömeg miatti potenciális tragédiáktól.

A prevenció legfontosabb eszköze a szabályok következetes betartása és betartatása, a hatóságok részéről nemcsak a tragédiákat követő, kampányszerű, hanem a folyamatos és előre nem látható kontroll. Lényeges, hogy csak megfelelő képesítésű, kulturált biztonsági őrök lássanak el szolgálatot. Mindemellett a szórakozóhelyek környezete, a környező közterületek gyakran súlyosabb veszélyeket rejtnek, mint az ellenőrzött belső terek.

A vendégek oldaláról az áldozattá válás elkerülésének fontos szempontja, hogy lehetőség szerint ne egyedül, hanem mindig többen, egymásra figyelve, felelősséggel, a zsúfolt helyeket és a kötekedésre okot adó szituációkat kerülve szórakozzanak.

Bevezetés a kábítószer-gazdaságtanba I.

A tanulmány arra kérdésre keresi a választ, hogy a büntető igazságszolgáltatás rendszere képes-e felvenni a versenyt az egyre dinamikusabb drogpiaccal. Elemzi a kínálati drogpiacon és a visszaszorítására szerveződött intézményi piacon főbb jellemzőit. Az üzleti tevékenység, a profitmaximalizálás, a gazdasági érdekek védelme nemcsak a kábítószerpiacon kínálati oldalán folyik, hanem a kábítószer elleni küzdelem piacán is. Ez a piac legalább annyira profitábilis és egyes állami intézményrendszeren és az államháztartáson belül erős lobbival áll mögötte, mint amennyire a kábítószer-termelői és -kínálati piac a világgazdaságon belül. A szerző szerint habár rendkívül költséges és nem túl eredményes, a drogpiacon szereplőknek mégsem érdekük a büntető igazságszolgáltatás dominanciájának csökkentése, holott a hagyományos kriminálpolitikai eszközök elavultak és egyre több kárt okoznak. A jelenség újraértelmezésére és a problémakezelési irányok változtatására van szükség.

Napjainkban a kábítószer-kereskedelem olyan illegitim gazdasági tevékenységgé vált, amely jelenleg a világpiacon – éppen az illegitim volta miatt – az egyik legnagyobb profitot termelő árucikk előállításával, terjesztésével, eladásával foglalkozik. Meggyőződésem, hogy leginkább abban különbözik más, legális termékkel történő kereskedelmi tevékenységtől, hogy az illegalitás miatt a termékek előállítása és disztribúciója eltérő piaci feltételeket és gazdasági érdekérvényesítési módokat igényelt. A keresleti és kínálati oldali szereplők makropiaci magatartása azonban nem sokban különbözik a legális piaci szereplőkéétől.

Ehhez képest a nemzeti drogpolitikákban még mindig a kriminálpolitikai elemek dominálnak. Valamiért még mindig azt hisszük, hogy minél többet költünk bűnüldözésre, annál sikeresebbek leszünk a kábítószerpiacon visszaszorításában.

Az új pszichoaktív anyagok¹ megjelenése a drogpiacon azonban új stratégiákra és új drogpolitikai megközelítésekre kell hogy sarkalljon. Ezeknek a szerekeknek a piaca ellen a kínálatcsökkentés hagyományos eszközei már nemcsak elégtelenek, de egyenesen alkalmazhatatlanok is.

¹ Új pszichoaktív anyag: olyan tiszta formában vagy készítményben található új kábítószer vagy új pszichotróp kábítószer, amely nem szerepel az Egyesült Nemzetek Szervezete kábítószeréről szóló, 1961. évi egységes egyezményének jegyzékeiben, vagy az Egyesült Nemzetek Szervezete pszichotróp anyagokról szóló 1971. évi egyezményének jegyzékeiben, és amely hasonló fenyegetést jelenthet a közegészségügyre, mint az előbbi egyezményekben felsorolt anyagok (2005/387/IB tanácsi határozat).

Bűncselekmény vagy állami monopólium?

Néhány évszázaddal ezelőtt még a kábítószer-kereskedelem nem titokban, hanem az egyes államok közreműködésével nyíltan zajlott. Az európaiak, Angliával az élen, a kor legnagyobb kereskedői voltak a XVI–XVII. században, és a kábítószer nagy részét Ázsiából szerezték be. A kereskedelmi jogokat az államok, azon belül hatalmas társaságok birtokolták (például a *Brit Kelet-indiai Társaság* vagy holland és francia társaságok). A *Brit Kelet-indiai Társaságnak* óriási hatalma volt, és a XVII. század folyamán Kínával is kereskedni kezdett.² Amikor a társaság tudomására jutott, hogy a portugálok³ saját gyarmatukon, Makaón keresztül jó áron adnak el Kínában ópiumot, a társaság vezetői elhatározták, hogy a Kínába irányuló exportjuk középpontjába az ópiumot állítják, azt pedig Indiában termelik. Az angolok így próbálták megvetni a lábukat Kínában, Kína ugyanis mindig elzárkózott a nyugati világ elől. Az ópiumkereskedelem célja az volt, hogy ópiumért cserébe selyemhez és teához juthasson a társaság. Így aztán Indiában hozzákezdtek a jó minőségű ópium termeléséhez. A kereskedelem, azaz a kínai császár tiltó rendelete ellenére folytatott „feketekereskedelem” hamarosan rendkívül jövedelmezővé vált (1832-ben 15,5 millió dollár értékű volt az ópiumexport, ami Kína importjának mintegy hatvan százalékát tette ki.)⁴ Nyilvánvaló, hogy az óriási méreteket öltő ópiumcsempészség lehetetlen lett volna a korrupció eszközével megtámogatott kantoni mandarinok segítsége nélkül. Ezzel párhuzamosan azonban robbanásszerűen

² 762-ben, miután Bagdad lett az Abbasszida Birodalom új fővárosa, a kalifátusnak lehetősége nyílt a keleti kapcsolatai bővítésére, így a Kínával történő kereskedelemre is a IX. századtól. „Feltételezhető, hogy a sumérok már 5000 évvel ezelőtt használták az ópiumot és adták át ismereteiket az őket követő népeknek. Az Assurban folytatott ásatások során feltárt és a világ legrégebb (i. e. 7. század) gyógyszerkönyvének tekinthető agyagtáblák valószínűsítik, hogy az Asszír Birodalomban széles körben használták gyógyszerként az ópiumot. [...] A rendszeres kereskedelmi kapcsolatok valószínűleg katalizálták Kínában az ópiumhasználat és az ópiummák terjesztés elterjedését...” Bayer I.: A drogok történelme. Aranyhal Kiadó, 2000, 52–56. o. Gyakorlatilag Vasco da Gama Indiába történő eljutása után indultak el a változások. A portugálok Indiában észrevették a keleti ópiumkereskedelemben rejlő lehetőségeket. 1516 után jelentek meg az első portugál hajók Kína partjainál, és ezzel kezdetét veszi a kínai–európai közvetlen (arab közvetítés nélküli) kereskedelem. A portugálok ezzel egyidejűleg átvették az araboktól az India–Kína közti ópiumkereskedelem nagy részét is.

³ Habár már Homérosz is megénekli az ópium gyógyító és mámorító hatását az Odüsszeiában, és Nagy Sándor közvetítése révén Indiába is eljut, mégis 1729-ig kell várnunk, míg az első kínai rendelet megszületik az ópiumszívás visszaszorítására. Nem volt és nem is lehetett túl eredményes, mert ebben az időben az ópium importját a portugálok ellenőrizték, akik a prohibíció hatálybalépése utáni évben kétszázezer font ópiumot szállítottak Kínába.

⁴ Bayer I.: i. m. 107. o.

elterjedt az ópium egész Kínában, ahol azt korábban is ismerték, de meghonosodása nem volt jelentős. A virágzó kereskedelem révén a Kelet-indiai Társaság hatalmas pénzüsszegekre tett szert, ami szemet szúrt a Brit Birodalom többi kereskedőjének is. 1834-ben megszavazták a társaság monopóliumának eltörlését. (A hitelesség kedvéért fontos megjegyezni, hogy ennek ellenére az indiai ópiummonopólium továbbra is a társaság kezében maradt.) Az ópiumimport katasztrofális egészségügyi, gazdasági és igazságügyi következményei miatt 1839 márciusában Kína betiltotta az ópiumimportot, és megsemmisítette az ország területére becsempészett nagy mennyiségű kábítószerrel. Ennek következményeként 1840-ben kirobbant az első ópiumháború Anglia és Kína között.⁵

A XX. század elejéig (az Egyesült Királyságban 1908-ig, hazánkban pedig 1920-ig, a versailles-i békeszerződés megkötéséig, ugyanis annak révén az első, 1912-es „hágai” nemzetközi ópiumegyezményt is ratifikáltuk) az ópium és annak derivátumai legális kereskedelmi árucikkek voltak. Olyannyira, hogy a kereskedelmi érdekek sérülése miatt államok háborúztak. Nem szólt másról a kábítószerkereskedelem, mint tisztán üzletről, függetlenül a fogyasztásának elterjedéséből származó esetleges negatív egészségügyi, illetve társadalmi hatásoktól.

Ma is ugyanez a helyzet! Csak a legális és illegális termékek köre változik folyamatosan a társadalmi, gazdasági érdekek és érdekérvényesítések függvényében.

A modern társadalmakban nemcsak a kábítószeres fogyasztása tiltott, hanem kvázi a drogkereskedelem és a drogpiacon legalizálása is. Hiszen amíg a kereslet magas, a tiltás pedig széles körben érvényesül, a termék kereskedelméből származó extraprofit minden képzeletet felülmúl.

„A jognak – hagyományos szerepe szerint – védenie kell az életet, testi épséget, a becsületet, a magánéletet, a magántulajdont, a közösségi tulajdont és az államérdeket. Úgy tűnik azonban, hogy azok az érdekek, amiket a jognak védenie kell, jelentős változásokon mennek át.”⁶ Nem kétséges, hogy a jog legitimitása és a jogbiztonság akkor érvényesülhet, ha az adott jogi norma, a hatályos törvények olyan értékeket testesítenek meg, amelyek egybeesnek a társadalom és – napjainkban legfőképp – a gazdaság érték- és normarendszerével. A jog legitimitása és a jogbiztonság azonban alkalmanként

⁵ A britek könnyű győzelmet arattak, így 1842-ben Nankingban létrejött a békeszerződés, de Angliának kemény kikötései voltak Kínával szemben. Kínának a megsemmisített ópium miatt jelentős összegű kártérítést kellett fizetnie, továbbá Kantont és még négy kikötőt meg kellett nyitnia a britek előtt, valamint ekkor vált Hongkong koronagyarmattá. Részletesebben például Beeching, J.: *The Chinese Opium Wars*. Mariner Books, 1977; Fay, P. W.: *The Opium War, 1840–1842*. University of North Carolina Press, 1998

⁶ Szabo, D.: *Kriminológia és kriminálpolitika*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1981, 265. o.

bizony harcban áll(t) az egyéni szükséglet vagy kényszer, illetve a másokon átlépő egyéni gazdasági érdekekkel.

Kérdés, hogy a jogrendszert és az igazságszolgáltatást akarjuk-e, tudjuk-e, merjük-e, sőt lehet-e igazítani a „közfelfogáshoz” és az aktuális társadalmi-gazdasági helyzethez. Vagy a közfelfogás és a gazdasági értékek ellentmondanak egymásnak? Egyáltalán: kinek kedvezhet, és kinek lehet érdeke a kábítószeres és a kábítószer-fogyasztás legalizációja?

A drogkereskedelem számokban

Az illegális drogpiac éves forgalmának becslésére legalább annyi kísérlet történt, illetve történik⁷, mint amennyi a becslés metodikáját és eredményét érő tudományos kritikai észrevétel. Mindezeket szem előtt tartva vizsgáljuk meg a következő adatokat az elmúlt évekből.

Az ENSZ Kábítószer-ellenőrzési és Bűnmegelőzési Hivatala (United Nations Office on Drugs and Crime; UNODC) és a Nemzetközi Valutaalap (IMF) becslése szerint⁸ az illegális drogkereskedelemből származó haszon 2010-ben mintegy hatszázmilliárd dollár volt, ez a világ kereskedelmének 7,6 százaléka. Megközelítőleg másfél trillió dollár drogkereskedelemből származó pénzt mostak tisztára jogszerűen működő vállalkozásokon keresztül, vagyis a világ GDP-jének az öt százalékát! A kábítószer-kereskedelem a legprofitábilisabb önálló szektorként működik a feketegazdaságban. A nagyobb szervezett bűnözői csoportok bevételük mintegy hetven százalékát kábítószer-kereskedelemből szerzik. Az UNODC 2010-es jelentése szerint körülbelül 210 millió ember használt kábítószerrel 2010-ben a világon (21 magyarországnyi népesség!), és mintegy kétszázezer ember halt meg kábítószer-fogyasztás miatt.

A profit mértéke a kereskedelem különböző szintjein eltérő: háromszáztól kétezer százalékig terjedő extraprofitot maximalizálnak. A transznacionális és helyi szervezett bűnözői csoportok azért folynak bele a kábítószer-kereskedelembé, mert ebben az iparágban a legrövidebb idő alatt a legmagasabb profit maximalizálható.

⁷ Thoumi, F. E.: The Numbers Game: Let's All Guess the Size of the Illegal Drug Industry! Journal of Drug Issues, vol. 35, no. 1, 2005, pp. 189–190.; Bachelet, P.: Mexico Now Top Supplier of US Drugs. Miami Herald, July 31, 2005; World Drug Report 2010. United Nations Publication, Sales No. E. 10. XI. 13., p. 42.; Abt Associates: What America's Users Spend on Illegal Drugs 1988–2000. Washington, D.C.: Office of National Drug Control, December 2001, p. 2.

⁸ <http://en.rian.ru/world/20100530/159275376.html>; <http://socialcorruption.com/news/worldwide-dilemma-drug-trafficking-and-violent-take-over-solution>

Az Egyesült Államok kábítószer elleni hivatalának (Drug Enforcement Administration; DEA) adatai szerint egy kábítószerfüggő naponta harminc és ötven dollár közötti összeget költ kábítószerre. Egy heroinfüggő Németországban átlagosan százötven eurót, Oroszországban ezerkétszáz-kétezer rubelt.

1906-ban, az első nemzetközi kábítószer elleni (közismertebb nevén sanghaji) konferencia előtt három évvel mintegy huszonötmillió ember használt ópiumot a világon (ez a Föld népességének másfél százalékát alkotta akkor)⁹, és kontinensünkön ez idő tájt negyvenegyezer tonna ópiumot állítottak elő.

Míg a múlt század elején az ópiummák termesztése, az ópium illegális előállítása széles területeket ölelt fel Kínától Indonéziáig, Burmától Indiáig, Törökországtól és Perzsiától a balkáni országokig, addig napjainkban az ópiummák termesztése elsősorban Afganisztánhoz köthető: itt állítják elő a világ illegális ópiumtermelésének 89 százalékát. 2009-ben 6900 millió tonnát, de Mianmarban (330 millió tonna) és a latin-amerikai országokban (Mexikó, Kolumbia) is folyik illegális ópiummák-termesztés és ópium-előállítás. 2003 óta Mexikó a világ harmadik legnagyobb ópiumforrása; az ott előállított mennyiség 2009-ben közelített a mianmarihoz (325 millió tonna).¹⁰

Míg az opiátpiac hozzávetőlegesen 68 milliárd dollár értékű forgalmat bonyolított le 2009-ben, addig a kokainpiac 85 milliárdos. Egyes becslések szerint (UNODC)¹¹ 460-480 millió tonna heroint (ópiummákból készült opiát típusú anyag) forgalmaztak világszerte, ebből 2009-ben 375 millió tonna (81 százalék) el is jutott a fogyasztókhoz. Az opiátpiac 68 milliárd dollár értékű forgalmából 2009-ben a heroinvásárlók 61 milliárd dollárt fizettek ki. A heroin illegális drogpiaci ára rendkívül nagy szórást mutat. Habár Afganisztánban 2010-ben növekedtek az árak, egy gramm így is négy dollárba került. Nyugat- és Közép-Európában a fogyasztók negyven-száz dollárt fizetnek egy grammért, az Egyesült Államokban és Észak-Európában százhetven-kétszázat, Magyarországon negyven-hetven dollárt.

Az előállítási, a szállítási és elosztási költségen és a kereskedő hasznán túl a „termék” árát befolyásolja az a „rizikó- vagy kockázati költség” is, amelyet a kereskedő (díler) azért vállal, hogy az illegális terméket a fogyasztóhoz eljuttassa. Ez esetben is igaz az az általános gazdasági tézis, hogy minden annyiért adható el, amennyit a vásárlók hajlandók fizetni érte. Így már nem olyan meglepő az előbbi árkülönbség.

⁹ A Century of International Drug Control. Extended version of Chapter 2 of the World Drug Report, UNODC, 2008.

¹⁰ World Drug Report 2010. United Nations Publication, Sales No. E.10. XI. 13., p. 20.

¹¹ Uo. 16. o.

Azokban az országokban – az országok gazdasági helyzetén túl –, amelyekben a kábítószer-fogyasztás és/vagy kábítószer-kereskedelem miatt a lebukás kockázata nagyobb, jobban érvényesül a joghatásosság, és ez megnöveli a rizikó költséget, ezzel egyenes arányban emelve a „termék” árát. Lényeges, hogy ne jobb felderítési és/vagy eredményességi mutatókról beszéljünk, hanem joghatásosságról! Ez a terminológia ugyanis azt tételezi, hogy olyan jogszabályok vannak érvényben, amelyek egyrészt a társadalom többsége számára elfogadhatók, azaz jelentős társadalmi támogatottságuk van, másrészt a jogalkalmazók számára egységesen értelmezhetők és betartathatók. Ez pedig erősen kedvez a cselekmények felderítésének és a büntetőeljárások keretében történő bizonyításának is.

A kínálati piac

Elképesztő számok, csillagászati összegek és mindez nem más, mint tisztán üzlet. Az üzleti tevékenység, a profitmaximalizálás, a gazdasági érdekek védelme azonban nemcsak a kábítószerpiac kínálati oldalán folyik, hanem a kábítószer elleni küzdelem piacán is. Sőt! A kábítószer elleni küzdelem piaca legalább annyira profitábilis és egyes állami intézményrendszereken és az államháztartáson belül erős lobbival áll mögötte, mint amennyire a kábítószer-termelői és -kínálati piac a világgazdaságon belül.

A legfőbb cél minden esetben egyértelműen a haszonszerzés, a profit maximalizálása. A kínálati oldalon a profitszerzés lehetséges mértéke a különböző piaci tevékenységi körök és elosztási szintek között nagy különbségeket mutat, ráadásul az árucikk illegitimitása miatt az illegális drogpiacon tevékenykedő piaci szereplőknek a hatóságokkal való összeütközés, áruvesztés, esetleg hosszabb időtartamú szabadságvesztés-büntetés kockázatával is számolniuk kell. De még így is jócskán megéri.

Az illegális kábítószerpiac számos hasonlóságot mutat a legális piacokkal. Amint azt *Arlacchi* is lejegyezte, „*vannak eladók és vevők, nagykereskedők és kiskereskedők, importőrök és disztribútorok, árstruktúrák, egyensúlyi helyzetek, profitok és némely esetben veszteségek*”.¹² A kábítószer-kereskedők olyan termelési és elosztási stratégiát, direktmarketinget dolgoztak ki, amely a legitim árucikkek termelésétől és forgalmazásától eltérően, kalkulál az igazságügyi hatósági beavatkozások miatti

¹² *Arlacchi, P.: Some Observations on Illegal Markets. In: Ruggiero, V. – South, N. – Taylor, I. (eds.): The New European Criminology, Crime and Social Order in Europe. Routledge, London, 1998, p. 204.*

veszteségekkel, illetve az igazságszolgáltatással és egyéb hatóságokkal kapcsolatos egyéb kiadásokkal („kenőpénzek”).

A kábítószeres elosztása tulajdonképpen a *multi-level marketing* (többszintű értékesítés) vagy *network marketing* (hálózati kereskedelem) értékesítési forma alapján történik, természetesen az illegitimitásból adódó korábban vázolt korlátok figyelembevételével, illetve a speciális marketingstratégiák beléptetésével. Ezek a vásárlásösztönző marketingformák világszerte elterjedt változatai. Lényegük, hogy az értékesítés a vállalattal, esetünkben a kábítószer előállítójával és/vagy nagybani elosztójával alvállalkozói szerződésben álló értékesítők vagy hálózatépítők által történik, személyes fogyasztás, illetve az ismerősöknek történő ajánlás útján. Az értékesítést lényegében a „független termékforgalmazókból” álló, többszintű érdekeltviszonyok alapján épülő hálózat végzi, amely a terméket vagy szolgáltatást közvetlenül, direkt módon juttatja el a fogyasztókhoz.

Nyilvánvaló, hogy a kábítószeresekkel kapcsolatos network marketing során a résztvevők igyekeznek elkerülni a tevékenységet és a piaci szereplőket veszélyeztető kockázati tényezőket (például rendőrség, határrendészet intervenciói). Ezt részben a legális üzleti tevékenységeknél konspiratívabb marketinggel és akár kenőpénzek alkalmazásával érik el. A jelenlegi disztribúciós struktúra világviszonylatban rendkívül színes képet mutat, valamiben azonban kontinensektől függetlenül megegyezik: egyre jellemzőbb a széttagoltság, ami még inkább kedvez a network értékesítésnek. Azaz egy-egy nagybani eladó termékét több unciás eladó vagy utcai disztribútor is forgalmazza. Manapság az internet elterjedtségét és a netmarketing lehetőségét kihasználva a drogpiacon alsóbb szintű disztribúciós piaci tevékenységének jelentős része ezen az értékesítési csatornán zajlik. A vevő és az eladó sok esetben csak virtuális szereplő.

Dél-Amerikában, a kolumbiai piacon a multi-level marketing jellemző. Több piacvezető befektetővel (drogbárók) jellemzően egy-egy vezető disztribútor áll csak kapcsolatban, akinek aztán saját magának is közvetlenül vannak utcai elosztói, illetve – még egy szintet beépítve – maga irányít olyan közvetítőket, akik az utcai disztribútorokhoz juttatják az árut.¹³

Mindennek ellenére különbségek is mutatkoznak. Mivel a termék és a szolgáltatás büntetőjogi tilalom alá esik, így nem pályázhatnak állami megrendelésekre,

¹³ Natarajan, M. – Belanger, M.: Varieties of drug trafficking organizations: A typology of cases prosecuted in New York City. *Journal of Drug Issues*, vol. 28, no. 4, 1998, pp. 1005–1026.; Natarajan, M.: Understanding the Structure of a Large Heroin Distribution Network: A Quantitative Analysis of Qualitative Data. *Journal of Quantitative Criminology*, vol. 22, no. 2, 2006, pp. 171–192.

nem kérhetnek védelmet vagy jogorvoslatot szerződészegés, megkárosítás, család sértettjeként, illetve ha piaci magatartásukkal összefüggésben erőszakos bűncselekmények, továbbá pénzügyi és/vagy gazdasági bűncselekmény áldozataivá válnak.¹⁴

*Paoli*¹⁵ – hivatkozva a *Reuter* és *Moore*¹⁶ tanulmányaiban foglaltakra – kiemeli, hogy az illegális termékekkel kereskedőknek mindig ébernek kell lenniük, hiszen állandó veszélyként fenyegeti őket, hogy a joghatóság észleli a tevékenységüket, és letartóztatja őket. Ezért a kábítószer-kereskedelem minden szereplője úgy szervezi és irányítja üzleti tevékenységét, hogy minimalizálja a sebezhetőség, a lebukás kockázatát. Ennek egyik legbiztosabb eszköze, hogy a „cég” humán erőforrása erősen korlátozott és szelektált: az alkalmazottak rokonokból és közeli, megbízható barátokból álló networköt alkotnak; a másik pedig, hogy az üzletfelek köre rendkívül szűk és a kívülállók számára nehezen elérhető. Habár a drogpiacon kínálati és legfőképpen keresleti oldalának szociális és kulturális faktorait számos vizsgálat tette tárgyává¹⁷, a kábítószer elleni küzdelem piacának vizsgálata és elemzése, azaz az intézmények piaci magatartás-determinációinak¹⁸, szervezeti mátrixainak és üzletpolitikájuk vizsgálata még nemzetközi viszonylatban is erősen mostoha terület. Pedig létezik, és nemcsak hogy létezik, de erősen hat is az illegális drogpiacon szereplők magatartására és a piaci mechanizmusok működésére.

A kábítószer elleni küzdelem piaca

Nemcsak a drogpiacon működése, hanem a kábítószer elleni küzdelem is felfogható „üzletként”, piacként. Annak minden szférája kemény harcokat folytat a tevékenysége

¹⁴ Bővebben Reuter, P.: *Disorganized Crime. The Economics of the Visible Hand.* The MIT Press, Cambridge, 1983; Reuter, P.: *The Organization of Illegal Markets: An Economic Analysis.* National Institute of Justice, Washington, 1985

¹⁵ Paoli, L.: *Pilot Project to Describe and Analyse Local Drug Markets. First Phase Final Report: Illegal Drug Markets in Frankfurt and Milan.* EMCDDA–EPI–CT.99.EP.06. 2000, p. 14.

¹⁶ Moore, M. H.: *The Effective Regulation of an Illicit Market in Heroin.* Lexington Books, Lexington, 1974

¹⁷ Paoli, L.: i. m.; Arlacci, P.: i. m.; Preble, E. – Casey, J.: *Taking Care of Business – The Heroin User’s Life on the Street.* The International Journal of the Addictions, vol. 4, no. 1, 1969, pp. 1–24.; Robson, P.: *Forbidden drugs: understanding drugs and why people take them.* Oxford University Press, Oxford, 1999; Parker, H. – Aldridge, J. – Measham, F.: *Illegal leisure: the normalization of adolescent recreational drug use.* Routledge, London, 1998; Ruggiero, V.: *Unintended Consequences: Changes in Organised Drug Supply in the UK.* Trends in Organized Crime, vol. 13, 2010, pp. 46–59.

¹⁸ Homans, G. C.: *Social Behavior as Exchange.* American Journal of Sociology, vol. 63, 1958, pp. 597–606.

fenntartásáért, kompetenciája növeléséért, a gazdasági helyzete javításáért, legyen szó az egészségügyről, a szociális ellátásról vagy éppen az igazságügyi ágazatról. A legújabb becslések szerint az Európai Unió tagállamai mintegy 34 milliárd eurónyi közpénzt költöttek 2008-ban kábítószer elleni küzdelemre (95 százalékos valószínűséggel ez az összeg 28 és 40 milliárd euró között van). Ez a hozzávetőleges összeg megegyezik az uniós tagállamok együttes GDP-jének 0,3 százalékával. Ez pedig azt jelenti, hogy az egyes államok minden egyes állampolgára, beleértve a csecsemőket és a nyugdíjasokat is, átlagosan hatvan eurót „költött” kábítószer elleni küzdelemre 2008-ban.¹⁹

Barack Obama, az Egyesült Államok elnöke 15,5 milliárd dollárt ígért a kábítószer elleni háborúra 2011-ben. Ennek kétharmadát a csata frontvonalain tevékenykedő jogalkalmazói szervezetek kapták: a rendőrség, a katonaság és a határrendészet. Ezek a szervezetek azok, amelyek a kábítószer-lefoglalásokkal, a drogcsempészek, dílerek és kábítószer-fogyasztók letartóztatásával leginkább kiveszik a részüket a kábítószer elleni háborúból. Obama előirányzata mindössze 5,6 milliárd dollárt szánt a megelőzés és a kezelés céljaira.²⁰

Duncan vizsgálta²¹ az egyesült államokbeli kábítószer elleni hivatal éves költségvetésének alakulását 1981 és 1991 között. A vonatkozó tíz év alatt az ügynökség éves költségvetése 216 millió dollárról 692 millióra növekedett, vagyis gyakorlatilag megháromszorozódott. Sőt 2010-re ez az összeg majdnem eléri a kétmilliárd dollárt!²²

¹⁹ The State of the Drugs Problem in Europe. European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg, 2008, p. 21. <http://www.emcdda.europa.eu/themes/drug-situation/policy>

²⁰ 2011 – U.S. drug control expenditures by function. In: National Drug Control Strategy, FY 2010 Budget Summary. Office of National Drug Control Policy, Washington, D.C., 2009, p. 15. <http://www.whitehouse.gov/sites/default/files/ondcp/policy-and-research/fy10budget.pdf>

²¹ Duncan, D. F.: Drug Law Enforcement Expenditures and Drug-Related Deaths. Psychological Reports, vol. 74, 1993, pp. 224–226.

²² Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy 2003-ban a Fehér Ház drog elleni irodája (Office of National Drug Control Policy; ONDCP) gyakorlatilag újradefiniálta a kábítószer elleni küzdelemre fordított kiadások értelmezését. A költségeket immár nem ágazatok szerint értelmezi, hanem tevékenységek szerint, így megkülönböztet proaktív és reaktív kiadásokat. Az ONDCP által ellenőrzött kiadások a proaktív, míg a büntetőeljárással és a büntetés-végrehajtással összefüggők a reaktív kategóriába tartoznak. Ez a szövetségi kiadások egyensúlyának helyreállítását célozta azáltal, hogy így az összköltség nagyobb része minősül keresletsökkentést célzó kiadásnak. A tradicionális definíciók sokkal informatívabbak voltak. Bővebben: Walsh, J.: Fuzzy Math: Why the White House Drug Control Budget Doesn't Add Up. Drug Policy Analysis Bulletin, no. 10, 2004, <http://www.fas.org/drugs>.

Az egyes fejlett országok nyilvánvalóan nagy eltérést mutatnak a tekintetben, hogy kábítószer-politikájukban más ágazatokhoz, szakpolitikákhoz képest az igazságügyi ágazat, vagy nevezzük kriminálpolitikának, milyen arányban van jelen a kábítószer-probléma kezelésében.

A legtöbb államban jellemzően a kriminálpolitika irányába történő erős eltolódás a meghatározó. Ennek okai részben a gazdasági érdekek és érdekérvényesítések kérdéskörére, a szociális és egészségügyi ágazat, kvázi a szociálpolitika elégtelen problémakezelésére vezethetők vissza, továbbá nem utolsósorban arra, hogy a társadalom biztonságérzetét az igazságszolgáltatás intézményrendszerének erős bevonásával igyekeznek kielégíteni.

Az igazságügyi kiadásokra fordított költségek az unió tagállamaiban jellemzően a kábítószer-probléma kezelésére fordított éves költségvetés 25–85 százalékát alkotják.²³ A kábítószer-probléma kezelésére fordított összeg nagysága az egyes országok GDP-jének jellemzően 0,01-0,6 százaléka (Magyarország az alsó kvintilisben található).²⁴

Érdekes jelenség, hogy mind Hollandiában, mind pedig Svédországban, ahol egyébként egymástól meglehetősen eltérő kábítószer-politika érvényesül, az igazságszolgáltatásra fordított költségek hasonlóan erős dominanciát (76 százalék) képviselnek a kábítószer elleni küzdelemre fordított büdzsében.²⁵

De mi a helyzet nálunk? Hazánkban 2008 végén készült az első átfogó magyarországi kutatás²⁶, amely a kábítószer-probléma visszaszorításával összefüggő költségvetési kiadásokat vizsgálta 2000 és 2007 között.

A következő táblázat jól szemlélteti – bár sajnos itthon az éves kábítószer elleni jelentéseknek még mindig nem része a költségvetési kiadások összegyűjtése és elemzése –, hogy 2007-ben hazánk a kábítószer-probléma visszaszorítására rendelkezésre álló költségek háromnegyedét (75,2 százalék) a kriminál- és büntetőpolitikai feladatokra, kiadásokra fordította, mindössze az összeg 10,3 százalékát költötte a drogbetegek kezelésére.

²³ Postma, M. J.: Public expenditure in the field of drugs in the EU. Public expenditure on drugs in the European Union 2000–2004. EMCDDA, 2004, www.emcdda.eu.int; Reuter, P.: Developing a Framework for Estimating Government Drug Policy Expenditures. EMCDDA, 2004 http://www.emcdda.europa.eu/attachements.cfm/att_21247_EN_Reuter%202004.pdf

²⁴ Eurostat-adatok alapján.

²⁵ Reuter, P.: What drug policies cost. Estimating government drug policy expenditures. *Addiction*, vol. 101, iss. 3, 2006, pp. 315–322.

²⁶ Hajnal Gy.: A kábítószerrel kapcsolatos költségvetési kiadások alakulása. In: Felvinczi, K. – Nyírády A. (szerk.): *Drogpolitika számokban*. L'Harmattan, Budapest, 2009

Táblázat

A kábítószer-probléma visszaszorításával összefüggő szövetségi költségvetési kiadások fő funkciócsoportok szerint (pontbecslés, folyó áron)²⁷

Funkciók	2000	2003	2005	2007
Büntető igazságszolgáltatás	3892	5421	8 748	7382
Kezelés	704	846	1 256	1019
Ártalomcsökkentés és egyéb szociális ellátás	88	137	362	376
Kutatás és prevenció	656	1793	794	1033
<i>Összesen</i>	<i>5340</i>	<i>8197</i>	<i>11 160</i>	<i>9810</i>

A kábítószerrel összefüggő hazai költségvetési kiadások az összes költségvetési kiadás 0,11 százalékát teszik ki, ez az éves GDP 0,05 százaléka. A költségek mintegy negyedét az egészségügyi és a szociális ellátás területén használják fel, mintegy háromnegyed része a büntető igazságszolgáltatáshoz kapcsolódik.

Felvetődik a kérdés: ha a büntető igazságszolgáltatással összefüggő kiadásoknak ilyen jelentős része fordítódik a jelenség visszaszorítására, miközben a helyzet az elmúlt évtizedben, sőt évtizedekben csöppet sem lett jobb, azaz a kábítószer-fogyasztás nem szorult vissza, a kábítószer-kereskedelem továbbra is „virágzik”, sőt az újabb piacok és termékek megjelenésével egyre nehezebben kontrollálható, miért nem változtatnak a társadalmak, sőt a globális kábítószer-kontrollért felelős szervezetek a politikájukon és a cselekvési stratégiáikon? Hiszen ez lenne a logikus. Csakhogy...

Hiába kap ez bizonyítást, számos egyéb érdeken túl ágazati és intézményi érdekek is közrejátszanak abban, hogy a kábítószer-fogyasztás mint társadalmi probléma kezelésében még mindig nincs elmozdulás a kriminális megközelítés dominanciájától.

A büntető igazságszolgáltatás eszközeit rendszeresen alkalmazták és alkalmazzák szociális, sőt akár egészségi problémák kezelésére is. Amikor a szociálpolitikai rendszer rosszul méri fel, hibásan értelmezi a szociális problémát, és diszfunkcionális választ ad – ez sok esetben akkor történik, amikor kulturális problémát akar szociálisan kérdésként kezelni –, azaz a problémamegoldásra hivatott intézkedések és intézményrendszerek több kárt, társadalmi költséget termelnek, mint amennyi hasznot hajtanak, akkor „elegáns” társadalmpolitikai

²⁷ Forrás: Hajnal Gy.: i. m.; 2009-es éves jelentés az EMCDDA számára. Nemzeti Drog Fókuszpont, 2009

varázssvessző-legyintéssel áttestálják, delegálják a problémát az igazságügyi rendszernek. Majd amikor az sem képes kezelni a jelenséget, és hasonló működési mechanizmust és eredményt mutat, mint a szociális intézményrendszer, egyszerűen dekriminalizálják a magatartást, és visszadobják a szociál- és/vagy egészségpolitikai rendszernek. Az egész úgy zajlik, mint egy teniszmeccs.

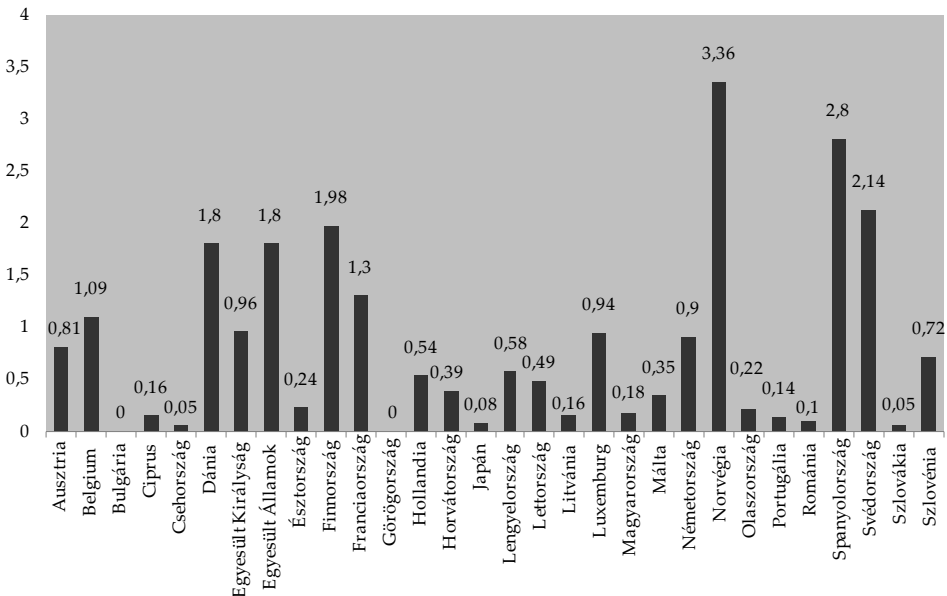
A társadalmi intézményrendszereknél, társadalompolitikai ágazatoknál is „mindig az adogatónál az előny”. Habár együtt kell működniük különböző társadalmi, gazdasági, politikai problémák kezelésében, de aki nagyobb szeletet vállal, kap a jelenség kezeléséből, az bőségesebb támogatásban is részesül. Tehát érdekeltté válik a probléma fenntartásában, a jelenség kezelésében, a dominancia megtartásában, hiszen jelentős profitot termel az ágazat számára.

A múlt század és napjaink tipikusan ilyen társadalmi jelensége például az alkohol- és a kábítószer-fogyasztás, illetve az ezzel összefüggő problémák.

A drokkontroll és az eredményesség

1. számú ábra

Az egy rendőrrre jutó ismertté vált kábítószer-bűncselekmények száma 2008-ban, az Európai Unió tagállamaiban, Japánban és az Egyesült Államokban (PW-index)

Vizsgáljuk meg, vajon mennyire eredményes a rendőrség tevékenysége!

Az 1. számú ábra azt mutatja, hogy egy rendőrrre 2008-ban hány kábítószer-bűncselekmény jutott az Európai Unió tagállamaiban, Japánban és az Egyesült Államokban. Az adott országban tevékenykedő rendőrök összlétszámát elosztottam az adott évben ismertté vált visszaélés kábítószerrel bűncselekmények számával annak érdekében, hogy vizsgálhassuk, mennyire leterheltek egymáshoz képest az uniós tagállamok rendőrei a kábítószeres bűncselekmények vonatkozásában. Azaz az állományi létszám és a drogos ügyek hogyan aránylanak egymáshoz az egyes államokban. Így jött létre az úgynevezett PW- (police workload indicator) index.

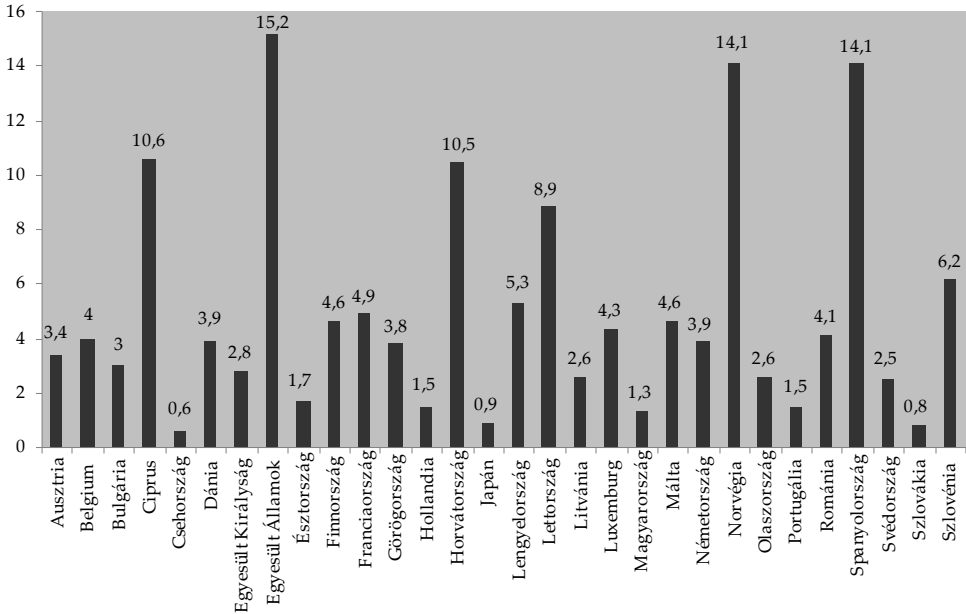
Ha azonban helyesen szeretnénk értelmezni a PW-index jelentését, fontos tisztában lennünk azzal, hogy az intézményi rendőrségi, illetve kriminálstatisztikai adatokból sokkal inkább a szervezet tevékenysége, működésének jellemzői olvashatók ki, mintsem a bűnözés valós elterjedtsége, hiszen csak a szervezettel kapcsolatba kerülő esetek, személyek és azok jellemzőit rögzítik. Ezt szem előtt tartva a PW-index alapvetően azt jelzi, hogy az egyes államokban a rendőrség mekkora figyelmet, energiát és anyagi és humán erőforrást fordít a jelenség kezelésére a többi államhoz képest.

Érdekes, hogy jellemzően a skandináv országoknál, az Egyesült Államoknál és Spanyolországnál detektáltuk a legmagasabb értékeket, míg a legalacsonyabbakat – Szlovénia kivételével – a volt szocialista országoknál, valamint Japánnál, Olaszországnál és Portugáliánál. Vajon mi lehet az oka?

Mint jeleztem, a PW-index nem a jelenség elterjedtségét, hanem a rendőrség leterheltségét mutatja; azt, hogy egy ország társadalma mennyire tekinti fontos, nagy erővel üldözendő cselekménynek a kábítószer-bűncselekményeket és milyen mértékben bocsátja a bűnüldöző szervezetének a rendelkezésére a szükséges anyagi és társadalmi támogatottságot. Ez azonban nem mutat szignifikáns összefüggést sem a kábítószer-bűnözés elterjedtségével, sem pedig a kábítószer-bűncselekmények összességében belüli arányával.

A 2. számú ábra a kábítószer-bűncselekmények összességében belüli arányát mutatja az egyes államokban. Habár Norvégia és Spanyolország magas, 14,1, az Egyesült Államok 15,2 százalékos összességében belüli arányt mutat, ami ugyan megerősíti, hogy miért relatíve magas a PW-indexük, de Horvátország (10,5) és Ciprus (10,6), Lettország (8,9) ismertté vált kábítószeres bűncselekményeinek összességében belüli magas aránya ellenére a PW-indexük fél százalék alatti, azaz kicsi. Vagyis az alacsony PW-index mellett is lehet relatíve magas az ismertté vált kábítószer-bűncselekmények száma, és fordítva.

2. számú ábra
**A kábítószer-bűncselekmények összbűnözésen belüli aránya 2008-ban,
 az Európai Unió tagállamaiban, Japánban és az Egyesült Államokban (%)**

Amit ezzel bizonyítani szerettem volna, az a következő: egy ország kábítószer-probléma kezelésére fordított büntető igazságszolgáltatási költségeit és erőforrásait nem befolyásolja feltétlenül a probléma elterjedtsége. A skandináv államok kevesebb rendőrrel, a kábítószer-probléma visszaszorításával összefüggő költségvetési kiadások tekintetében korábban relatíve alacsony (kevesebb mint ötven százalék), ma már az uniós átlaghoz közelítő igazságügyi költség-ráfordítási aránnyal dolgoztak, és vélhetően jobban felszerelt, szervezettebb kábítószerbűnüldözés-irányításuk, illetve képzettebb humán erőforrásuk volt. Mégsem eredményesebbek és hatékonyabbak a jelenség bűnüldözési és igazságügyi területén, mint más államok. Sem alacsonyabb, sem magasabb igazságügyi költség-ráfordítási aránnyal. Megpróbálták, nem voltak eredményesebbek. Habár így sem azok, mégis megnyugtató a látászat: az, hogy tesznek valamit a jelenség visszaszorítása érdekében, „a társadalom biztonságérzetét az igazságszolgáltatás intézményrendszerének erős bevonásával igyekszik kielégíteni”.

Az igazság az, hogy az igazságszolgáltatás rendszere esélytelen a drogpiac ellen. Sőt ellenérdekel a jelenség visszaszorításában, hiszen neki is alapvető intézményi és ágazati érdeke a kábítószer elleni küzdelem fenntartása. De ha tudjuk,

hogyan az eredményesség erősen limitált, miért is költünk annyit az igazságszolgáltatás kábítószer elleni tevékenységére? És egyáltalán: miért rakunk ekkora felelősséget az igazságszolgáltatásra, és miért kockáztatjuk a jogbiztonságot?

A probléma szubjektív társadalmi észlelése, a jelenséggel kapcsolatos társadalmi és/vagy intézményi félelem, illetve egy nemzet GDP-jének nagysága befolyásolja, hogy mennyit költ egy-egy állam a kábítószer elleni küzdelemre, sok esetben azonban a költségvetési források ágazati megoszlása alapvetően ágazati érdekek, lobbik szerint dől el.

De mit hoz a jövő?

A drogpolitikák újragondolásának szükségessége

Wolfgang Götz²⁸, a Kábítószer és a kábítószer-függőség európai megfigyelőközpontjának (European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction; EMCDDA) az igazgatója Brüsszelben így beszélt a kábítószer-kereskedelemtől: *„Erősödő próbatétellel nézünk szembe, hogy megvédjük polgárainkat a kábítószer-kereskedelemtől és az ahhoz kapcsolódó járulékos károktól. [...] A szintetikus szubsztanciák egyre nagyobb problémát jelentenek mind az európai, mind pedig a nemzetközi kábítószerpiacon, miközben egyre lehetetlenebb macska-egér játékot játszunk a kábítószer-előállítókkal. A sikereink az új stratégiában rejlenek, és mindent megteszünk azért, hogy lépést tartsunk a legújabb fejleményekkel.”*

Az új pszichoaktív anyagok (legal highs) megjelenése és terjedése a kábítószerpolitikák és a jelenség kezelésére alkalmazott kriminálpolitikák újragondolását követeli. Ezek ugyanis azok az anyagok, amelyek elárasztják az illegális drogpiacon, rendkívül olcsón és gyorsan előállíthatók, összetételük gyorsan módosítható, és mivel nem szerepelnek semmilyen nemzetközi és nemzeti kábítószerlistán, így büntetlenül és legfőbb problémaként, ellenőrizetlenül és ismeretlen összetételben kerülnek a fogyasztókhoz. Hetente újabb és újabb szerek jelennek meg, a piac rendkívül dinamikus. A terjesztés pedig többségében az interneten keresztül történik. A legtöbb szert nehéz azonosítani, és jellemzőjük, hogy rendkívül magas koncentrációban kerülnek forgalomba. Mire egy-egy veszélyes szubsztanciát sikerül feltenni az úgynevezett kábítószerlistára, már egy tucat újabb helyettesíti a drogpiacon.

²⁸ Global forum on combating illicit drug trafficking and related threats, 25–27 January 2012, Brussels. Speech by Wolfgang Götz, EMCDDA Director. Brussels, 25. 01. 2012.
<http://www.emcdda.europa.eu/news/2012/speeches/WCO>

Magyarországon 2010-ben 18 új hatóanyag jelent meg, 2011-ben pedig ennél is több! Gyakorlatilag háromhetente jelenik meg új anyag. Európában 2010-ben 41 új hatóanyagot azonosítottak.²⁹

Mindezek a fejlemények kétségtelenül a kábítószer-politikák és kiváltképp a kábítószeresek visszaszorításával kapcsolatos kriminálpolitikák újragondolását sürgetik. A hagyományos eszközök elavultak és egyre több kárt okoznak. A jelenség újraértelmezésére és a problémakezelési irányok változtatására van szükség. De merre is?

Rágcsáló-ügy

Mint minden piac működése, így a kábítószerpiac is járulékos, úgynevezett nem várt hatásokat generál. Pozitív és negatív hatásokat egyaránt. Mivel ez jelentős iparág és kemény befektetők játszanak benne szerepet, így a haszon maximalizálása érdekében számottevő tőkeinvestíció történik egyrészt új termékek előállítására, másrészt a „hagyományos” termék minőségének és a tervezett mennyiség előállításának védelme érdekében. Ez más termék esetén sincsen másképp, csak éppen az illegális drogpiacon befektetők nem tudnak a legális biztosítási piacon biztosítást vásárolni, ha a „körülmények összejátszanak ellenük” – és veszteségük keletkezik. Kénytelenek erősen a megelőzésre fókuszálni, és jelentős összegeket fordítani erre – amit velük ellentétben az állami büdzsék a kábítószer-probléma visszaszorításának tekintetében sajnos még nem ismertek fel valamiért –, illetve kutatásokat és fejlesztéseket kezdeményezni és finanszírozni. Talán nem vagyunk messze az igazságtól, ha azt feltételezzük, hogy a legképzettebb biokémikusok és agrárszakemberek egy része drokartelleknek dolgozik. A feladatuk pedig olyan rovar- és rágcsálóirtók kifejlesztése, amellyel az ópiummájkövek megvédhetők a kártevők pusztításaitól, továbbá az ópiummák minél ellenállóbbá nemesítése bizonyos vegyi anyagokkal szemben.

Állítólag többre kerül a rágcsálók által okozott kár, mint az a veszteség, amelyet az igazságszolgáltatás tevékenysége okoz az ópiumkereskedelemnek. Ez azért mindenesetre elgondolkodtató. A 2001-es amerikai invázió során föld-levegő rakétákkal igyekeztek megsemmisíteni az afgán ópiummák-ültetvényeket. Bush elnök kémiai fegyvert is szándékozott bevetni a májkövek elpusztítására, az afgán kormány és az európai államok azonban hevesen tiltakoztak az effajta durva beavatkozás ellen.

²⁹ www.bszi.hu

Gyakorlatilag ez volt a XXI. század első ópiumháborúja az al-Kaida és az Egyesült Államok között. Bár a hatása fölöttébb érdekes, miközben ugyanis az amerikai haderő igyekezett pusztítani, illetve ellenőrizni az ópiumültetvényeket, az afgán ópiummák-termesztés és -értékesítés nemhogy visszaszorult volna, de még növekedett is. (2009 októberében a nagyobb médiák arról számoltak be, hogy az afgán elnök testvére mintegy nyolc éve a CIA bérszámfejtési osztályán dolgozott.)³⁰ Háború ide, háború oda, ez, kérem, óriási profitot hozó üzlet!

Összegzés

Ha a kábítószer-kereskedelmet illegális piacként, azaz illegális gazdasági tevékenységként értelmezzük, akkor a kontroll eszközeit is elsősorban a gazdasági, adó- és pénzügyi politika, illetve ellenőrzés irányában érdemes keresni. Ha az új szerek egészségre ártalmasak, akkor a fogyasztóvédelem, az élelmiszer- és közegészségügy, a gyógyszer-ellenőrzés területén kell a kezelés leghatásosabb eszközeit keresnünk – persze a kábítószerbetegség egészségügyi és szociális kezelésén túl.

Mindezek azonban mit sem érnek, ha az alapproblémát nem tudjuk társadalmi szinten kezelni, azaz, ha a keresletet nem tudjuk jelentősen csökkenteni. Mert mint minden piac, az illegális kábítószerpiac is erősen függ a kereslet alakulásától. Ha majd a fiatalok nem akarnak kábítószeret vásárolni, használni, akkor a kábítószer-kereskedelem is jelentősen visszaesik, és a piaci szereplők új piacok után néznek... De ehhez az információáramlás és tájékoztatás mellett a jelenlegi modern társadalmak érték- és státuszszemléletének és szociokultúrájának változtatásán keresztül vezet az út.

Amíg azonban a kereslet magas, a tiltás pedig széles körben érvényesül, a termék kereskedelméből származó extraprofit minden képzeletet felülmúl.

Azt azonban ne felejtjük el, hogy az emberiség történetét végigkíséri az élvezeti szerek használatának és tiltásának története. A múlt és a jelen között azonban az a jelentős különbség, hogy a jelenlegi életmódunkkal és tudományos fejlettségünkkel ez a folyamat erősen eszkálálódott, miközben ezzel együtt a tiltás és büntetés értéke sajnos ugyanilyen ütemben devalválódott.

³⁰ <http://undebunked.wordpress.com/>

Irodalom

2009-es éves jelentés az EMCDDA számára. Nemzeti Drog Fókuszpont, 2009

Arlacchi, P.: *Some Observations on Illegal Markets*. In: **Ruggiero, V. – South, N. – Taylor, I. (eds.):** *The New European Criminology, Crime and Social Order in Europe*. Routledge, London, 1998, p. 204.

Bachelet, P.: *Mexico Now Top Supplier of US Drugs*. Miami Herald, July 31, 2005

Bayer I.: *A drogok történelme*. Aranyhal Kiadó, 2000

Beeching, J.: *The Chinese Opium Wars*. Mariner Books, 1977

Duncan, D. F.: *Drug Law Enforcement Expenditures and Drug-Related Deaths*. Psychological Reports, vol. 74, 1993

Fay, P. W.: *The Opium War, 1840-1842*. University of North Carolina Press, 1998

Hajnal Gy.: *A kábítószerrel kapcsolatos költségvetési kiadások alakulása*. In: **Felvinczi, K. – Nyírády A. (szerk.):** *Drogpolitika számokban*. L'Harmattan, Budapest, 2009, 375–410.

Homans, G. C.: *Social Behavior as Exchange*. American Journal of Sociology, vol. 63, 1958

Moore, M. H.: *The Effective Regulation of an Illicit Market in Heroin*. Lexington Books, Lexington, 1974

Natarajan, M. – Belanger, M.: *Varieties of drug trafficking organizations: A typology of cases prosecuted in New York City*. Journal of Drug Issues, vol. 28, no. 4, 1998

Natarajan, M.: *Understanding the Structure of a Drug Trafficking Organization: A Conversational Analysis*. In: **Natarajan, M. – Hough, M. (eds.):** *Illegal Drug Markets: From Research to Prevention Policy*. Crime Prevention Studies, vol. 11, 2000

Natarajan, M.: *Understanding the Structure of a Large Heroin Distribution Network: A Quantitative Analysis of Qualitative Data*. Journal of Quantitative Criminology, vol. 22, no. 2, 2006

Paoli, L.: *Pilot Project to Describe and Analyse Local Drug Markets. First Phase Final Report: Illegal Drug Markets in Frankfurt and Milan*. EMCDDA–EPI–CT.99.EP.06. 2000

Parker, H. – Aldridge, J. – Measham, F.: *Illegal leisure: the normalization of adolescent recreational drug use*. Routledge, London, 1998

Postma, M. J.: *Public expenditure in the field of drugs in the EU. Public expenditure on drugs in the European Union 2000–2004*. EMCDDA, 2004, www.emcdda.eu.int

Preble, E. – Casey, J.: *Taking Care of Business – The Heroin User's Life on the Street.* The International Journal of the Addictions, vol. 4, no. 1, 1969

Reuter, P.: *Disorganized Crime. The Economics of the Visible Hand.* The MIT Press, Cambridge, 1983

Reuter, P.: *The Organization of Illegal Markets: An Economic Analysis.* National Institute of Justice, Washington, 1985

Reuter, P.: *Developing a Framework for Estimating Government Drug Policy Expenditures.* EMCDDA, 2004

Reuter, P.: *What drug policies cost. Estimating government drug policy expenditures.* Addiction, vol. 101, iss. 3, 2006

Ritter I.: *Kábítószer-kereskedő karrierrek.* Kézirat. 2009

Robson, P.: *Forbidden drugs: understanding drugs and why people take them.* Oxford University Press, Oxford, 1999

Ruggiero, V.: *Unintended Consequences: Changes in Organised Drug Supply in the UK.* Trends in Organized Crime, vol. 13, 2010

Szabo, D.: *Kriminológia és kriminálpolitika.* Gondolat Kiadó, Budapest, 1981

Thoumi, F. E.: *The Numbers Game: Let's All Guess the Size of the Illegal Drug Industry!* Journal of Drug Issues, vol. 35, no. 1, 2005

Walsh, J.: *Fuzzy Math: Why the White House Drug Control Budget Doesn't Add Up.* Drug Policy Analysis Bulletin, no. 10, 2004

Harmadlagos megelőzés a magyar büntetés-végrehajtási intézetekben a nemzetközi kutatások fényében

Kutatásunk célja a hazai büntetés-végrehajtási gyakorlat bűnelkövetők rehabilitációját és reintegrációját szolgáló programjainak és tevékenységének feltérképezése és a reszocializációs törekvések hatékonyabb érvényesülését akadályozó vagy megnehezítő problémaforrások feltárása volt. Az információk hitelességének biztosítása és több forrásból történő beszerzése érdekében komplex módszertant alkalmaztunk; jogszabáylelemzést, dokumentumelemzést és szakirodalm-feldolgozást végeztünk, fókuszcsoportokat tartottunk és félig strukturált interjúkat készítettünk. Az empirikus kutatás háttérül a dezisztancia és a harmadlagos megelőzés tudományos ismeretanyaga szolgált. Az empirikus kutatás során e háttérhez viszonyítva vizsgáltuk a hazai büntetés-végrehajtás szervezeti, pénzügyi, szakmai és mentalitásbeli jellemzőit. Szándékaink szerint eredményeink hozzájárulnak a harmadlagos megelőzés hazai rendszerének fejlesztéséhez és a nemzetközi jó gyakorlatok adaptációjához.

2010-ben a bűnismétlés megelőzésének témakörében két nemzetközi szakirodalmi áttekintés készült: az egyik a külföldön alkalmazott bűnelkövetői kezelési programok formáit és hatékonyságát, a másik – ehhez szorosan kapcsolódva – az elkövetői kockázat- és szükségletbecslések szakirodalmát dolgozta fel.¹ Ez a két anyag jelentett kiindulópontot a 2011-ben induló kutatásunkhoz. A nemzetközi gyakorlat és eredmények ismeretében ugyanis különösen aktuálissá vált az a kérdés, hogy mi jellemzi a magyarországi helyzetet a bűnismétlés megelőzése és a bűnelkövetők reintegrációja terén. Kutatásunk ennek a kérdésnek egyetlen vetületével, a végrehajtandó szabadságvesztére ítélt bűnelkövetőkre irányuló harmadlagos megelőzéssel foglalkozott.² Ennek keretében elsősorban helyzetfeltárára törekedtünk, azaz arra, hogy megismerjük a hazai büntetés-végrehajtási intézetek gyakorlatát, a harmadlagos prevenció érvényesítésével összefüggő problémákat, illetve a külföldi jó gyakorlatok intenzívebb befogadásának lehetőségeit és akadályait.

¹ Borbíró A.: A prevenció célú kezelési programok továbbfejlesztésének lehetőségei a büntetés-végrehajtásban I. Kutatási beszámoló, OKRI, Budapest, 2010 [2010a]; Borbíró A.: Statisztikai alapú kockázatbecslési eljárások a büntető igazságszolgáltatásban: áttekintés a nemzetközi gyakorlatról. Kutatási beszámoló, OKRI, Budapest, 2010 [2010b]

² A harmadlagos prevenció eszközök olyan célzott és strukturált intervenciók, amelyek célja a bűnismétlés megelőzése, illetve a bűnelkövetők társadalmi reintegrációs esélyeinek növelése.

Kutatásunk tárgyát tehát a büntetés-végrehajtásban alkalmazott harmadlagos bűnmegelőzési eszközök képezték. Egyrészt célunk volt a hazai büntetés-végrehajtási gyakorlat bűnelkövetők rehabilitációját és reintegrációját szolgáló programjainak és tevékenységének feltérképezése. Ezt nem csupán gyakorlati szempontból tartottuk fontosnak, hanem azért is, mert az, hogy a gyakorlatban milyen programtípusok bizonyulnak népszerűnek, bizonyos mértékig arról is jelzést ad, hogy a büntetés-végrehajtás szereplői miként vélekednek a harmadlagos megelőzés lehetőségeiről. Így kérdés volt számunkra, hogy a magyar gyakorlat inkább rehabilitációs, vagy inkább reintegrációs szemléletet követ-e, azazhogy mennyiben tartja fontosnak az elkövető személyiségének, állapotának kezelését, és mennyiben helyezi a hangsúlyt inkább a társadalmi beilleszkedéshez szükséges készségek, képzettségek megszerzésére. Ugyancsak a kutatás céljai közé tartozott annak feltárása is, hogy melyek azok a főbb problémaforrások, amelyek akadályozzák vagy megnehezítik a reszocializációs törekvések hatékonyabb érvényesülését. Ebben a vonatkozásban különösen fontosnak tartottuk megismerni a büntetés-végrehajtás szereplőinek, így a személyi állomány és a fogvatartottak véleményét is. Végül a kutatás manifeszt célja volt, hogy hosszú távon hozzájáruljon a harmadlagos megelőzés hazai rendszerének fejlesztéséhez és a nemzetközi jó gyakorlatok adaptációjához. Bízunk abban, hogy eredményeink és következtetéseink hozzájárulnak a magyar büntetés-végrehajtás helyzetének javítását és ezzel a harmadlagos prevenció egyik legfontosabb peremfeltételének fejlesztését szolgáló diskurzus felerősödéséhez.

A kutatás céljaihoz igazodva kutatási kérdéseink három nagyobb témakört öleltek fel:

- a harmadlagos megelőzés kriminológiai feltételei, a dezisztancia és a reszocializáció összefüggései; a hatékonyság szakmai, tartalmi és működési feltételei;
- a harmadlagos megelőzés kriminálpolitikai céljainak megfogalmazódása és érvényesülése a magyar büntetés-végrehajtásban;
- a büntetés-végrehajtás intézményi, pénzügyi és személyi helyzetének szerepe a reszocializációs törekvések érvényesítésében.

Kutatásunk tárgyának összetettsége okán törekedtünk az adatok minél több forrásból és különböző módszerek alkalmazásával történő felvételére. A rendelkezésünkre álló objektív adatok és korábbi kutatási eredmények értékelése és elemzése mellett munkánk során új empirikus adatokat is szereztünk. Azért döntöttünk kvalitatív módszerek mellett, mert kutatásunk feltáró jellegű, az általunk vizsgált terület nagyon összetett, és a rendszer különböző elemeinek és szintjeinek feltérképezéséhez ez a megközelítési mód tűnt a leginkább alkalmasnak.

A kvalitatív módszerek alkalmazásával fény derülhetett olyan általunk előre nem ismert információkra és szempontokra, amelyeket kvantitatív módszerekkel nem tudtunk volna megragadni. Vannak továbbá olyan adatok, amelyek nem vagy csak jelentős torzítással és adatvesztéssel kvantifikálhatók. A harmadlagos prevenciók célok és törekvések megvalósításában ugyanis kiemelt szerepet játszanak olyan szubjektív emberi tényezők, amelyek felszínre hozásához a kvalitatív módszerek alkalmazása kecsegtet a legtöbb sikerrel.

Az információk hitelességének biztosítása és több forrásból történő beszerzése érdekében jogszabáyelemzést, dokumentumelemzést és szakirodalom-feldolgozást végeztünk, illetve *fókuszcsoportokat* (egy szakértői-pszichológusi, illetve egy intézetparancsnoki fókuszcsoportot) tartottunk. A személyi állomány és a fogvatartottak véleményének megismerése érdekében tíz büntetés-végrehajtási intézetben készítettünk félig strukturált *interjúkat* intézetparancsnokokkal, nevelőkkel, pszichológusokkal, felügyelőkkel, lelkészekkel, illetve fogvatartottakkal. Ennek eredményeként mintegy 250 oldalnyi interjúszöveg áll a rendelkezésünkre. Az interjúk felvételekor megfigyelésre is lehetőségünk nyílt az általunk meglátogatott büntetés-végrehajtási intézetekben, ennek eredményeit azonban csak igen korlátozottan vettük figyelembe eredményeink megfogalmazásakor.

A bűnismétlés megelőzésének elméleti háttérül szolgáló kutatási területeken felhalmozódó ismeretanyag és az ezeken alapuló rehabilitációs irányok és módszerek rövid és vázlatos bemutatását azért tartjuk szükségesnek, mert a harmadlagos megelőzési gyakorlat optimális esetben ezekre az elméleti és gyakorlati ismeretekre épít. Kutatásunkban tehát ezt a – szinte kizárólag a nemzetközi szakirodalomban megjelenő – ismeretanyagot tekintettük összehasonlítási alapnak a hazai helyzet megítélése tekintetében. Ennek bemutatása előtt azonban röviden tisztázzuk tanulmányunk fogalomhasználatát a szakirodalomban gyakran szinonimaként használt reszocializáció, rehabilitáció és reintegráció kifejezések tekintetében. Elfogadjuk a hagyományos hazai felfogást³, amely szerint a reszocializáció a rehabilitáció és a reintegráció folyamataiból áll. Előbbi az elkövető testi, lelki és szellemi állapotát hivatott javítani a bűnismétlés esélyének csökkentése érdekében, és magában foglalja azokat a célzott kezelési programokat és egyéb beavatkozásokat, amelyek különböző pszichológiai tényezők befolyásolása révén csökkentik a bűnismétlés valószínűségét, és amelyek ezáltal hozzájárulnak a későbbi sikeres reintegrációhoz. A reintegráció túlmutat a zárt intézmény keretein, és a volt elkövető társadalomba történő visszailleszkedését célzó törekvéseket jelenti.

³ Popper P.: A kriminális személyiségzavar kialakulása. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970

Elméleti háttér: az elkövetők reintegrációjára és kezelésére vonatkozó főbb tudományos eredmények

A bűnelkövetők társadalomba történő visszavezetése régóta jelen van a szabadságvesztés-büntetés céljai között, ám az erre irányuló módszerek hatékonyságát sokáig parázs viták övezték. A treatmentparadigma az 1950-es és 1960-as évekre tehető virágkora után válságba került, és az elkövetők kezelésére irányuló törekvések csak az elmúlt évtizedben kaptak új erőre. E közben a reszocializáció fogalma, jelentés-tartalma és gyakorlata sok változáson ment keresztül, és a kutatási eredmények gyarapodásával új elméletek, paradigmák és módszerek jelentek meg.

Ma már az úgynevezett *bizonyítékokon alapuló gyakorlat elve* meghatározó a bűnelkövetők reintegrációs gyakorlatában is, ezért a fő megközelítések bemutatása előtt röviden ismertetjük az azokat megalapozó empirikus kutatási irányokat. Az eredmények egyrészt a bűnismétlés korrelátumaira és előrejelzőire, másrészt a dezisztanciával összefüggő tényezőkre vonatkozó kutatásokból származnak. A dezisztancia fogalma a bűnelkövetéssel való felhagyást, illetve a bűnelkövetői karrierből történő kilépést jelöli, és az ezt elősegítő tényezők kutatása mára kulcsfontosságú ismereteket nyújt a harmadlagos megelőzési gyakorlat számára. A bűnismétléssel és a bűnelkövetői karrierből való kilépéssel kapcsolatos tényezőket kutató területek más oldalról közelítik meg ugyanazt a jelenséget – nevezetesen a bűnismétlést –, és ezért remekül kiegészítik egymást.

A bűnismétléssel összefüggő tényezők

A bűnismétléssel kapcsolatos kutatások arra keresik a választ, hogy melyek azok a tényezők, amelyek szoros összefüggést mutatnak a bűnismétléssel vagy visszaesséssel, és milyen ok-okozati kapcsolat áll fenn e változók között. Ennek gyakorlati haszna abban rejlik, hogy e tényezők – amelyeket a bűnismétlés prediktorainak vagy előrejelzőinek neveznek – ismerete segíthet a bűnismétlés valószínűségének megbecsülésében, azaz valamelyest megjósolhatóvá teszi annak bekövetkezését. A bűnismétléssel összefüggő tényezőkre irányuló kutatások egyrészt segítenek annak megértésében, hogy miért vallanak gyakran kudarcot a különböző szankciók és beavatkozások a harmadlagos megelőzés szempontjából, másrészt hozzájárulnak a prevenció hatékonyabb eszközeinek kidolgozásához. A bűnismétléssel összefüggő tényezők vonatkozásában viszonylagos konszenzus jellemzi a szakirodalmat⁴, bár a különböző változók hatásainak és jelentőségének megítélésében vannak különbségek. E változók egyik csoportját a kockázati, tehát a bűnismétlés

⁴ Zamble, E. – Quinsey, V. L.: The criminal recidivism process. Cambridge University Press, 2001

valószínűségét növelő tényezők, másik csoportjukat pedig az úgynevezett proaktív vagy védőfaktorok alkotják, amelyek a kedvezőtlen környezeti feltételek ellenében hatva visszatartják az egyént a bűnismétléstől.

A szakirodalom megkülönböztet úgynevezett statikus és dinamikus rizikófaktorokat. Míg az előbbiek nem változnak az idő múlásával és nem is befolyásolhatók, az utóbbiak gyakran módosulnak, és közvetlenebb módon kapcsolódnak a bűnismétléshez, mint a statikus tényezők⁵. A statikus rizikótényezők közé tartoznak például a demográfiai változók (nem, életkor, rassz), a bűnözői előélettel kapcsolatos változók (a belépés életkora, a korábbi büntetések stb.), a családi háttér, az intellektus és a szocioökonómiai státus. A dinamikus kockázati tényezők – más néven kriminogén szükségletek⁶ – csoportját olyan változók alkotják, mint például az antiszociális személyiség és irányultság, a kriminális kapcsolatok vagy a szerhasználat. Vannak olyan változók is, amelyek specifikus kockázati tényező jellege vitatott a szakirodalomban, ilyen például az intelligencia vagy a szorongás. A statikus kockázati tényezőkre vonatkozóan jóval több adat áll rendelkezésre, és nagyobb konszenzus is övezi mibenlétüket.⁷ Mindazonáltal egyre több kutatás foglalkozik a dinamikus tényezőkkel, hiszen ezek nyithatnak teret a harmadlagos megelőzést célzó beavatkozásoknak. A dinamikus rizikófaktorok változnak az idő múlásával, ami egyben a bűnismétlés kockázatának változását is jelenti. Megjelenésük a kockázatbecslési eszközökben lehetővé teszi a változások nyomon követését, illetve az alkalmazott kezelési programok és más beavatkozások aktuális helyzethez történő igazítását.⁸ A kockázatbecslési eszközök olyan strukturált, szilárd empirikus alapokon álló kérdőívek, amelyek a bűnismétlés prediktorainak felmérése révén fontos információkat nyújtanak arról, hogy az adott bűnelkövető milyen kockázati tényezők tekintetében veszélyeztetett. E módszerek segítségével differenciáltabb kép szerezhető a fogvatartottakról, ami lehetővé teszi a felmért kockázatokhoz és szükségletekhez leginkább igazodó preventív célú beavatkozás kiválasztását és alkalmazását, illetve a bűnelkövetők ilyen szempontú osztályozását.

⁵ Lewis, J. L. – Ensley, D. T.: Recidivism. In: Levinson, D. (ed.): *Encyclopedia of Crime and Punishment*, vol. 3. Sage Publications, Thousand Oaks, 2002, pp. 1352–1357.

⁶ Lásd például Bonta, J. – Andrews, D.: Viewing offender assessment and rehabilitation through the lens of the risk-need-responsivity model. In: McNeill, F. – Raynor, P. – Trotter, C. (eds.): *Offender supervision. New directions in theory, research and practice*. Willan Publishing, New York, 2010, pp. 19–40.

⁷ Gendreau, P. – Little, T. – Goggin, C.: A meta-analysis of the predictors of adult offender recidivism: What works! *Criminology*, vol. 34, no. 4, 1996, pp. 575–607.

⁸ Kroner, D. G. – Mills, J. F. – Reitzel, L. R. – Dow, E. – Aufderheide, D. H. – Railey, M. G.: Directions for violence and sexual risk assessment in correctional psychology. *Criminal Justice and Behavior*, vol. 34, 2007, pp. 906–918.

A szabadulás utáni tapasztalatok bűnismétléssel való kapcsolatára vonatkozó kutatások⁹ megállapításai – amelyek szerint a lakhatással, foglalkoztatással, oktatással, emberi kapcsolatokkal, egészségi állapottal és szerhasználattal kapcsolatos problémák hátráltatják a sikeres reintegrációt¹⁰ – szintén fontos háttérismereteket nyújtanak a hatékony intézeti és intézeten kívüli, illetve a szabadulás utáni harmadlagos megelőzési programok megtervezéséhez.

Az úgynevezett protektív tényezők ismerete ugyanolyan fontos a bűnismétlés hátterének megértéséhez és a megfelelő beavatkozások megtervezéséhez, mint a kockázati tényezőké. A protektív faktorok a bűnelkövetés, illetve a bűnismétlés valószínűségét csökkentő, tehát a rizikófaktorok ellenében ható tényezők. Jelentőségükre azok a megfigyelések hívták fel a figyelmet, amelyek szerint egyes emberek a különböző negatív életesemények és más kriminogén körülmények (azaz számtalan kockázati tényező jelenléte) dacára sem lépnek a bűnözés útjára.

A védőtényezőkkel foglalkozó kutatások zöme gyermek- és fiatalkorúak körében zajlott, zajlik, így az eredmények is elsősorban rájuk vonatkoztathatók. A protektív tényezők három nagy csoportba sorolhatók. A stresszel szemben ellenállóvá tevő személyes tényezők, tehát egyéni pszichológiai jellemzők közé tartozik egyebek mellett az énhatékonyság, a magas önértékelés¹¹, a jó intellektuális képességek, a fejlettebb empátia, a jó problémamegoldó képességek¹², az adaptív megküzdési stratégiák¹³, valamint a jó interperszonális készségek¹⁴. A családi tényezők körében a reziliens gyerekek családját magas szintű összetartás, bizalomra és megfelelő kommunikációra épülő szülő-gyerek kapcsolat, elfogadás és támogatás jellemzi.¹⁵

⁹ Dhami, M. K. – Mandel, D. R. – Loewenstein, G. – Ayton, P.: Prisoners' positive illusions of their post-release success. *Law and Human Behavior*, vol. 30, no. 6, 2006, pp. 631–647.

¹⁰ Travis, J. – Solomon, A. L. – Waul, M.: *From prison to home: The dimensions and consequences of prisoner reentry*. Urban Institute, Washington D.C., 2001; Zamble, E. – Quinsey, V. L.: i. m.

¹¹ Work, W. C. – Cowen, E. L. – Parker, G. R. – Wyman, P. A.: Stress resilient children in an urban setting. *Journal of Primary Prevention*, vol. 11, no. 1, 1990, pp. 3–17.

¹² Cowen, E. L. – Wyman, P. A. – Work, W. C.: Resilience in highly stressed urban children: concepts and findings. *Bulletin of the New York Academy of Medicine*, vol. 73, no. 2, 1996, pp. 267–284.

¹³ Todis, B. – Bullis, M. – Waintrup, M. – Schultz, R. – D'Ambrosio, R.: Overcoming the odds: Qualitative examination of resilience among formerly incarcerated adolescents. *Exceptional Children*, vol. 68, 2001, pp. 119–139.

¹⁴ Parker, G. R. – Cowen, E. L. – Work, W. C. – Wyman, P. A.: Test correlates of stress resilience among urban school children. *Journal of Primary Prevention*, vol. 11, no. 1, 1990, pp. 19–33.

¹⁵ Carr, M. B. – Vandiver, T. A.: Risk and protective factors among youth offenders. *Adolescence*, vol. 36, no. 143, 2001, pp. 409–426.

A tágabb környezeti tényezők között a kortárs kapcsolatok minősége, illetve a támogatást nyújtó közeli barátok léte bizonyult a legfontosabb protektív faktornak.¹⁶

A bűnelkövetéssel kapcsolatos tényezőkre irányuló kutatások eredményeit kiégszítik és egyben árnyalják a bűnelkövetői karrierből történő kilépést támogató tényezőkre összpontosító úgynevezett dezisztanciakutatások eredményei.

A dezisztanciakutatások eredményei

Míg a bűnismétlés kockázati tényezőivel foglalkozó kutatások a bűnelkövetői karrierben maradás folyamataira keresnek magyarázatokat, a dezisztanciakutatások az ellenkező oldalról közelítenek: azokat a tényezőket vizsgálják, amelyek a kilépés folyamatait támogatják. A kriminális karrierre koncentráló empirikus és elméleti munkák korábban is foglalkoztak ugyan a kilépéssel mint a bűnözői életpálya egyik szakaszával, de általában megelégedtek az életkor vagy az érés magyarázó erejével. Az elmúlt évek nemzetközi kutatási eredményei azonban azt bizonyítják, hogy érdemes az életkor és a kilépés közötti korreláció mögé nézni, mert ez az összefüggés számos, a kilépésben szerepet játszó mögöttes változó hatásait is elfedi. Ez a terület számos módszertani buktatóval terhelt¹⁷ ugyan, és a kilépés továbbra is a bűnözői karrier legkevésbé feltárt szakasza, az elmúlt néhány évtizedben mégis tekintélyes mennyiségű kutatási eredmény halmozódott fel a dezisztancia előrejelzőire és korrelátumaira vonatkozóan. Ezek az eredmények rávilágítanak arra, hogy a bűnelkövetéssel való felhagyás nem egyik napról a másikra történő változás, nem egyetlen döntés eredménye, hanem hosszú és rögös, visszalépésekkel tarkított folyamat. Azt is nyilvánvalóvá teszik, hogy ebben a folyamatban mind társadalmi, tehát külső, mind pszichológiai, tehát belső tényezők fontos szereppel bírnak, és hogy ezek nagyon bonyolult kölcsönhatásokban állnak egymással.

A kilépés kutatásában éppen a börtönökben alkalmazott kezelési programok egyfajta kritikája fogalmazódik meg, hiszen a kutatók arra kíváncsiak, hogy kik azok, akik szakmai segítség nélkül is jó útra térnek, illetve ezt hogyan, milyen körülmények hatására teszik¹⁸. Az a tapasztalat ugyanis, hogy a büntető igazságszolgáltatási rendszertől valamilyen okból távol maradó bűnelkövetők közül sokan

¹⁶ Werner, E. E.: High-risk children in young adulthood: A longitudinal study from birth to 32 years. *American Journal of Orthopsychiatry*, vol. 59, no. 19, 1986, pp. 72–81.

¹⁷ Lásd például Szabó J.: Fókuszban a kilépés: Hogyan térnek „jó útra” a bűnelkövetők? *Belügyi Szemle*, 2011/7–8., 62–83. o.

¹⁸ Maruna, S. – Immarigeon, R. – LeBel, T.: Ex-offender reintegration: theory and practice. In: Maruna, S. – Immarigeon, R. (eds.): *After crime and punishment. Pathways to offender reintegration*. Willan Publishing, Cullompton, 2004, pp. 3–26.

a korrekcióra irányuló bármiféle intézkedés nélkül spontán felhagynak a bűnelkövetéssel. A dezisztanciakutatás legfőbb célja az, hogy a szakmai beavatkozásokat is a spontán erőfeszítések szolgálatába állítsa azáltal, hogy feltárja a kilépés folyamatában szerepet játszó tényezők mibenlétét, lehetővé téve e tényezők beépítését a harmadlagos prevenciók programokba. Annyi a kutatások eredményei alapján megállapítható, hogy önmagukban sem a pszichológiai kezelési programok, sem a társadalmi tényezőket megcélzó reintegrációs törekvések nem kecsegtetnek sikerrel.

Olyan komplex prevenciók megközelítésre van szükség, amely mind a kilépésben szerepet játszó lélektani folyamatokat, mind a kilépést elősegítő társadalmi feltételek megteremtését támogatja. Ez a folyamat már a börtön falain belül meg kell hogy kezdődjék pszichológiai rehabilitációs programok és a későbbi visszailleszkedést segítő oktatás, képzés és egyéb reintegrációs célú programok formájában. A továbbiakban röviden áttekintjük a dezisztancia folyamatát támogató társadalmi és lélektani tényezőket, amelyek ismerete fontos az említett integratív megközelítés kialakítása szempontjából. A kilépés folyamatát támogató *társadalmi tényezőkre* vonatkozó kutatási eredmények összefoglalásához *Sampson és Laub* életkorfüggő informális társadalmi kontroll-elmélete nyújt megfelelő értelmezési keretet.¹⁹

A szerzők szerint a társadalmi kötelekeket erősítő úgynevezett fordulópontok bírnak meghatározó jelentőséggel a bűnelkövetéssel való felhagyás folyamatában, és ezek felülírják akár a nagyon kedvezőtlen pszichés adottságok vagy a korábbi negatív élmények hatásait is. Minden életkorban más társadalmi intézmény és kötődés kap kiemelt szerepet, az évek folyamán felhalmozott köteleke pedig visszatartanak a további bűnelkövetéstől. A vizsgálatok szerint a különböző életesemények közül a házasságkötés mutatja a legmarkánsabb összefüggést a dezisztanciával²⁰, emellett a stabil munka(hely) gyakorol jelentős hatást a bűnelkövetői pályából való kilépésre.²¹

¹⁹ Sampson, R. J. – Laub, J. H.: A general age-graded theory of crime: Lessons learned and the futur of life-course criminology. In: Farrington, D. P. (ed.): Intergrated developmental and life-course theories of offending. Transaction Publishers, New Brunswick, 2005, pp. 165–181.; Farrington, D. P.: Advancing Knowledge About Desistance. Journal of Contemporary Criminal Justice, vol. 23, 2007, pp. 125–134.

²⁰ Részletes áttekintésért lásd például King, R. D. – Massoglia, M. – MacMillan, R.: The context of marriage and crime: gender, the propensity to marry, and offending in early adulthood. Criminology, vol. 45, 2007, pp. 33–65.; Bersani, B. E. – Laub, J. H. – Nieuwbeerta, P.: Marriage and desistance from crime in the Netherlands: Do gender and socio-historical context matter? Journal of Quantitative Criminology, vol. 25, iss. 1, 2009

²¹ Lásd például Kazemian, L. – Farrington, D. P.: The developmental evidence base: Desistance. In: Towl, G. J. – Crighton, D. A. (eds.): Forensic psychology. British Psychological Society and Blackwell Publishing Ltd., 2010, pp. 133–147.

E két faktor dezisztanciára gyakorolt hatásait több kutató a kortárs kapcsolatokban bekövetkezett változásoknak tulajdonítja, és utóbbi változót tekinti valódi befolyásoló tényezőnek a kilépés folyamatában. A társas tanuláselmélet, illetve a differenciális asszociáció hívei szerint a kortárs kapcsolatok közvetítik a munka és a házasság kriminális viselkedésre gyakorolt kedvező hatásait azáltal, hogy új, proszociális kapcsolatok épülnek ki a korábbi kriminális jellegűek helyett.²² A szakirodalom több más tényezőt is említ az előbb taglaltakon kívül, amelyek támogatón hatnak a dezisztancia folyamatára, ám jóval szerényebb mértékben és kevésbé következetes empirikus adatokkal alátámasztva. Ilyen például a katonai szolgálat, a lakhely, a gyermek születése vagy az oktatásban való részvétel.²³

A *pszichológiai tényezők* szerepére a dezisztancia folyamatában az a felismerés irányította rá a figyelmet, hogy míg a kedvezőtlen társadalmi körülmények ellenére sokan előbb-utóbb felhagynak a bűnelkövetéssel, mások a körülményekben bekövetkező kedvező változások ellenére sem lépnek ki a kriminális karrierből. Laub és Sampson korábban idézett elméletével némileg szembehelyezkedik az az álláspont, amely szerint a sikeres kilépők maguk idézik elő az életükben a kedvező fordulópontokat.²⁴

A szubjektív tényezők vizsgálata sokáig elhanyagolt területe volt a kriminológiai kutatásoknak, az utóbbi években azonban egyre több kutatási eredmény halmozódott fel a dezisztancia folyamatának lélektani hátteréről.²⁵ Az empirikus eredmények és az azokat keretbe foglaló elméletek szerint a dezisztancia folyamatában a belső, szubjektív változók, például a motivációk, az énkép és az identitás változásai döntő jelentőségűek. A dezisztanciát támogató pszichológiai tényezők körében a szakirodalomban előkelő helyet foglal el a változásra irányuló motiváció, illetve elhatározás.²⁶

²² Kazemian, L. – Maruna, S.: Desistance from crime. In: Krohn, M. D. – Lizotte, A. J. – Hall, G. P. (eds.): Handbook on crime and deviance. Springer, 2009, pp. 277–295.

²³ Laub, J. H. – Sampson, R. J.: Shared beginnings, divergent lives: Delinquent boys to age 70. Harvard University Press, Cambridge, 2003; Laub, J. H. – Sampson, R. J.: Understanding desistance from crime. Crime and Justice, vol. 28, 2001, pp. 1–69.

²⁴ Például Maruna, S.: Making good: How ex-offenders reform and reclaim their lives. American Psychological Association Books, Washington D. C., 2001

²⁵ Például Giordano és munkatársai kognitív transzformációs elmélete. Giordano, P. C. – Cernkovich, S. A. – Rudolph, J. A.: Gender, Crime, and Desistance: Toward a Theory of Cognitive Transformation. American Journal of Sociology, vol. 107, no. 4, 2002, pp. 990–1064.

²⁶ Lásd például Kazemian, L. – Farrington, D. P.: i. m.; Haggard, U. – Gumpert, C. H. – Grann, M.: Against all odds: A qualitative follow-up study of high-risk violent offenders who were not reconvicted. Journal of Interpersonal Violence, vol. 16, no. 10, 2001, pp. 1048–1066.

Más kutatók az optimizmus és a remény változóját tartják meghatározónak a dezisztancia folyamatában.²⁷

A dezisztancia pszichológiai aspektusával foglalkozó munkák egyik központi fogalma az identitásváltozás, amelyre vonatkozóan a narratív módszernek köszönhetően egyre több az ismeretünk. Maruna eredményei szerint például a bűnismétlők és a kilépők között olyan jelentős különbségek – például a kilépőket jellemző proszociális identitás vagy a felelősség háritását célzó kognitív torzítások – rajzolódnak ki a bűnelkövetői múlt értékelésével kapcsolatban, amelyek ismerete fontos lehet a reintegrációs gyakorlat számára.²⁸ Ugyancsak a dezisztancia kognitív hátteréhez tesz hozzá a bűnelkövetést támogató attitűdök és a bűnelkövetéssel kapcsolatos gondolkodási stílus feltérképezésére irányuló kutatási terület, amely standardizált pszichológiai tesztek alkalmazásával kapott adatokat elemez.²⁹ A kilépés pszichológiai aspektusaira fókuszáló kutatások egy másik iránya az érzelmek, azon belül elsősorban a szégyen és a megbánás reintegrációban és dezisztanciában játszott szerepével foglalkozik.³⁰ A reintegráció közelmúltban kivirágzott resztoratív szemléletű irányzata részben ezen az elméleti és empirikus háttéren alapszik.

A bűnelkövetők rehabilitációs gyakorlatának meghatározó megközelítései

A bűnelkövetők rehabilitációjával foglalkozó megközelítések, elméletek többnyire a bűnismétléssel összefüggő, illetve a kilépést támogató tényezőkkel kapcsolatos ismeretekre épülnek. Céljuk a bűnismétlés megelőzése, a bűnelkövetők „jó útra térítése” például a személyiségükben, a viselkedésükben vagy az attitűdjeikben előidézett változások révén. Ezt az eredményt azonban a különböző rehabilitációs megközelítések eltérő eszközökkel és módszerekkel kívánják elérni, attól függően, hogy hogyan vélekednek a bűnelkövetés és a bűnismétlés okairól, az e szempontból

²⁷ Burnett, R.: To reoffend or not to reoffend? The ambivalence of convicted property offenders. In: Maruna, S. – Immarigeon, R. (eds.): i. m. 152–180. o.

²⁸ Például Maruna, S.: i. m.; Maruna, S.: Desistance from Crime and Explanatory Style: A New Direction in the Psychology of Reform. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, vol. 20, 2004, pp. 184–200.

²⁹ Például Healy, D.: Betwixt and between: The role of psychosocial factors in the early stages of desistance. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, vol. 7, no. 4, 2010, pp. 419–438.

³⁰ Összefoglalóért lásd LeBel, T. P. – Ross, B. – Maruna, S. – Bushway, S.: The „chicken and egg” of subjective and social factors in desistance from crime. *European Journal of Criminology*, vol. 5., 2008, pp. 131–159.

releváns tényezők befolyásolhatóságáról és ennek legmegfelelőbb módszereiről. A továbbiakban néhány rehabilitációs modellt mutatunk be röviden, amelyek jól illusztrálják, hogyan építik be a gyakorlatba a bűnismétléssel és a kilépéssel összefüggő tényezőkre vonatkozó kutatási eredményeket. Az RNR-modell a bűnelkövetéssel, illetve a bűnismétléssel összefüggő tényezőkre, azok közül is a beavatkozásra lehetőséget nyújtó dinamikus rizikófaktorokra épít. Az erősségeken alapuló megközelítések – a dezisztanciaközpontú és a kárhelyreállító szemlélet – ezzel szemben a kockázatok és hiányosságok helyett a bűnelkövetők meglévő erőforrásaira, képességeire, készségeire összpontosít, és sokat merít a kilépést támogató tényezőkre vonatkozó empirikus eredményekből. A harmadik, úgynevezett *Good Lives*-modell pedig az előbbi két megközelítés összebékítésének remek példája.

Az RNR-modell³¹

A bűnelkövetők kezelésének legismertebb és legszélesebb körben alkalmazott modellje az úgynevezett RNR-modell, amelynek első változata 1990-ben született meg.³² A személyiséglélektani és kognitív tanuláselméleti keretbe ágyazott elmélet a megalkotása óta eltelt évek alatt számos új elemmel bővült, és a bűnelkövetők kezelésének legbefolyásosabb modelljévé nőtte ki magát. Az RNR-elmélet magját három központi elv: a kockázat, a szükséglet és a reszponzivitás elvei alkotják.

A kockázati elv szerint a bűnelkövetők kezelésére irányuló beavatkozások mértéke és intenzitása az egyén veszélyességének függvényében határozható meg.³³ A visszaesés szempontjából legveszélyeztetettebb bűnelkövetők esetében kerül sor a legmagasabb intenzitású intervenciók alkalmazására, míg az alacsony rizikójú esetek csak minimális beavatkozást indokolnak. A szükségleti elv arra a feltevésre épül, hogy a bűnelkövetők kezelésének leghatékonyabb módja a dinamikus kockázati tényezők semlegesítése.³⁴ A modell különbséget tesz kriminogén és nem kriminogén tényezők között, amelyek közül előbbiek közvetlen kapcsolatban állnak a bűnelkövetéssel, míg utóbbiak esetében lazább ez az összefüggés. A lényegében véve dinamikus kockázati tényezőknek számító kriminogén szükségletek adják a visszaesést csökkenteni kívánó beavatkozások elsődleges célpontját.³⁵

³¹ A modell teljes neve Risk-need-responsivity model, tehát kockázat-szükséglet-reszponzivitás modell.

³² Bonta, J. – Andrews, D.: i. m.

³³ White, R. – Graham, H.: *Working with offenders. A guide to concepts and practices.* Willan Publishing, New York, 2010; Bonta, J. – Andrews, D.: i. m.

³⁴ White, R. – Graham, H.: i. m.

³⁵ Farrow, K. – Kelly, G. – Wilkinson, B.: *Offenders in focus: Risk, Responsivity and Diversity.* Policy Press, Bristol, 2007

Az RNR-modell szerint a hét legjelentősebb kriminogén szükséglet az antiszociális személyiségstruktúra, az antiszociális kogníció, az antiszociális kapcsolatok, a családi problémák, az alacsony iskolai/munkahelyi teljesítmény, a proszociális szabadidős tevékenységekben való részvétel hiánya és a szerhasználat. Ezekhez kapcsolódik még a korábbi antiszociális viselkedés mint statikus rizikófaktor.

A rezponzivitás elve a terápia és az egyéniesítés szempontjából döntő jelentőségű. Ezen elv értelmében a leghatékonyabb rehabilitációs stratégiát a viselkedés- és kognitív viselkedésterápiás módszerek jelentik. Továbbá a korrekciós beavatkozásokat az egyén bizonyos jellemzőihez – például tanulási és személyközi képességeihez, motivációs szintjéhez és személyiségéhez – kell igazítani.

Az RNR-modell szerint a terápia a kriminogén szükségletek módosítására vagy enyhítésére irányul.³⁶ A kriminogén szükségletek ebben a vonatkozásban terápiás szükségleteket is jelentenek, amelyeket a kezelésnek meg kell céloznia annak érdekében, hogy a bűnisméltés veszélye csökkenjen. Bár a szakirodalomban számos elméleti és gyakorlati jellegű kritikát olvashatunk az RNR-modellről, a hatékonyságvizsgálatok eredményei tükrében megállapítható, hogy ez a legmegalapotozottabb etiológiai és empirikus háttérrel jellemezhető rehabilitációs elmélet.

Az erősségeken alapuló vagy készségalapú megközelítés

Az elmúlt évtizedben a kockázat-, szükségletalapú megközelítéssel kapcsolatos kritikák az Egyesült Államokban és az Egyesült Királyságban új reintegrációs irányt hívtak életre³⁷, amelynek számos elnevezése terjedt el a szakirodalomban, például készségalapú vagy resztoratív megközelítés, de a leggyakrabban dezisztancia-központú gyakorlatnak hívják. A sokak által paradigmaváltásként értékelt változás lényege, hogy a hangsúly a bűnelkövetők deficitjeinek kezeléséről a reintegráció szolgálatába állítható képességeikre és készségeikre toldott át.³⁸ E szerint tehát az eredményes beavatkozás érdekében az erősségeket (készségeket) ugyanolyan módon kell feltérképezni és megcélozni, mint a kockázatokat és a szükségleteket.³⁹ A hangsúly mind a dezisztancia-központú, mind a kárhelyreállító megközelítés esetében az elkövető olyan képességein és készségein van, amelyekre a bűncselekménnyel okozott kár jóvátétele és a közösségbe történő beilleszkedés alapozható. A legfontosabb mechanizmus, amelyre a társadalomba való

³⁶ Ward, T. – Maruna, S.: *Rehabilitation: Beyond the risk paradigm*. Routledge, New York, 2007

³⁷ Burnett, R. – Maruna, S.: *The kindness of prisoners: Strengths-based resettlement in theory and in action*. *Criminology & Criminal Justice*, vol. 6, no. 1, 2006, pp. 83–106.

³⁸ Ward, T. – Maruna, S.: i. m.

³⁹ Workman, K.: *Back to Churchill: An old vision for prisoner reintegration*. *Policy Quarterly*, vol. 5, no. 2, 2009, pp. 24–32.

visszailleszkedést, illetve az ennek alapjául szolgáló identitásváltozást alapozni lehet, az a megbélyegzés leküzdése és az úgynevezett önbeteljesítő jóslatra építő stratégia alkalmazása. A beilleszkedésre irányuló törekvések megerősítése egy új, társadalmilag elfogadott identitás kialakítását teszi lehetővé, szemben a deficitorientált megközelítéssel, amely a hiányosságok kiemelésével valójában konzerválja őket.⁴⁰

Az erősségközpontú megközelítés hatékonyságára vonatkozóan ugyan további kutatási eredményekre van szükség, annyi azonban már most nyilvánvaló, hogy értékes kiegészítője lehet a hagyományos, deficitorientált gyakorlatnak.

A Good Lives-modell

A Good Lives-modell (a továbbiakban: GLM) ugyancsak az RNR-moddal kapcsolatban felmerülő problémákra adott válaszként született meg.⁴¹ Az elmélet a nevével adó „jó élet” fogalma köré épül, amely a filozófiából átvett és a pozitív pszichológia által empirikusan kutatott fogalom.⁴² Ebben az elméleti háttérben gyökerezve az eredetileg szexuális bűnelkövetők részére kialakított GLM a terápia olyan elemeit is magában foglalja, amelyekkel az RNR-modell nem foglalkozik kielégítően, például a terápiás szövetség, a hatóerő és a motiváció kérdései. A GLM által megfogalmazott cél a kockázat csökkentésén felül a „jó élethez” szükséges ismeretek, képességek, lehetőségek és egyéb erőforrások megteremtése, figyelembe véve az egyén specifikus szükségleteit, érdeklődését és értékeit. Egyelőre kevés közvetlen és meggyőző empirikus bizonyíték szól a GLM-re épülő programok hatékonysága mellett, és számos kritika is érte a modellt. Hibái ellenére azonban a kétségkívül sok erénnyel bíró GLM remek példája az integratív szemlélet érvényesülésének a rehabilitáció terén. Magában foglalja ugyanis mind az RNR-modell elméleti és gyakorlati elemeit a bűnismétlés kockázati tényezőire vonatkozóan, mind pedig a készségekre és más erősségekre építő megközelítés alapvetéseit az elkövetők meglévő erőforrásainak hasznosítására és a visszailleszkedés támogatásának mikéntjére vonatkozóan.

Az itt röviden bemutatott fontosabb rehabilitációirányok keretein belül sokféle fogvatartotti kezelési program kialakítása és megvalósítása történik, amelyek az alkalmazott megközelítéstől függően sok vonatkozásban – így például a beavatkozás módszere tekintetében – különböznek egymástól. A hatékony programok

⁴⁰ Ward, T. – Maruna, S.: i. m.

⁴¹ Ward, T. – Brown, M.: The Good Lives Model and conceptual issues in offender rehabilitation. *Psychology, Crime and Law*, vol. 10, no. 3, 2004, pp. 243–257.; Ward, T. – Gannon, T.: Rehabilitation, etiology and self-regulation: The Good Lives Model of sexual offender treatment. *Aggression and Violent Behavior*, vol. 11, 2006, pp. 77–94.

⁴² Ward, T. – Maruna, S.: i. m.

jellemzőinek feltárására irányuló kutatások azonban egyre több ismeretet nyújtanak számunkra arról, hogy milyen típusú, milyen elemekkel jellemezhető és milyen módszereket alkalmazó fogvatartotti programok kecsegtetnek a legtöbb sikerrel a harmadlagos prevenciók célok megvalósítása szempontjából.

A kezelési programok hatékonysága

A rehabilitáció csődjét vizionáló *Martinson-doktrína*⁴³ óta a bűnismétlés megelőzését célzó rehabilitációs programok hatékonyságának kérdése élénk tudományos érdeklődés középpontjában áll. Az utóbbi évtizedekben a kutatások – és ezek nyomán maguk a programok is – sokat fejlődtek módszertanilag, és a metaelemzés segítségével ma már a korábbiaknál sokkal komplexebb hatékonyságvizsgálatokra nyílik lehetőség.⁴⁴

Ezek az eredmények azért fontosak, mert egyre célirányosabb, megalapozottabb és hatékonyabb harmadlagos megelőzési gyakorlat kialakítását teszik lehetővé. Annál is inkább fontos támaszkodni a kutatások megállapításaira, mert az eredmények gyakran ellentétesek a hatékony bűnmegelőzési gyakorlatra vonatkozó (börtönszakmán belül is létező) hétköznapi vélekedésekkel és attitűdökkel. A számos terápiás programtípus közül a mind zárt intézeti, mind közösségi környezetben széles körben alkalmazott kognitív viselkedésterápiás módszerek bizonyulnak a leghatékonyabbnak a bűnismétlés megelőzése terén. Ezek arra az alapfeltevésre épülnek, hogy az érzelmek és a kognitív (megismerő) folyamatok meghatározzák a viselkedést, és hogy az előbbieket módosítása révén az utóbbi is befolyásolható⁴⁵.

Sokféle kognitív viselkedésterápiás technika és még többféle ilyen elemeket tartalmazó program terjedt el világszerte, amelyek jelenleg a legígéretesebb irányvonalat képviselik a bűnismétlés megelőzése terén. A szakirodalomban mára kialakult egyfajta konszenzus a kevésbé hatékony programokra vonatkozóan is. A tisztán punitív elemeket tartalmazó, az elrettentésre és a sokkhatásra építő, illetve a kizárólag a fegyelemre alapozó, katonai jellegű programok nem alkalmasak

⁴³ Martinson, R.: What works? – Questions and answers about prison reform. Public Interest, vol. 35, 1974, pp. 22–54.; Lipton, D. – Martinson, R. – Wilks, J.: The effectiveness of correctional treatment: A survey of evaluation studies. Praeger, New York, 1975

⁴⁴ Borbíró A. (2010a): i. m.

⁴⁵ Wilson, D. B. – Bouffard, L. A. – Mackenzie, D. R.: A quantitative review of structured, group-oriented, cognitive-behavioural programs for offenders. Criminal Justice and Behaviour, vol. 32, 2005, pp. 172–204.

a bűnismétlés megelőzésére, sőt akár növelhetik is annak valószínűségét.⁴⁶ A zárt intézetben végzett kezelések szempontjából azok az eredmények különösen informatívak, amelyek a tisztán pszichodinamikus jellegű, strukturálatlan, nondirektív pszichológiai tanácsadást nyújtó programok eredménytelenségéről számolnak be a magatartás-korrekció terén. Utóbbi eredmények különösen tanulságosak lehetnek a főleg strukturálatlan egyéni pszichológiai foglalkozásokra építő hazai gyakorlat számára.

Mivel terjedelmi okok miatt csak nagyon tömör és vázlatos összefoglalásra van módunk, a következőkben pontokba szedve foglaljuk össze a hatékony kezelési programok ismérveit⁴⁷:

- *Erős elméleti és empirikus megalapozottság*: a bűnelkövetővé válás okozatiságának valamely konkrét, empirikus adatokkal alátámasztott modelljére épül.
- *A kockázati elv érvényesülése*: a kezelés intenzitását és tartamát az elkövető kockázati szintjéhez kell igazítani. A kutatási eredmények arra utalnak, hogy a prevenció célú beavatkozások az elkövetőhöz igazított intenzitás mellett számíthatnak kedvező eredményekre, így a magas intenzitású programok elsősorban a nagyobb kockázatú elkövetők esetében lehetnek hatékonyak. A differenciált beavatkozás a forráselosztás szempontjából is fontos. A kockázati elv alapján megnő a kockázatbecslés jelentősége, hiszen már nemcsak társadalomvédelmi szempontokat szolgálhat, hanem azt is jelzi, hogy mire érdemes a beavatkozást koncentrálni.
- *A szükségleti elv érvényesülése*: a beavatkozásnak az elkövető kriminogén szükségleteire kell irányulnia, ellenkező esetben hatástalan vagy akár káros is lehet.
- *A rezponzivitás elvének érvényesülése*: a beavatkozásnak erősen individualizálnak, így különösen az elkövető személyiségéhez és tanulási készségeihez igazodónak kell lennie. Ennek megfelelően elsősorban olyan kognitív viselkedésterápiás elemeket kell tartalmaznia, amelyek alkalmasak egyebek mellett az elkövető attitűdjeinek, gondolkodási és viselkedési mintázatainak alakítására.

⁴⁶ Gendreau, P. – Goggin, C. – Cullen F. T. – Andrews, D. A.: The Effects of Community Sanctions and Incarceration on Recidivism. Forum on Corrections Research, vol. 12, no. 2, 2000, pp. 10–13.; MacKenzie, D. L.: Evidence-based corrections: Identifying what works. Crime and Delinquency, vol. 46, no. 4, 2000, pp. 457–471.

⁴⁷ Részletesebb összefoglalóért lásd Borbíró A. (2010a): i. m.; Szabó J.: A bűnismétlés megelőzését célzó programok tapasztalatai: mi működik, és mi nem. Alkalmazott Pszichológia, megjelenés alatt.

- *A részvétel elvének érvényesítése:* interaktív, az elkövető aktív részvételén alapuló, problémaorientált terápiás módszerek alkalmazása szükséges.
- *A programminőség elvének érvényesítése:* a programnak magas integritásúnak kell lennie, amelynek elemei a következetes és célirányos programtervezés és -végrehajtás; a részvétel ellenőrzése, a minőségbiztosítás, a jól képzett szakemberek, valamint támogató, a programot koherensen befogadó intézményi környezet.

A továbbiakban ismertetett empirikus kutatásunkban e szempontok nyújtottak vezérfonalat a hazai harmadlagos megelőzési gyakorlat helyzetének megítéléséhez. A kutatás folyamán arra kerestük a választ, hogy megjelenik-e a rehabilitáció célja a hazai büntetés-végrehajtási gyakorlatban, hogy a harmadlagos megelőzésnek milyen eszközei jelennek meg az intézetekben, és hogy ezekre a programokra mennyiben jellemzők vagy nem jellemzők az elméleti bevezetőben össze-foglalt ismérvek.

A reszocializáció elősegítésének lehetőségei a magyar büntetés-végrehajtási intézetekben – empirikus kutatás

A szabadságvesztés-büntetés kriminálpolitikai funkciójával kapcsolatos nézetek

A hazai büntetés-végrehajtás harmadlagos prevenciók tevékenységére vonatkozó kutatás eredményei közül elsőként a szabadságvesztés-büntetés kriminálpolitikai funkcióival foglalkozó kérdésekkel foglalkozunk. Annak fényében, hogy az előbbiekben ismertetett tudományos eredmények egyértelműen a reszocializációs erőfeszítések hasznosságát és szükségességét támasztják alá, különösen fontosnak tartottuk azt a kérdést, hogy a büntetés-végrehajtás hazai alakítói és szereplői miként vélekednek a harmadlagos prevenció szükségességéről és lehetőségeiről, illetve ezen belül a börtön feladatáról és céljairól.

Normatív szinten – mind a hazai, mind a nemzetközi források alapján – a reszocializációra törekvés egyértelműen a büntetés-végrehajtás meghatározó feladataként fogalmazódik meg, ettől azonban a büntetés-végrehajtás szereplőinek attitűdjei és a mindennapi gyakorlat is jelentősen eltérhet.

Tapasztalataink szerint a megkérdezettek meglehetősen differenciáltan látják a szabadságvesztés kriminálpolitikai funkcióit, és markánsan elkülönítik szubjektív véleményüket a büntetés-végrehajtás mindennapi működéséből kiolvasható folyamatoktól.

A büntetés-végrehajtás feladatai

Mind a fókuszcsoporthoz tartozó résztvevői, mind pedig az interjúalanyok kiemelten fontos büntetés-végrehajtási feladatnak tekintették a reintegráció elősegítését. Ez az összefüggés két vonatkozásban fogalmazódott meg. Negatív irányból abban az értelemben, hogy a megkérdezettek erős szkepszis jellemezte a harmadlagos prevenció más eszközeivel, így különösen a speciális elrettentéssel összefüggésben. Sem a fókuszcsoporthoz tartozó résztvevői körében – ideértve a fogvatartottakat is – nem talákoztunk olyan véleménnyel, amely a szabadságvesztés-büntetésnek jelentős elrettentő hatást tulajdonított volna, és olyannal is kevés, amely egyébként a reszocializációs hatásonál fontosabbnak tekintette volna azt. Az elrettentő hatás hiánya tehát általában objektív – és általában a bűnelkövetővé válás reprodukciós összefüggéseivel magyarázott – megállapításként, nem pedig rendszerkritikaként fogalmazódott meg. (Ez alól a felügyelők egy része jelentett látványos kivételt, ők gyakran kifejezetten a büntetés-végrehajtás diszfunkciójaként értelmezték a speciális elrettentés gyengeségét.) Pozitív irányból a reszocializációs törekvések támogatottságát jelzi az, ahogy a megkérdezettek a büntetés-végrehajtás kívánatos funkcióiról vélekednek: különösen a pszichológusi fókuszcsoporthoz tartozó résztvevői, illetve a megkérdezett intézetvezetők és nevelők körében volt általános a nézet, hogy a büntetés-végrehajtás feladatai közé a reszocializáció elősegítésével kapcsolatos tevékenységeknek szervesen illeszkedniük kell.

Egészen más kérdés azonban az, hogy ez a szubjektíven definiált elvárás a megkérdezettek szerint mennyiben valósul meg ténylegesen a magyar kriminálpolitikában és büntetés-végrehajtásban. A fókuszcsoporthoz tartozó résztvevői és az interjúalanyok ugyanis jelentős koherenciazavart érzektek a büntetés-végrehajtás cél- és feladatmeghatározásában. Az inkoherenca egyrészt időben jelentkezik. A kriminálpolitika represszív és reszocializációs irányultságai közötti erős ingadozásokat a megkérdezettek abban az értelemben tekintették különösen problematikusnak, hogy a változó prioritások olyan gyors adaptációra és irányváltásokra kényszerítik a büntetés-végrehajtást, ami jelentősen megnehezíti a hosszú távú és koherens szerepfelfogás kialakulását. Másrészt inkoherenciát okoz az is, hogy az objektív lehetőségek szűkössége még abban az esetben is felülírja a reszocializációs célokat, ha azokat egyébként az éppen aktuális kriminálpolitikai retorika támogatja. Másképp megfogalmazva, az interjúk tapasztalatai szerint az elmúlt évtizedekben a kriminálpolitika esetleges támogatása is döntően szimbolikus jellegű volt, amely nem volt képes stabilizálni a büntetés-végrehajtás reszocializációs szerepvállalásának peremfeltételeit. Harmadrészt, mindezekkel szoros összefüggésben, a megkérdezettek szerint a büntetés-végrehajtás célmeghatározása mind a kriminálpolitika, mind pedig saját belső működése vonatkozásában egyre nehezebben választható le a közvélemény elvárásairól.

Ebben a kérdésben a megkérdezetteket egyöntetű pesszimizmus jellemezte: értékelésük szerint a hazai lakosság erős punitivitása rendkívüli mértékben megnehezíti a reszocializációs törekvések elfogadtatását, ez pedig közvetve (a kriminálpolitikán keresztül) és közvetlenül (a büntetés-végrehajtás prioritásain – biztonság vagy reszocializáció – keresztül) is visszahat a szabadságvesztés-büntetés funkciójával kapcsolatos hazai felfogásra.

Összességében tehát míg a reszocializáció mind normatív szinten, mind pedig a megkérdezettek szubjektív értékelésében a büntetés-végrehajtás meghatározó céljaként fogalmazódik meg, az általános percepció szerint ez az elvárás rendszer szinten – a kriminálpolitika és a büntetés-végrehajtás szintjén egyaránt – csupán igen korlátozottan jelenik meg. A büntetés-végrehajtás szereplői tehát úgy érzékelik, hogy a hazai büntetés-végrehajtás működési logikáját és mindennapi gyakorlatát általánosságban nem a reszocializációra való törekvés határozza meg. Ennek egyik leglátványosabb jele a pszichológusi interjúkból kibontakozó általános mintázat. Ahogy a külföldi kutatási eredményekkel összefüggésben láttuk, a pszichológusi szerepvállalás kulcsfontosságú faktor a bűnelkövetők reszocializációjában. Ennek ellenére az általunk megkérdezett pszichológusok körében általános volt az a tapasztalat, hogy mindennapi munkájuk keretein belül a bűnismétlés megelőzése nem fogalmazódik meg velük szemben elvárásként, elsődleges feladatuknak sokkal inkább a büntetés-végrehajtás biztonságos napi működéséhez szükséges feladatok teljesítését tekintik.

A reszocializáció eszközei

Kutatásunk egy további vizsgálódási területe annak feltérképezésére irányult, hogy a büntetés-végrehajtás szereplői a reszocializáció *mely eszközeit tartják fontosnak és hatékonynak*. Ebben a körben különösen arra voltunk kíváncsiak, hogy ezek a vélemények mennyiben esnek egybe a dezisztanciakutatások főbb megállapításaiival, illetve hogy mennyiben tükrözik a reszocializációs programok hatékonyságára vonatkozó empirikus eredményeket. Külön figyelmet fordítottunk ezért arra, hogy a megkérdezetteknek milyen ismereteik vannak a külföldön jó gyakorlatoknak bizonyuló magatartásterápiákról, illetve mekkora jelentőséget tulajdonítanak ezeknek a reszocializáció elősegítésében.

Mind a fókuszcsoport-beszélgetések, mind pedig az interjúk arra utaltak, hogy a hazai büntetés-végrehajtást sokkal inkább a strukturális-szociológiai megközelítés, mint a pszichológiai-magatartás-korrekciónak szemlélet jellemzi. A bűnismétlés esélyének csökkentését tehát a megkérdezettek – a személyi állomány tagjai csakúgy, mint a fogvatartottak – általában az elítéltek strukturális visszaillesztésének lehetőségeivel kötötték össze. A legfontosabb eszközök között így tipikusan a munkavégzés, az oktatás, illetve a szakképzés jelent meg, azok a formák tehát,

amelyek alapvetően a szabaduló elítéltek munkaerő-piaci esélyeinek növelésére irányulnak. Ezzel szemben a személyiség- és magatartás-központú beavatkozási formák meglehetősen marginális szerepet töltenek be a reszocializáció elősegítését célzó eszközök között. Az ezekkel kapcsolatos nézetek már kifejeződésükben is nagy különbségeket mutattak. A megkérdezettek egy meglehetősen szűk – elsősorban a pszichológusi-szakértői fókuszcsoport résztvevőit, illetve néhány intézetparancsnokot felölelő – csoportja volt az, amely magától is a reszocializáció eszközei között említette a pszichológiai kezelési programokat. Ők jellemzően igen támogatón nyilatkoztak ezekről, voltak ismereteik a külföldi eredményekről, és fontosnak tartanak, hogy a büntetés-végrehajtás a jelenleginél nagyobb súlyt fektessen a pszichológiai megközelítésre. Egy másik, ennél jóval tágabb csoport – érdekes módon idetartozott a nevelők és a pszichológusok nagy része – csupán célzott kérdésekre válaszolva nyilvánított véleményt ebben a témában. Az ő esetükben mind az ismeretanyag, mind pedig a támogatás nagy eltéréseket mutatott. S végül ugyancsak számottevő volt azoknak az interjúalanyoknak a száma, akik számára a pszichológiai megközelítés teljességgel idegen, azaz nem voltak ismereteik ilyen programokról, és/vagy nem tartják azokat a büntetés-végrehajtás gyakorlatába integrálhatónak. Érdemes megjegyezni, hogy noha az ilyen irányú vélemények döntően a felügyelői, illetve a fogvatartotti interjúkban fogalmazódtak meg, többször előfordult nevelők, sőt pszichológusok esetében is. Ez összecseng azzal a már említett megállapítással, hogy tapasztalataink szerint a börtönpszichológusok sokkal inkább a büntetés-végrehajtás rendjének és működésének fenntartását hivatottak szolgálni, mint a reszocializáció előmozdítását, ezért – bár sokaknak van közülük ilyen irányú megfelelő ismerete és motivációja – szakmai fókuszuk a prevenció célú szakmai tevékenység helyett a börtönártalmak csökkentésére és főleg a kríziskezelésre irányul.

A fókuszcsoportok gerincét egy olyan gyakorlat jelentette, amely annak vizsgálatára irányult, hogy a résztvevők mennyiben látják egybecsengőnek a reszocializáció eszközeire vonatkozó saját szubjektív véleményeiket és a hazai büntetés-végrehajtás reszocializációs hangsúlyait. Ennek érdekében arra kértük a résztvevőket, hogy az egyes elemeket osztályozzák aszerint, hogy szerintük az mennyire játszik fontos szerepet a bűnisméltés esélyének csökkentésében, majd pedig aszerint, hogy a tényleges büntetés-végrehajtási gyakorlatban mekkora súllyal jelennek meg. A gyakorlat érdekes eredményeket hozott, a résztvevők ugyanis jelentős diszkrpanciát érzekeltek a reintegráció általuk fontosnak tartott eszközei és azok büntetés-végrehajtáson belüli tényleges súlya között. Azaz, míg a harmadlagos megelőzés bizonyos szerintük fontos elemei nem kapnak kellő támogatást a hazai intézetekben, addig más, a reintegráció szempontjából elhanyagolhatónak tartott elemek indokolatlan súllyal jelennek meg. Ez az eltérés

a vezetői fókuszcsoportban valamelyest kisebb volt, mint a szakértői-pszichológusi fókuszcsoportban, és némileg eltérően alakult a prioritásskála is. Mindkét csoportban az általános iskolai képzést és a piacképes szakképzést tekintették a legfontosabb elemnek, ám míg az előbbire vonatkozóan az volt az általános vélekedés, hogy a büntetés-végrehajtás súlyának megfelelően igyekszik megteremteni a lehetőségeket, a szakképzési rendszerrel kapcsolatban már komoly kritikák fogalmazódtak meg. Ugyancsak viszonylag előkelő helyen végeztek mindkét csoport prioritáslistáján a viselkedésterápiák, és mindkét szakmai közeg úgy vélte (bár a pszichológusok sokkal inkább), hogy a büntetés-végrehajtási gyakorlat ezen a téren messze elmarad az igényektől. Lényeges különbség volt ugyanakkor a magatartás-terápiák sikerességéhez a külföldi eredmények szerint kulcsfontosságú *kockázat- és szükségletbecslés* megítélésében: míg a pszichológusi fókuszcsoport ezt rendkívül fontosnak tartaná a harmadlagos megelőzéshez, a parancsnoki csoport nem tulajdonított neki különösebb jelentőséget. Ugyancsak nagy eltérés volt a *fegyelmezés, fenytítés* megelőzésben betöltött szerepének megítélésében, ezt ugyanis a pszichológusok az utolsó helyre sorolták, a parancsnokok válaszaiban azonban viszonylag erős helyre került, megelőzve olyan elemeket, mint az egyéni pszichológiai tanácsadás, a középiskolai képzés vagy a kockázat- és szükségletbecslés. Érdeemes megjegyezni azt is, hogy itt volt a legnagyobb különbség a két csoport között a büntetés-végrehajtási hangsúly értékelésében is: míg a pszichológusok szerint a büntetés-végrehajtás messze túl nagy súlyt fektet a fegyelmezésre, a parancsnokok értékelésében a szubjektív és a büntetés-végrehajtási hangsúly egybeesett. És végül, de nem utolsósorban témánk szempontjából fontos eredmény az is, hogy a bűnismétlés megelőzése vonatkozásában mindkét fókuszcsoport igen kevésbé tartotta fontosnak a fogvatartotti kulturális, sport- és szabadidős programokat.

Utóbbi eredmény azért nagyon érdekes, mert az interjúkból az derül ki, hogy a büntetés-végrehajtás mindennapjaiban a fogvatartotti programok gyakran a reintegrációs törekvések gerinceként, sőt akár szinonimájaként fogalmazódnak meg. Amikor ugyanis a büntetés-végrehajtás reszocializációs lehetőségeiről kérdeztük az interjúalanyokat, a szabadidős programok mind általános szinten (a szabadságvesztés-büntetés szintjén), mind pedig egyedi szinten (az adott intézet szintjén) rendkívül nagy hangsúllyal, a munkáltatással és a képzéssel-oktatással csaknem azonos jelentőséggel jelentek meg a válaszok között. Míg tehát a viselkedésterápiás és más pszichológiai jellegű programok láthatóan nem részei a „reszocializációs csomagnak” a magyar büntetés-végrehajtási gyakorlatban, a szabadidős programok igen. Ez az összefüggés megítélésünk szerint rendkívül érdekes, és több kérdést felvet. Noha hazánkban nem készülnek hatékonyságvizsgálatok, így ezeknek a programoknak a bűnismétlésre gyakorolt hatásáról

semmit nem tudunk, a fogvatartotti szabadidős programok tipikusan több olyan jellemzőt hordoznak, amelyek a nemzetközi kutatási eredmények szerint a nem hatékony programok sajátosságainak felelnek meg: strukturálatlanok, nem az elkövetői kriminogén szükségletekre fókuszálnak, jellemzően nem tartalmaznak célzott magatartás-korrekciós elemet, nem megoldott az elítélt rendszeres részvétele stb. A parancsnoki és a nevelői interjúkból azonban kiderül az is, hogy az egyik indok, amely miatt fontosnak tartják a fogvatartotti programokat, gyakorlatilag megegyezik a külföldön hatékonynak bizonyuló magatartásprogramok alapfeltevéseivel: e szerint ezek a programok annyiban segíthetik a reszocializációt, amennyiben alkalmasak arra, hogy motiválják az elítéltet, segítsenek felfedezni a tehetségét valamiben, sikerélményt nyújtsanak, önálló tevékenységre és közösségi részvételre szoktassanak, illetve pozitív mintát mutassanak. Ebben az összefüggésben tehát a személyiség- és viselkedésközpontú megközelítéseknek valójában jóval nagyobb az elfogadottságuk, mint ahogy az első ránézésre látszik, és úgy tűnik, hogy sokkal inkább a „know-how” és az infrastruktúra hiányosságairól, mint elemi szemléletbeli ellenállásról van szó.

A szabadidős programokkal kapcsolatos vélemények azonban felvetnek egy további összefüggést is, amelyet egyébként más dimenziókban kapott válaszok is alátámasztanak. A fogvatartotti programok jelentőségének másik meghatározó igazolása ugyanis némileg eltérő irányba mutat: a „szabadidő hasznos eltöltése” tematika felé. Ez a kifejezés az interjúkban legalább három, egymással szorosan összefüggő pragmatikus megfontolás gyűjtőneveként jelent meg, így idetartozott, hogy 1) az elítélt leköti a felesleges energiáit és nem unatkozik; 2) olyan tevékenységet végez, amely legalább részben védelmet nyújthat a szellemi/fizikai hanyatlás ellen; illetve 3) mindezek következtében kisebb biztonsági kockázatot jelent az intézet számára. A szabadidős programokkal kapcsolatos véleményekben tehát keveredik a reszocializációs érvelés, a börtönártalmak csökkentésének célja, illetve a biztonsági megfontolás. Igen nagy különbségeket láttunk abban, hogy az interjúalanyok mennyiben különítik el ezeket a szempontokat, és melyiknek adnak prioritást.

A harmadlagos prevenció lehetőségeit befolyásoló tényezők a magyar büntetés-végrehajtás rendszerében

Empirikus kutatásunk másik nagy területe annak vizsgálata volt, hogy milyen tényezők alakítják – adott esetben nehezítik meg – a harmadlagos prevenció érvényesítését a hazai büntetés-végrehajtásban. Kiindulópontként a nemzetközi kutatási eredmények szolgáltak, azaz elsősorban arra voltunk kíváncsiak, hogy a hatékony programok peremfeltételeiként beazonosított tényezők mennyiben állnak

rendelkezésre a büntetés-végrehajtáson belüli reszocializációs programok hazai fejlesztése érdekében. Ezzel összefüggésben különösen nagy figyelmet fordítottunk arra, hogy a leginkább érintettek (a személyi állomány és a fogvatartottak) miként vélekednek a reszocializációs törekvések erősítésének lehetőségeiről, mi-
ben látják a legnagyobb nehézségeket, és milyen javaslatokat fogalmaznak meg ezekkel összefüggésben.

Önmagában jelzésértékűnek tartjuk azt, hogy a kutatásban részt vevőknek általában igen sok mondanivalójuk volt erről a témáról. Interjúalanyaink döntő többsége nagyon támogatóan állt a kutatáshoz, és a visszajelzésekből az derült ki, hogy erős igény mutatkozik a büntetés-végrehajtás belső helyzetével, illetve az elítéltek reszocializációjával kapcsolatos kutatásokra. Ennek egyik oka az lehet, hogy annak ellenére, hogy a reintegrációs törekvések jelentősége általánosan elfogadott volt az interjúalanyok körében, csaknem ugyanilyen fokú szkepszt is tapasztaltunk arra vonatkozóan, hogy a hazai büntetés-végrehajtási és utógondozási rendszer jelenleg alkalmas lenne e feladat megvalósítására. Ennek vizsgálata során pedig olyan területeket kellett érintenünk, amelyek túlmutatnak a reszocializáció viszonylag szűk területén, és a magyar büntetés-végrehajtás általános állapotáról mutatnak sok szempontból kedvezőtlen képet. A terjedelmi okokra tekintettel a következőkben csupán röviden foglaljuk össze az egyes szempontokra vonatkozó legfontosabb megállapításokat.

Pénzügyi és infrastrukturális helyzet

A büntetés-végrehajtás pénzügyi és infrastrukturális ellátottsága olyan objektív tényező, amelynek hiányosságai szükségszerűen felülírják a legszilárdabb reszocializációs törekvéseket is. A fogvatartotti létszám, az intézeti túlszűfolttság, a megfelelő helyiségek hiánya, az emberi erőforrás és a dologi ellátottság szűkössége nemcsak közvetlenül, a fizikai lehetőségek szintjén akadályozzák jelentősen az elítéltekkel való hatékony foglalkozást, hanem azért is, mert a biztonsági kockázatok növelésével arra kényszerítik az intézetet, hogy tevékenységének hangsúlyait és meglévő erőforrásait a problémamentes, biztonságos működésre fordítsa. Ezt az összefüggést több interjúalanyunk is alátámasztotta: általános volt az a helyzetértékelés, amely szerint a reszocializációs tevékenység lehetőségeinek beszűkülése javarészt erre, a büntetés-végrehajtás anyagi helyzetének romlására, a fogvatartotti létszám növekedésére és az ezzel járó biztonsági kockázatok növekedésére vezethető vissza. A megkérdezetteket ráadásul ezzel kapcsolatban általános peszsimizmus is jellemezte, megítélésük szerint a közeljövőben ezeknek a folyamatoknak a felerősödése várható. Valóban, a magyar büntetés-végrehajtás európai összehasonlításban több, a harmadlagos prevenció szempontjából kulcsfontosságú mutató szerint is kedvezőtlen helyzetben van. Noha a magyar fogvatartotti arány

nem tartozik a kirívóan magas börtön ráták közé, de meglehetősen magasnak mondható, mint ahogy európai viszonylatban alacsonynak számít a rövid tartamú és magasnak a hosszú tartamú szabadságvesztések aránya. A dinamikára jellemző, hogy 2008 és 2009 között hazánkban volt az egyik legnagyobb mértékű fogvatartotti létszámemelkedés Európában. Ezeket a tendéket azonban a férőhelybővítés nem követi: az európai átlag 98 százalékos telítettségéhez képest Magyarországot ebből a szempontból kiugróan rossz érték, 133 százalékos telítettség jellemzi.

Az interjúalanyok beszámolóit szerint a *pénzügyi források szűkössége* az elmúlt időszakban ugyancsak közvetlenül érezteti hatását a fogvatartotti programok számának csökkenésében; a meglátogatott intézetek döntő többsége programjai csökkentéséről számolt be, és több helyen talákoztunk azzal is, hogy a programokhoz szükséges dologi eszközöket a nevelők saját maguk teremtették elő. Ebben a helyzetben változást hozhat az új pályázati rendszer, egyelőre azonban nem egyértelmű, hogy az intézetek nagyobb felelőssége a pályázati források megszerzésében hosszú távon kedvező hatással jár-e, és a megkérdezettek a jelenlegi pályázati gyakorlat belső ellentmondásairól is beszámoltak.

A személyi állomány helyzete

Noha szorosan összefügg az előző ponttal, a személyi állomány helyzetét olyan jelentőségű kérdésnek tekintjük a harmadlagos prevenció szempontjából, amelynek önálló tárgyalása indokolt. A nemzetközi kutatások szerint a személyi állomány attitűdjei meghatározó szerepet játszanak abban, hogy a reintegrációt szolgáló programok megvalósulhatnak-e, illetve milyen eredménnyel valósulnak meg. Ezt a hipotézist ebben a kutatásban nem állt módunkban tesztelni, azt azonban megvizsgáltuk, hogy mennyiben tekintik ezt igaznak a büntetés-végrehajtásban dolgozók, illetve miként vélekednek a személyi állomány általános állapotáról. Tapasztalataink szerint két összefüggést feltétlenül szem előtt kell tartani. Egyrészt a személyi állomány objektív helyzete és mentális állapota nehezen választható el egymástól. Másrészt a kutatás eredményei azt sugallják, hogy mind a mentális, mind pedig az objektív helyzet szempontjából a hazai büntetés-végrehajtást stabil határvonal jellemzi, amely a felügyelők, illetve a személyi állomány más tagjai között húzódik.

A megkérdezettek, különösen az intézetvezetők és a nevelők igen nagy jelentőséget tulajdonítottak a személyi állomány szubjektív hozzáállásának a reintegrációs feladatok ellátásában, de abban is nagy volt az egyetértés, hogy a személyi állomány egyes csoportjait merőben eltérő attitűdök jellemezhetik. A különbség a megkérdezettek és a mi tapasztalataink szerint is elsősorban a felügyelet vonatkozásában jelentkezik. A mentalitásbeli különbségek rögtön az egyes interjúcsoportok

általános mintázatából kiolvashatók. Mint korábban említettük, interjúalanyaink döntő többsége pozitívan és nyitottan fogadta kérdéseinket. Ez alól látványos kivételt jelentenek a felügyelői interjúk, amelyek néhány kivételtől eltekintve nemcsak lényegesen rövidebbek a többinél, de egészen eltérő hozzáállást is tükröznek. A felügyelet körében a reszocializációval és általában a fogvatartottakkal való bánásmóddal összefüggésben gyakran tapasztaltunk teljes érdektelenséget, értetlenséget, gúnyt és bizalmatlanságot. Az elítéltekhez való ellenséges viszonyulás, a büntetés-végrehajtás „elítéltpártiságára” vonatkozó kifogások, a „túlzottan humánus” büntetőrendszere való hivatkozás gyakran visszatérő eleme ezeknek az interjúknak.

Ez az ellentét a felügyelők és a személyi állomány többi tagjának viszonyában is gyakran visszaköszön. Mind a nevelők, mind pedig a felügyelők körében több olyan interjút készítettünk, amelyek arról tanúskodnak, hogy a nevelők és a felügyelet közötti viszony nem felhőtlen, és a nevelők értékelése szerint ez könnyen a nevelői munka rovására mehet. A felügyelők több helyen értelmetlennek, feleslegesnek vagy meg nem érdemeltnek tekintették a fogvatartottakkal való foglalkozást, és a biztonsági szempontokon túl elutasítottak minden egyéb, a fogvatartottakat érintő tevékenységet. A nevelők oldalán ez abban az észlelésben jelent meg, hogy a felügyelet nem hajtja végre, amit kérnek tőlük, s gyakran szándékosan akadályozza a nevelők munkáját.

Fontos azonban megjegyezni, hogy az interjúk belső konzisztenciája alapján nagyon úgy tűnik, hogy a feszültségekkel ily módon terhelt nevelői-felügyeleti viszony csupán néhány intézetben jellemző. Az interjúk tehát megerősítették egymást: a konfliktusokról beszámoló nevelői interjúk ugyanazokból az intézetekből származnak, ahol a felügyelők is negatívan viszonyulnak a nevelőkhöz, és fordítva, azokban az intézetekben, amelyekben az egyik fél kiegyensúlyozott kapcsolatokról nyilatkozott, hasonlóan értékelte a másik is. Ezt a konzisztenciát a fogvatartotti interjúk is alátámasztották, azaz az elítéltek a jelek szerint jól érzékelik a felügyelet és a nevelők viszonyát.

Ami a parancsnokokat illeti, ők az interjúk tapasztalatai szerint ugyancsak jó rálátással bírnak a nevelők és a felügyelet viszonyára, illetve a felügyelők általános mentális állapotára. A felügyelet helyzete a parancsnokok többsége számára kiemelkedően fontos téma volt, ők is megerősítették ugyanis azt a feltevésünket, hogy ha a felügyelet hozzáállása nem támogató, az rendkívüli módon megnehezítheti a büntetés-végrehajtás biztonsági funkciókon túli feladatainak ellátását. Ebben a kérdésben azonban a parancsnokok többségét erős pesszimizmus jellemezte, az általános vélekedés szerint igen nehéz a felügyeletet aktív közreműködésre motiválni. Ennek magyarázatában azonban némileg megoszlottak a parancsnoki vélemények:

míg egyesek elsősorban a képzettség hiányával és tisztán mentalitásbeli különbségekkel indokolták, mások inkább a felügyelet objektív helyzetében – az alacsony fizetésekben, a rossz szociális és munkakörülményekben, a kiugróan magas fluktuációban, illetve a munkakör kedvezőtlen társadalmi megítélésében – látják az attitűdbeli ellenállás forrását.

A klasszifikáció és az individualizáció feltételei

A jelenleginél jóval erőteljesebb, akár intézetek közötti szinten megvalósuló klasszifikáció általános igényként fogalmazódott meg az interjúk során, mind a személyi állomány, mind a fogvatartottak körében. Ebben a témában meglepően nagy koherencia jellemezte az interjúkat, különösen a parancsnoki, a nevelői és a fogvatartotti interjúk tartalma vágott egybe. A parancsnokok részéről általában nagy igény mutatkozott arra, hogy a fogvatartottak a törvényi szempontokon túli, kriminológiai és pszichológiai ismervek alapján is elkülöníthetők legyenek, vagy legalábbis differenciált kezeléseken és programokon vehessenek részt. Annak ellenére, hogy ebben a kérdésben a parancsnoknak viszonylag nagy mozgástere van, a gyakorlati lehetőségek igen korlátozottak: az infrastrukturális problémák, illetve a túlszűfolttság miatt nem egy intézetben még a törvényi kategóriák érvényesítése is gondot okoz. További akadálnak tűnik a szakemberhiány; a differenciált kezeléshez szükséges rendelkezésre álló szakértelmet csaknem valamennyi parancsnok kevesellte. Ez elsősorban személyi oldalon fogalmazódott meg, egy kivételével valamennyi parancsnok szükségesnek tartaná további pszichológusok, nevelők és szociális előadók alkalmazását.

A differenciálás alapjaként mind a fogvatartottak, mind a személyi állomány két szempontot jelölt meg a leggyakrabban. Egyrészt fontosnak tartanak az első bűntényesek és a visszaesők elkülönítését, gyakran intézeti szinten is. Másrészt visszatérő szempont volt az úgynevezett „együtműködő” fogvatartottak leválasztásának igénye is. (Ilyen jellegű elkülönítésekre egyébként voltak törekvések egyes intézetekben, ezek azonban a telítettség emelkedésével tarthatatlanná váltak.) A nagyobb mértékű differenciálás indokaként több, egymással összefüggő érvelés rajzolódott ki, amelyekben a reszocializáció szempontjai közvetetten és közvetlenül is megjelentek. Túl azon ugyanis, hogy az erőteljesebb differenciálás nagyobb teret nyújthatna a rehabilitációhoz szükséges individuális kezeléseknél, a megkérdozettek több olyan összefüggésre – például az elítéltek közötti kölcsönös motiválás szerepére, az alacsonyabb biztonsági kockázatokra és ezzel a kedvezmények és a normalizáció kiterjedtebb lehetőségeire – is rámutattak, amelyek áttételesen járulhatnak hozzá a bűnisméltés esélyének csökkentéséhez.

Érdekes módon azonban a differenciálással összefüggésben nagyon ritkán merült fel a kockázat- és szükségletbecslés jelentősége: interjúalanyaink többsége vagy

nem ismerte ezeket a technikákat, vagy nem tekintette azokat lényegesnek a differenciálás megvalósításához.

A reszocializáció egyes elemei

A munkáltatás, az iskolai képzés és a szakképzés ellentmondásos helyet foglal el az intézetek reintegrációs tevékenységében. A fókuszcsoportok és az interjúk tanúsága szerint egyértelmű jelentőségük a börtönártalmak csökkentésében és a szabadidő hasznos eltöltésében van, emellett fontos szerepet játszanak a biztonsági kockázatok mérséklésében is. A harmadlagos megelőzésben betöltött szerepük megítélése azonban ellentmondásosabb, aminek az elsődleges oka a több ponton diszfunkcionális működés.

Ami a munkáltatást illeti, ennek növelése egyértelmű célkitűzés a hazai büntetés-végrehajtásban, aminek háttérében a munkavégzésnek tulajdonított kedvező hatások állnak: az elítélt minimális anyagi biztonságra tesz szert, nem terheli a családját, biztonsági szempontból a dolgozók kisebb kockázatot jelentenek, a fogvatartott értelmesen tölti a szabadidejét, illetve – bár ebben már erősen megoszlottak az álláspontok – javulhatnak a szabadulás utáni esélyei. Összességében tehát a munkavégzés előnyei sokkal inkább a büntetés-végrehajtás működésének oldaláról, mint a reintegráció szempontjaiból fogalmazódnak meg. Utóbbival kapcsolatban a kétségek többirányúak, így kiterjednek arra, hogy mennyiben képes a büntetés-végrehajtás olyan piacképes munkatapasztalatot teremteni, amely a szabadulás után is hasznosítható, mennyiben alakul ki ténylegesen az elítéltben motiváció a munkavállalásra, és mennyiben lehetetleníti el a munkavállalást a társadalmi előítéletesség. Gyakorlati szempontból a tartalékképzés rendszerét tartották sokan igen problematikusnak, rámutatva arra, hogy a törvényben előírt keresmény megtakarítás teljességgel elégtelen ahhoz, hogy a szabaduló elítélt önálló életet kezdjen.

Az oktatás és a képzés vonatkozásában a megkérdezettek a legnagyobb nehézséget az elítéltek motiválhatóságában látták. A jelenlegi ösztöndíjrendszerről szembevetően megoszlanak a vélemények, míg ugyanis abban majdnem mindenki egyetértett, hogy az ösztöndíj jelenti az elsődleges, sőt gyakran kizárólagos motivációt a tanulásra, abban már nagy volt a nézetkülönbség, hogy ez mennyiben okoz nehézséget, mint ahogy abban is, hogy milyen átalakítás lenne szükséges az ösztöndíjrendszerben.

Ugyancsak ellentmondásos az oktatás és a képzés reintegrációban betöltött szerepének megítélése. Az interjúk megerősítették a fókuszcsoportok eredményeit, miszerint ezek kulcsfontosságúak a bűnisméltés megelőzésében, általánosnak tűnik azonban az a vélemény is, hogy messze nem elegendők ahhoz. Érdemes

megjegyezni azt is, hogy a munkáltatás, az oktatás és a képzés kérdése volt az a terület, amelyet a megkérdezettek a leginkább összekötöttek a klasszifikáció kérdésével és az „együttműködő”–„nem együttműködő” elítéltek kategóriával, elterjedtnek tűnik tehát az a vélekedés, hogy a munkában és a tanulásban folytatott előmenetelen jól lemérhető az elítélt motiválhatósága és beilleszkedési törekvése.

Ami a nevelés és kezelés eszközeit illeti, már volt szó arról, hogy a hazai gyakorlat erőteljesen reintegráció-központú, azon belül is elsősorban a végzettség, nem pedig a készségek elsajátíttatására helyezi a hangsúlyt. A rehabilitáció eszközei tehát elvétve, esetleges jelleggel jelennek meg. Ennek egyik oka kétségkívül a nevelői és pszichológusi állomány relatíve alacsony létszáma és irracionális adminisztrációs leterheltsége. Hatékony kezelési programokat a nemzetközi tapasztalatok és interjúalanyaink szerint is csupán kis létszámú homogén csoportokkal, speciális képzettség birtokában lehet végezni, ezek a feltételek azonban a hazai büntetés-végrehajtásban nem állnak rendelkezésre vagy csupán nagy erőfeszítések árán megteremthetők. Mind a nevelők, mind a pszichológusok körében általános volt az a tapasztalat, hogy mindennapi munkájuk túlnyomó részét nem szakmai-nevelési, hanem a büntetés-végrehajtás napi működésével összefüggő adminisztrációs tevékenységek teszik ki. Ennek a problémának egy sajátos vetülete a szuicid prevenció rendkívüli hangsúlya a magyar büntetés-végrehajtásban. Ennek megítélése a személyi állomány körében egyébként igencsak negatív: csupán elvétve talákoztunk olyan interjúalanyal, aki indokoltan tekintette az öngyilkosság-megelőzés jelenlegi súlyát, a megkérdezettek döntő többsége azonban kifejezetten diszfunkcionálisnak tekintette azt.

Az egyéni pszichológusi tanácsadás vagy nevelői foglalkozás rendszerszinten nem része a reintegrációs törekvéseknek, ezt mind a személyi állománnyal, mind pedig a fogvatartottakkal folytatott interjúk megerősítik.

Normalizáció, szabadítás és utógondozás

Akárhogyan vélekedjenek is a szabadságvesztés idején alkalmazható és alkalmazandó prevenciók törekvésekről, a fókuszcsoportok résztvevői és az interjúk alanyai abban egyetértettek, hogy a bűnisméltés esélyének csökkentésében a szabadulás előtti és utáni időszak a legkritikusabb. Ennek fényében különösen aggasztó, hogy mind a személyi állománnyal, mind pedig a fogvatartottakkal folytatott beszélgetések arra utalnak, hogy éppen ezt a különösen kritikus szakaszt jellemzik a legsúlyosabb hiányosságok. Még olyan interjúalanyal is elvétve talákoztunk, aki szerint a szabadításra felkészítés és az utógondozás jelenlegi keretei legalább elméletben megfelelőek lennének, és csupán a gyakorlati megvalósítással lenne probléma. Az interjúalanyok többsége azonban ennél sokkal súlyosabb, rendszerszintű

problémákat lát a hazai gyakorlatban. Az általános tapasztalat az, hogy noha a szabadítást egységes folyamatként kellene kezelni, amelynek egyik szakasza a büntetés-végrehajtásra, másik pedig az utógondozásra esik, a gyakorlatban mind a folytonosság, mind pedig a két nagy rendszer hatékony eszközei hiányoznak.

Az interjúban az egyik leggyakrabban megfogalmazott probléma az átmenetiség hiánya volt. A személyi állomány és a fogvatartottak egyaránt éles törésként értékelték a szabadítást, amelynek sem a büntetés-végrehajtáson belüli előkészítése, sem pedig az utólagos támogatása nem garantált kellőképpen. Ami a büntetés-végrehajtás lehetőségeit illeti, különösen a parancsnokok és a nevelők tartották súlyos visszalépésnek az evsz alkalmazhatóságának drámai beszűkülését. Többen rámutattak arra, hogy az evsz a normalizáció egyik legfontosabb intézménye lenne, amely azonban a jelenlegi szabályozással olyannyira a biztonsági prioritás szempontjai alá rendelődték, hogy ez a funkciója gyakorlatilag ellehetetlenült. Ugyancsak problematikus az átmeneti csoportok gyakorlata is. Tapasztalataink szerint az ezzel járó lehetőségek, így a normalizáció szintje erősen függ az intézetparancsnokok szubjektív belátásától, így míg egyes intézetekben a lehető legteljesebb mértékben igyekeznek kihasználni az átmeneti csoport lehetőségeit, máshol az ide elhelyezett elítéltek élete és kapcsolattartása alig változik a korábbiakhoz képest. Fontos megjegyezni, hogy egyes intézetek saját hatáskörben, jellemzően pályázati források segítségével aktívan igyekeznek olyan programokat kialakítani, amelyek a szabadulás előtt álló elítéltek normalizációját hivatottak elősegíteni, ezek azonban a fenntarthatóság kétsége miatt esetlegesek és időlegesek.

A fogvatartottakkal készített interjúkon mindig feltettük azt a kérdést, hogy ők miben látják a bűnisméltés megelőzésének feltételeit. A válaszok nagy koherenciát mutattak, egyebek között abban is, hogy a család csaknem minden fogvatartotti interjúban az első helyen szerepelt. A legtöbb interjúalanyunk az erős családi kapcsolatokat olyan tényezőnek tekintette, amelynek hiányában igen nagy eséllyel ellehetetlenül a visszailleszkedés. A családi kapcsolatok fenntartása a kutatások szerint is kulcsfontosságú a reintegrációban, mindazonáltal a szabadságvesztés alatt ezek rendkívül sérülékennyé is válnak, fennmaradásuk támogatásának tehát a büntetés-végrehajtás reszocializációs törekvései egyik alappilléreként kellene működnie. Tapasztalataink szerint az intézetvezetőknek viszonylag nagy mozgásterük van abban, hogy mennyiben és milyen eszközökkel támogatják a családi kapcsolatok ápolását. E mozgáster következtében az intézetek meglehetősen nagy szórást mutatnak a kapcsolattartás lehetőségeiben. A skála egyik végén a törvényi minimumot nyújtó, de azon túl nem lépő intézetek állnak. Ezekhez képest több lehetőséget adnak azok az intézetek, amelyek jutalmazásként gyakran alkalmaznak a kapcsolattartás növelését. Vannak végül olyan intézetek, amelyek a törvény

adta lehetőségeket maximálisan kihasználva alapesetben is a kapcsolattartás lehető legszélesebb körét teszik lehetővé, és abból csupán fegyvelmézként vonnak el. Különösen üdvözlendőnek tartjuk, hogy több helyen talákoztunk családi beszélőkkel. Noha jelenleg erre nincsen jogszabályi kötelezés, több intézet önerőből igyekszik a családi beszélőt a gyakorlatban is megvalósítani. Az alkalmazott megoldások azonban jelentősen eltérnek egymástól, elsősorban az infrastrukturális lehetőségek, illetve a családi beszélőnek a jutalmazási/fegyvelzési rendben betöltött szerepe szerint. Nagyon jónak tartanánk a *családi döntéshozó konferencia* gyakorlatának kialakítását, amelyre már történtek kísérletek, de pénzügyi okok miatt ezek a kezdeményezések elhaltak.⁴⁸

Sajátos gondot okoz a telefonhasználat, amelynek sokkal inkább objektív, mint szabályozási akadályai vannak: a piaci viszonylatban irracionális telefondíjak erősen korlátozzák ennek a lehetőségnek az igénybevételét.

A kapcsolattartáshoz hasonlóan a jutalomjellegű eltávozás gyakorlatában is meglehetősen nagy különbségeket láttunk az intézetek között, ez is elsősorban annak a függvénye ugyanis, hogy az intézetvezetés mennyiben tekinti a biztonsági szempontokat és a reintegrációs törekvéseket rivalizáló értékeknek, illetve mennyiben hajlandó biztonsági kockázatot vállalni a visszailleszkedés elősegítése érdekében. Az erre vonatkozó gyakorlatok széles skálán mozognak, például van olyan intézet, amelyben még az átmeneti csoportban is alig kapja meg valaki az engedélyt, míg más intézetekben ezzel szemben kifejezetten támogatják a minél korábbi és minél gyakoribb eltávozást, és a törvényben előírtnál jóval rugalmasabban kezelik ezt a lehetőséget. Ez a megoldás tehát azt a szemléletet követi, amely nem jutalmazással, hanem a kedvezmény megvonásával igyekszik az elítéltet motiválni. Visszaélésről, komolyabb problémáról (például fél órát meghaladó késésről) egyébként sehol nem számoltak be.

A megkérdezett fogvatartottak ugyancsak nagyon fontosnak tartanák az eltávozás/kimaradás lehetőségének tágítását. Ez az igény persze érthető, mindazonáltal a nagyobb nyitás a kinti élet körülményeire valóban közvetlen hatással lehet a szabadulás utáni esélyekre. Fogvatartott interjúalanyaink azonban ebben a kérdésben is igen fontosnak tartották az elítéltek közötti differenciálást. Ahogy minden más kedvezmény esetében, itt is reálisnak látják azt a veszélyt, hogy ha az

⁴⁸ A családi döntéshozó csoportkonferencia a szabadságvesztésből szabaduló elítéltek esetében különösen nagy segítséget jelenthet a reintegráció előkészítésében és támogatásában. A segítő beavatkozás során a szabaduló családtagjai, majd egyre táguló körben a környezetének tagjai az elítélttel együttműködve vesznek részt a szabadulás utáni élet megtervezésében és előkészítésében, így a családi kapcsolatok aktivizálásában, a lakhatási és foglalkoztatási kérdések megoldásában stb.

intézet nem jól választja ki az eltávozásra/kimaradásra engedélyezett fogvatartottakat, ennek kedvezőtlen hatása – a szigorítás – minden elítéltet érint, a problémamenteseket is.

Több interjúalanyunk – különösen az intézetparancsnokok és a nevelők körében – mutatott rá arra, hogy az eltávozás egyben az intézet reintegrációs tevékenységéhez is segítséget nyújthat. Ennek egyik eszköze a kötelezően beszerzendő pártfogói vélemény, amelyet – ellentétben a sokszor formális rendőrségi véleménnyel – általában az elítélt megismerésének informatívabb forrásaként értékeltek. Hasonlóan fontos információforrás lehetne a már említett, ám a gyakorlatban nem alkalmazott családi döntéshozó csoportkonferencia, amelyet nemcsak szabaduláskor, hanem az eltávozás engedélyezése előtt is lehetne alkalmazni.

A szabadulással összefüggésben rendszeresen visszatérő tematika volt a *közvélemény* és a börtön, illetve a szabadult elítéltekkel kapcsolatos társadalmi megítélés, mind a személyi állománnyal, mind pedig a fogvatartottakkal folytatott beszélgetések során. Az interjúalanyok az esetek többségében ebben a kérdésben is igen pesszimistának bizonyultak. Általános volt az a vélekedés, hogy a közvéleménynek nincsenek valós információi a büntetés-végrehajtásról, a lakosság nagyobb részében torz kép alakult ki a börtön világról. Az interjúalanyok ezért elsősorban a médiát okolták, amely csak rendkívüli esemény esetén foglalkozik a büntetés-végrehajtással. Az interjúalanyok azonban egyértelmű törekvéseket látnak arra, hogy a büntetés-végrehajtás nyitni próbál a társadalom irányába. Ez a törekvés a rendszerváltozás óta érvényesül, de az utóbbi években különösen felerősödött. Interjúalanyaink sok példát hoztak erre a folyamatra, leggyakrabban a jóvátételi természetű külső munkáltatást, illetve hírességek, előadók intézeti meghívását említették. A legtöbb interjúalanyunk messzemenően egyetértett ezekkel a törekvésekkel; egyetlen intézetparancsnokkal találkoztunk, aki kifejezetten elhibáztottnak tartja a büntetés-végrehajtás társadalmi nyilvánosságának növelését. A büntetés-végrehajtás és a társadalom közelítését általában két okból is fontosnak tartották: egyrészt a büntetés-végrehajtásban dolgozók, másrészt a szabaduló elítéltek iránti előítéletek csökkentése érdekében.

Mindazonáltal a tényleges lehetőségek és eredmények vonatkozásában már jóval pesszimistábbak voltak a vélemények. Több interjúalanyunk fejezte ki azt az érzést, hogy a társadalom nem vállal feladatot a bűnelkövetők reintegrációjában; a lakosság a bűnelkövetés megelőzését teljes egészében a büntetés-végrehajtástól várja el. Ezt többen igen problematikusnak tartják, egyrészt mert a büntetés-végrehajtás reintegráló lehetőségei korlátozottak, másrészt mert azt jelzi, hogy a magyar társadalom még mindig nem ismerte fel saját elemi érdekét a bűnelkövetők reintegrációjában. Gyakori volt az a vélekedés is, hogy a civilek, egyházak

egyre kevésbé kívánnak szerepet vállalni a reintegráció elősegítésében, és romlani a reintegráció külső, jogszabályi feltételei is. Több parancsnok és program-szervező jelezte, hogy igyekeznek külső támogatást, segítséget szerezni a programok finanszírozásához vagy például a könyvtár bővítéséhez, ez azonban nagyon ritkán sikerül.

Az interjúkban különösen gyakran visszatérő elem volt az a vélemény, amely szerint akármilyen reintegrációs programok zajlanak is a büntetés-végrehajtásban, megfelelő utógondozási rendszer nélkül ezek semmit nem érnek. Ebben a kérdésben a személyi állomány – különösen az intézetvezetők és a nevelők –, illetve a fogvatartottak véleménye feltűnően megegyezett. Függetlenül attól ugyanis, hogy milyennek értékelték magát a büntetés-végrehajtáson belüli reszocializációs tevékenységet, az interjúalanyok véleménye egybevágott abban, hogy a hazai utógondozási rendszer hiányosságai miatt még a jó eredmények is semmivé válhatnak. A legnagyobb problémát abban látják, hogy a szabadulók többsége ugyanabba a kriminogén környezetbe és helyzetbe kerül vissza, amelyből jött, az ebből való kiszakadás támogatására azonban Magyarországon nincsen intézményrendszer. Ebben a helyzetben interjúalanyaink vélekedése szerint hiába szerzett az elítélt a szabadságvesztés alatt szakmát, járt iskolába, vagy vett részt bármilyen programon, a bűnelkövetővé válás fő szocioökonomiai felhajtóerői érintetlenek maradnak, ezért a reszocializáció folyamata megakad. Többen egyenesen azt tekintették a többszörös visszaesés legfontosabb okának, hogy sok elkövető számára a börtönkörülmények jobbak, mint a kinti körülményei, így a szabadságvesztésnek nemhogy visszatartó ereje nincs, de egyenesen kedvező alternatíva a szabad élethez képest.

Általánosnak tűnik tehát az a vélekedés, hogy a büntetés-végrehajtás harmadlagos prevenciós lehetőségei igencsak korlátozottak, azok tényleges érvényesüléséhez az erős „kinti” prevenciós intézményrendszer működése elengedhetetlen peremfeltétel. Erről azonban a személyi állomány és a fogvatartottak véleménye is lesújtó, mind a reintegráció elősegítéséhez szükséges strukturális feltételek, mind pedig a pártfogói utógondozás vonatkozásában. Ami az előbbit illeti, e tekintetben a megkérdezettek egyértelmű negatív tendenciáról számolnak be, amelynek során szétbomlott a reintegrációt korábban támogató szociális és jogszabályi rendszer. Igen negatív a pártfogói utógondozás megítélése is, de fontos hangsúlyozni, hogy a véleményekből nem a pártfogó felügyelet iránti ellenszenv, hanem éppen a pártfogói reform befejezetlenségével kapcsolatos elégedetlenség rajzolódik ki. Az utógondozás problémáin valamelyest enyhítené az utánkövetés, amelyre az interjúkban meglepően nagy spontán igény mutatkozott. A visszajelzés szükségességét leggyakrabban a nevelők és az intézetvezetők fogalmazták meg.

Az indokok között több szempont felmerült. Egyrészt többen mutattak rá arra, hogy utánkövetés hiányában semmit nem tudunk a szabadságvesztés prevenciók hatásáról, így a büntetés-végrehajtásban dolgozók csupán szubjektív benyomásaik alapján alkotnak képet a visszaesések arányáról. Másrészt fontos lenne az utánkövetés a büntetés-végrehajtás prevenciók hatékonyságának növeléséhez is, hiszen csupán így lehetne információt szerezni arról, hogy egy-egy kezelési, képzési program valóban eredményes-e a reszocializáció elősegítésében, illetve hogy mely programtípusokat érdemes erősíteni. A visszajelzés egyúttal morális megerősítést is jelenthetne a személyi állomány számára, hiszen a sikerekről való értesülés megerősíti azt a tudatot, hogy van értelme erőfeszítéseket tenni a harmadlagos prevenció érdekében. Végül, de nem utolsósorban volt olyan vélemény is, amely szerint a visszaeső elkövetők is könnyebben kezelhetők lennének, ha vizsgálódásunkkor a személyi állomány tagjainak volnának információi arról, hogy mi történt az elítélttel a szabadulás után, milyen folyamatok vezettek az újbóli elkövetéshez.

Irodalom

Bersani, B. E. – Laub, J. H. – Nieuwbeerta, P.: *Marriage and desistance from crime in the Netherlands: Do gender and socio-historical context matter?* Journal of Quantitative Criminology, vol. 25, iss. 1, 2009

Bonta, J. – Andrews, D.: *Viewing offender assessment and rehabilitation through the lens of the risk-need-responsivity model.* In: **McNeill, F. – Raynor, P. – Trotter, C. (eds.):** *Offender supervision. New directions in theory, research and practice.* Willan Publishing, New York, 2010, pp. 19–40.

Borbíró A.: *A prevenció célú kezelési programok továbbfejlesztésének lehetőségei a büntetés-végrehajtásban I.* Kutatási beszámoló, OKRI, Budapest, 2010 [2010a]

Borbíró A.: *Statisztikai alapú kockázatbecslési eljárások a büntető igazságszolgáltatásban: áttekintés a nemzetközi gyakorlatról.* Kutatási beszámoló, OKRI, Budapest, 2010 [2010b]

Burnett, R.: *To reoffend or not to reoffend? The ambivalence of convicted property offenders.* In: **Maruna, S. – Immarigeon, R. (eds.):** *After crime and punishment. Pathways to offender reintegration.* Willan Publishing, Cullompton, 2004, pp. 152–180.

Burnett, R. – Maruna, S.: *The kindness of prisoners: Strengths-based resettlement in theory and in action.* Criminology & Criminal Justice, vol. 6, no. 1, 2006

- Carr, M. B. – Vandiver, T. A.:** *Risk and protective factors among youth offenders.* Adolescence, vol. 36, no. 143, 2001
- Cowen, E. L. – Wyman, P. A. – Work, W. C.:** *Resilience in highly stressed urban children: concepts and findings.* Bulletin of the New York Academy of Medicine, vol. 73, no. 2, 1996
- Dhami, M. K. – Mandel, D. R. – Loewenstein, G. – Ayton, P.:** *Prisoners' positive illusions of their post-release success.* Law and Human Behavior, vol. 30, no. 6, 2006
- Farrington, D. P.:** *Advancing Knowledge About Desistance.* Journal of Contemporary Criminal Justice, vol. 23, 2007
- Farrow, K. – Kelly, G. – Wilkinson, B.:** *Offenders in focus: Risk, Responsivity and Diversity.* Policy Press, Bristol, 2007
- Gendreau, P. – Little, T. – Goggin, C.:** *A meta-analysis of the predictors of adult offender recidivism: What works!* Criminology, vol. 34, no. 4, 1996
- Gendreau, P. – Goggin, C. – Cullen F. T. – Andrews, D. A.:** *The Effects of Community Sanctions and Incarceration on Recidivism.* Forum on Corrections Research, vol. 12, no. 2, 2000
- Giordano, P. C. – Cernkovich, S. A. – Rudolph, J. A.:** *Gender, Crime, and Desistance: Toward a Theory of Cognitive Transformation.* American Journal of Sociology, vol. 107, no. 4, 2002
- Haggard, U. – Gumpert, C. H. – Grann, M.:** *Against all odds: A qualitative follow-up study of high-risk violent offenders who were not reconvicted.* Journal of Interpersonal Violence, vol. 16, no. 10, 2001
- Healy, D.:** *Betwixt and between: The role of psychosocial factors in the early stages of desistance.* Journal of Research in Crime and Delinquency, vol. 7, no. 4, 2010
- Kazemian, L. – Maruna, S.:** *Desistance from crime.* In: **Krohn, M. D. – Lizotte, A. J. – Hall, G. P. (eds.):** *Handbook on crime and deviance.* Springer, 2009, pp. 277–295.
- Kazemian, L. – Farrington, D. P.:** *The developmental evidence base: Desistance.* In: **Towl, G. J. – Crighton, D. A. (eds.):** *Forensic psychology.* British Psychological Society and Blackwell Publishing Ltd., 2010, pp. 133–147.
- King, R. D. – Massoglia, M. – MacMillan, R.:** *The context of marriage and crime: gender, the propensity to marry, and offending in early adulthood.* Criminology, vol. 45, 2007
- Kroner, D. G. – Mills, J. F. – Reitzel, L. R. – Dow, E. – Aufderheide, D. H. – Railey, M. G.:** *Directions for violence and sexual risk assessment in correctional psychology.* Criminal Justice and Behavior, vol. 34, 2007

- Laub, J. H. – Sampson, R. J.:** *Understanding desistance from crime*. Crime and Justice, vol. 28, 2001
- Laub, J. H. – Sampson, R. J.:** *Shared beginnings, divergent lives: Delinquent boys to age 70*. Harvard University Press, Cambridge, 2003
- LeBel, T. P. – Ross, B. – Maruna, S. – Bushway, S.:** *The „chicken and egg” of subjective and social factors in desistance from crime*. European Journal of Criminology, vol. 5., 2008
- Lewis, J. L. – Ensley, D. T.:** *Recidivism*. In: **Levinson, D. (ed.):** *Encyclopedia of Crime and Punishment*, vol. 3. Sage Publications, Thousand Oaks, 2002, pp. 1352–1357.
- Lipton, D. – Martinson, R. – Wilks, J.:** *The effectiveness of correctional treatment: A survey of evaluation studies*. Praeger, New York, 1975
- MacKenzie, D. L.:** *Evidence-based corrections: Identifying what works*. Crime and Delinquency, vol. 46, no. 4, 2000
- Martinson, R.:** *What works? – Questions and answers about prison reform*. Public Interest, vol. 35, 1974
- Maruna, S.:** *Making good: How ex-offenders reform and reclaim their lives*. American Psychological Association Books, Washington D. C., 2001
- Maruna, S. – Immarigeon, R. – LeBel, T.:** *Ex-offender reintegration: theory and practice*. In: **Maruna, S. – Immariegon, R. (eds.):** i. m. 3–26. o.
- Maruna, S.:** *Desistance from Crime and Explanatory Style: A New Direction in the Psychology of Reform*. Journal of Contemporary Criminal Justice, vol. 20, 2004
- Parker, G. R. – Cowen, E. L. – Work, W. C. – Wyman, P. A.:** *Test correlates of stress resilience among urban school children*. Journal of Primary Prevention, vol. 11, no. 1, 1990
- Popper P.:** *A kriminális személyiségzavar kialakulása*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970
- Sampson, R. J. – Laub, J. H.:** *A general age-graded theory of crime: Lessons learned and the futur of life-course criminology*. In: **Farrington, D. P. (ed.):** *Intergrated developmental and life-course theories of offending*. Transaction Publishers, New Brunswick, 2005, pp. 165–181.
- Szabó J.:** *Fókuszban a kilépés: Hogyan térnek „jó útra” a bűnelkövetők?* Belügyi Szemle, 2011/7–8.
- Szabó J.:** *A bűnismétlés megelőzését célzó programok tapasztalatai: mi működik, és mi nem*. Alkalmazott Pszichológia, megjelenés alatt
- Todis, B. – Bullis, M. – Waintrup, M. – Schultz, R. – D’Ambrosio, R.:** *Overcoming the odds: Qualitative examination of resilience among formerly incarcerated adolescents*. Exceptional Children, vol. 68, 2001

- Travis, J. – Solomon, A. L. – Waul, M.:** *From prison to home: The dimensions and consequences of prisoner reentry.* Urban Institute, Washington D.C., 2001
- Ward, T. – Brown, M.:** *The Good Lives Model and conceptual issues in offender rehabilitation.* Psychology, Crime and Law, vol. 10, no. 3, 2004
- Ward, T. – Gannon, T.:** *Rehabilitation, etiology and self-regulation: The Good Lives Model of sexual offender treatment.* Aggression and Violent Behavior, vol. 11, 2006
- Ward, T. – Maruna, S.:** *Rehabilitation: Beyond the risk paradigm.* Routledge, New York, 2007
- Werner, E. E.:** *High-risk children in young adulthood: A longitudinal study from birth to 32 years.* American Journal of Orthopsychiatry, vol. 59, no. 19, 1986
- White, R. – Graham, H.:** *Working with offenders. A guide to concepts and practices.* Willan Publishing, New York, 2010
- Wilson, D. B. – Bouffard, L. A. – Mackenzie, D. R.:** *A quantitative review of structured, group-oriented, cognitive-behavioural programs for offenders.* Criminal Justice and Behaviour, vol. 32, 2005
- Work, W. C. – Cowen, E. L. – Parker, G. R. – Wyman, P. A.:** *Stress resilient children in an urban setting.* Journal of Primary Prevention, vol. 11, no. 1, 1990
- Workman, K.:** *Back to Churchill: An old vision for prisoner reintegration.* Policy Quarterly, vol. 5, no. 2, 2009
- Zamble, E. – Quinsey, V. L.:** *The criminal recidivism process.* Cambridge University Press, 2001

A Kék könyv a Rajk–Brankov-ügyről. Hazugságok és elhallgatások

A tanulmány¹ áttekintő értékelését adja annak, hogy a második világháború után lezajlott, ország-világ előtt ismertté vált Rajk–Brankov-ügyben miként torzították el a valóságot mind a tárgyaláson, mind az utóbb arról számos idegen nyelven is kiadott Kék könyvben.² Az írás feltárja – például illusztrálva – azt, hogy a főképp szovjetunióbeli jogtörténeti előzményeken alapuló és a szovjet állambiztonság munkatársainak közvetlen segítségével konstruált kirakatperben mi hangzott el a tárgyaláson a jelenvoltak előtt. Az összegzés a be nem zúzott, korábban titkosan kezelt, de napjainkban már kutatható hiteles jegyzőkönyv alapján ad választ arra, hogy miként hamisítottak annak idején a büntetőperben, majd utána. Láttatja, hogy a tárgyaláson elhangzottakat több alkalommal, esetenként nemtelen célok érdekében miként módosították, amikor az egyes mozzanatokat utóbb átértékelték. A feldolgozás hasznos adalékokat nyújt a visszaemlékezők megnyilatkozásaiból és a hamisított, valamint hitelesnek tekinthető forrásokból feltárható tények viszonyához. Még kirakatperes esetében is.

Huszonnégy órával a budapesti tárgyalás kezdete előtt az AP belgrádi tudósításában beszámolt a Rajk–Brankov-ügyről kiadott jugoszláv kormánynyilatkozatról. Abban megállapították, hogy „a módszerek, amelyeket a Szovjetunió és a népi demokráciák vezetői használnak, olyanok, amelyeket népünk történelmében még a középkor legsötétebb reakciós időszakában sem, észleltek”.³ Belgrád a Szovjetunió Kommunista Pártja által indított és szervezett kampány teljes ideológiai és politikai csődjét hangoztatta és a pénteken kezdődő budapesti büntetőeljárást „boszorkányvadászatnak” nevezte, amit Moszkva kezdeményezett.⁴ Mindez legfeljebb olaj lehetett a tűzre, érdemben nem tántoríthatta el sem Joszif Visszarionovics Sztálint, sem Rákosi Mátyást, sem csapataikat.

¹ A tanulmány a Rajk–Brankov-ügyről készülő, *A nagy politikai affér* című kétkötetes monográfia második kötetének egyik fejezete, a jelen kiadványhoz átszerkesztve.

² A tárgyalás anyagát, a külső borító színe alapján, az úgynevezett Kék könyv adta közre *Rajk László és társai a népbíróság előtt* címmel. Szikra, Budapest, 1949

³ Írásunkban kurziváltuk azokat az idézeteket, amelyek visszaemlékezésekből, írott forrásokból származnak.

⁴ Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) XIX – J – 1 – u. 60. doboz. Külügyminisztériumi iratok, Rajk László külügyminiszter irathagyatéka. A Magyar Távirat Iroda jelentése az AP 1949. szeptember 15-i belgrádi tudósítására hivatkozva.

Az első tárgyalási nap, 1949. szeptember 16-a, péntekre esett. A tárgyalásról kiadott *Kék könyv* vonatkozó oldalán a második bekezdés már vaskos hazugsággal kezdődött: „a fogházőrök 9 óra után néhány perccel vezették elő a vádlottakat”.⁵ Tudjuk, hogy a nyolc vádlott az államvédelmisek őrizete alatt volt letartóztatásának első percétől, és „Rajk naponta való átszállítását Vasas Székházba⁶ én [Réh Alajos – Z. T.] és a két beosztottam végezte”⁷ – emlékeztet azokra a napokra Réh, a volt államvédelmi alezredes. Ott őreik a büntetés-végrehajtás ruhájába öltöztek a kirakatper idejére.

Amint az minden tárgyalásról ismert, előbb a bíróság elnöke megállapítja, hogy az idézett vádlottak és védőik jelen vannak-e. Már itt, ennél a pontnál félrevezettek utóbb mindenkit. Nem igaz, hogy a nyolc vádlott védelmét „az általuk választott védők” látták el.⁸ A büntetőeljárás a személyi adatok felvételénél sem nélkülözte a forgatókönyv kiötlőinek gondolkodásmódját, taktikai megoldásait. Amíg dr. Jankó Péter tanácsvezető Pálffy Györgynél, dr. Szőnyi Tibornál, Szalai Andrásnál és Korondi Bélánál rákérdezett arra a vádlottak számbavételekor, hogy „Önt mindig így hívták?”, illetve „Mikor változtatta meg nevét?”, addig Rajk Lászlónál ezek a kérdések nem véletlenül, de elmaradtak.⁹ Rákosi ugyanis még ezt a situációt is ki kívánta utóbb használni. Azért, hogy minél életszerűbbnek tűnjön a színjáték.

A dr. Jankó és Rajk közötti, hol rövidebb, hol hosszabb szünetekkel tarkított párbeszéd, az elsőrendű vádlott népbírósági kihallgatása sajátos volt. Rajk a tanácsvezető rövid kérdéseire hol hasonlóképp rövid válaszokkal, hol inkább monológokkal, hosszú percekre keresztül válaszolt. A vádlott életútja közel két évtizedes keresztmetszetét, élettörténete felét elevenítette fel a jelenvoltak előtt, annak megfelelően, ahogy Sztálin a vádiratban azt jóváhagyta.

Kádár János beszédet tartott a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének és Központi Ellenőrző Bizottságának tagjai előtt 1949. szeptember 3-án. A napirend szerint annak témája „információ az összeesküvésről”. Hallgatóit nem tájékoztatta arról, hogy a három nappal később keltezett vádiratot ismertette. Az ezekben lévő összefüggések néha másképp bomlottak ki Rajk ismertté vált vallomásában, és az ellentmondások leleplezhetőek. Nem térünk ki valamennyire, de egy-két szarvashibára utalunk. Az, hogy a kihallgató párosból a magyar vagy a szovjet fél hibázott, netán Rákosi, avagy a részleteket nem ismerő Sztálin, érdektelen, az anomáliák

⁵ Kék könyv, 27. o.

⁶ A Vas- és Fémmunkások Szövetségének székházában tárgyalták a büntetőpert, a minta Moszkvából származott.

⁷ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban: ÁBTL) V – 142317/1. 204. o. Réh Alajos feljegyzése, 1954. június 23.

⁸ Uo. 27. o.

⁹ Uo. 27–28. o.

egyfajta mementót jelentenek. Elsőként tehát Rajk állt a népbírák elé. A tárgyalást az első sorban hallgató *Déry Tibor* írásából is ismert, hogy az elsőrendű vádlott kihallgatása több mint négy órán keresztül tartott.¹⁰

Rajk vádiratának utolsó bekezdése azt tartalmazta, hogy ő „az 1946. I. tc-ben megalkotott demokratikus államrend, valamint köztársaság kormányának erőszakos megdöntésére irányuló szervezkedést kezdeményezett és annak vezetésével büntettet követett el”¹¹. Ennek a demokratikus államrendnek és köztársaságnak a védelmére alkotta meg a jogalkotó és fogadta el a törvényhozás 1946. március 12-én az 1946. évi VII. tc.-et. Ezt a felsőszintű jogszabályt 1949. augusztus 12-én (immár más társadalmi prioritást képviselve) úgy módosították, hogy „a Magyar Köztársaság védelmére törvénybe iktatott büntető rendelkezések ezután értelemszerűen a Magyar Népköztársaság büntetőjogi védelmét szolgáló rendelkezéseként alkalmazandók”. Az idő tájt már nem törvénnyel módosítottak törvényt, elégséges volt hozzá az országgyűlés – politikai, valamint az alkotmányjogi és közjogi – bizottságainak együttes ülésén elfogadott jelentés.¹²

Nyolc nappal később, 1949. augusztus 20-án este – amely nap Magyarország első írott alkotmányának ünnepe lett – Rákosi különleges élményben részesült: a dolgozósobájában pipázó Sztálin (körével együtt) jóváhagyta Rajk és társai vádiratát, amely hamarabb készült el, mint ahogy a magyar alkotmány hatályba lépett, és abban olyan „büntettek” sorjáltak, amelyeket korábban „követtek el” és „lepleztek le”. Ebből fakadtak azok a gondok, műhibák, amelyeket a nem jogász, de jogászokodó Rákosi okozott. Ő olyan következtetések elmondását tette kötelezővé Rajknak az ellene felhozott vádak kapcsán a Budapesti Népbíróság előtti kihallgatásakor, amelyek önmagukban is elégségesek lettek volna ahhoz, hogy megkérdőjelezzék a vádat.

Ezek sorába illett például az, hogy Rajk az országgyűlési választások idején, 1947-ben Aleksandar Ranković délszláv belügyminisztertől üzenetet kapott arra, hogy a magyar belügyi tárca élén ne akadályozza, hanem épp ellenkezőleg, segítse elő a Barankovics- és a Pfeiffer-féle pártok propagandáját. És akkor minderről Rajk: „természetesen a Magyar Köztársaság alkotmánya szerint ők szabadon fejthették ki a választási propagandát”. Hol volt akkor hatályos írott magyar alkotmány? Ráadásul nem a Magyar Köztársaságnak, hanem a Magyar Népköztársaságnak lett alaptörvénye.

¹⁰ Rényi Péter: Egy meg nem jelent cikk története. *Déry Tibor* pokoljárásának krónikájából. *Respublika*, 1994. december 23–25., 29–37. o. (Az MTA Kézirattára őrzi *Déry* írásának eredeti példányát.)

¹¹ *Kék könyv*, 15. o.

¹² Zinner Tibor: *Büntetőjog és hatalom*. Múltunk, 1998/2., 188. o.

Az úgynevezett Szent István-i alkotmányt viszont soha nem állították össze, nem hirdették ki, és ezért nem is ismertek abból a választásokkal összefüggő passzusok. Rajk így folytatta: „nem is arról volt szó, hogy én alkotmányellenesen akadályozzam meg Barankovics vagy Pfeiffer propagandáját, hanem arról – és ezt húzta alá az üzenet –, hogy a Barankovics-párt és a Pfeiffer-párt választási propagandájában a Magyar Köztársaság alkotmányába ütköző propagandát se akadályozzam”. Magyarázat mindehhez már nem szükséges, mert alapjaiban téves, de a népbíróság elnöke által nem cáfolt, nem cáfolható fejtegetés volt. A Rákosi holdudvarába tartozó jogászok – az államvédelemnél, az igazságügyi tárcánál, az államügyészségen és a népbíróságon – mind lapítottak, holott tudták, hogy a Rajk által elmondottak Sztálin parancsán nem alapulhattak. És hallgattak a körön kívül lévők is. Ki figyelt fel, ki merészelt felfigyelni minderre akkoriban?

Hogyan alakult Rajk vallomása? Annak megfelelően, ahogy a vádlott a népbíróság első emberének, dr. Jankó tanácsvezetőnek az előre, mások által elkészített kérdéseire a hasonlóképp mások által megírt válaszaival felelt, avagy másképpen?

A tárgyalásról utóbb kiadott, szerkesztett Kék könyv mellett fennmaradt az *MTI KÜLÖNKIADÁS* is a tárgyalás hat napjáról: az első kezdetétől a hatodik tárgyalási nap befejezéséig követi nyomon szó szerint az eseményeket.¹³ Az ítélethirdetés jegyzőkönyvét, a hetedik nap történéseit nem tartalmazza. Ez a kvázi „könyvomat” nem is egy, hanem kétféle változatban olvasható: egy gyorsírók által párban készített¹⁴, majd így, első változatban legépelte és azon több alkalommal, ceruzával és tollal javított formában. Az oldalakon szereplő monogramok alapján jórészt tudható, hogy kik vettek részt gyorsíróként a Magdolna utcai kirakatperben elhangzottak rögzítésében. Az első tárgyalási napon, 1949. szeptember 16-án rögzítette az elhangzottakat D = Dóczi Gizella, Go = Gorzó Magda vagy Gottesmann Geraldine, Gy = Gyurita Ilona, K = Kertész Ilona vagy Kőbányai Györgyné, Im = Lambert Miklósné, Lt = (véltető, hogy) Lakatos Erzsébet¹⁵, M = Makó Lászlóné, Ni = (véltető, hogy) Nagy István¹⁶, Ny = Nyerki Ilona, P = Pócza Magda vagy Polcsek Irén. Egyszer, az utolsó oldalon szerepel még Gá = Gáti István. Ők voltak ezen a napon azok, akik azonban nem csupán a hallottakat jegyezték fel gyorsírással, hanem

¹³ Az irategyüttesre dr. Soós Viktor Attila levéltáros hívta fel a figyelmem. Ezúton is köszönöm!

¹⁴ Az iratokhoz a gyorsírással készített jegyzőkönyvet nem csatolták. A gépelte szöveg jellege stb. alapján állítjuk, hogy azt megelőzte a gyorsírók munkája, akik párban dolgoztak, amit a fennmaradt iratok tetején lévő két vagy több monogram bizonyít.

¹⁵ A Magyar Központi Híradó Rt. Rádiófigyelőjénél dolgozó gépíró, Lakatos Erzsébet lehet az „lt” vagy „Lt” monogram mögött.

¹⁶ A Magyar Központi Híradó Rt. belpolitikai csoportjánál dolgozó újságíró, Nagy István lehet az „NI” monogram mögött.

a látottakat is. Igen, az ott látottakat is, mert ezeket a megfigyeléseiket zárójelek között szintén lejegyezték, miként arra is felfigyeltek, ha valami rendelleneset észleltek, szemben a Kék könyvvel, amelyben mindezekből alig-alig maradt egy-kettő.

A gyorsírást végző párok összetétele időnként változott: Dóczi előbb Lambertnével, majd végig Gorzóval rögzített. Makóné végig Gyuritával, Pócza vagy Polcsek végig az önmagát Lt vagy Lt monogrammal jegyző gyorsíróval dolgozott egy időben (véltető, hogy Lakatos Erzsébettel, ő gépiró volt a Rádiófigyelőnél). Az Ni monogrammal önmagát jegyző gyorsíró (véltető, hogy Nagy István, a belpolitikai csoport újságírója) Nyerkivel, Kertész Ilona vagy Kőbányai Györgyné végig az önmagát Im monogrammal jegyző gyorsíróval, Lambertnével végezte munkáját. Az utolsó oldal elkészítésénél négyen is közreműködtek: Gáti István, „Gá”, aki 1948. április 19-től a Magyar Központi Híradó Rt. belpolitikai rovatvezetője volt¹⁷, mellette Kertész Ilona vagy Kőbányai Györgyné, Lambertné és az önmagát Lt vagy Lt monogrammal jegyző gyorsíró, talán Lakatos Erzsébet.¹⁸

A tisztázott példánynál újabb személyek is besegítettek az ellenőrzésbe. A gyorsírást végző pároknál Fr = *Francz Valéria*, a Rádiófigyelő újságírónöje, PM = *Pálos Mihály*, a szerkesztőség rovatvezetője, Hné = bárki lehetett *Halász Béláné*, *Heller Edgárné*, *Horváth Imréné*, a három gépirónó, vagy *Hoffmann Lajosné*, a szerkesztőség újságírója

¹⁷ Később „Gáti István [...] egy nagyon nagy sajtó cár [...] egy kommunista sajtó cár volt. Ő volt a Szabad Nép külföldi rovatának a vezetője.” In: 125 éves MTI. Szerkesztett beszélgetés Hoffmann György fotográfussal, az MTI egykori fotógyakornokával. 2006. augusztus 21., 15 óra, Visegrádi utca 9. A beszélgetést készítette: Andreides Gábor. <http://1956.mti.hu/pages/Hoffmann.aspx> Igaz-e, jól emlékezett-e Hoffmann, így alakult Gáti életpályája? A hírközlésben szerepet vállaltakról készített gyűjteményben viszont az olvasható, hogy „Gáti István [...] újságíró, olvasószerkesztő [...] 1935–1945 között magántisztviselőként dolgozott. 1945-ben a Szabadság újságíró-riportere lett [...] 1946–1948 között az Új Zala, a Viharsarok, a Somogy Népe főszerkesztőjeként dolgozott. 1948–1950 között az MTI főosztályvezetője lett. 1948. április 19-től a Magyar Központi Híradó Rt. belpolitikai rovatvezetője. 1950–1951 között a Világosság című lap rovatvezetőjeként tevékenykedett. 1951–1953 között a Szabad Nép olvasószerkesztője, majd 1953-tól a Magyar Rádió Rövidhullámú Osztály Szülőföldünk rovatának vezetőjeként dolgozott [...] 1957 februárjában a racionalizálási bizottság elbocsátotta, mert politikai állásfoglalása miatt nem látták biztosítottnak a rovat megfelelő munkáját. 1957–1963 között külkereskedelmi tisztviselőként dolgozott [...] 1963–1986 között Központi Sajtószolgálat olvasószerkesztője volt...” Bodrits István – Viczián János (szerk.): Ki kicsoda a hírközlésben? Babits Kiadó, Szekszárd, 1994, 487. o. Alapvető az, hogy Gáti 1949-es állásánál nincs ellentmondás a források között.

¹⁸ A gyorsírókra, felettéseikre vonatkozó, velük összefüggő adatokat a jogelőd, majd az MTI anyagából Sávolgy Tamás levéltáros bocsátotta rendelkezésemre. Ezúton is köszönöm! A korabeli szerkesztőségben az idő tájt még gépiróként dolgozott *Balogh Vilma*, *Gróz Ilona*, *Halász Béláné*, *Heller Edgárné*, *Hogál Jánosné*, *Horváth Imréné*, *Jánosi Gézáné*, *Jirka Ferencné*, *Lukács Lászlóné*, *Savari Mária*, *Schnell Katalin*, *Splényi Irén*, özv. *Székács Györgyné*, *Szombathy Júlia*, *Vas Klára*, *Vastag Erzsébet* és *Vámosi Margit*. Ők a nevük kezdő- és utolsó betűi alapján a jelzett monogramokkal nem egyeztethetők.

közül, MK = *Mitribusz Katalin*, a szerkesztőség gépírója. A lektorálást „Bó”¹⁹, *Bolgár István*, a belpolitikai rovat rovatvezetője és Gáti végezték minden oldalon, végül az első napon *Dobsa János dr.*, a belpolitikai rovat újságírója és Gáti aláírásával engedélyezték a kiadást. *Barcs Sándor*, aki 1948-tól a Rádió elnöke, közben felelős szerkesztője volt a távirati irodának, megbízhatott Bolgárban, a kisgazdapárti, világháborús ellenállóban, majd pártpropagandistában²⁰, évek óta közeli ismerősében. Gáti mögött állt vitathatatlan szakmai tudása, háromszor volt ifjúsági gyorsíróbajnok 1932 és 1934 között. Dobsa azonban régi motoros volt, már 1940-től dolgozott a távirati irodánál, 1947-től a belpolitikai szerkesztőségénél. Az ő emlékeiből tudott, hogy ez idő tájt „a szocializmus építését szolgáló információk” gyűjtése volt a legfőbb feladat. Amikor felozlatták a parlamenti „gyorsírodát”, az ott dolgozó gyorsírók egy része a távirati irodában talált munkalehetőséget, a korábbi munkáját is itt folytatva.²¹

A távirati iroda kulisszatitkokba be nem avatott munkatársaiban fel sem mérülhetett – már azért sem, mert a tárgyalás nyilvános volt –, hogy miképp zajlott a kirakatper előkészítése a színpalak mögött, hogy a tanácsvezető és a vádlottak, majd tanúk részéről netán előzetesen előre nem egyeztetett, nem engedélyezett szöveg is elhangozhatott a vallomásokban. Ezért a távirati iroda felhívást tett közzé szeptember 17-én – „a Szerkesztőségek figyelmébe!” –, hogy miképp pontosítsák az erről a tárgyalási napról kiadott hiteles szöveget. Jelezte ezért, hogy „a Rajk László és társai elleni bűnügy szombati tárgyalásáról közölt tudósításunkban a Brankov vádlott vallomásában elforduló egyes nevek helyes írásmódja a következő”, s itt számos személy- és helységnevet felsorolt, továbbá utalt arra is, hogy a különkiadásában mely oldalakon található a hibás szavak.²² Ennek ellenére, midőn a második, a tisztázott változat elkészítése után az vált a Kék könyv alapjává, abban a távirati irodának erre, a gyorsírók által készített, majd legépelt változat oldalai között

¹⁹ Az idő tájt a Rádiófigyelőnél dolgozott *Boldog Anna* újságíró. Vélhető, hogy Bolgár a „Bó” monogrammal különböztette meg magát tőle. Az ’56-os emlékeket felidéző *Nagy Lajos*, az MTI gazdasági rovatának akkori vezetője szerint „...*Bolgár Pista* cingár termete ellenére nem volt gyáva ember, hiszen a háború utolsó szakaszában, az ellenállás idején összekötő volt, később a Kisgazdapárt országgyűlési képviselője...” Nagy Lajosnak, az MTI gazdasági rovata akkori vezetőjének, a forradalmi bizottság tagjának visszaemlékezései egykori munkatársakkal folytatott beszélgetések alapján, korabeli dokumentumok felhasználásával. 125 éves MTI. MTI házi archívum.

²⁰ Budapesti Közéleti Névmutató 1945–1950. A Budapesti Nemzeti Bizottságok és népfrentbizottságok tagjai, Budapest Főváros Levéltára kiadása, Budapest, 1980, 37. o. Az anyagot gyűjtötte és összeállította: Halasi László.

²¹ Dr. Dobsa János: Pillantás a pályára. In: Pírityi Sándor: A nemzeti hírügynökség története 1880–1996. MTI Kiadói Kft., Budapest, 1996, 270–271. o.

²² MOL XIX – A – 24 – b. 180. d. MT Tájékoztatói Hivatal, TÜK-ből visszaminősített iratok. Rajk-per, 8. dosszié.

megbúvó felhívására felfigyeltek, és a *Lazar Brankov*, a harmadrendű vádlott által tévesen említett személy- és helységnevek ennek a javításnak megfelelően maradtak benne a közvélemény elé tárt kiadványban. Elég például utalni *Horváth-Hönigsberg Ottó* esetében arra, hogy Brankov nem Hönigsberget, hanem Königsberget mondott. A vádlott tévedése érthető, neki sokkal inkább Kalinyingrád korábbi elnevezése juthatott eszébe, ellentétben a rendőrtiszt németes hangzású nevével.²³ Paradox módon itt így vált hitelessé a Kék könyv, de nem csupán ezért! Elsősorban azzal függött itt ez össze, hogy a távirati iroda felhívásában is rosszul szerepelt, mert – mint írták – Brankov félbeszakított „szombati” vallomásában az „előforduló egyes nevek helyesírási módja a következő”. Az elírás így keletkezett. A távirati iroda arról tájékoztatott, hogy „*Horváth-Königsberg Ottó, Hribar Ljubica (többször), Josip Djerdja, Djoko Novosel, Torbicza Lázár [29...], Franc Leskosek [49...], Ardo Humo [48...], Ranko Zec [55...], Ivan Rukavina [56...]*... Szbislav Kovacsevics nem Szavoszlav [55, 66...]” és így tovább. Kérte, hogy gondosan hajtsák végre a javításokat.²⁴

Az első változatot követte egy újabb, immár tisztázott változat is, de még ugyanazon a napon! Ugyanis a távirati iroda egy ilyen, szeptember 16-i példányon tudatta egy tévesen írt délszláv név helyes változatát a szerkesztőségekkel.²⁵ A fennmaradt két változat esetében az első 205, a második 206, a harmadik 230, a negyedik 180, az ötödik 160, a hatodik tárgyalási napnál 36 a gyorsírók által lejegyzett, majd legépett, illetve 67, 75, 96, 65, 46 és 13 a tisztázott példánynál a legépett oldalaknak a száma, a sorközök eltérők. A gyorsírók által készített, majd legépett jegyzőkönyvnél ezek azonban nem fedik az oldalak tényleges számát, mert van számos olyan oldallap is, amelynek tetejére akár több oldal számát is ráírták a folyamatos számozás érdekében.²⁶

Az első változatot több esetben utóbb ceruzával és tollal javították. Először a gyorsírók által leírt szöveget legépették. Ezt valaki – akár több személy is lehetett – stílusosan kijavította. Majd jött egy újabb fázis, amelynek során a már nyelvileg szerkesztett szövegből egyes részeket valaki áthúzott, ez is jól nyomon követhető. És volt még valaki, aki nem tudjuk, hogy ki és melyik fázisban, de komoly tartalmi változást is végrehajtott és nem is csupán az első, hanem a többi tárgyalási napon

²³ Kék könyv, 92. o.

²⁴ MOL XIX – A – 24 – b. 180. d. MT Tájékoztatói Hivatal, TÜK-ből visszaminősített iratok. Rajk per, 9. dosszié, oldalszám nincs, „A Szerkesztőségek figyelmébe!”

²⁵ Uo. 8. dosszié, 22. o. Tisztázott változat. 1. nap. A lap alján: „Helyreigazítás: Bó/Hné Bó A Rajk László és társai elleni bűnügy tárgyalásáról szóló tudósításunkban [...] helyett mindenütt [...] irandó. /MTI/”

²⁶ Uo. 1–6. dosszié.

is. Elég itt utalni arra, hogy valaki az első napon a Rajk kihallgatásakor említett sok-sok személy közül utóbb egyesek nevét eltávolította, vagy – talán így pontosabb – eltávolíttatta a szövegből. Nem járunk messze az igazságtól, hogy ha nevesítjük, akit az intézkedések mögött vélünk. Kizárólag Rákosi lehetett, aki arról határozott, hogy tüntessék el ezeket a neveket. Ismert számos forrásból, hogy miként hallgatta végig a tárgyalást, rögvest miként intézkedett, ha neki nem tetsző mozzanat történt, avagy újabb ötletének kivitelezésére utasította az illetékes Péter Gábort, a titkosrendőrség vezetőjét, illetve rajta keresztül dr. Décsi Gyula alezredest, aki a korábbiakban a *Mindszenty József* és társai, majd a későbbiekben az úgynevezett Standard-ügy főperét „rendezte”²⁷.

A Magdolna utca előzetesen megválogatott, hazai és néhány külföldi közönsége előtt ismertté vált, és a távirati iroda első, a gyorsírás utáni gépelt kiadásában nyilvánosságot kapó nevek későbbi kihúzatása úgy történhetett, hogy a főtitkár azonnal intézkedett, szobájában az egyenes közvetítésből meghallván ezeket. Mindez független volt attól, hogy az illetők nevei benne voltak-e az előzetes, általuk betanult forgatókönyvben. Érdektelen volt az is, hogy netán nemtelen leszámolást így kikényszerítve a tárgyalás előtt súgták meg előbb a vádlottaknak, majd később a tanúknak kihallgatóik vagy munkatársaik, akár vezetőik ezeket a neveket, amelyek viselőinek foglalkozása, beosztása, rangja a főtitkár előtt ismert volt,

²⁷ Solt Pál et al. (szerk.): *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez* 1. KJK, Budapest, 1992, 269. o. Péter Gábor és társai a Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiuma előtt. Péter Gábor vallomása, 1957. február 13. Eredeti: ÁBTL V – 150028. 144. o.; Solt Pál et al. (szerk.): i. m. 692. o. Összefoglaló a belügyi és igazságügyi szervek vezetői számára a volt államvédelmi és igazságügyi szervek szerepéről a személyi kultusz idején a munkásmozgalmi emberek ellen elkövetett törvénysértésekben, 1962. november 14.; Solt Pál et al. (szerk.): *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez* 3. KJK, Budapest, 1994, 806. o. Farkas Mihály a Legfelsőbb Bíróság Népbíróági Tanácsa előtt. Farkas Mihály vallomása a Legfelsőbb Bíróság Népbíróági Tanácsa előtt, 1957. április 19. Eredeti: Legfelsőbb Bíróság Titkos ügykezelés 001/1957.; ÁBTL V – 142317/1. 204. o. Réh Alajos feljegyzése, 1954. június 23.; Uo. V – 150019/4., 216. o. Legfelsőbb Bíróság Népbíróági Tanácsa, Károlyi Márton tanúvallomása, 1956. december 17.; Uo. V – 150019/1. 264. o. Legfelsőbb Bíróság Népbíróági Tanácsa, dr. Décsi Gyula tanúvallomása, 1956. október 22.; Uo. ÁBTL V – 150019/1. 314. o. Legfelsőbb Bíróság Népbíróági Tanácsa, Péter Gábor tanúvallomása, 1956. október 23.; Uo. Rákosi Mátyás szerepe és felelőssége a koncepciós perekben, 1962. március 27., 6–7. o.; Hadtörténelmi Intézet Levéltára Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiuma, 270/1957. 22/a. o. dr. Décsi Gyula vallomása, 1957. április 30.; Zinner Tibor dr. Décsi Gyulával készített interjúja, 5. o. 1984. április 24.; Uo. 246. o. 1984. június 19.; Farkas Mihály töredékes iratai – börtönnapló, 1957. január 17.; Koltay Gábor – Bródy Péter (szerk.): *El nem égetett dokumentumok I. Szabad Tér Kiadó, Budapest, 1990, 16–17. o.*; *Mi az igazság? Péter Gábor beadványa a börtönben*, 1956. július 10.; Somorjai Ádám OSB – Zinner Tibor: *Majd' halálra ítélve. Dokumentumok Mindszenty József és társai élettörténetéhez* (CD-melléklettel). Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2008, 562., 663–664. o.

és most így elhangozván a tárgyaláson, elég volt ahhoz, hogy Rákosi nyomban fellépjen ellenük. Miután a vádlottak – illetve utóbb, szeptember 20-án a tanúk – ajkáról elhangzottak a nevek (miként dr. Décsi és dr. Timár István, az egykori államvédelmi ezredes gyakorta mondta a nyolcvanas években: az egykori kollégák tudatosan „bedobatták” azokat²⁸), a közvetítést hallgató főtitkár azonnal utasíthatta alárendeltjeit két irányban. Egyrészt az államvédelmiseket vagy a katonapolitika munkatársait arra, hogy rögvest vagy a későbbiekben tartóztassák le az említett, még szabadlábban lévő személyeket, illetve vizsgálják meg, kell-e ellenük eljárni, és ha igen, akkor miként. Másrészt arról határozott – és ez érintette már a távirati iroda munkatársait, majd utóbb a Kék könyv szerkesztőit –, hogy ne tárják a közvélemény elé a tárgyaláson említett, de az általa különböző okokból eltitkolni óhajtott személyek nevét, vagy a vallomások velük összefüggő részletét. Azt sem zárhatjuk ki, hogy netán ő is megkapta a gyorsírással készült, majd javított jegyzőkönyvet, és az utóbb történő módosításoknál – nem csupán a személyes vonatkozásoknál – ő húzódott meg a háttérben.

Az első tárgyalási napról készült 205 oldalas dokumentum – ellentétben a hazai, illetve a fordítások után a külföldi közvélemény elé tárt nyomtatott változattal, a Kék könyvvel – jóval bővebb annál, mert a tárgyalás olyan részleteit is tartalmazza, amelyeket utóbb az olvasók széles táborá előtt tudatosan eltitkoltak. Ezért a gyorsírók jegyzetelése után legépelte, utóbb ceruzával és tollal javított jegyzőkönyv valóban azt tartalmazza, ami elhangzott a Budapesti Népbíróság előtt, így kizárólag ez tekinthető a Rajk–Brankov-ügy elsőfokú népbírósági tárgyalása hiteles forrásának. Részletesebb, főként Rajk, de mások vallomásából is kimaradt mondatok, szavak feltárása azonban azért fontos, mert egyfelől a szerkesztett tisztázott változattól, valamint a még ez után is módosított szöveggel kiadott Kék könyvtől való eltérés elemzésének lehetőségét kínálja. Másfelől jelzi egyúttal azt is, hogy mi változott a kirakatper tárgyalásához nem kevés idő alatt betanult szöveghez képest, azaz noha Rajk és társai, valamint a tanúk szájából elhangzott a Budapesti Népbíróság tárgyalásán és valamennyi jelenlévő hallhatta a tanácsvezető kérdéseire adott válaszokat – Rajknál, Brankovnál esetenként monológokat – a Magdolna utcai székházban²⁹, azt miképp változtatták meg a Kék könyvben az illetékes állásfoglalás után. Ez a módosítás különösképp érzékelhető a Rajk által

²⁸ Az egykori titkos rendőrségi vezetők jól ismerték a korabeli személyi torzsalkodásokat, a másik vezetőben vetélytársat vélelmező magatartást – főleg Péternél –, ezért dr. Villányi sorsát utóbb okkal magyarázhatták így.

²⁹ A Kossuth rádióban naponta két alkalommal, 19.00–20.00 és 21.00–23.00 óra között közvetített tárgyalási tudósításokat tartalmazó hanglemezeket utóbb bezúrták, kizárva ezzel az ellenőrzés lehetőségét.

név szerint említett egyes személyek nevének eltüntetésénél. Hasonlóképp említhető Pálffy második nap tett, mondhatni terhelő vallomása *Variházy Oszkár* vezérőrnagyról³⁰, valamint az őrizetben volt *Cseresnyés Sándor* volt újságíró negyedik tárgyalási napon tett tanúvallomása is, amelyet utóbb szinte megkurtítottak. Holott nem csupán *dr. Szebenyi Endre* volt belügyi államtitkár³¹ – aki előtte tanuskodott –, hanem utána ő is szót ejtett például *dr. Villányi András* ezredesről, a Gazdasági Rendőrség vezetőjéről. Ő ekkor még szabadlábon volt, de Cseresnyés tanúvallomásából *dr. Villányi* neve – sok más, általa még említett személy mellett – a Kék könyvből utóbb kimaradt.³² A *dr. Szőnyi Tibor*ral szemben a vád tanúiként felsorakoztatott *Földi Iván* és *dr. Kálmán András* tanúk vallomásaiból az általuk említett *Detre István*, *Nagy Péter* és *dr. Ács Tamás* nevét is kihúzták mind a tisztázott változatból, mind a Kék könyvből.³³

Dr. Ács nevének törlése azért is feltűnő, mert őt már július 6-án letartóztatták, tehát a BM ÁVH őrizetében volt. *Dr. Villányi*t még aznap letartóztatták (következő év májusában kivégezték), *Variházyt* szeptember 21-én rendelkezési állományba helyezték, az év végén nyugdíjazták, végül a nyugdíját is megvonták, *Detrét* internálták Recskre.

Az elsőfokú népbírói tárgyalás gyorsírással készült, majd legépelte jegyzőkönyvéből több példány forgott közkezen annak idején. *Dr. Jankónak* is volt egy belőle. Ő viszont olyan példányt kaphatott az ítéletének írásba foglalásához, amely sem stílus, sem egyéb szerkesztésen nem esett át.

³⁰ MOL XIX – A – 24 – b. 180. doboz. MT Tájékoztató Hivatal, TÜK-ből visszaminősített iratok, Rajk-per, 9. dosszié, 18–19. o. Gyorsírói változat, javításokkal, 2. nap és Kék könyv, 73. o. A Péter és Villányi megromlott viszonyából fakadó drámai, bűnös következményhez képest Pálffynál – és itt nem csupán *Variházy* említhető – még más is érzékelhető. Ő ugyanis nem csupán a „vizsgálat”, majd a tárgyalás során, hanem a siralomházban is beszélt katonatársairól, Solyomra és társaira vallott. Solt Pál et al. (szerk.): *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez* 2. KJK, Budapest, 1993, 602. o. Legfelsőbb Bíróság Népbírói Tanácsa, főtárgyalási jegyzőkönyv, iratismertetés, 1957. március 18. Eredeti: ÁBTL V – 150019. 150–151. o. Főtárgyalási jegyzőkönyv, 67. o. „XXII. sz. dosszié. 29. old. Pálffy beszél katonatársairól. Jegyzőkönyv. 120. old. Pálffy Somogyiról [Imréről], Vértesről [Lászlóról], Rajkról és Révay Kálmánról beszél”.; Uo. 603. o. Eredeti: Uo. 151., illetve 68. o. [XXII. sz. dosszié]. „246. old. 1949. október 12-i feljegyzés Solyom Lászlóra vonatkozóan, olvashatatlan aláírással ellátva [...] 452. old. 1949. október 24-én Vajda [Tibor] jelentése Pálffyról, aki Solyomra tesz vallomást”. Kivégzése előtt percekkel...

³¹ MOL XIX – A – 24 – b. 180. doboz. MT Tájékoztató Hivatal, TÜK-ből visszaminősített iratok, Rajk-per, 32. o. Gyorsírói változat, javítások előtt, 4. nap.

³² Uo. 46. o. „*Rajk László kedvencei, Villányi András, Korondy [sic]...*” A tisztázott változatból már kimaradt (Uo. 21. o.), annak ellenére, hogy nem jelölték meg a gyorsírói változaton azt, hogy *Cseresnyés* vallomásából *Villányi* nevét ki kell hagyni...

³³ Uo. 128–130., 145. o.

Ezt bizonyítja az, hogy Budapesti Népbíróságnak gépelt változat 62 oldalas ítéletében szerepel azoknak a neve, akiket a megjelenése előtt kiszerveztettek a Kék könyvből, midőn a szükséges stiláris és egyéb javításokat végrehajtották. Miután Sztálintól megérkezett a Rákosi által hón óhajtott jelzés a kihirdetendő ítélet mértékéről, a tanácsvezetőnek a korábbiakban „*az ügy nemzetközi jelentősége miatt*” felértékelte szerepe devalválódott. Azért, mert Sztálin és köre számára csúfos kudarcot jelentett ugyan júniusban a tiranai *Kocsi Dzodze* (Koçi Xoxe) és társaival szemben lefolytatott titkos büntetőeljárás, de a budapesti büntetőperrel már elérték céljukat, mondhatni sajátos módon helyrehozták a korábban elmulasztottakat. Most lejáratták a délszláv diktátort, Joszip Broz Titót és vezérkedő környezetét ország-világ előtt (az idő tájt kevesen tudták, hogy) a kirakatperben elhangzott vallomásokkal. Ezért dr. Jankó tevékenysége a továbbiakban a Budapesti Népbíróság ítéletének kihirdetésére korlátozódott. A magyar pártfőtitkár számára érdektelenné vált, hogy a tanácsvezető – immár a törvényesség teljes, maradéktalan betartásával – a büntetőeljárásnak a nem módosított, nem szerkesztett, nem tisztázott, gyorsírók által készített, majd legépelt leiratát kapta meg a büntetőper ítéletének írásba foglalásához. Rákosi előtt nem volt kérdéses, hogy bármit fogalmaz majd bele dr. Jankó, az ítélet mértékén a nem nyilvános tárgyalást tartó Népbíróságok Országos Tanácsa, a NOT már nem változtathat. A főtitkár cselekedeteit áthatotta a hazai és a nemzetközi közvélemény folytatólagos félrevezetésének igénye, s a jogi formaságokkal a továbbiakban már sem ő, sem az általa irányított martalóchad nem törődött.

Miután dr. Jankó nem tudta – mert nem beavatottként nem tudhatta –, hogy miként készül a Kék könyv és annak számos idegen nyelvű változata, a számára hiteles, tiszta forrásból dolgozva készítette el az írásba foglalt ítéletének indoklását, ami ezért eltért a többszörösen manipulált kiadványtól. Ez lehetett a legfőbb oka annak, hogy a közvélemény kizárólag az ítéletnek a rendelkező részét ismerhette meg az idő tájt és a későbbiekben. A tárgyaláson elhangzott valamennyi nevet és mozzanatot is tartalmazó ítélet írásba foglalt indoklását ezért nem lehetett közzétenni.³⁴ Dr. Décsi viszont már azt is állította alig 24 órával a forradalom kitörése előtt, hogy „*az ítélet 80%-át*” nem a tanácsvezető, hanem „*színtén maga* [Rákosi – Z. T.] *készítette*”³⁵. Lehetséges, bár a volt államvédelmi alezredes, később különböző magas hivatali beosztásokat betöltő igazságügyi tisztviselő, rövid ideig miniszter vallomását motiválhatta, hogy egyfelől Rákosinak köszönhette, hogy nem

³⁴ Először a Solt Pál et al. (szerk.): i. m. 385–450. o. tette közzé. A Budapesti Népbíróság ítélete Rajk László és társai büntetőügyében, 1949. szeptember 24.

³⁵ ÁBTL V – 150019/1. 264. o. *Legfelsőbb Bíróság Népbírósági Tanácsa*, dr. Décsi Gyula tanúvallomása, 1956. október 22.

be-, hanem kinyújtotta lemondását a börtönből³⁶, azaz a diktátor hurcoltatta meg kormánya tagjaként, másfelől arról is hallhatott – még a cellájában is –, hogy már nem Rákosi, hanem a Gerő Ernő az ország erős embere.

A Kék könyv így lett vezérfonal, az abban rögzítettek terhelő bizonyítékká váltak a későbbiekben elmarasztaltakkal szemben. Minderről dr. Décsi azt vallotta utóbb, hogy *„a vizsgálat harmadik szakasza már az időközben megjelent Kék könyvben foglaltak alapján fejeződött be. Rákosi utasítást adott, hogy az államvédelmi szervek vegyenek át újabb büntetőintézetet, ahol a politikai foglyokat őrizni lehet. Ekkor vettük át a Váci Országos Börtönt és hoztuk rendbe a Konti³⁷ utcai börtönt is. A Kék könyvben foglalt tanúvallomásokot gyanúsított jegyzőkönyvekké alakítottuk át, ugyanúgy a szovjet kihallgatók által felvett, de a tárgyaláson fel nem vonultatott tanúvallomásokat (Szebenyi). Ezeket elítéltettük. Akikről vallomás nem volt, röviden egy-két mondatral vázoltuk tevékenységüket és a Kék könyv tényállásához kapcsolódva szintén bíróság elé állítottuk. Akikről vallomást nem sikerült beszerezni és bűncselekményük sem volt, azokat internáltuk... és volt egy csomó ember, aki az ügy fő vonulatából kimaradt. Amikor a főtárgyalás és következményei befejeződtek és [M. I.] Belkin [állambiztonsági altábornagy – Z. T.] is element, attól kezdve már senki sem törődött az ügygel, csak annyiban, hogy be kellett fejezni, a szálakat el kellett varrni, tehát az összegyűlt tanúkat és nem tanúkat »bűncselekményeiknek« megfelelően bíróság elé kellett állítani. A főtárgyaláson elhangzott vallomások meghatározták sorsukat és az ügy további menetét. A Kék könyv tényállása res judicatává vált, az ellen appelláta nem volt. A körülményekre tekintettel kiengedni természetesen senkit sem lehetett, az összegyűlt »adatok« és az összeállt »tényállás« alapján mindenkit bíróság elé kellett állítani. Azt a tényállást, amelyet ki-ki tanúként vagy nem tanúként korábban elmondott, jegyzőkönyvbe kellett venni, s az őrizettest ennek alapján át kellett adni a bíróságnak. Aki ellen még így sem gyűlt össze vád alapjául szolgáló tényállás, azt a néhány embert internálni kellett, nyilvánvaló, hogy ezután a fürtelem után a benne így vagy úgy szereplők közül egyelőre senki nem lehetett szabadon engedni. Tehát aki a Rajk-ügybe bekerült és abban szerepelt, tehát szovjet kihallgató előtt volt, szabadlábra nem kerülhetett... A részletekkel most már senki sem törődött, ezek a kihallgatások már a VIII. alosztályon folytak. De nem lehetett belőle kihagyni belőlük egyes operatívokat sem.“³⁸*

Mindezek után okkal kérdehetjük, hogy ki szerkesztette a Kék könyvet. Vásárhelyi Miklós, az ismert publicista többször, előbb 1957 nyarán őrizetesként, majd évtizedekkel később visszaemlékezőként két beszélgetőtársa előtt magára vállalta.

³⁶ Zinner Tibor: Ávósokkal beszélgettem. Amikor a lemondást nem be-, hanem kinyújtják. A börtönből. Múlt-kor, 2011. tavasz, 76–79. o.

³⁷ Helyesen (itt és másutt): Conti.

³⁸ ÁBTL V – 150019/4. 268–269. o. Legfelsőbb Bíróság Népbírói Tanácsa, dr. Décsi Gyula tanúvallomása, 1956. október 22. [8–9. o.]

Előbb: „*annak idején [...] én szerkesztettem a Kék könyvet*”³⁹. Utóbb: „*a kék könyvhöz annyi közöm volt [...] Amnyi csacsiságot beszélnek, hogy ki írta a kék könyvet. A kék könyvet nem írta senki, a kék könyvet a vádlottak és a tárgyalás kiagyalói és résztvevői írták, mondjuk az egyszerűség kedvéért, hogy a kék könyvet maga az ÁVO [Államvédelmi osztály – Z. T.] írta. Hiszen az mindenfajta kiegészítés, javítás, változtatás nélkül, magának a tárgyalásnak a jegyzőkönyve. Nem volt benne rövidítés, legalábbis ahogy én a textusokat láttam. Azokat in extenso*”⁴⁰ *adták le.*”

Álljunk itt meg néhány gondolat erejéig! Azt nem vitatjuk, hogy közös mű volt, de az „*egyszerűség kedvéért*” hozzá kell tenni, hogy az ÁVO mellett a szerzői jog megilleti a szovjet titkosrendőröket is, a százalékos arányt ne firtassuk. A Kék könyv nem hiteles forrás, hanem a tárgyalásról szerkesztett – az ott elhangzottokról esetenként nem vagy másképpen tájékoztató – stílusosan is átformált népszerűsítő kiadvány. Abban – ellentétben az emlékező álláspontjával – igenis van „*mindenfajta kiegészítés, javítás*”, nem jelent meg „*változtatás nélkül*”, és „*magának a tárgyalásnak a*” nem hiteles, hanem hamis, félrevezető „*jegyzőkönyve*”. Ha a Rajk–Brankov-ügy kirakatper, miért készült volna másképp az utókorra örökül hagyott kötet?

„*Lehet, hogy már a szövegben, amiket ideadtak, voltak bizonyos rövidítések, de magának a kék könyvnek a szerkesztése során, egyetlen eset kivételével nem történt változtatás*” – folytatta Vásárhelyi. Ez sem áll, ugyanis nem csupán egyszer, hanem többször is változtattak rajta egyesek – mint utaltunk rá –, sőt azt is jeleztük, hogy még a tisztázott anyag sem azonos a Kék könyvből utóbb ismertté vált szöveggel.

„*A titkárság Losonczy Gézát mint miniszterelnökségi államtitkárt bízta meg a kék könyv szerkesztésével. A feladat úgy szólt, hogy az egész kiadást a miniszterelnökség szervezze meg, konkrétan Losonczy. Ez óriási nagy munka volt, mert borzasztó rövid idő alatt kellett kiadni, egyszerre magyarul, angolul, franciául, németül és oroszul. Losonczy pedig engem bízott meg, hogy szervezzem meg a fordítói gárdát. Egész határozottan emlékszem, hogy ebben az ügyben nem a párt irányába tapogatóztam, hanem a fordítóiroda irányába, és a miniszterelnökség tekintélyével léptem föl. A kérésem csak az volt, hogy minden nyelvből a legjobb fordítókat bocsássák a rendelkezésemre. Nem számít, hogy van-e munkájuk, amíg fordítanak, gondoskodni fognak az ellátásukról, úgyhogy szimultán folyt a szerkesztés és a fordítás. Méghozzá bent a Parlamentben, ahol egy nagy termet bocsátottak a rendelkezésünkre, és az egyes csoportok elkülönülve ültek. Név szerint már senkire nem emlékszem. Az feltűnt, hogy javarészt abszolút deklasszált polgárok csinálták, de ez nem volt izgalmas, mert végül is egy nyilvános anyag fordítása készült, ami a tárgyaláson*

³⁹ Uo. XX – 5 – h. V – 150000/70. 242. o. Jegyzőkönyv Vásárhelyi Miklós őrizetes ügyében, 1957. július 25. [27. o.]

⁴⁰ in extenso (latin) = teljes egészében, kimerítően.

elhangzott, és ami a rádió által az egész országban hallható volt.” Ez utóbbi részben igaz, noha a közvetítés lemezről nem is egy, hanem naponta két alkalommal „hallható volt”. Az ország lakosságát azonban kizárólag arról tájékoztatták a Magdolna utcában történekről, amit Rákosi mellett az árgus cenzorok jónak vélték. A Kosuth rádióban kizárólag annyi hangozhatott el abból, amit az arra önmagukat feljogosítók engedélyeztek a panem et circenses alapján.

„...Mivel ez a feladat rám volt bízva, Losonczytól folyamatosan megkaptam a Rajk-per külföldi sajtókommentárjait is. Neki rengeteg más dolga volt, ezért ezeket azzal adta ide nekem, hogy intézzem el, és nem is nagyon nézte meg. Az egyik jelentésben... azt láttam, hogy a jugoszláv rádió mondja, hogy mennyire hazug ez az egész história. Ez abból látszik, hogy Rajk az ő volt spanyolországi beszervezői, felbujtói között Vukmánovits Tempót is említi, holott ő nem is volt Spanyolországban. Az ávósok nyilván azért tették oda, mert olyan spanyolosan hangzott a neve. Hát ha mondták neki, hogy legyen benne, akkor legyen benne. Mondom Gézának, hogy te, itt azért valami nem stimmel, mert ilyet állítani nem mernének, ha nem lenne igaz, akkor nem piszkálnák fel ezt a dolgot. Elég sok mindennel érvelnek, de nem jönnek elő egy ilyen dologgal, ha az nem lenne teljesen biztos. Hát ezt meg kéne mondani az öregnek. Géza odaadta a K-telefont, és én felhívtam Rákosit, és mondtam neki, hogy itt valami nem egészen egyezik, mert Rajk felsorolta azokat, akik őt Spanyolországban beszervezték, köztük Vukmánovitsot is, és itt van előttem a jugoszláv Tanjug jelentése, amelyik ezt cáfolja, és az ellenkezőjét bizonygatja. Éreztem, hogy Rákosi a vonal túlsó végén egy pillanatra elgondolkozott, utána azt mondta: »Látja, micsoda egy aljas provokátor ez a Rajk. Szándékosan olyan nevéet vesz bele a vallomásába, ami az egésznek a hitelét aláássa.« »De én mit csináljak?« Azt mondja, ki kell mindenképp hagyni. Mondom: »Mi kihagyhatjuk, de a sajtóban ez már így jelent meg... Nem lehet már megakadályozni, mert az újságok már ki vannak nyomva.« Akkor egy pillanattal elgondolkozott, nyilván azon, hogy talán meg kellene semmisíteni a lapokat, mert ez éjszaka történt, de a vidéki kiadás már kiment. Azt mondja: »Mindenesetre a könyvben ne legyen benne, mert ez megjelenik külföldi nyelveken.« Furcsa módon ebből nem lett baj. Azt hittem, hogy ebből világbotrány lesz, ekkora ziccet nem hagynak ki. De ezek a szerencsétlen jugoszlávok, úgy látszik, annyira be voltak gyulladva, meg olyan nagy zúrban voltak, hogy ebből külön nem csináltak ügyet. Ez volt az én szerepem a kék könyv körül, amiből később az alakult ki – amikor '56 után lecsuktak, az AVO-n is többször a szememre vetették –, hogy mit beszél, hiszen maga írta a kék könyvet. És még [Rajk] Júlia is megjegyezte egyszer, hogy én írtam a kék könyvet. De megmagyaráztam, hogy ez nem egy írásmű, hanem egy jegyzőkönyv, és hogy mi volt benne a szerepem.”⁴¹

⁴¹ „Vásárhelyi elvtárs, maga nem érti, miről van itten szó”. Vásárhelyi Miklóssal életének 1945 és 1956 közötti szakaszáról beszélget Hegedűs B. András és Kozák Gyula. Beszélő, 2001. október, 45–46. o.

A Vukmanović-féle történetről összegezve annyi rögzíthető itt, hogy a délszláv politikus neve Rajk vallomásának hiteles jegyzőkönyvében mindhárom alkalommal rosszul, „*Vukomanovics*” alakban rögzült, és ezt a stílris vagy egyéb javításokat végző személyek is érzékelték, ezért szemmel jól látható javítását már ezen a példányon elvégezték. A tisztázott példány készítésekor ezt azonban már nem következetesen hajtották végre, egy alkalommal elmaradt az előírt javítás, ennek következménye vált olvashatóvá a Kék könyvben. Vukmanović neve azonban még másutt is felmerült Rajk kihallgatásakor. Akkor, midőn dr. Jankó már azt firtatta, hogy a Brankovval, a jugoszláv katonai misszió vezetőjével folytatott beszélgetésin Rajknak, a hispániai harcok elülte után a francia gyűjtőtáborbeli ismeretségei szóba kerültek-e.

„Elnök: Csak röviden! Mit mondott erről?

Rajk: Több alkalommal megfordult Belgrádban utasításokért és mindannyiszor, amikor visszatért, üdvözlét hozta el a számomra Rankovicsnak, Milicsnek, Vukomanovicsnak és másoknak, akik Spanyolországban voltak.

Elnök: Vukomanovicstól? Az előbb is azt mondta? Vukovics vagy Vukomanovics, nem értettem a nevét.

Rajk: Vukomanovics. Ezzel kapcsolatban közölte velem azt, hogy ezek a volt jugoszláv spanyol harcosok mind igen tekintélyes vezető államférfiak.

Elnök: Koszta-Nagyot...”⁴²

Mindezt ceruzával összevissza javígtatták, és a Kék könyvben annyi maradt Rajk vallomásából, hogy Brankov „*amikor visszatért, üdvözlét hozott számomra, Rankovictól, Milicstől, Vukmanovicstól és másoktól, akik Spanyolországban voltak. Ezzel kapcsolatban közölte velem azt is, hogy ezek a volt jugoszláv spanyol harcosok mind igen tekintélyes vezető államférfiak.*”⁴³ Ennél a témakörnél, a Brankovval folytatott beszélgetések felidézésénél még egy alkalommal előjött Vukmanović neve Rajk vallomásában, hasonlóképp tévesen, „*Vukomanovics*” alakban. Akkor említette meg őt, midőn a délszláv hírszerzőknél történt formális beszervezése után, Abbáziában vált előtt világossá „*elsőízben [sic!], hogy nemcsak Tito, nemcsak Rankovics, Vukomanovics, Milics és mások, akik Spanyolországban voltak*”⁴⁴. A lektor nem csupán az elért nevet javította, hanem Titót ki is húzta... A Kék könyvből így maradt itt ki Tito, Vukmanović nevét viszont helyesen írták.⁴⁵

⁴² MOL XIX – A – 24 – b. 180. d. MT Tájékoztatói Hivatal, TÜK-ből visszaminősített iratok. Rajk-per, 8. dosszié, 72. o. 1. nap. Gyorsírói változat, javításokkal. 1. nap.

⁴³ Kék könyv, 48. o.

⁴⁴ MOL XIX – A – 24 – b. 180. d. MT Tájékoztatói Hivatal, TÜK-ből visszaminősített iratok. Rajk-per, 8. dosszié, 74. o. Gyorsírói változat, javításokkal. 1. nap.

⁴⁵ Kék könyv, 44. o.

A politikai érzékenységgel bíró lektornak vájt füle volt, mert talán még ugyanabban a percben mondhatta a vádlott a továbbiakat, de az sem maradhatott benne utóbb a Kék könyvben. Rajk csupán annyit vallott következő mondata elején, hogy a délszláv „titkosszolgálatnak, az UDB-nak”, de ekkor megszakította saját gondolatsorát, további mondandóját, hogy előbb ezt a rövidítést feloldja. Ezért az ő tanáros modorában⁴⁶ azonnal magyarázni is kezdte gondolatjelek között dr. Jankónak, hogy „az UDB megfelel a magyar államvédelmi szervezeteknek”, majd folytatta a félbehagyott gondolatsorát – *egy vezető tagja, egy körülbelül 30 év körüli szőke nő*” jelent meg nála annak idején Abbáziában. Azt, hogy minek felelt meg az UDB, azt azonnal törölték.⁴⁷

Végül a dr. Jankó által fogalmazott ítélet indoklásának vonatkozó részében – miután a tanácsvezető a gyorsírók által készített, majd legépett, de nem javított eredeti változat alapján foglalta azt írásba – egyetlen alkalommal, de a hibásan lejegyzett névvel olvasható a délszláv politikus neve „*Vukomanovics Szvetozarla jugoszláv központi kormány minisztere*”⁴⁸. A tanácsvezető ítéletében kizárólag azok között sorolta fel Vukmanovićot, azaz „*Vukomanovics*”-ot és társait – Brankov vallomása alapján –, „*akik az angol–amerikai hírszerző szolgálattal a világháború alatt kapcsolatot tartottak fenn*”⁴⁹.

Tehát, ellentétben Vásárhelyi emlékeivel, sem a Hispániával, sem a francia gyűjtőtáborokkal, sem a Gestapo-vagy Abwehr-őrnagy érdeklődésével összefüggő esetekben a Rajk vallomásában említett délszláv politikusok között. Erről azonban az emlékező sem tudhatott, az írásba foglalt ítélet azonban alátámasztani látszik dr. Décsi emlékeit is arról, hogy Rákosi is közreműködött annak készítésekor, és élenken emlékeztetett a Vásárhelyivel folytatott telefonbeszélgetésük vonatkozó tartalmára.

⁴⁶ Nem csupán itt, hanem utóbb másutt is kisserkesztették ezeket a Rajktól származó, beszédstílusára jellemző, tanáros magyarázó mondatait a Kék könyvből. Például „*Rajk: Ami a jugoszlávokkal való kapcsolatomat, tehát Brankovval, később amikor Mrazovics követ lett, Mrazovicssal, valamint Cicmillel...*” MOL XIX – A – 24 – b. 180. doboz. MT Tájékoztatási Hivatal, TÜK-ből visszaminősített iratok. Rajk-per, 8. dosszié, 84. o. Gyorsírói változat, javításokkal. Hasonló eset történt, amikor Rajk a rendőrségen és honvédségen belül a jugoszlávbarát politikáról ejtett szót és „*Megjegyzem, hogy...*” folytatta mondandóját, utóbb a közbevetett (itt már áthúzva jelölt) mondatát kisserkesztették a Kék könyvből, ne utalgasson arra a vádlott, hogy mi következik majd. Arra feleljen, amit a bíró kérdez tőle. Uo. 92. o.

⁴⁷ MOL XIX – A – 24 – b. 180. doboz. MT Tájékoztatási Hivatal, TÜK-ből visszaminősített iratok. Rajk-per, 8. dosszié. 74. o. Gyorsírói változat, javításokkal, 1. nap és Kék könyv, 44. o.

⁴⁸ Solt Pál et al. (szerk.): i. m. 424. o. A Budapesti Népbíróság ítélete Rajk László és társai büntetőügyében, 1949. szeptember 24.

⁴⁹ Uo. 424. o.

Mit vallott Brankov, minderről a gyorsírással készített tárgyalási jegyzőkönyvben? Az MTI KÜLÖNKIADÁS-ban, a hiteles forrásban az olvasható, hogy az angol-szászok ügynöke volt – sok-sok, Brankov által percekkel korábban már felsorolt személy mellett: „...*Vukmanovics Szvetozár altábornagy, a vajdasági vezérkarnál...*

Elnök /közbevág!/: Ki az a Vukmanovics?

Brankov: Vukmanovics most a jugoszláv központi kormányzat minisztere...”⁵⁰

A tisztázott változatban és a Kék könyvben változatlan maradt a Brankov vallomásában már jól írt Vukmanović név.⁵¹ A kirakatperről Moszkvába jelentő Zavolzsckij, a Kominform, a Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodájának referense is szóvá tette utóbb ezt a kalamajkát.⁵²

A feltárt mozzanatok hasznos adalékok az egykorvult történésekre visszaemlékezők megnyilatkozásaiból és a hamisított, valamint hitelesnek tekinthető forrásokból feltárható „*rendkívül makacs tények*” viszonyához. Még kirakatperek esetében is.

Irodalom

Bodrits I. – Viczián J. (szerk.): *Ki kicsoda a hírközlésben?* Babits Kiadó, Szekszárd, 1994

Dobsa J.: *Pillantás a pályára.* In: **Pirityi S.:** *A nemzeti hírügynökség története 1880–1996.* MTI Kiadói Kft., Budapest, 1996

Koltay G. – Bródy P. (szerk.): *El nem égetett dokumentumok I.* Szabad Tér Kiadó, Budapest, 1990

Solt Pál et al. (szerk.): *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez 1.* KJK, Budapest, 1992

Solt Pál et al. (szerk.): *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez 2.* KJK, Budapest, 1993

Solt Pál et al. (szerk.): *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez 3.* KJK, Budapest, 1994

⁵⁰ MOL XIX – A – 24 – b. 180. d. MT Tájékoztatói Hivatal, TÜK-ből visszaminősített iratok. Rajk-per, 9. dosszié, 124. o. Gyorsírói változat, javításokkal. Brankov vallomása.

⁵¹ Uo. 9. dosszié, 48–49. o. és Kék könyv, 101–102. o.

⁵² Волокитина, Т. – Мурашко, Г. – Носкова, А. (ред.): Советский фактор в Восточной Европе. 1944–1953 гг. В 2-х т. Документы. Том 2. 1949–1953 гг. РОССПЭН, 1999, pp. 231–234. A fordítás Répási Györgyné dr. Czető Erzsébet munkája. Ezúton is köszönöm!

Somorjai Á. OSB – Zinner T.: *Majd' halálra ítélve. Dokumentumok Mindszenty József és társai élettörténetéhez.* (CD-melléklettel.) Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2008

Rényi P.: *Egy meg nem jelent cikk története. Déry Tibor pokoljárásának krónikájából.* Respublika, 1994. december 23–25.

Волокитина, Т. – Галина Мурашко, Г – Носкова, А. (ред.): *Советский фактор в Восточной Европе. 1944–1953 гг. В 2-х т. Документы. Том 2. 1949–1953 гг.* РОССПЭН, 1999. <http://imhonet.ru/person/3527/role/100/>

Zinner T.: *Büntetőjog és hatalom.* Múltunk, 1998/2.

Zinner T.: *Ávósokkal beszélgettem. Amikor a lemondást nem be-, hanem kinyújtják. A börtönből.* Múlt-kor, 2011. tavasz

Summaries

Klára Kerezi

Conflict and conflict resolution

The conflict – as the sin – always influenced the thinking of philosophers, however, the history of conflict theory can only look back a few decades. This paper gives a general overview of the considerations by which the development, the course and the resolution of conflicts can be explained. The key question is whether a dialogue can be achieved between the opposing parties. The traditional criminal justice system can be called “combat” model, in which the dialogue is not a typical form of conflict resolution. In contrast, in the restorative justice system the process of conflict resolution is based on a co-operative and continuous dialogue between parties. Despite the fact that sensitivity and awareness about this topic are undoubtedly increasing, a significant part of the people in Hungary has not been socialized to the negotiated solution of conflict resolution.

Judit Fazekas

Cooperation in Justice and Home Affairs in the European Union – from the Hague Programme to the Stockholm Programme

The so-called “enlargement process” was an essential factor between 2004 and 2005 in the development of the European Union, the result of which was that in 2004 ten new Member States and in 2007 two further Members States joined the EU. Enlargement implied among others that the justice and home affairs cooperation in the area of the implementation of freedom, security and justice must be achieved by having regard to the peculiarities of 27 jurisdictions, which presents a great challenge to the European Union and the Member States equally and requires the creation of new forms of cooperation in the field of justice and home affairs and innovations as to their their legal background. The present paper aims to give an overview of the processes and changes in the area of justice and home affairs cooperation in the European Union in the past years.

Katalin Parti

Fighting illegal online content

According to the relevance recently acquired by internet and the proliferation of new technologies, non-technical questions come to the surface, such as what sort of obligations states bear to protect their citizens from illegal content, while other questions touch fundamental citizens’ rights raised by content blocking regimes, or the compass and fashion of intrusion into citizens’ private sphere. The present study reviews the rights and obligations of fora and organs regulating the internet, such as the state and internet service providers in controlling the internet, and eliminating harmful content. The study concentrating on the German and Hungarian legal practices concludes that applying notice and takedown procedure for the elimination of illegal content is not only technically more feasible a solution, but also shows more respect towards privacy and other democratic rights than “blocking” illegal internet content.

Gabriella Kármán

Modern Age Events in the Development of Criminal Technology and the Forensic Disciplines

Review of criminal technology and forensic disciplines is a current issue of international legal literature. Such an endeavour aims to find out whether the applied procedures and methods and the knowledge accumulated in the individual areas meet the criteria of being scientific, i.e. it primarily scrutinises whether the principles of natural sciences are respected. In my study, I have reviewed the most recent stages in the

development of criminology, with the unconcealed intention of also considering the Hungarian situation in view of these findings.

Eszter Katalin Sárík

Values shared by juveniles and deviancy

The present study evaluates the relationship between value structure and deviancy among juveniles based upon the outcomes of an international study – the ISRD-2 (International Self Reported Delinquency) – which was a latency research conducted in 30 countries, testing the bonding theory of Hirschi. The research intended to examine the bonding structure of teenagers between the age of 12 and 17, and to find the relevant causes of delinquency – like thefts, robberies and assaults – of 2200 students. I had the opportunity to attach the so called Rokeach value-scale – further developed by Schalom Schwartz – to the international questionnaire, in which I have measured 34 value-items. I was curious to find a relationship between the minors' behaviour and their attitudes towards values.

Szilvia Gyurkó

Child Friendly Justice in Hungary

The European Commission determined to make the justice systems in the EU more child-friendly and to improve children's well being, adopted a special road map and a guideline of 11 actions. EU countries have to take account of child friendly justice in future legal instruments in the fields of civil and criminal justice. This paper contains a general overview of this European process on implementation with a special focus on the Hungarian legal background and the possible ways of Hungarian legal reforms.

László Tibor Nagy

The situation of violent crime in the clubs of the capital

The main research objective behind the study was the mapping of the capital's unique world of night clubs, especially assessment of violent criminality; exploration of the threats to young people; and promotion of their safe leisure. To this end, 14 interviews were conducted with the operators of 24 different pubs; 662 questionnaires have been filled on the basis of which we gained an oversight of the opinion of the guests; and we also consulted professionals. Significant changes have been identified in both the capital's nightlife, and also its entertainment and youth culture. Minor acts of violence occur frequently, but the vast majority of them do not reach the attention of the authorities, because the clubs' security staff is typically handling the situations without police intervention. Security has improved somewhat since the "West Balkans" tragedy occurred, however several places continue to let in many more guests than allowed, creating thereby serious potential risks, especially in light of the construction-technical characteristics of various buildings where night clubs are located.

Ildikó Ritter

Introduction to Drug Economy I.

The study seeks to answer the question whether the criminal justice system was able to compete in the increasingly dynamic market against drugs. It analyzes the supply of the drug market and the main characteristics of the institutional market established to curb the former. Business activities, profit maximization, the protection of economic interests are not only characteristics of the drug market's supply side, but also of those entities fighting against drug abuse. The fight against drug markets is as profitable and has as strong a strong lobby in some state institutions and state budget systems, as drug production and supply market have in the world economy. The author concludes that,

although it is very expensive and not very effective or not in the interest of market participants to reduce the dominance of the criminal justice system; and although the traditional criminal policy tools are outdated and cause more and more damages, it is not in the interest of drug market players to reduce the dominance of criminal justice. Re-interpretation of the phenomenon and change in its treatment are needed to change directions.

Andrea Borbíró – Judit Szabó
**Desistance and the prevention of
recidivism: reintegration and
rehabilitation in Hungarian penal
institutions**

analysis, legal analysis, secondary statistical analysis, focus groups and semi-structured interviews. The empirical study was based upon a strong theoretical background summarizing the key findings and evidence in recidivism prevention. Against this background, the empirical part of the study focused on the organisational, financial, professional and cognitive issues of Hungarian prison practice. Hopefully our results will contribute to the development of tertiary prevention practice in Hungary and to the adaptation/implementation of foreign good practices.

Tibor Zinner
**The Blue Book on the Rajk-
Brankov Affair. Lies and
Concealments**

The paper offers a comprehensive review of how the truth was distorted both during the trial held after World War II as well known worldwide and in the Blue Book published about it subsequently in several languages. Illustrating the crucial points with examples, it discloses what actually happened and was said in the show case trial designed with the active help of Soviet state security officers and based primarily on Soviet legal precedents. Based on the formerly classified but in our days freely available original minutes of the trial, that has fortunately not been pulped in contrast with other politically sensitive documents, the analysis reveals the falsifications and distortions during and after the trial. The readers can follow how the testimonies were modified several times, mostly in the interest of ignoble targets, and how certain elements were reinterpreted later on. The present study also helps us make distinction between false and true pieces of information gathered from writings by contemporaries and from sources that have been falsified and from others that can be considered authentic.

Kiadja az Országos Kriminológiai Intézet

Szöveggondozó: Takács Andrea

Nyomda: P-T Műhely/AduPrint